

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra veřejné a sociální politiky

Disertační práce

2022

Ondřej Kopečný

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií, Katedra veřejné a sociální politiky

Ondřej Kopečný

**Od životní úrovně ke kvalitě života: posuny
v posuzování a měření rozvoje společnosti po
krizi z roku 2008 a jejich promítnutí do
politických strategií západních států**

Disertační práce

Praha 2022

Autor práce: **Ondřej Kopečný**

Školitel: **Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc. MSc.**

Rok obhajoby: 2022

Bibliografický záznam

KOPEČNÝ, Ondřej. *Od životní úrovně ke kvalitě života: posuny v posuzování a měření rozvoje společnosti po krizi z roku 2008 a jejich promítnutí do politických strategií západních států*. Praha, 2021. 252 s. Disertační práce (Ph.D.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra veřejné a sociální politiky. Školitel: Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc. MSc.

Abstrakt

V této disertační práci se zabývám změnami v posuzování a měření kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008 a promítnutím těchto změn do politických strategií západních států. Navazuji na veřejnou debatu i na řadu knih a odborných článků, jejichž autoři se zabývali příčinami krize, reakcí vlád a mezinárodních institucí na její projevy i jejími dopady na kvalitu života západní společnosti. Cílem mé práce je zjistit, zda dramatické události z podzimu 2008 vedly k významnější změně západní společnosti a jejích institucí, jak mnozí experti, politici i společenské osobnosti na počátku krize očekávali. V této souvislosti se zaměřuji nejprve na analýzu změn na straně institucí, při níž vycházím především ze studia strategických dokumentů, knih a sborníků publikovaných po krizi a částečně též z článků otištěných ve světových médiích. Dále se zaměřuji na analýzu společenských preferencí, ke které používám data o subjektivní kvalitě života sebraná v rámci *European Quality of Life Survey*. Výsledky analýzy institucí ukazují, že ekonomický růst je i po krizi nadále považován za hlavní podmínku rozvoje západních zemí. Určitý posun oproti situaci před krizí lze však spatřovat ve větším důrazu na rovnoměrnější distribuci přínosů růstu a rovněž ve větší pozornosti věnované dopadům růstu na životní prostředí. To se projevuje i tím, že při posuzování kvality života a rozvoje vzrostl vliv sociálních a environmentálních ukazatelů, které doplnily doposud dominantní ekonomické indikátory. Analýza preferencí ukázala, že krize nejenže neoslabila vztah mezi ekonomickými faktory a subjektivní kvalitou života, ale naopak jej ještě posílila. To znamená, že společenská shoda na tom, že materiální blahobyt je nezbytným předpokladem kvalitního života, je v západních zemích po krizi silnější než před ní. Na

základě těchto poznatků docházím k závěru, že krize z roku 2008 nevedla k zásadní (paradigmatické), ale jen dílčí (parametrické) změně v posuzování a měření kvality života. Kromě rozšíření dosavadních znalostí o vlivu zatím poslední globální ekonomické krize na vývoj západní společnosti spočívá přínos této práce i v poznání, jak západní instituce reagují na závažné krize. V této souvislosti práce na jedné straně potvrzuje poměrně velkou odolnost západních institucí vůči krizím, zároveň však odhaluje, že tato odolnost může bránit (vy)řešení systémových problémů, které krize způsobují, což zvyšuje riziko jejich opakování.

Abstract

In this dissertation thesis, I focus on changes in the assessment and measurement of quality of life and development after the crisis of 2008 and the reflection of these changes in the political strategies of Western countries. I follow up on the public debate and on many books and professional articles whose authors dealt with the causes of the crisis, with the reactions of governments and international institutions to its manifestations as well as with its effects on the quality of life of Western society. The thesis aims to find out whether the dramatic events of autumn 2008 led to a more significant change in Western society and its institutions, like many experts, politicians, and public figures expected at the beginning of the crisis. First, I focus in this context on the analysis of institutions, which is based primarily on the study of strategic documents, books, and proceedings published after the crisis as well as on articles published in the world media. Subsequently, I engage in the analysis of social preferences, for which I use data on subjective quality of life collected within the European Quality of Life Survey. The results of the institution's analysis show that economic growth is still considered (even after the crisis) a major condition for the development of Western countries after the crisis. However, more attention is paid to how the benefits of growth are distributed across society and to its impact on the environment. This is also reflected in the fact that the influence of social and environmental indicators, which have supplemented the hitherto dominant economic indicators, has increased in the assessment of the quality of life and development after the crisis. On the other hand, the analysis of preferences shows that the crisis not only has not weakened the relationship between economic factors and subjective

well-being but on the contrary has strengthened it. This means that the social consensus that material well-being is a prerequisite for quality of life is stronger in Western countries after the crisis than before. Based on these findings, I conclude that the crisis of 2008 did not lead to a fundamental (paradigmatic), but only a partial (parametric) change in the assessment and measurement of quality of life. In addition to expanding existing knowledge about the impact of the most recent global economic crisis on the development of Western society, the contribution of this research also lies in understanding how Western institutions respond to major crises. On the one hand, the research confirms in this context the relatively high resilience of Western institutions to crises, but on the other, it reveals that this resilience may prevent solving systemic problems which led to the crises, which increases the risk of their recurrence.

Klíčová slova

Finanční a ekonomická krize 2008, Velká recese, institucionální změna, kvalita života, subjektivní indikátory kvality života.

Keywords

Financial and economic crisis of 2008, Great Recession, institutional change, quality of life / well-being, well-being subjective indicators.

Rozsah práce: 455 008 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3.1.2022

Ondřej Kopečný

Poděkování

Vzhledem k době, kterou jsem výzkumem tohoto tématu strávil, nemohu zdaleka poděkovat všem, kteří mi na této dlouhé cestě pomáhali a kteří mě inspirovali. Za to, že je konečně u konce, vděčím především Martinu Potůčkovi, jeho vlídné a neutuchající podpoře, trpělivosti a víře, že práci jednou dopíšu, dále skvělému týmu Komise J. Williama Fulbrighta v Praze za neuvěřitelný rok v USA, bez kterého bych se do tématu nikdy tolik nezahloubil, a také kolegům a kolegyním (hlavně z Glopolis a STEMu), se kterými jsem v průběhu mého studia pracoval, a kteří mě při našich společných diskusích v mnohém inspirovali, aniž by o tom věděli. A ze všeho nejvíc jsem vděčný mým rodičům a mé nejbližší rodině – Kopretince, Maxovi a Albertovi – za jejich lásku a pochopení.

OBSAH

ÚVOD	14
1. VÝZKUM KVALITY ŽIVOTA: SHRUTÍ DOSAVADNÍHO POZNÁNÍ	18
1.1 Kvalita života ve filozofii a společenských vědách	19
1.1.1 Základní charakteristika výzkumu kvality života ve společenských vědách	19
1.1.2 Teoretická a filozofická východiska kvality života.....	22
1.2 Měření kvality života a jeho příklady	29
1.2.1 Přístupy k měření kvality života.....	30
1.2.2 Limity a spolehlivost měření kvality života	35
1.2.3 Stručná historie výzkumu kvality života	41
1.2.4 Příklady současných iniciativ kvality života s přesahem do politického rozhodování	44
1.3 Kvalita života a veřejná politika	48
1.3.1 Kvalita života jako politický cíl	48
1.3.2 Vliv veřejných politik na kvalitu života	52
1.3.3 Využití indikátorů kvality života ve veřejné politice	55
1.4 Kvalita života a krize z roku 2008	59
1.4.1 Krize a její role v životě společnosti a jejích institucích	60
1.4.2 Základní charakteristika krize z roku 2008	65
1.4.3 Dopady krize z roku 2008 na kvalitu života.....	75
2. VYMEZENÍ TEORETICKÉHO RÁMCE	82
2.1 Teoretická východiska	82
2.1.1 Konceptualizace kvality života jakožto výsledku institucionálního uspořádání	83
2.1.2 Konceptualizace institucionální a veřejně politické změny	86
2.2 Hlavní ideová a normativní východiska formující přístup západních institucí ke kvalitě života a rozvoji	92
2.2.1 Ekonomické východisko kvality života a rozvoje.....	92
2.2.2 Environmentální východisko kvality života a rozvoje	94
2.2.3 Sociální východisko kvality života a rozvoje.....	97
2.2.4 Shrnutí: srovnání jednotlivých východisek kvality života a rozvoje	98

2.3 Konceptuální rámec a výzkumné otázky	101
3. METODOLOGIE	106
3.1 Použité metody a zdroje dat	106
3.1.1 Kvalitativní metody	106
3.1.2 Kvantitativní metody	109
3.2 Teritoriální a časové vymezení výzkumu.....	111
4. ANALÝZA KRIZE Z ROKU 2008	115
4.1 Analýza institucí.....	116
4.1.1 Předkrizová východiska kvality života a rozvoje.....	116
4.1.2 Příčiny krize: zpochybnění východisek předkrizového paradigmatu.....	124
4.1.3 Východiska kvality života a rozvoje po krizi	134
4.2 Analýza preferencí	155
4.2.1 Vliv krize na celkovou spokojenost s kvalitou života.....	161
4.2.2 Vliv krize na spokojenost v dílčích dimenzích kvality života.....	168
4.2.3 Vliv krize na význam jednotlivých dimenzí a indikátorů kvality života	174
4.3 Výsledky analýzy	196
4.3.1 Výsledky analýzy institucí	198
4.3.2 Výsledky analýzy preferencí společnosti	202
4.3.3 Odpověď na výzkumné otázky.....	205
ZÁVĚR	209
SUMMARY	214
POUŽITÁ LITERATURA.....	220
SEZNAM PŘÍLOH	244
PŘÍLOHY	245

Seznam tabulek

Tabulka 1: Indikátory, jejichž vliv na subjektivní kvalitu života se dle různých výzkumů v průběhu krize nejvíce změnil	78
Tabulka 2: Kvalita života z pohledu ekonomického, environmentálního a sociálního přístupu	100
Tabulka 3: Východiska kvality života a rozvoje před krizí.....	124
Tabulka 4: Příčiny krize	134
Tabulka 5: Vyplacená nebo přislíbená podpora finančního sektoru	136
Tabulka 6: Východiska kvality života a rozvoje po krizi.....	154
Tabulka 7: Hodnocení dopadu krize na jednotlivé země dle vybraných ukazatelů	157
Tabulka 8: Rozdělení zemí do skupin dle ekonomických dopadů krize z roku 2008	160
Tabulka 9: Rozdělení zemí do skupin dle míry spokojenosti s kvalitou života v roce 2007	161
Tabulka 10: Spokojenost s kvalitou života v Evropské unii před a po krizi z roku 2008	162
Tabulka 11: Spokojenost s kvalitou života v jednotlivých státech EU 27	162
Tabulka 12: Průměrná míra spokojenosti s kvalitou života v jednotlivých skupinách v letech 2007 a 2016	165
Tabulka 13: Rozdělení zemí dle míry spokojenosti s kvalitou života v roce 2007 a 2016	166
Tabulka 14: Spokojenost v jednotlivých dimenzích kvality života po krizi	169
Tabulka 15: Proměnné a jejich rozřazení do bloků při testování základního modelu.....	177
Tabulka 16: Finální model subjektivní kvality života použitý pro regresní analýzu	178
Tabulka 17: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života v EU 27	182
Tabulka 18: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života na úrovni EU 27	184
Tabulka 19: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života dle intenzity ekonomických dopadů krize.....	186
Tabulka 20: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života dle ekonomického dopadu krize.....	188
Tabulka 21: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života	191
Tabulka 22: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života	193
Tabulka 23: Změny v definici, cílech i způsobech měření kvality života po krizi 2008.....	200

Seznam Grafů

Graf 1: Trvání ekonomické krize v západních státech	113
Graf 2: Index ekonomických dopadů krize z roku 2008 na členské státy EU.....	159
Graf 3: Rozdělení zemí podle spokojenosti s kvalitou života, data z roku 2007	161
Graf 4: Jak ekonomické dopady krize ovlivnily spokojenost s kvalitou života v jednotlivých zemích EU	164
Graf 5: Spokojenost v ekonomické dimenzi	171
Graf 6: Spokojenosti v sociální dimenzi	172
Graf 7: Spokojenost ve společenské dimenzi.....	173
Graf 8: Spokojenost v environmentální dimenzi (vyjádřená jako změna v procentech oproti roku 2007)	173
Graf 9: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života v EU27 (vyjádřeno jako relativní podíly variability jednotlivých dimenzí z celkové hodnoty adj. R ²)	183
Graf 10: Nárůst, či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života po roce 2007 (pro EU 27, vyjádřeno jako změna v hodnotě standardizovaného koeficientu beta).....	185
Graf 11: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života dle ekonomických dopadů krize.....	187
Graf 12: Nárůst či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života dle intenzity ekonomických dopadů krize.....	189
Graf 13: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života	192
Graf 14: Nárůst či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života v zemích rozdělených dle úrovně subjektivní kvality života	195

ÚVOD

Tato práce se zabývá změnami v pojetí kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008 v západních zemích. Finanční a ekonomické otřesy roku 2008, které krizi započaly, totiž nevyvolaly jen do té doby největší pokles ekonomiky od 30. let minulého století, ale též očekávání velkých změn ekonomického, politického i společenského vývoje (IEG, 2009; Keeley & Love, 2010; Wilson, 2012).

I když krize přišla nečekaně, pro mnohé byla vyvrcholením obtíží, kterými západní země před jejím vypuknutím trpěly. Podle kritiků předkrizový režim sice kladl hlavní důraz na volný trh a ekonomický růst, ale přehlížel, že rostoucí prosperita zdaleka nepřispívala k rozvoji celé společnosti a v řadě zemí, i přes každoročně se zvyšující hrubý domácí produkt (HDP), narůstaly nerovnosti a chudoba (OECD, 2008). Stagnující příjmy zejména středních vrstev vedly k dalšímu zásadnímu problému, a sice k rychlému zadlužování domácností i států. Z dluhu se navíc stala díky finančním inovacím cenná komodita, s níž se obchodovalo na finančních trzích po celém světě. Situace dospěla tak daleko, že rozvojové země financovaly život na dluh v ekonomicky mnohem rozvinutějších státech (Rogoff, 2011; Roubini, 2011).

Socioekonomické nerovnosti však nebyly jediným zdrojem kritiky. Model založený na nekonečném ekonomickém růstu začal narážet na ekologické limity planety. Nejednalo se pouze o rostoucí znečištění ovzduší, půdy a oceánů, ale čím dál zřetelnější změny globálního klimatu způsobené spotřebou fosilních paliv, jež poháněla motor globální ekonomiky (Meadows & Randers, 2004; Rockstrom et al., 2009).

Tyto a další problémy předkrizového systému vyvolávaly u části společnosti čím dál větší pochybnosti o tom, zda je ekonomický blahobyt skutečně tím nejdůležitějším předpokladem kvalitního života a rozvoje. Pád *Lehman Brothers*, čtvrté největší investiční banky v USA, proto mnozí vnímali, pokud ne rovnou jako konec dosavadního rozvojového modelu západní společnosti a jeho institucí, tak alespoň jako začátek jeho zásadní proměny.

Nebylo by to poprvé, co by výrazný ekonomický otřes způsobil významnou společenskou změnu (Blyth, 2002; Hay, 2008). Velká hospodářská krize (v angl. označovanou jako *The Great Depression*), která se na konci 20. let minulého století zrodila rovněž na finančních trzích, nejprve zapříčinila vzestup autoritativních režimů v Evropě a po druhé světové válce vedla v západních státech k rozmachu keynesiánského přístupu k ekonomice

založeném na velmi aktivní hospodářské politice státu. Z pomalého růstu, vysoké inflace a ropných šoků, které zažívala západní společnost o pár desítek let později, se naopak zrodil model prosazující volný trh, liberalizaci obchodu, deregulaci a privatizaci, který byl až do podzimu 2008 považován za základ nejen prosperující, ale i svobodné společnosti.

Z dosavadních zkušeností i dostupné literatury vyplývá, že zejména typ endogenních krizí, které vznikají v důsledku selhání dlouhodobě osvědčených procesů a postupů, vyvolává nejistotu nejen ohledně fungování institucí, ale vede k pochybnostem také o legitimitě východisek a cílů, ze kterých společnost doposud vycházela a které sledovala. Endogenní krize tedy nepřináší jen problémy, s nimiž se společnost musí vyrovnat, ale otevírá prostor pro zásadní proměnu společenských norem a zájmů, a tím i pro změnu institucí, jejich cílů a způsobů jejich naplňování (Hall, 1993; Hay 2008).

Některé zásadní změny v přístupu vlád i centrálních bank k finančním trhům a ekonomice jsme mohli sledovat hned v prvních týdnech a měsících po zhroucení trhu s podřadnými hypotékami v USA. Téměř všechny západní státy, často s posvěcením vlivných mezinárodních organizací, opustily dosavadní doktrínu nezasahování do ekonomiky a začaly masivně nakupovat aktiva krachujících bank, poskytovat státní garance a zvyšovat objem peněz v ekonomice (Blinder & Zandi, 2015; International Monetary Fund, 2009a; Wilson, 2012). Zástupci největších ekonomik světa, tzv. skupiny G20, i vlivní experti z tzv. Brettonwoodských institucí, kteří dosud prosazovali liberalizaci světové ekonomiky, slibovali regulaci a kontrolu finančních trhů a jejich návrat k původnímu účelu, tedy k financování reálné ekonomiky.

Debata o příčinách krize se však nezastavila jen u fungování ekonomiky. Experti i mnozí politici začali mluvit o tom, že ekonomický růst a volný trh nelze dále považovat za dostačující podmínku ekonomicky, sociálně a environmentálně udržitelné kvality života. Mezinárodní panely odborníků přicházely s doporučeními, jak rozšířit dosavadní měření pokroku a kvality života o nové indikátory, které postihnou i sociální, společenské a environmentální dimenze, jež doposud unikaly pozornosti (Bijl, 2010; Evropská komise, 2009; OECD 2011a, 2011b, 2012; Stiglitz et al., 2009). Ve světových médiích se objevovaly články o finančním kasinu, o pasti konzumu, který zvyšuje výkon, ale ne štěstí, o alternativních konceptech rozvoje založených na „nerůstu“, tedy na snižování absolutní spotřeby, a dokonce i o (ne)reformovatelnosti kapitalismu. V řadě metropolí po celém světě probíhaly desítky protestů zaměřených proti finančnímu sektoru a sociálním

nerovnostem, které požadovaly zásadní reformu dosavadního systému (Crespy, 2016; Genovese et al., 2016; Hessel, 2011).

V počátcích krize se tedy skutečně zdálo, že dochází k zásadnímu zlomu nejen v dosavadním přístupu státu k finančním trhům a k ekonomice obecně, ale že se mění i společenská shoda ohledně toho, co je pro kvalitu života a rozvoj společnosti důležité (Wilson, 2012). Z historie i z literatury, která se zabývá změnami institucí, však víme, že hloubku ani rozsah reform nelze nikdy zcela předpovědět. Dokonce i v případě hlubokého společenského otřesu existuje možnost, že k žádné zásadní společenské změně nedojde (Hall 1993; Hay 2008).

V souvislosti s krizí z roku 2008 lze v literatuře najít řadu zdrojů, které detailně popisují dlouhodobé i bezprostřední příčiny krize, reakci vlád i mezinárodních organizací na její bezprostřední projevy (viz např. Felton & Reinhart 2011; Krugman, 2009; Ollivaud & Turner, 2014; Ortiz & Cummins, 2021; Spence & Leipziger, 2010; Stiglitz, 2010). Dostupná je i řada studií, které zkoumaly dopady krize na kvalitu života (viz např. Bonasia et al., 2018; Burger & Gonza, 2016; Deaton, 2012; Charles et al., 2019; O'Connor, 2017; Somarriba Arechavala et al., 2015). I když lze z těchto zdrojů získat cenné poznatky o příčinách, průběhu i dopadech krize, neposkytují odpověď na otázku, zda dramatické události z podzimu 2008 a následný vývoj vedly k významnější změně ve směřování západní společnosti a jejích institucí a pokud ano, čím je tato změna charakteristická. Ve veřejné diskusi přetrvává pocit, že k žádné skutečné změně nedošlo. Je to skutečně tak? A pokud ano, proč? To jsou hlavní otázky, na které se v této disertační práci snažím najít odpověď.

Smyslem mého bádání je nejen rozšířit dosavadní poznání o vlivu dosud poslední globální ekonomické krize na vývoj západní společnosti, ale rovněž zmapovat, jakým způsobem instituce reagují na své nedostatky či přímo selhání, a nakolik jsou schopny se vyvíjet a přizpůsobovat novým okolnostem. Jak dokládá vývoj v posledních letech, krize z roku 2008 zdaleka nebyla poslední, které musí (nejen) západní státy čelit. Na studiu krize tudíž nemusí být nejdůležitější to, nakolik se společnosti dokázala vyrovnat s jejími dopady, ale zda byla schopna reagovat na její příčiny a tím snížit riziko, že se bude krize znovu opakovat.

Struktura disertační práce směřuje od širokého úvodu do studia kvality života v kontextu společenských věd, přes zasazení kvality života do kontextu teorie institucionální změny

a vymezení způsobů a metod, jak analyzovat změny v pojetí kvality života a rozvoje v západních státech po krizi z roku 2008, až k seznámení s konkrétními výsledky analýzy. Práci proto strukturuji do čtyř kapitol. V první kapitole shrnuji dosavadní poznání o kvalitě života a jejím výzkumu. Zabývám se filozofickými východisky, která determinují způsob, jak kvalitu života zkoumáme. Následně představuji, jak je možné kvalitu života měřit a jaké faktory je třeba zohlednit při interpretaci výsledků tohoto měření. Značný prostor věnuji i kvalitě života v kontextu veřejné politiky. Vysvětluji, proč je kvalitu života možné považovat za legitimní politický cíl, jaký vliv mají veřejné politiky na kvalitu života a jaké využití mohou mít indikátory kvality života při formulaci veřejných politik nebo při politickém rozhodování. V závěru kapitoly se zabývám rolí a charakteristikou krize v životě společnosti, stručně popisuji příčiny a průběh krize z roku 2008 a shrnuji dosavadní výsledky výzkumu věnovaného dopadům krize na kvalitu života v západních zemích.

Druhá kapitola je věnována teoriím a konceptuálnímu rámci práce. Nejprve představuji teorie, z nichž vycházím při konceptualizaci kvality života a institucionální změny a popisují hlavní ideová a normativní východiska, jež charakterizují přístup ke kvalitě života a rozvoje v západních zemích. Následně vysvětluji institucionální ukotvení kvality života a jak krize může změnit podobu tohoto ukotvení a s ní i definici, cíle a způsoby měření kvality života. V návaznosti na konceptuální rámec formuluji v závěru této kapitoly konkrétní výzkumné otázky.

Ve třetí kapitole představuji metody, které jsem při zkoumání změny v pojetí kvality života po krizi z roku 2008 použil a zdroje, z nichž jsem vycházel. V této kapitole rovněž vymezuji časový rámec výzkumu a vysvětluji, jak definuji západní státy, které z nich jsem do výzkumu zahrnul a proč.

Čtvrtá kapitola je věnována analýze faktorů, které jsem v rámci konceptuálního rámce a metodologického vymezení identifikoval jako vhodné pro zodpovězení výzkumných otázek. V první části této kapitoly se nejprve soustředím na vývoj institucí, respektive na to, jak se změnila definice, cíle a způsoby měření kvality života po krizových událostech z roku 2008. Ve druhé části se zaměřuji na vývoj preferencí spojených s kvalitou života v západních zemích. V závěru kapitoly shrnuji výsledky obou analýz a odpovídám na položené výzkumné otázky.

1. VÝZKUM KVALITY ŽIVOTA: SHRNUÍ DOSAVADNÍHO POZNÁNÍ

Úvodní kapitola obsahuje souhrn dosavadních poznatků o velmi rozsáhlém a obtížně strukturovatelném tématu – kvalitě života. V této souvislosti je třeba upozornit na dvě věci. Zaprvé, nejedná se o vyčerpávající přehled všech teorií a přístupů ke zkoumání kvality života, ale o výčet těch, které jsou užitečné z hlediska tématu práce. Při jejich výběru jsem proto zohledňoval, zda se teorie, konceptualizace a měření zabývají kvalitou života v politickém kontextu. Tedy, zda se snaží postihnout, jak využít kvalitu života a její měření při tvorbě politik a v rámci politického rozhodování. Zadruhé, jde o pohled na kvalitu života z perspektivy západní civilizace. Řada konceptualizací z ostatních kultur proto v přehledu chybí.

Kapitolu strukturuji do čtyř částí. V první z nich představuji charakter výzkumu kvality života a vysvětluji důvody jeho pojmové a metodologické roztržitosti. I přes různé způsoby, jak kvalitu života zkoumat, ukazuji, že většina z těchto cest vychází v podstatě ze dvou základních filozofických východisek. První pojímá kvalitu života jakožto maximalizaci štěstí, druhé pohlíží na kvalitu života jakožto na snahu o dobrý, naplněný život ve prospěch jedince i společnosti.

Ve druhé podkapitole navazuji na filozofická východiska a ukazuji, do jaké míry ovlivňují způsob měření kvality života. Nejprve představuji základní přístupy k měření, dále se zabývám tím, jaká možná zkrácení je nutné vzít v potaz při interpretaci výsledků. V této kapitole se taktéž stručně věnuji historii empirického zkoumání kvality života a vysvětluji, jak se postupně proměňovalo a rozšiřovalo pojetí kvality života. V závěru kapitoly prezentuji několik příkladů mezinárodních iniciativ, které se snaží využít výzkum kvality života v politické praxi, ať už při plánování a rozhodování o strategických cílech, nebo při vyhodnocování strategických plánů a veřejných politik.

Třetí podkapitolu věnuji vztahu mezi kvalitou života a veřejnou politikou. Nejprve se zaměřuji na diskusi o tom, nakolik je žádoucí, aby kvalita života byla předmětem politiky. Představuji hlavní argumenty v diskusi o výhodách a nevýhodách politizace kvality života. Dále v této podkapitole uvádím příklady, jak lze využít subjektivní indikátory kvality života v praxi, a které země s nimi aktivně pracují v rámci politického cyklu.

Ve čtvrté podkapitole se zabývám kvalitou života v kontextu krize. V jejím úvodu se věnuji stručné typologii krizí a s využitím teorie institucionalismu ukazuji, jakou roli

může krize hrát při proměně institucí i společnosti. Následně popisují příčiny a vývoj krize, která se naplno projevila v roce 2008. Snažím se ukázat, že se jednalo o poměrně hlubokou krizi, která nesouvisela pouze s otřesy na finančních trzích, ale jejíž kořeny sahaly hlouběji a dotýkaly se toho, jak západní společnost definovala kvalitu života a svůj rozvoj a jaké cíle v této souvislosti sledovala a prosazovala v poslední čtvrtině 20. a na počátku 21. století. V závěru této podkapitoly představuji poznatky z různých studií, jejichž autoři a autorky se zabývali přímo dopady krize z roku 2008 na kvalitu života.

1.1 Kvalita života ve filozofii a společenských vědách

Výzkum kvality života nevychází z jedné ucelené definice, ale je do značné míry roztržštěn mezi celou řadu oborů. Chceme-li poznat základní východiska zkoumání kvality života, je třeba zaměřit se na různé filozofické proudy a způsoby, jak definují „dobrý život“. Právě na tyto dva aspekty se v této části zaměřím. Nejprve stručně představím různé vědní obory a jejich pohled na výzkum kvality života, následně se zaměřím na filozofická východiska, která formovala myšlení lidstva o tomto tématu.

1.1.1 Základní charakteristika výzkumu kvality života ve společenských vědách

Kvalita života je předmětem zkoumání řady vědních disciplín, i když to není vždy na první pohled zjevné, a vědci to ne vždy přiznávají. Například chování trhu či vývoj kupní síly ekonomy zajímá právě kvůli tomu, že souvisí s naším blahobytem (Alexandrova, 2017).

S množstvím oborů, které se zabývají kvalitou života, souvisí poměrně výrazná terminologická různorodost a také důraz na různé oblasti (dimenze), jichž se kvalita života týká. Výzkum kvality života je tedy charakteristický svojí multidisciplinaritou a multidimenzionalitou.

Nejvíce studií o kvalitě života je zřejmě publikováno v lékařství, které zejména v souvislosti s chronickými chorobami zkoumá nejen příčiny onemocnění a účinnost léčby, ale čím dál častěji i vliv nemoci a léčebné terapie na celkový život pacienta. Pro

tuto disertační práci jsou však stěžejní přístupy a poznatky těch vědních disciplín, které kvalitu života zkoumají v souvislosti s fungováním společnosti. Jde tedy zejména o společenské vědy.

Jak jsem již naznačil v úvodu, základy myšlení o kvalitě života je třeba hledat ve filozofii, která rozvíjí především etický a morální rozměr diskuse o kvalitě života, zabývá se obecnými východisky toho, co je dobrý život a co je jeho zdrojem (Alexandrova, 2017; Bruni, 2008; Etzioni, 2009; Rochas, 2016).

Praktický rozměr do debaty o kvalitě života vnesla zejména sociologie, která položila základy systematického zkoumání a měření společenských podmínek a příčin jejich odlišností v rámci různých sociálních skupin (Cobb & Rixford, 1998). V souvislosti se sociálními podmínkami se od 70. let minulého století začala rychle rozvíjet v rozvojových a environmentálních oborech diskuse o kvalitě života nejen na úrovni jednotlivých států, ale i v rámci různých světových regionů, zejména v zemích tzv. globálního Jihu. Tento proud obohatil diskusi o témata související se sociální spravedlností a environmentální udržitelností (Meadows & Randers, 2004; Rockstrom et al., 2009) a stál rovněž u zrodu různých alternativních indexů pro multidimenzionální měření rozvoje.

Velmi důležitou roli ve výzkumu kvality života se hrála též psychologie, která ve druhé polovině 20. století vnesla do výzkumu důraz na jednotlivce a na jeho vnímání a prožívání kvality života. Představitelé tohoto oboru ve svých analýzách ukázali, že v souvislosti s kvalitou života nestačí jen studovat podmínky, ve kterých lidé žijí, ale i to, jak oni sami tyto podmínky vnímají (Campbell et. al., 1975).

Významným zdrojem poznání o kvalitě života je rovněž ekonomie, která vytvořila první globálně používaný nástroj pro její měření. Užitek, respektive jeho peněžní vyjádření, se stal pro ekonomy hlavním indikátorem toho, co lidé preferují a tedy, co považují pro svoji kvalitu života za důležité. Behaviorální obrat v ekonomických vědách, tedy upření pozornosti na vliv sociálních, kognitivních a emocionálních faktorů na rozhodování jednotlivců, vedl v posledních dekadách k rozvoji ekonomie štěstí. Tento relativně nový obor zkoumá zejména vztah mezi materiální úrovní a pocitem štěstí. (Frey & Stutzer, 2010; Kahneman & Deaton, 2010).

Taktéž v oboru veřejné politiky dochází v posledních letech ke zvýšení zájmu o kvalitu života, a to zejména při rozhodování v případě konfliktních politických cílů (Di Tella et al., 2001), nebo ve spojitosti s identifikací skrytých veřejně-politických problémů

(Helliwell & Huang, 2008; Layard, 2005; Oswald & Wu, 2010) či měřením efektivity veřejných a sociálních politik (Diener et al., 2009) a souvisejících veřejných výdajů (Kim & Kim, 2012; Kotakorpi & Laamanne, 2010; Ott, 2005).

S množstvím oborů, které se kvalitou života zabývají, se pojí i různorodost pojmů, s nimiž se lze v souvislosti s jejím výzkumem setkat. Kromě termínu kvalita života (*quality of life*) se v literatuře objevuje i pojem štěstí (*happiness*), které odkazuje především na psychologickou rovinu kvality života a roli pozitivních a negativních emocí. Dalším termínem je spokojenost (*life satisfaction*), jež vyjadřuje celkové racionální hodnocení životní situace, které je výsledkem různých událostí a zkušeností daného člověka. Jak štěstí, tak spokojenost odkazují na subjektivní vnímání, prožívání a hodnocení kvality života.

V souvislosti s kvalitou života se lze rovněž setkat s termínem společenský blahobyt (*social well-being, social welfare*), který poukazuje na společenský rozměr kvality života. Jde o důležitý prvek, jenž zdůrazňuje, že kvalita života se neodvíjí jen od charakteru jednotlivce a jeho prožívání, ale souvisí i s podmínkami, v nichž jedinec žije.

Velmi často můžeme ve spojení s kvalitou života zaznamenat i termín životní úroveň (*standard of living*). Tento pojem zdůrazňuje primárně materiální stránku života, která, jakkoli je pro kvalitu života důležitá, nepostihuje zdaleka všechny oblasti, jež s kvalitou života souvisí nebo ji ovlivňují. Právě zúžené vnímání kvality života pouze jako životní úrovně, představuje jeden z hlavních argumentů, proč je třeba rozvíjet výzkum kvality života (viz např. Easterlin, 1974; Krueger, 2009; Mulgan, 2014; Stiglitz et al., 2009).

Zejména v mezinárodním kontextu se lze setkat s označením lidský rozvoj (*human development*), který se vztahuje ke globálním standardům, jež často slouží ke srovnání kvality života v různých zemích (United Nations Development Programme, 1990; Anand & Sen, 2000). Tyto standardy nezřídka fungují (nebo se to od nich alespoň očekává) jako normativní rámec, který definuje, jaké podmínky by měl stát zajistit pro obyvatele na svém území, aby mohli žít kvalitní (často se používá termín „důstojný“) život.

Udržitelný rozvoj (*sustainable development*) je poslední termín, který zde v souvislosti s kvalitou života zmíním. Odkazuje primárně na vztah mezi kvalitou života a životním prostředím. Termín udržitelnost však poukazuje i na mezigenerační souvislosti rozvoje. Tedy na to, že současná kvalita života nemá být na dluh budoucích generací (Meadows & Randers, 2004; Rockstrom et al., 2009; Vavroušek, 1990 a další). V poslední době se

pojem udržitelnosti začíná používat nejen v environmentálních, ale i v celospolečenských souvislostech (např. udržitelná ekonomika, udržitelný sociální systém apod.).

Rozmanitost terminologie používané ve spojitosti s výzkumem kvality života souvisí s jejím dalším charakteristickým rysem, a sice s *multidimenzionalitou*. Každý z výše uvedených pojmů zdůrazňuje jinou dimenzi: štěstí a spokojenost odkazují na osobní vnímání a prožívání; sociální blahobyt, stejně jako lidský rozvoj, upozorňuje na roli sociálních podmínek; životní úroveň zdůrazňuje materiální a ekonomickou dimenzi; udržitelný rozvoj zase vyzdvihuje závislost kvality života na přírodním ekosystému. Tato multidimenzionálnost ovlivňuje (dalo by se říci „komplikuje“) zejména způsob měření kvality života a rozvoje.

1.1.2 Teoretická a filozofická východiska kvality života

Jak jsem již několikrát uvedl, výzkum kvality života nevychází z jedné společné a zastřešující teorie. Naopak, v souvislosti s kvalitou života se objevuje poměrně velké množství různých konceptualizací (Alexandrova, 2017; Diener, 2009). V literatuře lze dohledat pro absenci jedné sjednocující teorie kvality života následující důvody.

První z nich vyplývá z již zmíněného velké množství oborů, které se kvalitou života zabývají a množstvím různých definic, jež tyto obory ve spojení s kvalitou života používají. Množství různých perspektiv znamená, že seznam hledisek, které je možné při posuzování kvality života zohlednit, nebude nikdy konečný. Vytvořit konceptualizaci, s níž bude většina společnosti souhlasit, je tak poměrně náročné (Michalos, 2017). K myšlenkové a pojmové roztříštěnosti výzkumu paradoxně přispívá i rozvoj měření a vznik různých indexů, kterých velmi často využívají média. Rochas (2016) v této souvislosti poznamenává, že v řadě případů indexy nevychází z žádné propracované koncepce toho, co kvalita života představuje, a proč je třeba ji měřit. Řada indexů navíc používá proměnné, které kvalitu života jen naznačují, aniž by ji skutečně měřily (Alexandrova, 2017). Za definici kvality života se pak často považuje to, co se měří, přičemž není jasné, z jakého konceptu kvality života proměnné vycházejí, a jaké předpoklady kvality života měří.

Druhý důvod pojmové roztříštěnosti kvality života souvisí s tím, že její výzkum poměrně silně ovlivňují hodnotová východiska, jež ovlivňují jak konceptualizaci, tak způsoby

měření (Alexandrova, 2017). Do zkoumání kvality života tedy nevstupují jen metafyzické a epistemické otázky, tedy co a jak zkoumat, ale rovněž otázky morální povahy ve smyslu, jaký život je dobrý. Jak podotýká Alexandrova (2017), vliv hodnot bývá ve výzkumu kvality života někdy, v zájmu „objektivit“, zamlčován. Podle Alexandrovny je nicméně vhodnější, pokud jsou hodnoty, jež ovlivňují daný výzkum, jasně artikulovány a zdůvodněny.

Třetím důvodem absence jedné souhrnné teorie je, že při zkoumání kvality života lze postupovat různými způsoby (Alexandrova, 2017; Noval, 2016). Můžeme buď vycházet z pozorování toho, co lidé oceňují, na čem jim záleží, a co zvyšuje jejich pocit štěstí a spokojenosti, nebo můžeme pátrat po určitých zákonech a souvislostech, bez nichž není kvalitní život možný. Za zdroj dobrého života tedy můžeme považovat buď to, co činí jedince šťastným, anebo určitý ideál či objektivní podmínky, bez jejichž naplnění není dobrý život uskutečnitelný.

V řadě studií a esejů (Alexandrova, 2017; Bruni & Porta, 2016; Diener et al., 2009; Diener, Oishi et. al, 2009a; Helliwell & Huang, 2008; Kahneman et al., 2003; Layard, 2005; Noval, 2016), které se věnují teoretickým východiskům zkoumání kvality života, se můžeme setkat se dvěma základními konceptualizacemi. První vychází z přesvědčení, že kvalita života je založena na maximalizaci pozitivních emocí a vyhýbání se utrpení. Naopak podle druhé koncepce není dobrý život nezbytně ten, který poskytuje nejvíce slasti, nýbrž ten, jenž se blíží ideálu „dobrého života“.

Z obou přístupů je zřejmá silná inspirace antickými filozofickými proudy hédonismu a aristotelovské eudaimonie, které lze označit za dva hlavní zdroje teorií o kvalitě života. Proto oba filozofické směry představím nyní podrobněji.

Hédonisté považují za hlavní smysl lidského jednání slast a potěšení. Hodnota činů i věcí je tak dána především tím, do jaké míry jsou schopny zvýšit štěstí. Podle hédonistického pojetí se člověk při sledování kvality života neřídí hodnotami (ve smyslu ctností) či objektivním ideálem dobrého života, ale především svými pocity a emocemi. Jednoduše vyhledává to, co ho činí šťastným a snaží se vyhýbat zdrojům nepohody a utrpení (Noval, 2016).

Role společnosti je podle hédonistů utilitární, jelikož společnost je spíše prostředkem, který člověku usnadňuje dosáhnout cílů a zájmů, které s kvalitou života spojuje, není však

zdrojem dobrého života. Tím je jedinec sám, respektive jeho potřeby, cíle a zájmy. Šťastný život je tedy možné žít i mimo společnost, v jejím středu je to však snazší.

Jelikož v hédonistickém pojetí neexistuje žádná představa „dobrého života“, s níž by bylo možné porovnávat aktuální kvalitu života, má život ve společnosti ještě jednu důležitou úlohu. Společnost vytváří standard, díky kterému může jedinec posoudit, jak dobře se mu daří. Teprve na základě srovnání s ostatními, respektive s tím, co je ve společnosti považováno za běžné, může člověk posoudit, jak se mu žije. Podle hédonistů se jedinec při hodnocení svého života nevztahuje k nějakému ideálu, tedy k tomu, jaká by společnost „měla být“ či objektivním podmínkám, ale porovnává svoje životní okolnosti se situací ostatních.

Individualistické pojetí hédonismu se projevuje i v přístupu k politice. Jejím cílem má být maximalizovat štěstí společnosti, a tudíž vycházet z preferencí jejích členů a nehodnotit, které preference jsou lepší či horší pro její život.

Oproti tomu eudaimonický přístup ke kvalitě života vychází z aristotelovského pojetí dobrého života jako života hodnotného a ctnostného (Aristotelés, 1996, 2019). Podle něj není člověk hnán jen touhou po štěstí, má i vnitřní motivaci usilovat o to, co je dobré z dobrého důvodu (Noval, 2016). Kvalita života je tak mnohem silněji spojena s racionalitou člověka. To neznamená, že emoce nejsou v eudaimonickém pojetí důležité, pomáhají například při vyhledávání potěšení a vyhýbání se bolesti, ale k hodnocení kvality života nestačí. K tomu je zapotřebí reflektovat smysl života, jeho etickou i intelektuální rovinu.

Společnost hraje v eudaimonické koncepci kvality života zásadní roli. Úsudek o tom, jaký život je dobrý, se neodvíjí jen od individuálních představ jednotlivce, ale rovněž od společenských a kulturních norem. Společnost definuje objektivní podmínky, jejichž splnění je pro kvalitu života nezbytné, a tím utváří předobraz „dobrého života“. S trochou nadsázky lze konstatovat, že bez společnosti by byl člověk ve svém usilování o dobrý život ztracený, jelikož by nedokázal určit, co je pro jeho život dobré, a co nikoliv.

Pokud by člověk žil mimo společnost, nemohl by naplnit ani další podmínku dobrého života, a sice nesledovat jen vlastní prospěch, ale svým jednáním zlepšovat život celé *polis*. Občanské a politické aktivity proto v eudaimonické konceptualizaci tvoří konstitutivní část dobrého života. Tyto aktivity představují příležitost, jak člověk může přispět k veřejnému dobru. Požadavek podílet se na rozvoji celé společnosti se promítá i

do politiky. Jejím smyslem nemá být jen přispívat k tomu, aby lidé mohli naplnit svoje představy o štěstí, ale rozvíjet a kultivovat hodnoty, které jsou důležité pro život celé *polis*.

Důraz na objektivistické pojetí kvality života, tedy odkaz na nutné (objektivní) podmínky, které musí existovat, aby bylo možné žít dobrý život, nicméně neoslabuje roli jednotlivce. Ideál „dobrého života“ neznamená, že by se člověk měl podříditi společenské představě „dobra“ na úkor svých vlastních představ o životě. I v rámci eudaimonické koncepce je důležité subjektivní hodnocení. Teprve srovnání, nakolik dané podmínky odpovídají individuálním preferencím, totiž umožňuje zjistit skutečnou kvalitu života společnosti.

Na druhé straně, podle eudaimonického pojetí se nelze na subjektivní hodnocení zcela spolehnout. Jak již bylo řečeno, pocity jednotlivce nemohou rozhodovat o tom, co je a co není dobrý život. Lidé se totiž dokážou adaptovat i na zcela nevyhovující podmínky a být „šťastní“, i když trpí hladem nebo se musejí obávat o svoje bezpečí či svobodu. Proto je důležité při hodnocení kvality života nevycházet jen ze subjektivního hodnocení, ale porovnávat reálnou situaci s určitým ideálem.

Existence objektivních podmínek v eudaimonické konceptualizaci kvality života proto slouží jako ochrana před iluzí štěstí a jako připomínka, že dobrý a naplněný život je nerozlučně spjat s určitými nezpochybnitelnými, objektivními hodnotami a standardy (např. s důstojnou životní úrovní, pocitem bezpečí, či osobní svobody apod.).

V reálném životě se hédonistický a eudaimonický přístup ke kvalitě života prolínají. Nelze říci, že život plný štěstí nemůže být zároveň hodnotný a šťastný. Stejně tak nelze předpokládat, že společnost, která sleduje prospěch svých vlastních členů, je zkažená a nemorální. Oba proudy si však v následujících staletích uchovaly velmi silný vliv na vývoj myšlení o kvalitě života.

Úvahy středověkých myslitelů v mnohém navazovaly na Aristotelova pojetí ctnostného života. Thomas More, jeden z významných středověkých myslitelů a autor známého díla *Utopia* (More, 2001), dával špatný život právě do souvislosti s nedostatkem vnitřní motivace. Selhání lidí žít ctnostný (hodnotný) život podle Mora způsobovalo zejména soukromé vlastnictví a používání peněz jako měřítka dobrého života (Noval, 2016). Na druhé straně More upozorňoval, že špatný život souvisí rovněž s materiální deprivací a se strachem z nemocí a násilí. Jako jeden z prvních tím upozornil na vliv sociálních a institucionálních podmínek pro kvalitu života (Noval, 2016). Tommase Campanellu,

dalšího z význačných středověkých filozofů a autora pojednání o Slunečním státě (viz Campanella, 1979), přivedly úvahy o tom, proč někteří lidé nejsou ctnostného života schopni, až k myšlenkám o potřebě zušlechťování lidské rasy, které se v 19. století slily pod nechvalně proslulý sociálně-filozofický směr známý jako eugenika.

Naopak osvícenští filozofové přesunuli svoji pozornost od ideálu „dobrého života“ směrem ke zkoumání reálného stavu věcí. Osvícenské filozofy tedy ve spojení s dobrým životem už tolik nezajímaly abstraktní (objektivní) hodnoty a ctnosti, z nichž mají lidé při sledování svého štěstí vycházet, ale svůj zájem zaměřili na zkoumání toho, o co lidé usilují a co je činí šťastnými ve skutečném životě.

Osvícenský důraz na pokrok, zejména v materiální úrovni, se velmi záhy projevil i v souvislosti s pojetím kvality života. Jedním z prvních, kdo přišel s hypotézou, že veřejné ctnosti vychází z materiální prosperity, a nikoli z abstraktních ideálů, byl Francis Bacon (1980). Na tuto Baconovu tezi navázali osvícenští ekonomové a rozšířili ji o element ekonomické svobody. Zdrojem štěstí se tak v jejich pojetí stala produkce a konzumace statků.

V novém přístupu ke kvalitě života se zpočátku ještě objevovaly zbytky aristotelovských ctností. Například zvyšování materiální úrovně bylo silně spjato s životem *polis* a mělo silný sociální akcent. Ekonomická produkce měla snižovat chudobu a přispívat k lepšímu životu celé společnosti (na tento koncept později navázala ekonomie blahobytu). V době osvícenství však postupně převážil fyziokratický přístup, který kladl důraz na to, co je hmatatelné, tedy co lze empiricky pozorovat, a etické přístupy, založené na idejích, považoval v praxi za nepoužitelné. Význam etických, občanských a intelektuálních ctností pro kvalitu života tak postupně slábl (Noval, 2016).

Ideje fyziokratů rozpracoval do ucelené teorie Jeremy Bentham a nazval ji utilitarismem (Shapiro, 2003). Podle Benthamovy teorie je třeba lidské jednání i sociální vztahy hodnotit podle toho, kolik potěšení jsou schopny poskytnout. Benthamovo pojetí se v jistých ohledech podobá hédonistickému učení. Podobně jako hédonismus i utilitarismus je čistě instrumentální. To znamená, že žádné jednání není potěšením samo o sobě, ale dostává smysl pouze jako nástroj k dosahování štěstí.

Bentham byl rovněž prvním, kdo navrhl použít k měření dobrého života peníze. Vycházel z úvahy, že statky, které zvyšují potěšení, lze získat prostřednictvím peněz. A proto jsou

peníze ideálním měřítkem potěšení, a tedy i kvality života, jež je z míry potěšení odvozena.

Teorie utilitarismu značně ovlivnila i politické myšlení. Společenský zájem není podle utilitaristického učení nic jiného než součet všech individuálních zájmů. Politika proto nemá být o naplňování abstraktních a neuchopitelných idejí, ale o maximalizaci štěstí všech členů společnosti. Jelikož štěstí se odvíjí od množství statků a jejich hodnotu lze vyjádřit penězi, utilitarismus značně snížil množství informací potřebných k posouzení toho, nakolik politika (či politiky) přispívá ke štěstí občanů. Stačí údaje o příjmech a majetku. Právě v tomto zjednodušení, a především ve vytvoření konkrétního měřítka, jak štěstí měřit, spočívá největší přitažlivost utilitaristického pojetí kvality života.

Peníze byly po dlouhou dobu považovány za nejlepší nástroj, jak měřit blahobyt a s ním i kvalitu života. Teprve ve 20. století začaly sílit argumenty poukazující na to, že blahobyt nelze měřit pouze penězi, jelikož záleží na tom, z jakého zdroje peníze pocházejí, a za co jsou utráceny.

Jedním z předních teoretiků, kteří rozvíjeli potřebu zaměřit se nejen na ekonomický (*economic welfare*), ale i na společenský blahobyt (*social welfare*), byl Arthur C. Pigou. Pigou a další jeho kolegové upozorňovali na problém tržního systému, který sice optimálně alokuje zdroje, což ale nemusí vést k maximalizaci blahobytu společnosti. Kromě omezené schopnosti peněz měřit blahobyt, přišel Pigou rovněž s varováním před vyčerpáním zdrojů pro příští generace. Podobně jako Aristotelés v antice, i Pigou upozorňoval na problém adaptace na nové podmínky. Na rozdíl od Aristotela, který v adaptaci viděl nebezpečí relativizace objektivních podmínek kvality života, Pigou adaptaci považoval spíše za zdroj relativizace užitku. Zjednodušeně, pro Aristotela nebezpečí adaptace spočívalo v tom, že se lidé naučí být šťastni i ve zcela nevyhovujících podmínkách (např. v bídě, ve válce apod.), Pigou se oproti tomu obával, že lidé budou žádat stále nové a nové zdroje štěstí. Podle Pigou si totiž lidé na nové, lepší podmínky rychle zvyknou, což změní jejich dosavadní „*vášně a potřeby, které v předešlé situaci nepociťovali*“ (Easterlin, 1974, s. 90). Na druhé straně, i když Pigou odlišoval společenský a ekonomický blahobyt, byl přesvědčen o tom, že ekonomická změna indikuje změnu sociální „*ve stejném směru, pokud ne rovnou ve stejné úrovni*“ (ibid.). Ekonomický růst tedy spojoval s pozitivním sociálním blahobytem.

Na úvahy A. C. Pigoua navázal v 70. letech minulého století Richard Easterlin (1974) ve svém slavném článku „*Does Economic Growth Improve Hume Lot? Some Empirical*

Evidence“. Easterlin se v této stati zaměřil právě na Pigouvu tezi, že ekonomický růst vede vždy k sociálnímu blahobytu. Easterlin na konkrétních datech ukázal, že poválečný ekonomický rozmach ve skutečnosti neznamenal větší štěstí. Podle Easterlina nejsou pro hodnocení kvality života důležité peníze, které jsou jen nástrojem, ale konečný výsledek vyjádřený mírou štěstí. Jinými slovy, nezáleží na tom, kolik má člověk peněz, ale jak bohatý se cítí, respektive, jak šťastným ho peníze činí.

Easterlin na základě své studie zformuloval hypotézu, že lidé od určité životní úrovně již nepoměřují své štěstí absolutním, ale relativním příjmem. To znamená, že při hodnocení svého štěstí, podle Easterlina, člověk nesrovnává svoji situaci s obecnou úrovní, ale s úrovní ostatních lidí, respektive s tím, co považuje ve společnosti za běžné. Přestože je finanční příjem jedním z významných prediktorů subjektivního štěstí, v průběhu času dochází k tomu, že i když se dál zvyšuje, štěstí již neroste (Easterlin, 1974). Tato situace je známá jako Easterlinův paradox.

Easterlinovo zjištění mělo zásadní dopad v oblasti veřejných politik, respektive na hodnocení významu ekonomické produkce. Právě na ekonomickém růstu byla založena zejména poválečná představa kvalitního života. Ovšem, jak vyplývá z Easterlinova paradoxu, pokud štěstí stagnuje, i když ekonomika roste, pak je strategie, která veškerou pozornost soustředí na ekonomický růst na úkor ostatních neekonomických dimenzí, chybná (Alexandrova, 2017). Easterlinův výzkum nezpochybnil význam ekonomické úrovně pro kvalitu života *per se*, ale vedl k většímu zájmu o to, jaký benefit přináší jednotlivci, a dále k výzkumu vztahu mezi materiální úrovní a štěstím (který zkoumá například obor *happiness economy*).

Těmi, kteří do centra debaty o kvalitě života vrátili nemateriální dimenzi, byli v 80. a 90. letech Amartya Sen (1992, 1999) a Marta Nussbaum (1993). Sen se v souvislosti s kvalitou života zaměřil na podmínky, které jsou důležité k tomu, aby jedinec využil svůj potenciál a žil podle svých představ a možností (Bruni & Porta, 2016). Odtud rovněž pochází název jeho konceptu „*capability approach*“, což můžeme volně přeložit jako „přístup založený na schopnostech“. Schopnosti jedince žít život podle vlastních představ však nejsou v Senově pojetí dány pouze jeho talentem, ale právě kvalitou (objektivních) podmínek, v nichž žije.

Sen a Nussbaum navázali na aristotelské pojetí kvality života hlavně tím, že kvalitu života podmínili existencí určitých základních podmínek, které umožňují jedinci, aby existoval a jednal v souladu s ideálem „dobrého života“. V souvislosti s kvalitou života proto hovoří

nejen o materiální úrovni, ale též o potřebě demokracie, o sociálním kapitálu, právním státě, svobodě či pracovních podmínkách (Sen 1992, 1993, 1999). Sen, na rozdíl od Aristotela, nicméně nepřichází s konkrétním výčtem ani s hierarchií podmínek pro dobrý život. Shoda na tom, co je pro kvalitní život nutné, musí podle Sena vzniknout v otevřené, veřejné a demokratické diskusi.

Výše uvedené teorie a konceptualizace kvality života zdaleka nejsou kompletním výčtem všech pohledů na kvalitu života. Představují však základní přístupy, které se při zkoumání a měření kvality života uplatňují. Je třeba zmínit, že existují i mnohé další konceptualizace vycházející např. z asijských náboženských směrů, které jsem, vzhledem k zaměření práce, do svého výčtu nezahrnul.

Na základě zmíněných filozofických a teoretických východisek můžeme rozeznat dva základní přístupy k výzkumu kvality života v západních sociálních vědách. První přístup je charakteristický svým důrazem na interpretaci lidského jednání, které je základním zdrojem poznání o kvalitě života. Lze jej proto označit za instrumentalistický, neboť věci a sociální vztahy považuje především za nástroje, jejichž hlavním smyslem je zvyšovat lidské štěstí. Zároveň je tento přístup individualistický a subjektivistický, jelikož základním měřítkem dobrého života je jedinec a hodnocení se odvíjí od jeho subjektivních preferencí.

Druhý přístup je typický naturalistickým pojetím, což znamená, že po vzoru přírodních věd usiluje o objevení „společenských zákonů“, jež ovlivňují kvalitu života. S tím souvisí jak jeho normativní pojetí věcí a vztahů, které jsou dobré samy o sobě, tak i objektivistický charakter, podle něhož je zapotřebí hodnocení kvality zakládat na určitých „objektivních“ kritériích, nikoli pouze na subjektivním pocitu jednotlivce (Noll, 2004).

1.2 Měření kvality života a jeho příklady

Způsob, jakým definujeme kvalitu života, do velké míry předurčuje způsob měření, volbu proměnných i interpretaci výsledků. Hédonistické východisko vede spíše k individualistickému pojetí, jež se soustředí primárně na jednotlivce a jeho pocity a odmítá zobecnění výsledků, jelikož kvalitu života považuje za příliš spjatou s konkrétním člověkem (Hausman, 2015).

Na druhé straně eudaimonický přístup ke kvalitě života směřuje k objektivisticko-normativnímu pojetí. Klade větší důraz na podmínky, v nichž jedinec žije, a snaží se odhalit vztah mezi jednotlivými proměnnými a kvalitou života. Výsledky lze nejen zobecnit na danou populaci, ale je z nich rovněž možné vycházet při určení, jaké podmínky jsou pro kvalitu života všech jedinců nezbytné, a tedy i při formulaci politik a při politickém rozhodování.

V této kapitole podrobněji představím rozdílné pohledy na to, jaké faktory je především třeba zohlednit při měření kvality života. Dále se zaměřím na diskusi o faktorech, které mohou ovlivňovat měření kvality života, o spolehlivosti výsledků a jejich interpretaci. V závěrečných dvou podkapitolách stručně popisují, jak se vyvíjel výzkum kvality života a představují několik projektů, které se zaměřují na praktické využití měření kvality života.

1.2.1 Přístupy k měření kvality života

Jak jsem již naznačil, konceptualizace kvality života ovlivňuje, jaké faktory budou hrát při měření kvality života hlavní roli. Přístupy k měření kvality života se v zásadě liší ve třech ohledech, a sice jaký důraz při měření kladou (1) na osobnost člověka vs. na vliv prostředí, (2) na emocionální prožitky vs. na racionální zhodnocení a (3) na objektivní vs. subjektivní data. Nyní každou z těchto oblastí rozeberu podrobněji.

Osobnost vs. prostředí

V souvislosti s těmito faktory můžeme přístup k měření kvality života rozdělit na dva hlavní proudy. Prvním z nich je tzv. *top-down* přístup (shora dolů). Zastánci tohoto přístupu, který má základ v psychologii, kladou důraz na charakter (osobnost) jedince. Vycházejí z předpokladu, že každý člověk má nastavenou určitou predispozici ke štěstí (Radcliff, 2013). To znamená, že míra štěstí je u každého jedince určena již při narození a je v podstatě součástí naší genetické výbavy jako třeba barva očí (Diener et al., 2009). V souvislosti s tímto přístupem se můžeme setkat rovněž s termínem *set-point* (předem nastavená úroveň), který odkazuje právě na existenci určité „přednastavené schopnosti“ pro vnímání a prožívání štěstí (Cummins, 2018).

V rámci *top-down* přístupu se měření kvality života zaměřuje především na povahu člověka a na jeho emocionální stav. Naopak prostředí nehraje v tomto pojetí významnou roli. Podle tohoto pojetí lze předpokládat, že pocit štěstí dvou lidí s odlišnými povahami se liší i v případě, že žijí v identických podmínkách. To znamená, že u člověka, který má tendenci vnímat svět spíše skepticky, je pocit štěstí méně intenzivní než v případě člověka, jenž je optimisticky naladěný. Jinými slovy, zastánci tohoto přístupu předpokládají, že povaha ovlivňuje naši náladu a emoce, skrze něž vnímáme a hodnotíme okolí (Kahneman et al., 1999; Kahneman & Deaton, 2010). Předpoklad, že míru našeho štěstí ovlivňuje náš charakter, má zásadní vliv na interpretaci výsledků. Jelikož kvalita života je v tomto pojetí silně spojena s jedincem, z výsledků měření lze vyvozovat závěry jen pro posuzovaného jednotlivce. Výsledky tedy nelze generalizovat na celou populaci nebo z nich vyvozovat obecné závěry. A tedy není možné formulovat ani žádná obecná doporučení o tom, jaká opatření mohou zvýšit kvalitu života.

Druhý proud, označovaný jako *bottom-up* (tedy *odzdola nahoru*), vychází, jak název napovídá, z přesně opačného stanoviska. Obhájci tohoto pojetí považují míru štěstí za výsledek vnějších podmínek. Míra štěstí člověka závisí na tom, nakolik jsou naplněny jeho potřeby. Jeho kvalita života se tedy odvíjí od kvality prostředí, v němž žije, a od možností, které mu prostředí poskytuje k tomu, aby mohl uspokojit své zájmy, respektive dosáhnout svých životních cílů (Radcliff, 2013; Veenhoven & Ouwenel, 1995).

V rámci měření se proto představitelé tohoto přístupu zaměřují primárně na podmínky, v nichž lidé žijí. Zajímají se například o míru naplnění jejich materiálních potřeb, míru bezpečí, možnost svobodně se rozhodovat, životní prostředí, množství sociálních kontaktů apod. V případě *bottom-up* přístupu je smyslem měření poznat vztah mezi těmito podmínkami (proměnnými) a kvalitou života. Jinými slovy změřit, do jaké míry podmínky v různých oblastech, ovlivňují celkovou kvalitu života. Svá zjištění považují výzkumníci za platná pro všechny členy zkoumané skupiny či populace, a tudíž i využitelná při politickém rozhodování o tom, které z možných opatření bude mít větší dopad na kvalitu života společnosti.

Pro oba přístupy existují stovky studií, které dokazují jejich relevanci. Jak se vypořádat s tímto dvojitým přístupem k měření kvality života? Jednou z možností je připustit, že kvalitu života nejsme nikdy schopni změřit v její úplnosti, tedy postihnout všechny faktory, které ji ovlivňují. Naše povaha i náš psychický stav mají zcela jistě vliv na míru našeho štěstí. Jak poznamenávají například Fujita a Diener (2005), naše osobnost

vyvolává určitý způsob chování, který, pokud nemůže být naplněn, snižuje míru spokojenosti a štěstí. Na druhé straně záleží i na podmínkách našeho života. I když připustíme, že i člověk žijící v chudobě může být šťastný, neznamená to, že materiální úroveň není podstatná. Spíše to svědčí o tom, že podmínky, v nichž člověk žije, nejsou jediným zdrojem kvality života. Neměli bychom to však chápat tak, že je lhostejno, zda „*lidé žijí v ráji či pekle*“, jak v této souvislosti upozorňují Veenhoven a Ouweneel (1995).

Emocionální prožitky vs. racionální zhodnocení

Nyní se zaměřím na druhou oblast, ve které jsou přístupy k měření kvality života odlišné. Opět se zde projevuje vliv teoretických konceptualizací zmíněných v kapitole 1.1.2, kdy hédonistický proud vychází z pocitů jednotlivce, kdežto aristotelské pojetí klade důraz na rozum, který emoce koriguje.

Důraz na emocionální prožívání nebo racionální zhodnocení má zásadní vliv nejen na výběr proměnných, na něž se vědci při měření zaměřují, ale rovněž na znění hlavní výzkumné otázky, na kterou respondenti ve výzkumech odpovídají.

Výzkumníci, kteří preferují emoční (afektivní) pojetí, se zaměřují primárně na emoční prožívání různých situací. Jde například o zkoumání, které situace mají významnější vliv na pocit štěstí nebo o studium vlivu různých charakterových rysů, zážitků, zkušeností apod. na schopnost dosahovat štěstí. V centru pozornosti tak opět stojí jedinec. Kromě psychologie našel tento přístup významné uplatnění v několikrát zmiňované ekonomii štěstí. Výzkum v této oblasti například ukázal, že šťastnější lidé jsou většinou pracovitější, kreativnější a dosahují lepších pracovních výsledků. V praxi se tyto výsledky uplatňují třeba v oblasti kvality práce a sladování pracovního a soukromého života. Na základě měření lze určit, co zvyšuje spokojenost jednotlivce a k jakým praktickým užitkům (například v práci) může vyšší hladina spokojenosti vést. Na druhé straně jsou představitelé tohoto přístupu poměrně skeptičtí k tomu, nakolik může být tento výzkum využitelný při politickém rozhodování (Stutzer & Frey, 2003). Mezi politikou a jedincem je z jejich pohledu příliš velká vzdálenost, respektive, vliv politiky na štěstí jedince je podle nich příliš malý.

Racionální (kognitivní) pojetí, které klade důraz na rozum a schopnost jedince racionálně zhodnotit svoji životní situaci, se zaměřuje na výzkum podmínek, v nichž jedinec žije. Jeho zastánci hovoří spíše o spokojenosti než o štěstí. Spokojenost totiž považují za stálejší kategorii, která je méně ovlivněna aktuálními podmínkami, ale vyjadřuje

dlouhodobější, úplnější a vyváženější reflexi života. Výsledky měření tak obsahují komplexní informaci o životní situaci jedince. Nelze z nich sice odvodit vliv konkrétních faktorů na výsledné hodnocení, lze z nich však zjistit, jak se lidem v dané skupině či regionu žije. Těmito argumenty zastánci objektivního pojetí obhajují nejen spolehlivost výsledků měření a oprávněnost jejich zobecnění, ale podírají jimi i své přesvědčení o tom, že jde o vhodný zdroj informací pro politické rozhodování (Rochas, 2016).

Rozdíl mezi oběma proudy se projevuje rovněž v otázce, kterou sociální vědci používají ve výzkumu kvality života. Zatímco v případě afektivního přístupu se výzkumníci respondentů ptají, do jaké míry se cítí šťastní, u kognitivního přístupu používají otázku, nakolik se respondent cítí spokojený se svým životem po zvážení všech aspektů svého života (Rochas, 2016).

Stejně jako u *bottom-up* a *top-down* přístupů ani zde nemůžeme prohlásit, že jeden způsob měření je lepší než druhý. Oba měří jinou, avšak důležitou součást kvality života. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) ve svých metodických pokynech pro výzkum kvality života z roku 2013 doporučuje používat oba způsoby měření. Kromě těchto dvou složek experti OECD doporučují použít i třetí měřítko zohledňující pocit smysluplně prožívaného života, který považují, vedle afektivní a kognitivní složky, za třetí konstitutivní část hodnocení celkové kvality života (OECD, 2013). Souběžné měření afektivní a kognitivní škály se objevuje i v dalších výzkumech (například Helliwell et. al. 2012, 2013, 2014, 2019). Určitá výhoda tohoto postupu spočívá v tom, že umožňuje posuzovat, které podmínky ovlivňují afektivní a které kognitivní složky kvality života.

Objektivní vs. subjektivní data

Třetí a poslední rozdíl v přístupu k měření kvality života, kterému se zde věnuji, úzce souvisí s tím, jakou roli hraje při hodnocení kvality života samotný jedinec. Kvalitu života je možné posuzovat na základě údajů, které byly získány tzv. objektivním, nebo subjektivním měřením. Objektivní měření v této souvislosti znamená, že výsledky vycházejí z pozorování třetí strany, a nezahrnují hodnocení jedince, jehož se zkoumání týká. Objektivní indikátory poskytují odpověď na otázku, jaký je stav či úroveň společnosti v určité oblasti. Například jaká je úroveň vzdělání obyvatelstva nebo jaká je výše průměrné mzdy apod. Tyto informace lze získat nezávisle a bez přímé interakce s osobou, jejíž úroveň vzdělání či výši mzdy zaznamenáváme (údaj lze získat například

z různých úředních databází). Oproti tomu subjektivní měření přímo vyjadřuje hodnocení z perspektivy jedince, který je předmětem zkoumání. Subjektivní měření odpovídá na otázku, jak současný stav či úroveň věcí vnímá daný člověk ze své vlastní perspektivy. Lze tak třeba zjistit, jak je spokojený se stavem vzdělávacího systému, nebo s úrovní příjmu své domácnosti. Bez přímého zapojení jedince, o jehož názor se zajímám, nelze tento údaj získat.

Jak upozorňuje Alexandrova (2017) objektivní indikátory pouze indikují kvalitu života, ale ve skutečnosti ji neměří. Campbell (1976) v této souvislosti poznamenává, že objektivní indikátory popisují podmínky, o kterých pouze předpokládáme, že ovlivňují naši kvalitu života. Například růst průměrné mzdy naznačuje bohatnutí společnosti, z čehož můžeme usuzovat (díky znalostem o souvislosti mezi příjmem a kvalitou života), že se díky tomu zvyšuje i kvalita života. Přímou o kvalitě života však průměrná mzda, konkrétně její růst nebo pokles, nic nevyovídá. Nemůžeme s určitostí říci, že bohatší lidé jsou šťastnější (viz zjištění Easterlina z roku 1974), pouze to můžeme předpokládat. Objektivní indikátory nedokážou měřit kvalitu života přímo. To je jedním z hlavních argumentů, proč je nutné používat i subjektivní indikátory. Další přidanou hodnotou subjektivních indikátorů je jejich schopnost odhalit preference lidí, jejich očekávání a hodnoty (Campbell, 1976; Helliwell, 2003; Mulgan, 2014; Veenhoven, 2002). Subjektivní indikátory nám tak mohou pomoci pochopit podstatu sociálních změn, respektive je lépe předvídat a určit, které aspekty stavu společnosti je třeba měřit (Campbell, 1976).

Stále je však třeba mít na paměti varování Aristotela, Sena (1992, 1999) a dalších teoretiků kvality života, kteří upozorňují, že přílišné spoléhání na subjektivní hodnocení nemusí odhalit nevyhovující podmínky, v nichž jedinci či celá společnost žijí. Ideálním řešením je, pokud se oba typy indikátorů doplňují. Například tak, že subjektivní indikátory slouží k ověření, zda jsou naše představy o objektivních podmínkách a jejich stavu v souladu s preferencemi a očekáváním lidí. Tedy, zda společensko-normativní ideál dobrého života odpovídá představám společnosti.

V praxi se lze setkat jak s výzkumy, které subjektivní a objektivní indikátory kombinují, tak s výzkumy, jež se zaměřují pouze na subjektivní indikátory. Kombinace obou druhů indikátorů má většinou tu podobu, že se srovnává kvalita života vyjádřená subjektivními indikátory štěstí či spokojenosti (viz výše afektivní vs. kognitivní přístup k měření) s objektivními indikátory. Tyto výzkumy mají za cíl zjistit, nakolik objektivní podmínky

(např. stav ekonomiky, zdravotní péče, vzdělání či svobody) ovlivňují celkovou míru subjektivního štěstí či subjektivní spokojenosti v populaci (viz též kapitolu 1.2.4, ve které podrobněji rozebírám příklad *World Happiness Report* a souvisejícího indexu). V této souvislosti však Michalos (2017) podotýká, že autoři těchto výzkumů věnují příliš pozornosti tomu, aby vysvětlili vztah mezi objektivními podmínkami a kvalitou života. Z výzkumů lze například zjistit, že větší míra svobody pozitivně ovlivňuje subjektivní kvalitu života, což Michalos považuje za vcelku očekávatelné zjištění. Neposkytují však odpověď na otázku, co má pro subjektivní kvalitu života lidí větší význam – zda ekonomická prosperita, nebo možnost individuální volby.

Michalos tak upozorňuje na přínos druhého typu výzkumů, které využívají pouze subjektivní indikátory. Tyto výzkumy se zaměřují na to, jak celkovou spokojenost jedince ovlivňuje spokojenost s různými oblastmi, například s ekonomickou situací, se vztahy ve společnosti, s politickým systémem apod. Tento typ výzkumů pomáhá odhalit, jaké podmínky považují lidé pro svoji kvalitu života za klíčové. Například, zda svoji představu kvalitního života spojují spíše s materiálním blahobytem nebo stavem sociálního systému či s dobrými vztahy ve společnosti.

1.2.2 Limity a spolehlivost měření kvality života

Jak jsem zmínil v úvodu, v souvislosti s měřením kvality života se vede diskuse o tom, do jaké míry jsou výsledky měření spolehlivé. Tato debata je důležitá zejména v souvislosti s normativně-objektivistickým výzkumem, jehož výsledky mohou, podle jeho zastánců, přispět k politickému rozhodování o tom, jaké cíle je třeba v souvislosti s kvalitou života sledovat.

Otázky ohledně spolehlivosti měření kvality života je možné rozdělit do dvou skupin. První se týká toho, nakolik jsou lidé spolehlivým zdrojem informací o kvalitě života a jaké faktory mohou zkreslit jejich hodnocení. Druhý typ otázek je spíše technický a souvisí s metodologií sběru a spolehlivostí dat.

V návaznosti na první skupinu otázek se zaměřím na tři faktory. O prvních dvou jsem se již v této práci stručně zmínil. Jde o vliv adaptace a sociální komparace na hodnocení kvality života. Třetí faktor se týká vlivu kultury ve smyslu sociálních norem, tradic a zvyků.

Proces adaptace, na jejíž vliv upozorňoval už Aristotelés a podrobněji jej rozpracoval na počátku 20. století například Pigou, spočívá v tom, že si jedinec postupně zvyká na nové okolnosti a upravuje svá očekávání. Adaptace tak ovlivňuje hodnocení kvality života tím, že si v jejím důsledku jedinec upravuje to, co považuje za normální, a vůči čemu poměřuje svoji kvalitu života. Lze si to představit na příkladu mzdy. Zaměstnanec, který dostane přidáno, po čase považuje vyšší mzdu za standardní, a vyšší míra spokojenosti spojená s původním zvýšením příjmu se postupně vrací na původní úroveň. Jinými slovy, zaměstnanec se adaptuje na nové podmínky, které po nějakém čase považuje za normální. V literatuře bývá adaptace někdy nazývána termínem *hedonic treadmill*, tedy jako „hédonický (běžící) pás“ (Diener et al., 2009; Kroll & Delhey, 2013). Toto označení odkazuje na past, kterou zvyšování potěšení představuje. Aby příliv potěšení neustal, musí jedinec na „pásu“ šlapat dál a dál a zvyšovat svoji rychlost.

Adaptací lze například vysvětlit, jak je možné, že úroveň spokojenosti vzrostla ve většině bohatých zemí v posledních desetiletích jen nepatrně i přesto, že ekonomická a sociální situace většiny obyvatel se dramaticky zlepšila (stačí porovnat například vybavení domácnosti před padesáti lety a dnes) (Easterlin, 2000). Podle Boffo et al. (2017) či Deatona (2012) funguje proces adaptace i opačně, což ukázala například krize z roku 2008. Jedinec si postupně zvykne i na horší podmínky, které postupem času začne považovat za normální.

Kritici měření kvality života proto v souvislosti s procesem adaptace upozorňují na to, že efekt událostí či změn (např. úpravy politiky) na kvalitu života je po určitém čase neměřitelný, jelikož si lidé na nový stav věcí zvyknou. Případně se stane, že měření nezachytí potenciální pokles subjektivní kvality života (například po krizi z roku 2008) kvůli tomu, že lidé přizpůsobí svá očekávání nové situaci (např. počítají se zhoršením, a nakonec situaci hodnotí tak, že „není tak zle, jak očekávali“, což ovlivní výsledky měření).

Měření kvality života ovlivňuje rovněž jev označovaný jako sociální komparace. Jde o situaci, kdy jedinec svoji míru štěstí či spokojenosti hodnotí na základě srovnání se situací lidí ve svém okolí, případně porovnává současný stav se svými dosavadními zkušenostmi. Hodnocení daného jedince tak nutně nevyjadřuje aktuální kvalitu jeho vlastního života.

Právě sociální komparaci použil Easterlin (1974) pro vysvětlení svého zjištění, že lidé v chudších zemích vykazují stejnou, někdy dokonce vyšší úroveň spokojenosti. Podle něj totiž lidé při hodnocení života nesrovnávají svoji situaci s nějakým objektivním stavem,

ale s tím, co považují za standard. Například obyvatelé Haiti, jedné z nejchudších zemí světa, svoji situaci srovnávají se svými sousedy a přáteli, nikoliv se situací v Lucembursku, jedné z nejbohatších zemí světa. Jsou-li všichni v jejich okolí přibližně na stejné, byť relativně nízké úrovni, nebudou svoji situaci vnímat jako horší, ale srovnatelnou. Ve výsledku proto nemusí být míra štěstí Hait'anů o tolik nižší (teoreticky může být i vyšší) než štěstí obyvatel Lucemburska. Právě toto mají na mysli kritici subjektivního měření, kteří varují, že přílišný důraz na subjektivní hodnocení jedince může překrýt objektivně nevyhovující podmínky (třeba extrémní chudobu zmíněnou v daném příkladu).

Posledním faktorem, u kterého se v souvislosti s limity měření kvality života zastavím, je kultura ve smyslu různých norem, tradic a zvyků. Výzkumy v různých zemích, i uvnitř států s multietnickou společností, ukazují, že výsledky měření spokojenosti mohou ovlivňovat různé kulturní normy a zvyklosti (Diener et al., 2003). Například dlouhodobé průměry subjektivní kvality života se v Japonsku pohybují kolem hodnoty 6 (na škále 0–10), zatímco v Dánsku je průměrná hodnota o dva body vyšší (ibid.). I když lze v některých případech odlišnosti mezi zeměmi vysvětlit například ekonomickými rozdíly (bohatší národy vykazují vyšší míru spokojenosti), v případě Dánska a Japonska toto zdůvodnění neplatí.

Oishi (2000) vysvětluje tento rozdíl tak, že asijské národy mají tendenci vnímat vlastní výkon spíše kriticky, a příliš se nechválí, kdežto Evropané či Američané mají naopak tendenci vidět se ve srovnání se svým okolím v lepší světlo. Často tedy nadhodnocují svůj příjem, sociální postavení i pocit štěstí (Veenhoven, 2002).

Další výzkumy (např. Lee et al., 2000) ukazují, že pocit štěstí nemá ve všech kulturách stejnou důležitost. Například v zemích Latinské Ameriky přikládají lidé štěstí větší váhu než v Asii, kde obyvatelé štěstí raději obětují ve prospěch jiných cílů, jež jsou v jejich společnosti považovány za důležitější (např. uznání či úspěch).

Vittersø et al. (2002) zase ukázal, že lidé v různých kulturách mají tendenci spojovat s pojmy štěstí a spokojenost různé představy. Na odlišné vnímání důležitosti jednotlivých dimenzí kvality života upozornily i další studie. Například Dorn et al. (2007), Oishi et al. (2009b) nebo Suh et al. (1998) poukázali na to, že svoboda má mnohem větší význam pro kvalitu života v individualistických společnostech (typicky v západní Evropě nebo USA) než ve společnostech, kde je kladen větší důraz na prospěch celku (např. v asijských státech).

Co znamenají výše uvedené limity pro měření kvality života a zejména pak pro interpretaci výsledků? Některé studie, které se zaměřují především na zlomové události v životě jednotlivců, ukazují, že proces adaptace není absolutní (Brickman et al., 1978; Dijkers 1997; Lucase et al., 2004) To znamená, že spokojenost lidí se po určité události či zkušenosti (ve výzkumech byly zkoumány případy jako je výhra v loterii, úraz, dlouhodobá nezaměstnanost či rozvod) nevrátí na původní úroveň. Jinými slovy, že se člověk na novou situaci neadaptuje zcela. To znamená, že měřením kvality života je možné zachytit efekt určité události či změny v životě.

V souvislosti s kritikou, že proces adaptace smazává ať už pozitivní, či negativní efekt určité změny, události či zkušenosti, je důležitá poznámka Krolla a Delheyho (2013) o interpretaci výsledků měření. Podle nich by sledování kvality života nemělo vyvolávat očekávání, že se bude kvalita života neustále zvyšovat. Je to dáno už charakterem měření, které je omezeno horní hranicí na bodové škále. K výsledkům měření kvality života proto podle nich nelze přistupovat stejně jako k údajům o ekonomickém růstu. V případě kvality života totiž není cílem její neustálý růst, ale dlouhodobě vysoká úroveň. Pokud je úroveň kvality života vysoká, je i stagnace dobrým výsledkem. Studie navíc ukazují, že hodnocení kvality života je velice stabilní. Například pokles spokojenosti po krizi z roku 2008 se dostavil po několika měsících až letech (Eurofound, 2017). To, co by nás mělo podle Krolla a Delheyho v případě výsledků měření kvality života zajímat především, je pokles, který může signalizovat poměrně závažné společenské problémy.

Co se týče sociální komparace, autoři jako Helliwell & Huang (2008) nebo Diener et al., (2009) upozorňují, že její efekt není ve všech dimenzích stejný. Zatímco v případě finančního příjmu může hrát srovnání s ostatními v našem okolí relativně významnou roli, u proměnných jako je zdraví, rodinné vztahy nebo zaměstnání, vycházíme především z hodnocení vlastní situace.

Vliv adaptace a sociální komparace na výsledky měření rovněž není tak zásadní, pokud se zaměříme na zkoumání vztahu mezi kvalitou života a jejími různými dimenzemi. To znamená, že nás primárně nezajímá výše celkového hodnocení kvality života, ale hlavně to, jaké faktory tuto úroveň ovlivňují.

Vliv kulturních rozdílů na měření kvality života nelze podceňovat. Na druhé straně to neznamená, že kvalitu života nelze měřit v různých zemích. Výzkum je však vždy zapotřebí přizpůsobit místnímu kulturnímu kontextu. Studie ukázaly, že kultura ovlivňuje, nakolik budou lidé ochotni sdělovat své pozitivní emoce. Některé prediktory

kvality života, jako je například dostatek jídla, zdraví nebo vztahy, jsou však důležité i napříč kulturami (Diener et al., 2003). V souvislosti s kulturními odlišnostmi je třeba věnovat pozornost zejména rozdílům v hodnotově orientovaných cílech a proměnných (např. pojetí svobody, možnost volby apod.). Kulturní rozdíly je třeba brát v potaz zejména při mezinárodním srovnání výsledků různých výzkumů. Při samotném zkoumání je pak vhodnější porovnávat skupiny či země, které jsou si kulturně blízké.

Na závěr této kapitoly se ještě stručně zastavím u otázky přesnosti měření kvality života. To, zda výzkum poskytuje přesné výsledky měřeného jevu, souvisí zejména se spolehlivostí a validitou (pravdivostí) výsledků. Spolehlivost (někdy též označovaná jako reliabilita) se týká především způsobu (metody) měření. Za spolehlivou lze považovat tu metodu měření, která vede k podobným výsledkům. Validita znamená schopnost metody změřit sledovaný jev či vlastnost (OECD, 2013). Spolehlivost je tedy nezbytnou, nikoliv však dostačující, podmínkou validity výzkumu.

V kontextu kvality života se otázka spolehlivosti týká škály, která se používá k jejímu měření. Tedy, zda sebehodnocení na škále 0–10 vede ke spolehlivým výsledkům. V souvislosti s měřením kvality života si lze problém spolehlivosti představit například tak, že stejnou úroveň spokojenosti hodnotí respondent A šesti body, zatímco respondent B sedmi body. Veenhoven (2002) k tomu poznamenává, že tyto rozdíly nepředstavují velký problém pro průměrné skóre spokojenosti v dostatečně velkých vzorcích. Může však snížit vypovídací hodnotu korelací mezi spokojeností a nezávislými proměnnými.

Výsledky studií, které testovaly spolehlivost měření kvality života pomocí statistických metod, potvrzují, že toto měření vede ke konzistentním výsledkům (např. Carrin et al. 2009; Fujita & Diener, 2005; Krueger & Schkade, 2008). Kognitivní metody, tedy ty, které se zaměřují na spokojenost s kvalitou života, jsou o něco spolehlivější než metody afektivní, jež měří pocit štěstí na základě pozitivní a negativních emocí (OECD, 2013). Toto zjištění znamená, že výsledky měření štěstí jsou méně stabilní, a více je ovlivňují okamžité emoce respondenta, zatímco měření spokojenosti, které vychází z racionální reflexe kvality života, poskytuje stabilnější údaje.

Otázka validity se v případě měření kvality života týká toho, co konkrétně si lidé vybaví pod termíny štěstí či spokojenost. Pokud by pro každého člověka bylo štěstí nebo spokojenost něco jiného, pak obojí můžeme měřit pouze na individuální úrovni, nikoliv však na úrovni skupiny nebo celé společnosti. Částečně jsem se tohoto problému dotkl v souvislosti s kulturními normami. Otázka validity měření kvality života má nicméně

mnohem hlubší kořeny, které sahají až k teoretickým konceptualizacím individualistického a objektivistického pojetí.

Při měření subjektivní kvality života nemáme žádné objektivní měřítko, na jehož základě bychom mohli pravdivost tohoto hodnocení ověřit. Můžeme vycházet pouze z výpovědi jednotlivce. V souvislosti s měřením kvality života se uvádějí tři typy validity, které by dobré měřítko subjektivní kvality života mělo splňovat: (1) srozumitelnost, (2) konvergenci s dalšími indikátory, které měří podobné věci a lze je použít jako „proxy“ indikátory (například lze srovnat s výpověďmi přátel, rodinných příslušníků apod.) a (3) soulad s konceptuálním rámcem, tedy, že výsledky měření korespondují s faktory, které podle teoretického konceptu ovlivňují kvalitu života (např. spokojení lidé zároveň netrpí nedostatkem, mají dobré vztahy s okolím, těší se dobrému zdraví apod.) (OECD, 2013).

Srozumitelnost lze hodnotit například z podílu respondentů, kteří na otázky nedokázali nebo nechtěli odpovědět. Ze zkoumání dat vyplývá, že podíl odmítnutých odpovědí je u otázek zkoumajících míru štěstí a spokojenosti nižší než například u otázek, které se zaměřují na výši příjmu (Lucas et al., 2008). Z toho vyplývá, že lidé otázce rozumí, a jsou ochotni na ni v průzkumech odpovídat.

Výzkumy, které ověřovaly konvergenční validitu pomocí srovnání sebehodnocení respondenta s výpověďmi z jeho okolí, ukázaly poměrně vysokou míru korelace (Frey & Stutzer, 2002b). Jinými slovy, potvrdily, že informace, vycházející ze sebehodnocení respondenta, jsou dostatečně důvěryhodné. V souvislosti s ověřením pomocí příbuzných jevů uvádí Diener a Gonzalez (2011) příklad z Finska, kde dlouhodobý výzkum prokázal souvislost mezi nízkou mírou subjektivní spokojenosti a sebevražednými myšlenkami respondentů. Výzkumy v oblasti pracovního trhu zase ukázaly, že nespokojenost v zaměstnání (při použití mezd a pracovní doby jako kontrolních proměnných) vede k vyššímu podílu výpovědí ze zaměstnání (Clark et al., 1997). Množství příbuzných (proxy) indikátorů, které konvergují s výsledky měření subjektivní kvality života, svědčí o tom, že sebehodnocení je dostatečně pravdivý a důvěryhodný zdroj dat o subjektivní kvalitě života.

Konceptuální validita patří zřejmě k nejprobádanějším oblastem měření kvality života. Existuje velký počet socioekonomických výzkumů (mnohé z nich zmiňuji v této práci), které potvrzují vztah mezi výsledky měření subjektivní kvality života a dalšími faktory jako je příjem (Sacks et al., 2010), zdraví, sociální kontakty (Dolan et al., 2008; Putnam, 2000), nezaměstnanost (Winkelmann, 2009) či dobré vládnutí (Helliwell & Huang 2008).

Závěrem lze tedy říci, že i když k výsledkům měření subjektivní kvality života je třeba přistupovat s jistou obezřetností, ostatně tak jako ke všem měřením v sociálních vědách, lze je považovat za pravdivý, důvěryhodný a spolehlivý zdroj informací o tom, jak se žije jedincům i celé společnosti.

1.2.3 Stručná historie výzkumu kvality života

I když debata o tom, jakým směrem se má společnost rozvíjet, aby svým členům zajistila dobrý život, se vede již od dob antiky, systematický výzkum kvality života začal mnohem později. Jeho rané počátky lze zasadit do doby vzniku sociálních věd, které započaly svoji existenci koncem 18. století, s cílem shromažďovat poznatky o tom, jak rozvíjet blahobyt společnosti (Alexandrova, 2017). První systematické výzkumy podmínek, v nichž společnost žije a jež ovlivňují život jejích členů, se objevují o pár desítek let později ve 30. letech 19. století v Belgii, Francii, Velké Británii či USA. Cílem tehdejších pozorování bylo primárně porozumět vzniku epidemií v průmyslových městech. V důsledku rychlého rozšiřování občanských a politických práv v Evropě a v USA se záběr zkoumání velmi rychle rozšířil i na oblasti jako mzdy, nezaměstnanost nebo životní podmínky pracujících (Cobb & Rixford, 1998).

Rozmach sociálních indikátorů, jak se označují ukazatele zaměřené na zkoumání rozvoje společnosti, přibrzdila ekonomická krize ve 30. letech minulého století. Ve snaze lépe pochopit ekonomický cyklus, předvídat, a pokud možno zmírňovat dopady ekonomických krizí, se hlavní pozornost upřela na měření ekonomické produkce. Ve stejné době vzniká rovněž indikátor hrubého národního důchodu (HND). Používání tohoto indikátoru, který byl primárně určen k měření celkového ekonomického výkonu, se rozšířilo zejména v průběhu druhé světové války, kdy sloužil k analýze a organizaci válečné výroby. I když jeho autoři neplánovali využívat HND pro měření celkového rozvoje společnosti, sledování ekonomické produkce se stalo v prvních poválečných dekádách základem rozhodování nejen o ekonomické politice, ale i o všech ostatních oblastech (Ben-Chieh, 1975). Problém nadhodnocování ekonomických indikátorů a jejich používání jako měřítka celkového rozvoje společnosti, zůstává jedním z hlavních témat diskuse o kvalitě života až do současnosti (Diener et. al, 2009; Krueger, 2009). Na druhé

straně to byl právě rychlý růst životní úrovně a kritika přílišného důrazu na ekonomické ukazatele, které obnovily zájem o sociální dimenzi kvality života.

Společnost v Evropě a v USA se v 60. a 70. letech rychle měnila. Změny souvisely zejména s trhem práce, se zmiňovaným růstem životní úrovně, s důrazem na duševní práci a kreativitu, s relativním nárůstem volného času, s rychlejším životním tempem, s nárůstem individualizace, demokratizace a pluralizace ve všech sférách sociálního života, s nárůstem prostorové i sociální mobility a s nástupem nových technologií, jež proměnily způsob komunikace i intenzitu a formu mezilidských vztahů (Heřmanová, 2012a). I když tyto společenské změny měly relativně malý dopad v politické oblasti, kde i nadále převládal důraz na ekonomický růst, ve společenských vědách se pozornost posunula ke zkoumání nových dimenzí života a celkově k jeho nemateriálnímu rozměru.

V 70. letech se v sociálních vědách rovněž etablovaly nové přístupy a způsoby měření, které vycházely z postpozitivistických myšlenkových paradigmat. Ta se soustředila méně na popis problému, a více na vysvětlování jeho příčin (Heřmanová, 2012b). V souvislosti s výzkumem kvality života se zájem vědců přesunul od zkoumání socioekonomických podmínek ke zkoumání životních stylů. Klíčovou otázkou již nebylo, jak žít lépe, ale jak žít jinak. S tím souvisel zájem o výzkum a měření subjektivní roviny kvality života, který se od 80. let minulého století rozvíjel zejména v oboru psychologie (Kahneman & Deaton 2010; Layard, 2005).

V souvislosti se sociálními indikátory sílila kritika, že neberou v úvahu změnu v preferencích společnosti, ani jejich rozličnost na úrovni sociálních skupin, regionů či jednotlivců. Autoři jako Andrews a Withey (1976), Campbell et al. (1975) nebo Diener (1984) nebo začali publikovat práce, ve kterých se primárně nezaměřili na socioekonomické podmínky kvality života, ale studovali subjektivní prožívání a hodnocení spokojenosti se životem (tzv. *life satisfaction*). Tento přístup vedl například k novému pojetí chudoby (např. VanPraag et al., 1980), které nezahrnovalo jen objektivní indikátory, ale zohledňovalo i to, jak jednotlivec svoji situaci subjektivně vnímá. V návaznosti na tyto výzkumy, a pod vlivem postmateriálního vidění světa, se později pozornost výzkumníků rozšířila i na oblast štěstí (*happiness*). (Inglehart, 1990; Veenhoven, 1997)

V 70. a 80. letech rostl rovněž zájem o životní prostředí. Zpráva Římského klubu o Limitech růstu z roku 1972 nebo tzv. *Brudtland Report* z roku 1987 a Summit Země pod záštitou OSN v roce 1992 vycházely především z kritiky rozvoje založeného na

neomezeném růstu ve světě omezených zdrojů. Environmentální proud přinesl do diskuse o kvalitě života zejména otázky spojené s významem životního prostředí pro zdravý život člověka i společnosti. Kritika příliš tržně orientovaného rozvoje, která původně vycházela z čistě ekologických pozic, se postupně zformovala do normativního modelu rozvoje společnosti a člověka, který je dnes znám pod označením *udržitelný způsob života* (Vavroušek, 1993, cit. dle Potůček, 2005). Tento model nezahrnuje jen hledání harmonie mezi člověkem a přírodou, ale staví na vzájemné provázanosti ekonomických, společenských a ekologických procesů, které musí být ve vzájemné rovnováze.

S obnoveným zájmem o sociální dimenzi se začaly rychle rozvíjet i metody, jejichž cílem bylo změřit kvalitu života jednotlivce i celé společnosti. Jedním z prvních a stále využívaných indikátorů subjektivní kvality života, se stal tzv. žebříček života, který v polovině 60. let vytvořil americký psycholog Hadley Cantril (známý též pod názvem Cantrilův žebříček, v angl. *Cantril's ladder*). Jde o škálu od 0 do 10 bodů, na které má respondent vybrat hodnotu, která nejlépe odpovídá jeho životní spokojenosti, přičemž 0 znamená naprostou nespokojenost a 10 bodů naopak naprostou spokojenost se životem (Cantril, 1965). Právě údaje získané prostřednictvím Cantrilova žebříčku použil Easterlin v již zmiňované studii, v níž zpochybnil přímou úměru mezi příjmem (ekonomickým růstem) a pocitem štěstí (Easterlin, 1974).

V souvislosti s měřením kvality života se staly velmi populárními tzv. indexy. To znamená hodnocení sestavená na základě indikátorů z různých oblastí. Kromě ekonomických proměnných obsahovaly i vzdělanostní, zdravotní, demografické a mnohé další ukazatele. Jejich autoři usilovali, když ne o nahrazení měření rozvoje na základě hrubého národního důchodu (HND), tak alespoň o jeho doplnění o další rozměry společenského rozvoje.

V 70. letech navrhl James Tobin indikátor ekonomického blahobytu (*Measure of Economic Welfare – MEW*), který vycházel podobně jako HND z ekonomické produkce. Na rozdíl od něj však nezahrnoval výdaje na obranu a další „politováníhodné nezbytnosti“, jako například náklady na negativní dopady urbanizace v podobě znečištění, zvýšené zločinnosti či dopravních kolapsů. Tobin se v MEW naopak snažil zohlednit cenu netržních veličin (např. odpočinku). Výdaje na zdraví či vzdělání zase překvalifikoval na investice, spíše než na výdaje (či spotřebu) (Hicks & Streeten, 1979).

Ve stejné době vznikaly další socioekonomické indikátory (například Atkinsonův index nerovnosti, Senův index chudoby a další), které neměly ambici HND vylepšit, ale doplnit,

případně nahradit. Na konci 70. let zkonstruoval David Morris *Physical Quality of Life Index* (PQLI), který byl založen na měření úrovně vzdělání (gramotnosti), úmrtnosti dětí a délky dožití (Syrovátka, 2008). Ten se nakonec do jisté míry stal předlohou pro Index lidského rozvoje (*Human Development Index – HDI*), který vytvořili Mahbub ul Haq, pákistánský ekonom, a již zmiňovaný Amartya Sen, indický ekonom a nositel Nobelovy ceny za ekonomii. Organizace spojených národů (OSN) jej používá od roku 1990 jako protiváhu vůči Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu, jež ve svých doporučeních upřednostňují spíše reformy podporující ekonomický růst. Srovnání dle HDI dnes zřejmě patří k nejznámějšímu alternativnímu žebříčku k HND (případně HDP).

V současnosti existují desítky různých indexů, které se zaměřují buď na jednotlivé dimenze (např. environmentální, sociální nebo ekonomickou), anebo mají za cíl ukazovat celkovou kvalitu života (Beňová, 2016). Mnohé z indexů nicméně obsahují proměnné, které do nich byly zařazeny spíše díky dostupnosti dat, nežli na základě ucelené konceptualizace ověřené výzkumem (Rochas 2016). Jako kvalitu života definují to, co měří, místo aby vycházely z určité představy předpokladů a hodnot, jež kvalitu života tvoří, a jejichž relevanci by teprve měřením ověřovaly. Tyto žebříčky kvality života, které se poměrně často objevují v médiích, je proto třeba brát s určitým nadhledem. Jejich přínos spočívá v popularizaci veřejné diskuse o kvalitě života, avšak zjištění, jež obsahují, často nemají váhu vědeckého výzkumu.

1.2.4 Příklady současných iniciativ kvality života s přesahem do politického rozhodování

Krise z roku 2008 posunula diskusi o posuzování a měření kvality života a rozvoje společnosti, která doposud probíhala především na akademické půdě, na veřejnou, a zejména pak politickou úroveň. V souvislosti s tímto posunem se v následujícím textu věnuji dvěma projektům s mezinárodním přesahem, které nepřicházejí jen s konkrétní konceptualizací kvality života, ale mají rovněž ambici poskytnout empirické zázemí pro politické rozhodování.

Prvním z nich je Iniciativa pro lepší život (*Better Life Initiative*), jenž se rozvíjí na půdě Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Impulzem pro vznik tohoto

projektu byla zpráva *Komise pro měření ekonomického výkonu a společenského pokroku* (v angličtině *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*) z roku 2009, jež je známá spíše pod označením Stiglitzova zpráva. Její zpracování inicioval někdejší francouzský prezident Nicolas Sarkozy. Záštitu nad jejím zpracováním převzali dva nositelé Nobelovy ceny za ekonomii Joseph E. Stiglitz a Amartya Sen a dále také přední francouzský profesor ekonomie Jean-Paul Fitoussi. Na jejím zpracování se podíleli desítky expertů z předních světových univerzit (Stiglitz et al., 2009).

Mezi hlavní cíle této zprávy patřilo identifikovat limity HDP, jakožto nástroje pro měření ekonomického růstu a sociálního rozvoje, určit, jaká další data jsou potřeba k lepšímu měření pokroku, a zhodnotit proveditelnost a použitelnost alternativních nástrojů a jejich schopnost srozumitelně prezentovat výsledky měření. Přestože se z hlediska stanovených cílů nejednalo o nic nového, autoři zprávy zároveň také pojmenovali mezeru mezi výsledky měření určitého jevu, a jeho vnímáním ze strany občanů. Upozornili na to, že ani vysoká úroveň objektivních indikátorů nemusí znamenat, že lidé vnímají situaci ve své zemi, či vlastní životní úroveň jako dobrou. Ve zprávě rovněž výrazně rezonovalo téma nedůvěry ve statistiky, v data a fakta, která dnes tak silně promlouvají do faveřejné diskuse o důvěryhodnosti institucí, elit i systému demokratického vládnutí.

Na doporučení uvedená v expertní zprávě navázala Iniciativa pro lepší život OECD (*Better Life Initiative*), která systematicky hledá odpovědi na tři následující otázky: (1) do jaké míry se zlepšuje kvalita života, (2) jak mohou veřejné politiky zlepšovat kvalitu života a (3) měříme v souvislosti s kvalitou života správné věci? V návaznosti na tyto otázky a cíle pomáhá iniciativa nejen shromažďovat empirická data o kvalitě života, jež jsou využitelná při formulaci veřejných politik, ale pomáhá rozvíjet i nástroje a metody pro měření kvality života a stimulovat veřejnou debatu o kvalitě života (OECD, 2020a).

Ve své první zprávě „Jaký je život“ (v angl. *How is Life*) zveřejnila OECD vlastní rámec kvality života, který obsahuje 11 dimenzí¹ (OECD, 2011c). Tuto zprávu, která obsahuje statistické údaje z 37 členských států a 4 partnerských zemích o úrovni zmíněných 11 dimenzí, vydává OECD pravidelně každé dva roky. Poslední zpráva z roku 2020 obsahovala údaje o více než 80 indikátorech kvality života (OECD, 2020b).

¹ Jde o 1. příjem a bohatství, 2. práci a kvalitu zaměstnání, 3. bydlení, 4. zdraví, 5. znalosti a dovednosti, 6. kvalitu prostředí, 7. subjektivní kvalitu života, 8. bezpečnost, 9. rovnováhu pracovního a osobního života, 10. společenské kontakty a 11. občanskou angažovanost.

V roce 2013 OECD publikovala „Pokyny pro měření subjektivní kvality života“ (v anglickém originále *OECD Guideline on Measuring Subjective Well-being*), ve kterých upozornila na důležitost toho, jak lidé přemýšlí o svém životě a jak jej prožívají, a shromáždila tak v jednom dokumentu dosavadní metody měření subjektivní kvality života. Rovněž představila konceptualizaci kvality života, která v pojetí OECD vychází jak z pocitu štěstí a spokojenosti, tak z pocitu životní naplněnosti a smysluplnosti (OECD, 2013). Jde tak do jisté míry o kombinaci hédonistického přístupu založeného na uspokojování potřeb, vyhýbání se bolesti a utrpení, a aristotelského konceptu eudaimonie, který kvalitu života zakládá na hodnotách a sounáležitosti s potřebami okolí a celé společnosti.

Součástí iniciativy je i *Better Life Index*, jehož smyslem je umožnit každému, aby si sestavil vlastní žebříček dimenzí, které jsou důležité pro jeho život (OECD, 2021), nikoliv vytvořit žebříček zemí dle kvality života. I když právě Index patří k nejznámějším částem iniciativy OECD, jeho význam je více popularizační nežli výzkumný. Umožňuje návštěvníkům webové prezentace projektu, aby prozkoumali jednotlivé dimenze a jejich váhu, a sami začali uvažovat o tom, že kvalita života je vícerozměrná kategorie.

Druhý projekt, jehož ambicí je změnit dosavadní přístup k posuzování a měření kvality života a rozvoje společnosti, je známý pod označením *Rozvojové cíle tisíciletí* (v angličtině *Sustainable Development Goals*, odkud pochází zkratka *SDGs*)². Jak název napovídá, vychází z konceptu udržitelného života, který je založený na rovnováze mezi ekonomickým, sociálním a environmentálním pilířem (United Nations, 2015). Na jedné straně jde o globální program do roku 2030, který v roce 2015 vyhlásily členské státy OSN a zavázaly se k jeho naplňování. Na straně druhé jej lze zároveň vnímat jako konceptualizaci dobrého rozvoje a kvality života, která obsahuje 17 dimenzí (cílů) obsahujících více než 169 indikátorů (úkolů). Součástí SDGs ale není být metodologickým doporučením, jak cíle vyhodnocovat a měřit. Existují iniciativy, jako zmiňovaná iniciativa OECD, které se snaží měření SDGs standardizovat. Hodnocení cílů nicméně probíhá na národní úrovni, a státy při něm vychází z dat, jež samy sbírají a jsou pro ně tudíž dostupná.

² *Better Life Initiative* v současnosti slouží rovněž jako platforma pro měření naplňování SDGs, které však byly zformulovány až kolem roku 2015, tedy několik let po vzniku iniciativy a publikování prvních zpráv OECD o kvalitě života. Byť oba projekty souvisí a vzájemně se doplňují a podporují, vzhledem k časovému odstupu je uvádím zvlášť.

V souvislosti s SDGs existuje řada dalších nevládních projektů a iniciativ, které pravidelně publikují svá zjištění o tom, jak se daří zmíněné cíle a úkoly plnit na národní či mezinárodní úrovni. Jednou z publikací, která se těší poměrně velké pozornosti, je *World Happiness Report* (volně přeloženo *Světová zpráva o štěstí*), a od roku 2012 ji každoročně vydává *Sustainable Development Solution Network – Global Initiative for the United Nations*.

Jedná se o projekt, který vznikl pod záštitou generálního tajemníka OSN v roce 2012. Zpráva vychází z akademického prostředí. Na jejím zpracování se podílejí pracoviště Kolumbijské univerzity v USA, Univerzity v Oxfordu ve Velké Británii a Univerzity v Britské Kolumbii v Kanadě. Autoři zprávy vycházejí především z kritiky zjednodušování kvality života pouze na materiální dimenzi, kterou považují za důležitou, ale k dobrému životu podle nich nestačí. Silně akcentují dopady nezměrné spotřeby na životní prostředí, přičemž centrem této spotřeby je podle nich jen několik nejbohatších zemí. Autoři zprávy zároveň upozorňují, že i uvnitř těchto nejbohatších zemí existují velké nerovnosti, které se navíc v posledních desetiletích zvyšují.

World Happiness Report je příkladem výzkumu, který zahrnuje různé dimenze kvality života, jejichž výběr vychází z jasné konceptualizace kvality života a zároveň kombinuje subjektivní a objektivní indikátory. V tomto směru představuje příklad, který poměrně dobře ilustruje současný směr výzkumu v oblasti kvality života. Konkrétně autoři zprávy propojují subjektivní hodnocení kvality života (konkrétně štěstí) a sociální normy, které umožňují spolupráci a sounáležitost se společenstvím, jeho hodnotami a cíli (Helliwell et al., 2012). V mnohém navazují na aristotelské pojetí, které doplňují inspirací východní filozofie, zejména pak bhútánským konceptem hrubého národního štěstí (*Gross National Happiness, GNH*).

Na základě vybraných ukazatelů kvality života konstruují autoři zprávy index, který používají ke srovnání kvality života ve více než 150 zemích (Helliwell et al., 2019). Základem tohoto srovnání je Cantrilův žebřík. Kromě toho autoři indexu sledují, nakolik je spokojenost se životem ovlivněna následujícími 6 proměnnými: (1) HDP per capita, (2) štědrostí (3) sociální podporou, (4) délkou zdravého života (nikoliv tedy jen délce dožití), (5) mírou svobody a (6) absencí korupce. Z indexu lze tedy vyčíst nejen celkovou spokojenost v jednotlivých zemích, ale i vliv jednotlivých proměnných na tuto spokojenost (Helliwell et al. 2012, 2013, 2019).

1.3 Kvalita života a veřejná politika

V této kapitole se zaměřím na vztah mezi kvalitou života a politikou, a to ze dvou hledisek. Nejprve se na kvalitu života zaměřím z perspektivy kvality života, jakožto vědní disciplíny. Tedy jako na předmět veřejného zájmu a politického rozhodování. Následně se podívám na uplatnění kvality života v sociální praxi veřejných politik. V této souvislosti mě zajímá, nakolik lze kvalitu života ovlivnit pomocí veřejných politik. Tomuto členění odpovídá i struktura této kapitoly.

V první části navazuji na teoretická východiska charakterizovaná v kapitole 1.1.2 a zaměřím se na otázku, nakolik je kvalita života legitimním politickým cílem. Představím debatu o tom, do jaké míry má být sledování lidského štěstí a naplňování individuálních cílů o kvalitě života součástí politických procesů, a do jaké míry je přijatelné, aby politická rozhodnutí, zasahovala do snahy jednotlivců o to, žít podle vlastních představ.

Ve druhé a třetí části této kapitoly se zaměřím na praktickou rovinu vztahu mezi kvalitou života a politikou. Budu analyzovat schopnost veřejných politik ovlivnit kvalitu života. Přestavím konkrétní příklady, jak lze zjištění vyplývající z výzkumu kvality života využít v politické praxi. Tedy při formulování politických strategií a cílů nebo při řešení konkrétních veřejně politických problémů.

1.3.1 Kvalita života jako politický cíl

Každá společnost vede diskusi o tom, kterým směrem, a jak se má rozvíjet, aby svým členům zajistila dobrý život. Tato otázka se objevovala v antice stejně jako dnes (Michalos, 2017). I když názory na to, do jaké míry může (či by měla) vláda ovlivňovat lidské štěstí, se různí, kvalita života, spokojenost, společenský blahobyt a další příbuzné kategorie a pojmy jsou integrální součástí politického myšlení i rozhodování.

Štěstí za hlavní cíl vládnutí označoval Sokrates, pro něhož bylo cílem dobré vlády „*neučinit nikoho zvláště šťastným, ale zajistit co největší štěstí celé společnosti*“ (cit. dle Mulgan, 2013, s. 517), dále také osvícenský filozof Jeremy Bentham, jenž za smysl vládnutí považoval „*co největší štěstí pro co největší počet lidí*“ (Bentham cit. dle De Prycker, 2010, s. 598) i britský premiér David Cameron, který v roce 2010 označil

„zvyšování pocitu pohody v naší společnosti“ za hlavní politickou výzvu naší doby (cit. dle Stratton, 2010).

Povinnost veřejných institucí dbát o štěstí občanů se objevuje i v řadě politických dokumentů, včetně národních ústav. Závazek „žít svobodně a sledovat štěstí“ najdeme v Deklaraci nezávislosti USA z roku 1776 i ve francouzské ústavě z roku 1793, kde se uvádí, že „smyslem společnosti je společné štěstí“ (oba citáty dle Mulgan, 2013, s. 517–518). V roce 1972 představil bhútánský král koncept „hrubého národního štěstí“ (v angl. *Gross National Happiness*), z něhož Bhútán vychází při měření svého pokroku (Hall et al., 2010).

I když uvedené příklady vycházejí z různých představ o štěstí³ a jednotlivé země se liší i v míře, s jakou svěřují péči o něj jednotlivci nebo společnosti, je z nich přesto zřejmé, že péče o společné blaho patří mezi hlavní očekávání, která lidé mají vůči svým vládám a veřejným institucím. Přesto téma štěstí či spokojenosti zůstávalo dlouho předmětem spíše filozofických, později psychologických nežli politických debat.

Jedním z hlavních důvodů, proč se kvalita života dostává v posledních dvou dekadách častěji na politickou agendu, je velký rozvoj empirického výzkumu v této oblasti. Teprve v poslední době jsou k dispozici nástroje, jak lidskou spokojenost měřit a s nimi přibývají i studie o tom, jaké faktory kvalitu života ovlivňují (De Prycker, 2010, Hicks et al., 2013, McGregor et al., 2009; Michaelson & Hamalainen, 2014; Noll, 2013). Další studie ukazují, že zvyšování subjektivní kvality života doprovází řada dalších pozitivních jevů, jako například vyšší příjem či vzdělání, lepší zdraví a délka života nebo třeba vyšší důvěra v ostatní členy společnosti (Frey & Stutzer, 2002b, 2012; Helliwell & Huang, 2008; Helliwell & Putnam, 2004). Právě dobrý přehled o kvalitě života slouží obhájčům jako hlavní argument, proč tyto znalosti využít v politice.

Další důvody zájmu o kvalitu života v politické rovině souvisí s rostoucími veřejnými výdaji, které se zejména v ekonomicky vyspělých státech od 60. let zvýšily o přibližně 70 % (Castles, 2006), což vede k otázce, nakolik se toto zvýšení odrazilo v kvalitě života

³ V citátech se objevuje výraz štěstí (z anglického *happiness*), nelze však zapomínat, že kvalita života je mnohem širší pojem, přičemž štěstí lze do jisté míry považovat za vyjádření jeho subjektivní roviny. Hlavním důvodem pro uvedení zmíněných citátů je snaha poukázat na skutečnost, že být je štěstí velmi individuální záležitost, není zcela bez vazby na prostředí, v němž jedinec žije, a které mimo jiné formují veřejné instituce a jejich politiky. Na prostředí do velké míry záleží, nakolik je jedinec schopen následovat svoji představu štěstí (viz též 4.1 Obecná východiska pro výběr výzkumných metod, zejména odkaz na Senův koncept *Capability Approach*).

jejich obyvatel (Kim & Kim, 2012). Větší zájem o kvalitu života lze přičíst i postmoderním procesům v západních společnostech, které posunuly pozornost lidí k méně materialisticky zaměřeným zdrojům lidské spokojenosti (Inglehart & Abramson, 1999; Heřmanová, 2012a).

I přes zvyšující se zájem o „politiku štěstí“, jak ji nazývá například Prycker (2010), diskusi o tom, nakolik má být kvalita života předmětem politiky, stále doprovázejí pochybnosti.

Kritici politiky štěstí se zejména obávají, zda zájem vlád o kvalitu života nepovede k příliš velkému zásahu do soukromí člověka. Zejména v případě subjektivního hodnocení kvality života poukazují na to, že se politické intervence mohou dotýkat soukromých preferencí, osobních hodnot a chování jednotlivce (Hirata, 2005). Do podobné kategorie patří i starosti o to, aby tlak na neustálé zvyšování kvality života nevedl k potlačení dalších společensky důležitých hodnot, jako je svoboda či udržitelnost (Diener et al., 2009, Prycker, 2010).

Další obavy z většího uplatnění kvality života v politice se týkají toho, že nelze být stále jen šťastný. Prosazování štěstí jako základní životní i politické filozofie může vést ke stigmatizaci těch, kteří šťastní nejsou (Bruckner, 2000). Důraz na omezený přínos materiálních faktorů (Easterlin, 1974), který je pro zastánce kvality života charakteristický, by zase mohl podle dalších kritiků vést k jejich relativizaci. V této souvislosti upozorňují na to, aby zjištění, že i chudý člověk může být šťastný, nevedlo k poklesu zájmu o řešení příčin chudoby a oslabení sociální podpory pro nejslabší.

V environmentálních kruzích zase existují obavy, aby důraz na zvyšování štěstí jen nenahradil současný tlak na neustálý ekonomický růst (Diener et al., 2009).

Některé výtky vůči uplatnění konceptu kvality života v politice zase upozorňují na nebezpečí spočívající v manipulaci a v účelové interpretaci dat ohledně kvality života, pokud na nich bude založeno politické rozhodování (Frey & Stutzer, 2002b, 2012).

Námítky ohledně omezení svobody odmítají obhájci „politiky štěstí“ s tím, že již dnes se vlády v demokratických zemích snaží ovlivnit chování občanů v mnoha oblastech; například jejich životní styl či spotřební chování. Odmítají tedy otázku, zda mohou vlády omezit lidské chování při naplňování veřejných cílů či subjektivní kvality života. Na místo toho se ptají, za jakých okolností mají vlády využít pozitivní motivaci, a kdy je obhajitelný tvrdší zásah v podobě přímé regulace. Například Veenhoven (2004) vidí roli

vlády (v souvislosti se subjektivní kvalitou života) především v poskytování informací, v osvětě a v oblasti vzdělávání ohledně faktorů ovlivňujících dlouhodobou spokojenost.

Tento přístup se rovněž promítá i do aktuálních projektů, které pracují s konceptem kvality života v politické praxi. Uvedené projekty spatřují význam politiky v její schopnosti rozšiřovat možnosti a příležitosti, které umožní lidem lépe dosahovat cílů, jež považují ve svém životě za důležité (např. OECD 2013, 2011c, 2020b, 2021; Eurofond 2004, 2010, 2012, 2017). Nejde tedy o vytvoření univerzálního návodu ke štěstí, podle kterého se musí všichni řídit, ale o vytvoření podmínek, jež lidem umožní sledovat a naplňovat cíle, které oni sami spojují s vlastní představou kvalitního života.

Obavy z přílišného státního paternalismu rozptylují obhájcí „politiky štěstí“ poukazem na multidimenzionální podstatu kvality života. Vlády, které by se snažily zvyšovat kvalitu života, nebudou úspěšné, pokud se zaměří jen na jednu dimenzi na úkor jiných (Diener et al., 2009). Vyvážené zohledňování různých faktorů a oblastí, které ovlivňují celkovou spokojenost s kvalitou života, podle nich stojí v samém jádru tohoto konceptu. I mnohé výzkumy potvrzují, že hodnoty jako svoboda volby, důvěra v ostatní lidi i v obecné společenské normy nebo tolerance a snižování napětí mezi různými skupinami, jsou nezbytnou součástí kvalitního a spokojeného života jednotlivců i společnosti (Helliwell, 2003; Helliwell & Huang, 2008; Veenhoven, 2004). Stanovení obecně platných podmínek kvalitního života tedy není v rozporu s individuální svobodou jednotlivce žít život podle vlastních představ.

Důsledné uplatnění multidimenzionálního přístupu dává podle obhájců „politiky štěstí“ odpověď i těm, kteří se obávají, že politizace kvality života představuje riziko pro snižování nerovností a chudoby, či v poslední době stále důležitější téma environmentální udržitelnosti. Zjištění o omezeném vlivu příjmu a bohatství na lidské štěstí podle obhájců „politiky štěstí“ nepopírá význam materiálních komponent. Pouze upozorňuje, že se nejedná o jediný, ani dostačující faktor, z něhož by bylo možné odvozovat kvalitu života jedince a společnosti. Layard (2005) v reakci na tento argument nicméně doporučuje, aby se pozornost vlád zaměřila spíše na snižování utrpení těch, jejichž kvalita života je nízká (a nikoliv na celkové zvyšování kvality života, které je zejména ve společnostech žijících v dostatku poměrně obtížné).

Layardův návrh představuje rovněž způsob, jak se vypořádat s konfliktem mezi kvalitou života a udržitelností. Kroll a Delhey (2013) přicházejí s podobným návrhem, a sice aby vlády vyspělých zemí nevěnovaly primární pozornost tomu, jestli indikátor kvality života

roste, ale staraly se hlavně o to, aby neklesal. Nicméně hlavním argumentem ve prospěch udržitelnosti v souvislosti s kvalitou života je právě důraz tohoto konceptu na nemateriální dimenze. I když je třeba připustit, že v některých ohledech (např. při důrazu na rozmanitost zážitků) mohou i tyto dimenze podporovat styl života, který může být z hlediska spotřeby materiálních zdrojů značně náročný (např. v případě cestování).

Debatu o tom, zdali má být kvalita života předmětem politiky lze shrnout tak, že kvalita života byla v jádru vládnutí i politického rozhodování vždy. Možná jsme si jen v poslední době zvykli uvažovat o kvalitě života příliš zjednodušeně, a dávat ji do souvislosti především s ekonomickou úrovní. Výhoda ekonomického pojetí kvality života v podobě srozumitelného měřítka (HDP) zakryla hlavní nedostatek tohoto zjednodušení, a sice že HDP „*dokáže změřit vše, jen ne to, co je v životě podstatné*“ (Kennedy, 1968).

Na druhé straně pochybnosti ohledně toho, aby politizace štěstí nevedla k přílišným zásahům do soukromí jednotlivce, tedy aby vláda neurčovala, jak se má žít, jsou velmi užitečným připomenutím toho, co je v případě kvality života v politickém kontextu nejdůležitější. Zaprvé jde o multidimenzionalitu, tedy o důraz na vyvážený přístup k rozličným dimenzím, které utváří celkovou kvalitu života. Zadruhé o rovnováhu mezi objektivním a subjektivním přístupem ke kvalitě života, která umožňuje vytvářet dobré podmínky pro autonomní rozhodování jedince o vlastním životě.

1.3.2 Vliv veřejných politik na kvalitu života

Odpověď na otázku, nakolik politika ovlivňuje kvalitu života, úzce souvisí s tím, k jaké konceptualizaci kvality života se přikláníme. Pokud vycházíme z předpokladu, že míra spokojenosti s kvalitou života primárně závisí na povaze jedince, budeme vnějším faktorům, včetně politiky, přikládat mnohem menší váhu. Autoři, kteří považují politiku v kontextu kvality života za důležitou, vycházejí naopak z konceptu, jenž kvalitu života spojuje nejen s individuálním úsilím jednotlivce o dobrý život, ale i s nastavením (objektivních) podmínek, jejichž podobu ovlivňuje právě politika.

Skutečnost, že životní podmínky, a tedy i politika, která je ovlivňuje, mají významný podíl na kvalitě života, dokazují výzkumy, jež se zaměřují na vliv různých proměnných na celkovém skóre měření kvality života (na škále od 0–10, kde 0 znamená minimální spokojenost s kvalitou života a 10 znamená maximální spokojenost s kvalitou života).

Například Veenhoven ve svém výzkumu z roku 2004 dospěl k závěru, že změnu v kvalitě života lze ze 74 % vysvětlit na základě třech proměnných – ekonomického dostatku, svobody a demokracie. Pacek a Radcliff (2008) vysvětlují dokonce 94 % změny kvality života v členských státech EU jen pomocí ekonomických a politických proměnných. Helliwell & Huang (2008) zase vysvětlují 70 % změny kvality života jen na základě sociálních ukazatelů. Pokud by podmínky a prostředí neměly na kvalitu života vliv a primární faktorem by byla například jen povaha jedince, výzkumy by vysvětlovaly podstatně menší podíl změny kvality života.

Dalším zdrojem informací o vlivu podmínek na kvalitu života jsou rozsáhlé databáze dat. Mezi nejrozsáhlejší patří ty, které vytvořili a dále rozvíjejí Rut Veenhovenem, jenž shromažďuje data o kvalitě života od roku 1993 a Ronald Inglehart, který svůj výzkum zahájil již v 80. letech 20. století. Tyto databáze obsahují informace o kvalitě života napříč řadou oblastí. Z jejich dat vyplývá, že rozdíly v reportované kvalitě života ze strany obyvatel v různých zemích lze vysvětlit právě rozdílnou úrovní sociální politiky, dodržování lidských práv, vlády práva, politické stability či kvality vládnutí (například mírou korupce).

Přímý vliv politik dokládají i studie, které se zaměřují na souvislost mezi kvalitou života a objemem vládních výdajů. I přes nejednoznačnost výsledků ohledně vlivu celkové výše státních rozpočtů, studie, které se zaměřily na konkrétní oblasti, poskytly vcelku přesvědčivé závěry o vzájemném vztahu mezi veřejnými výdaji a kvalitou života. Vyšší výdaje na vzdělání (Kim & Kim, 2012) v sociální oblasti (Commander & Schankerman, 1997; Ott, 2005) nebo na zlepšení zdraví obyvatel (Kotakorpi & Laamanen, 2010) měly podle těchto výzkumů pozitivní vliv na kvalitu života. Rovněž výzkumy zaměřené na kvalitu vládnutí (například na kvalitu služeb nebo míru korupce) prokázaly silný vztah mezi kvalitou života a kvalitou politik (Helliwell & Huang, 2008; Ott, 2010; Tavits, 2007).

Dalším zdrojem poznání, jak politika ovlivňuje kvalitu života, je výzkum, jehož autoři se zabývají tranzitivními zeměmi. Jde o země, které na přelomu 80. a 90. let minulého století zahájily přechod od komunismu a plánované ekonomiky ke svobodné a demokratické společnosti a tržnímu hospodářství. Ze studií těchto autorů (Djankov et al., 2015; Easterlin, 2009; Guriev & Zhuravskaya, 2009; Nikolova, 2016) vyplývá, že v rámci skupiny tranzitivních zemí existují z hlediska kvality života poměrně velké rozdíly, které lze vysvětlit nejen odlišnými výchozími podmínkami, ale rovněž rozdílnou úrovní a

efektivitou veřejných politik. Zdaleka přitom nejde jen o hospodářskou politiku. Z dostupných studií vyplývá, že nižší kvalita života často souvisí s úrovní právního státu, ochranou základních lidských a občanských práv, vzdělávacím a sociálním systémem, efektivitou státní správy a mírou korupce či důvěrou ve veřejné instituce (Bartolini et al., 2017; Bjørnskov et al., 2010; Hudson, 2006; Nikolova, 2016). Význam institucionálních reforem pro kvalitu života podtrhuje rovněž rozdíl mezi tranzitivními zeměmi, které vstoupily do Evropské unie a těmi, které zůstaly mimo ni. Poslední zmíněné obvykle vykazují nižší míru spokojenosti s kvalitou života (Böhnke, 2007; Delhey, 2001; Delhey et al., 2002; Gruen & Klasen, 2011; Sanfey & Teksoz, 2007).

Vliv veřejných politik na kvalitu života dokazují i výzkumy, které se zaměřují na konkrétní společenské problémy. Klasickým příkladem, kdy veřejná politika zásadním způsobem ovlivňuje kvalitu života, je oblast zdraví, jež je jedním z nejdůležitějších faktorů ovlivňujících kvalitu života. Závěry výzkumů z této oblasti potvrzují, že špatně dostupná či nekvalitní zdravotní péče vede nejen k horší kvalitě života zejména u ohrožených skupin společnosti (typicky u starší populace, žen a lidí s nižšími příjmy), ale zkracuje i délku dožití (De Looper & Lafortune, 2009; Diener et al. 2009; Dolan et al., 2008; Kulkarni et al., 2011).

Dalším příkladem je politika zaměstnanosti. Práce přitom není pro kvalitu života důležitá pouze z hlediska příjmů. Jak dokazuje řada studií, zaměstnání rozvíjí sociální kontakty, a zejména poskytuje pocit naplnění, užitečnosti a sebeúcty, které jsou pro životní spokojenost naprosto klíčové (Frey & Stutzer, 2002a; Winkelmann & Winkelmann 1998). Z mezinárodních srovnání vyplývá, že v zemích, které kladou větší důraz na aktivní podporu zaměstnanosti (například prostřednictvím rekvalifikací a dalšího vzdělávání) a více chrání před nezaměstnaností, je kvalita života zpravidla vyšší (Paul, 2006).

Politika dokáže ovlivnit i tak složitou a komplikovanou oblast, jakou jsou sociální vztahy ve společnosti. Transparentnost, dobrá komunikace, zapojení občanů do věcí veřejných, podpora sociální integrace, rozvoje komunitního života či dobrovolnictví představují možnosti, jak může vláda pozitivně ovlivňovat společenské vztahy, důvěru v instituce i v ostatní spoluobčany (Diener et al., 2009; Frey & Stutzer, 2000; Knack, 2001). Mezinárodní srovnání ukazují, že právě země s vyšší mírou této důvěry vykazují i vyšší spokojenost s kvalitou života (Helliwell & Huang, 2008). Důvěra navíc zlepšuje efektivitu i samotných politik, jelikož snižuje transakční náklady na dosažení konsensu ohledně společných cílů a zvyšuje ochotu dodržovat pravidla (Coleman, 1994; Putnam,

1993). Dobré vztahy ve společnosti zase posilují soudržnost, schopnost empatie a solidaritu s lidmi, kteří se ocitnou v nesnázích, což jsou další důležité faktory, které přispívají ke kvalitě života společnosti a jsou užitečné zejména při zvládnání krizí (Putnam 2001, 2004).

1.3.3 Využití indikátorů kvality života ve veřejné politice

V souvislosti s indikátory kvality života je třeba rozlišovat ukazatele, které kvalitu života jen „indikují“ a těmi, které ji skutečně měří. Do první skupiny patří indikátory, které se často označují jako objektivní. Jde například o ukazatele jako je hrubý domácí produkt, příjem, úroveň vzdělání, míra nerovností apod. I když všechny tyto indikátory souvisí s kvalitou života (např. lidé s vyššími příjmy vykazují v průměru vyšší kvalitu života než lidé s nízkými příjmy), ani jeden z nich ji ale neměří přímo (Rochas 2016). Za indikátory, které bezprostředně měří kvalitu života, lze považovat primárně ukazatele spokojenosti a štěstí, jež měří kvalitu života pomocí číselných škál (viz též afektivní a kognitivní přístup k měření kvality života popsany v kapitole 1.2.1). Vzhledem k tomu, že jsou založeny na vlastním hodnocení respondentů, jsou tyto indikátory někdy označovány jako subjektivní. V souvislosti s využitím indikátorů kvality života ve veřejné politice se zabývám právě tímto typem ukazatelů, které zachycují kvalitu života přímo a zaměřují se na subjektivní hodnocení stavu v určité oblasti, na niž veřejné politiky cílí.

Přínos indikátorů kvality života pro veřejnou politiku můžeme shrnout do čtyř hlavních bodů: (1) poskytují alternativní informace o životě lidí a společnosti a doplňují tak tradiční (objektivní) indikátory, (2) lze z nich zjistit, co lidé v souvislosti s kvalitou života preferují a jak se jejich preference mění, (3) pomáhají identifikovat skryté či nové společenské problémy, (4) dokážou zjednodušit rozhodování o různých veřejně politických opatřeních a přispět k vyhodnocení jejich dopadů (OECD, 2013). Nyní jednotlivé výhody subjektivních indikátorů představím podrobněji.

V souvislosti s prvním bodem již bylo řečeno, že subjektivní indikátory kvality života dokážou, na rozdíl od těch tradičních, zprostředkovat informaci o tom, zda se lidem žije celkově lépe, nebo hůře. Kromě toho jsou schopny zachytit čistý efekt politické intervence, události či politiky. Jak uvádí například Layard (2005), subjektivní indikátory kvality života jsou totiž mnohem komplexnějším ukazatelem společenského pokroku než

tradičně používaná měřítka. Zatímco běžně používané socioekonomické indikátory měřící například příjem, nerovnosti nebo dostupnost a kvalitu služeb, postihují stav jen v dané oblasti, hodnocení kvality života je vícedimenzionální. To znamená, že na rozdíl od klasických měřítek, podle nichž můžeme hodnotit politické dopady jen v konkrétní dimenzi, evaluace na základě spokojenosti s kvalitou života reflektuje celkový vliv politiky na život dané cílové skupiny, potažmo všech obyvatel (Helliwell & Huang, 2008). Pokud zkombinujeme objektivní a subjektivní indikátory můžeme zjistit, které oblasti mají na kvalitu života největší vliv.

Druhý typ přínosů subjektivních indikátorů, spočívající ve schopnosti zprostředkovat informace o preferencích společnosti, úzce souvisí se subjektivním charakterem těchto indikátorů. Na rozdíl od objektivních ukazatelů se totiž nezaměřují na stav věcí, ale na vnímání a hodnocení tohoto stavu z pohledu osob, jichž se přímo týká. Díky tomu můžeme zjistit, na čem lidem v souvislosti s jejich životem opravdu záleží (Andrews & Withey, 1976; Campbell, 1976). Tyto informace mohou být užitečné zejména ve společnosti, která žije v dostatku a relativním blahobytu. Lze z nich zjistit, jaké další preference společnost sleduje, na jakých nových zájmech může založit svůj rozvoj, případně, co činí život jejích členů spokojeným, šťastným a smysluplným. To může být důležité pro formulaci cílů, o něž má společnost usilovat. Politika, která bere v potaz preference občanů, může navíc posílit důvěru v politický proces a politické reprezentanty (Campbell, 1976).

Se subjektivitou souvisí i třetí ze zmíněných výhod indikátorů kvality života, která se týká identifikace skrytých či nových problémů. Tím, že se subjektivní indikátory zaměřují na vlastní hodnocení lidí, dokáží zachytit problém i v situaci, kdy jej běžné statistiky neukazují. Například studie, které se zaměřují na pocit bezpečí, často identifikují skupinu obyvatel (např. ženy či starší občany), kteří se bojí po setmění vycházet i přesto, že kriminalita je podle statistik nízká (Diener et al., 2009). Z výzkumů v oblasti zdraví zase vyplývá, že subjektivní vnímání zdravotního stavu mnohdy neindikuje jen existenci reálného zdravotního problému, ale souvisí i se širšími problémy jako jsou finanční dostupnost zdravotní péče nebo sociální izolace určitých sociálních skupin (Moriarty et al., 2003). V případě skupin, které vykazují nižší míru subjektivního zdraví, je proto užitečné zaměřit se i na přístup těchto skupin ke zdravotní péči.

Kroll a Delhey (2013) nebo Oswald a Wu (2010) zase upozorňují na případy, kdy subjektivní indikátory pomohly odhalit, že zlepšování objektivních podmínek nevede ke

zvýšení subjektivní spokojenosti. Typickým příkladem je situace z řady vyspělých zemí, kdy rostoucí bohatství, ať už v podobě HDP či příjmu, nezvyšuje kvalitu života (Kahneman & Deaton 2010; Layard, 2005). Ze stejného důvodu je například možné označit daňovou reformu, která zvyšuje příjmy vyšších příjmových skupin, za méně efektivní než tu, která zvýhodňuje chudší vrstvy obyvatelstva. Výše příjmu lidí s nízkými příjmy má totiž větší vliv na jejich kvalitu života než v případě vysokopříjmových skupin. Čtvrtý bod, a sice schopnost indikátorů kvality života v některých případech zjednodušit rozhodování, jaké opatření zvolit, se týká zejména tzv. *trade-offs*. Jde o situace, kdy jsou cíle či nástroje ve vzájemném konfliktu. Například zlepšení situace jedné skupiny obyvatel může zhoršit situaci ostatních nebo zlepšení v jedné oblasti vyvolá zhoršení v jiné oblasti (Boarini et al., 2012). V takových situacích lze díky subjektivním indikátorům získat informace o relativní důležitosti různých domén či o návrzích řešení a rozhodnout se pro tu variantu, která má na kvalitu života pozitivnější nebo nejméně negativní dopad (Helliwell, 2003).

Klasickým příkladem *trade-offs* je vztah mezi inflací a nezaměstnaností. Oba jevy mají negativní dopady na sociální blahobyt. Snižování inflace však vede k růstu nezaměstnanosti a naopak (tzv. Phillipsova křivka). Jde tedy o případ, kdy řešení problému v jedné oblasti (snížení inflace), povede ke zhoršení v druhé oblasti (zvýšení nezaměstnanosti). Autoři studie, kteří zkoumali dopady nezaměstnanosti a inflace pomocí subjektivních indikátorů kvality života na velkém vzorku obyvatel z dvanácti evropských zemí v průběhu 16 let zjistili, že lidé se hůře smířují se ztrátou zaměstnání než s klesající hodnotou svých úspor (Di Tella et al., 2001, 2003). Pokud tedy na problém inflace a nezaměstnanosti aplikujeme indikátory kvality života, je rozhodování, jaké opatření zvolit, mnohem jednodušší.

V poslední době začíná rovněž přibývat států, které sledování kvality života začleňují přímo do své národní legislativy.

Nejdále je v tomto ohledu již zmíněné Bhútánské království. Povinnost státu podporovat takové podmínky, které umožní sledování hrubého národního štěstí (v *angl. gross national happiness*) je ukotveno v článku 9 ústavy Bhútánského království z roku 2008 (National Assembly of Bhutan, 2008). Bhútán však tento koncept uplatňuje a postupně rozvíjí již od 70. let minulého století, kdy král Džigme Singja Wangčhug označil hrubé národní štěstí za důležitější než hrubý domácí produkt (OPHI, 2021). V roce 1998 jej bhútánský ministerský předseda představil na půdě Organizace spojených národů (OSN)

jako alternativní rozvojový plán vůči rozvoji založenému na ekonomickém růstu. Přibližně o 15 let později se hrubé národní štěstí stalo jedním z konceptů, z něhož OSN vycházelo při formulaci již zmiňovaných Udržitelných cílů rozvoje (*SDGs*), které dnes představují globální rozvojový projekt. Pro měření hrubého národního štěstí Bhútán používá vlastní index, který obsahuje 33 indikátorů rozdělených do devíti dimenzí (Centre for Bhutan Studies & GHN Research, 2016). Bhútánské veřejné instituce tento index používají jako nástroj pro hodnocení přijímaných politik a opatření napříč různými oblastmi od zemědělství až po vzdělávání mladých (OPHI, 2021).

O začlenění formalizovanějších a strukturovanějších mechanismů pro měření kvality života do politického procesu se snaží i další státy. OECD ve své studii z roku 2018 uvádí deset zemí, které sledování a vyhodnocování kvality života upravily zákonem. Jde o Austrálii, Ekvádor, Francii, Itálii, Nizozemsko, Nový Zéland, Skotsko, Švédsko, Velkou Británii a Spojené arabské emiráty (SAE) (Exton & Shinwell, 2018). Zmínka o SAE je poněkud překvapivá, jelikož i přes značné ekonomické bohatství je tento stát známý rovněž potlačováním občanských a politických práv. Například v poslední zprávě americké neziskové organizace Freedom House jsou SAE označeny za nesvobodný stát, kde se ochrana lidských práv v posledních letech zhoršuje (Freedom House, 2021).

Je zajímavé, že v pěti z výše uvedených zemí (konkrétně v Austrálii, Francii, Itálii, na Novém Zélandu a ve Švédsku) má měření kvality života na starosti ministerstvo financí. Reportování výsledků bývá často součástí diskuse, někdy i schvalování státního rozpočtu. Ve dvou zemích (v Nizozemsku a Skotsku) má tuto agendu na starosti přímo vláda, která výsledky předkládá parlamentu. A ve zbývajících třech státech (v Ekvádoru, Velké Británii a Spojených Arabských Emirátech) má kvalitu života na starosti speciální instituce, ministerstvo nebo národní rada. Zákon, který doplňuje měření HDP o indikátory spjaté s kvalitou života, schválili v roce 2018 rovněž v Norsku (FHI, 2019). Vzhledem k tomu, že neexistuje kompletní přehled o legislativě související s měřením kvality života, je docela možné, že existují i další státy s podobným zákonem. Uvedený seznam zemí proto nelze s velkou pravděpodobností považovat za úplný.

Zjištění vyplývající z měření kvality života jsou v těchto zemích používány v různých fázích politického cyklu. Vlády ve Francii, Itálii a Švédsku využívají indikátory kvality života při identifikaci cílů politik, tedy ve fázi tzv. *agenda setting*, zejména v souvislosti s návrhem státního rozpočtu. Ve Velké Británii, Ekvádoru a na Novém Zélandu údaje z měření kvality života využívají především při formulaci konkrétních politik a pro jejich

správné zacílení na prioritní sociální skupiny či regionální oblasti (Exton & Shinwell, 2018; Quality of Life 2003, 2020). Ve Spojených Arabských Emirátech mají být indikátory kvality života (podle vládního manuálu) používány v průběhu celého politického cyklu. Tedy od identifikace problému, až po vyhodnocení opatření (Exton & Shinwell, 2018). Ve Skotsku jsou indikátory kvality života součástí monitorovacího a evaluačního rámce, který je od roku 2007 využíván pro hodnocení kvality života ve Skotsku a v současné době je rovněž úzce spojen s naplňováním Cílů udržitelného rozvoje (SDGs) (Exton & Shinwell, 2018; Scottish National Performance Framework, 2018).

Právě SDGs přijaté v roce 2015 na půdě OSN představují ve většině zemí zárodek pro větší uplatnění konceptu kvality života v souvislosti s plánováním, formulací a vyhodnocováním politik. Je to i případ České republiky. Právě v souvislosti s těmito cíli vznikl strategický rámec „Česká republika 2030“, který představuje základní dokument státní správy pro udržitelný rozvoj a zvyšování kvality života obyvatel (Úřad vlády ČR, 2017). Strategický rámec doprovází implementační plán, který obsahuje konkrétní doporučení a opatření, jež by měla jednotlivá ministerstva v souvislosti se strategií sledovat a naplňovat (Ministerstvo životního prostředí, 2018).

Na rozdíl od výše zmíněných států však v České republice není koncept kvality života široce využíván při formulaci, implementaci či hodnocení politik. Důvodem je, že uplatnění konceptu je úzce spjato pouze s jedním ministerstvem, konkrétně s Ministerstvem životního prostředí. Cíle udržitelného rozvoje a kvality života proto nejsou vnímány jako nadresortní agenda. Sledování politik z hlediska indikátorů stanovených ve strategickém rámci, respektive v implementačním plánu, navíc není zakotveno v zákoně, což znamená, že vyhodnocování probíhá primárně v rámci státní správy, a nikoliv na politické úrovni (např. v parlamentu).

1.4 Kvalita života a krize z roku 2008

Vzhledem k tomu, že se tato práce zabývá kvalitou života v kontextu krize z roku 2008, věnuji poslední kapitole právě tématu krize.

V první podkapitole rozeberu typologii krizí. Při jejich analýze je třeba se zaměřit nejen na dopady, ale i na další charakteristiky jako jsou jejich příčiny, rozsah i průběh. Následně

se zabývám rolí krize ve vývoji společnosti a jejích institucí. V této souvislosti vycházím z teorie institucionalismu, která krizi charakterizuje jako příležitost, kdy může dojít k zásadní proměně společenských zájmů, a tím i jejích institucí.

Abych mohl zhodnotit, nakolik šlo v případě událostí, které započaly v roce 2008 v USA, o krizi s potenciálem hlubších společenských změn, je třeba podrobněji popsat vývoj krize a zejména příčiny, které k ní vedly. Právě na tyto body se zaměřuji ve druhé podkapitole. Zároveň se v této kapitole věnuji i politickým reakcím na projevy krize, z nichž lze usoudit, jak velký zlom v dosavadní praxi krize představovala.

V závěrečné podkapitole představuji dosavadní poznání o tom, jak krize ovlivnila kvalitu života v západních zemích.

1.4.1 Krize a její role v životě společnosti a jejích institucích

Ve společenském kontextu označuje termín „krize“ situaci, kdy je stav věcí nestabilní a nejistý, kdy se blíží rozhodující změna (Merriam-Webster Dictionary, 2021). V souvislosti s ekonomikou se rovněž používá výraz „deprese“, který značí hluboký pokles ekonomické produkce, investic, bankroty obchodních společností, růst nezaměstnanosti a další jevy, které jsou spjaté s financemi a soukromým i veřejným hospodařením (Sojka & Konečný, 2006). Použití výrazu „krize“ pro události začínající rokem 2008 naznačuje, že se jednalo o situaci, jejíž dopady přesahovaly ekonomickou oblast a postihly celou společnost.

Příčiny krize mohou být vnější (např. přírodní katastrofa, vojenský útok, pandemie apod.) nebo vnitřní (např. ekonomická, sociální či politická nestabilita). Krize může nastat nečekaně, nebo může být vyvrcholením dlouhodobých problémů. Na jejím počátku zpravidla stojí zlomová událost, po níž tradiční aktéři ztrácejí vliv na další vývoj, který pak probíhá do jisté míry živelně a nepředvídatelně.

Krize může být omezena jen na určitý sektor. Nezřídka se však stává, že se postupně „přelévá“ do dalších oblastí, kde způsobuje nové problémy. Klasickým příkladem jsou finanční krize, které se záhy přelévají do ekonomiky (např. způsobí pokles produkce, růst nezaměstnanosti apod.), citelně ovlivňují veřejné finance (snižují daňové příjmy, zvyšují dluh a vytváří tlak na rozpočtové škrty) a postupně se šíří do sociální oblasti (např. zvyšují

chudobu) i do společenské oblasti (např. snižují důvěru ve vládu) (Potůček, 2011). Můžeme však jmenovat i další krize, například environmentální či migrační, které mají rovněž potenciál přelévat se do řady dalších oblastí a odvětví.

Dopady krize mohou být rovněž omezeny jen na určitou sociální skupinu, zemi či region. Tím, jak se svět propojuje, zejména finančně a hospodářsky, často hovoříme o riziku globálních krizí, které mohou ovlivnit populaci napříč kontinenty. Globální krize jsou charakteristické jednak tím, že se snadno přelévají z jednoho státu do druhého (např. finanční a ekonomická krize, zdravotní krize apod.), ale i tím, že je zpravidla nelze vyřešit bez široké mezinárodní spolupráce (např. klimatická změna). Světové ekonomické fórum, které mezi svými členy provádí každoroční průzkum největších globálních rizik, aktuálně označuje za potenciálně největší krize, jež mohou ovlivnit stabilitu v řadě zemí, klimatickou změnu, infekční nemoci (zejména Covid-19) a ztrátu obživy a sociální soudržnosti (World Economic Forum, 2021).

Krize se rovněž liší svojí dynamikou. Některé mohou mít poměrně rychlý průběh a odeznít bez větších následků, jiné se nedaří vyřešit dlouhé roky. Příkladem může být právě finanční a ekonomická krize z roku 2008, s níž se některé země vypořádaly poměrně rychle (v Evropě např. Polsko, Slovensko, Bulharsko, Belgie a další), v jiných však trvala téměř celou dekádu (např. v Řecku).

Pokud odhlédneme od konkrétních dopadů, primárním důsledkem krize je nejistota. Netýká se pouze obav, jak se podaří krizi zvládnout, ale i toho, zda byl dosavadní systém dostatečně odolný, cíle správně nastavené a opatření efektivní. Z pohledu života společnosti tak krize přináší jednak ohrožení dosavadních úspěchů a stability, zároveň ale (jak naznačuje i úvodní definice) představuje i příležitost k zamyšlení nad dosavadním směřováním, kvalitou a relevancí východisek, na nichž společnost doposud zakládala svoji představu o pokroku, cílech i metodách, kterými měřila svůj rozvoj (Potůček, 2011).

Ve vývoji společnosti a jejích institucí tak krize představuje zásadní roli. Z hlediska teorie institucionalismu, která se věnuje právě vztahu mezi zájmy společnostmi a jejími institucemi, představuje krize zásadní moment, kdy může dojít k přehodnocení dosavadního politického kurzu (Hall, 1993; Hay, 2008). Podle institucionalistů se veřejná politika odehrává v kontextu politických paradigmat. Tedy v rámci určitých „*idejí a norem, které specifikují nejen cíle politik a druh nástrojů, jež lze použít k dosažení těchto cílů, ale i samotnou povahu problémů, které je třeba řešit*“ (Hall, 1993, s. 279). Za normální situace tedy není pochyb o tom, jaké zájmy má společnost sledovat. Instituce

sledují předem vytyčené cíle a maximálně upravují určité parametry svých politik, které však nezpochybnují základní předpoklady daného politického paradigmatu. Institucionalisté pro tento stav rovněž používají anglický termín *path-dependency*, který lze přeložit jako „setrvačnost“ (Hall & Taylor, 1996; Hay, 2008).

Krizová událost však tuto setrvačnost narušuje. Nejistota, kterou přináší, vyvolává pochybnosti, jak o tom, zda jsou dosavadní instituce⁴ schopny naplňovat zájmy společnosti, tak o zájmech samotných. V době krize tedy dochází k revizi nejen způsobů, jak jsou určité problémy řešeny, ale i k reflexi toho, čím je třeba se zabývat, tedy k reflexi samotné definice problémů Hall (1993). Za této situace mohou instituce přejít z režimu, kdy setrvačně sledují vytyčené cíle (*path-dependency*), do stádia, kdy v reakci na krizi hledají novou cestu (*path-shaping*) - nové politické paradigma.

Krise tak může vyvolat změnu ze dvou směrů. V prvním případě přichází impuls ke změně ze strany institucí, které reagují na krizovou situaci reflexí, zda jsou dosavadní definice problému a cíle stále platné, nebo je třeba je v důsledku nových okolností a zkušeností změnit. Ve druhém případě vychází impuls ke změně ze strany společnosti. Jde o situaci, kdy krize mění dosavadní preference a pohled lidí na to, jaké problémy je třeba řešit. V takovém případě vzniká nejistota o správnosti dosavadního směřování na straně společnosti. V praxi se oba směry doplňují. Těžko si lze představit situaci, kdy by instituce, jež jsou v podstatě produktem společenské shody, šly proti zájmům společnosti a naopak, kdy by instituce nerespektovaly zájmy společnosti. V době krize však může dojít k rozkolu a řešení spočívá právě v opětovném nalezení symbiózy, kdy jsou cíle a postupy institucí opět uvedeny do vzájemného souladu se zájmy společnosti.

Za typické příklady krizí, které vedly ke změně politického paradigmatu jsou v literatuře, která vychází z institucionální teorie, uváděny Velká deprese (*Great Depression*) ze 30. let nebo ropná krize ze 70. let minulého století (Blyth, 2002). Zkušenosti s Velkou depresí vedly k tomu, že naprostá většina vyspělých států se po druhé světové válce přiklonila k mnohem aktivnější roli státu v rámci hospodářského cyklu. Keynesiánství, nové paradigma, které nahradilo předválečný důraz na volný trh bez zásahů státu, prosazovalo

⁴ Na tomto místě je třeba zdůraznit, že institucionální teorie chápe instituce v širším smyslu. Primárně nejde o kamenné úřady, ale především o pravidla, historické události a zkušenost stejně jako o společenské normy a ideje. (Hall & Taylor, 1996) Instituce určují pravidla hry, které musí aktéři respektovat při prosazování svých zájmů, pomáhají určit, které zájmy jsou v souladu s hodnotami a normami společnosti, udržují kontinuitu vývoje, zprostředkovávají zkušenosti (tzv. historickou paměť) a umožňují reflexi, nakolik se zájmy společnosti shodují s určitým světovým názorem, morálními a etickými kritérii (Immergut 1998; Immergut & Anderson, 2008).

mnohem větší dohled nad finančními trhy a přísnější regulaci trhu (Fletcher, 1989). Ropnou krizí v 70. letech na druhé straně vyvrcholila dlouhodobá ekonomická stagnace v řadě západních zemí, kterou zejména ekonomičtí liberálové dávali do souvislosti právě s příliš silnou keynesiánskou regulací trhu. Skokové zvýšení ceny ropy, které ještě zhoršilo hospodářské problémy zejména v USA a ve Velké Británii v podobě vysoké inflace, nezaměstnanosti a nízkého růstu (souběh těchto jevů je též označován jako *stagflace*), urychlilo přechod k novému politickému proudu, pro který se postupně vžilo označení *neoliberalismus* (Hall 2013). V hospodářské politice začaly opět dominovat zásady jako důraz na liberalizaci obchodu i finančních trhů, snížení bariér pro zahraniční investice, fiskální uměřenost, snížení daní, privatizaci, deregulaci a ochranu vlastnických práv (Rodrik, 2009).

Finanční a ekonomické krize jsou většinou příkladem, kdy se změna odehrává spíše na straně institucí, jež hledají cestu, jak se vypořádat se současnými ekonomickými problémy a zabránit jejich opakování v budoucnu. Tyto změny, například důraz na spotřebu, však mohou postupně proniknout i do oblastí, které s ekonomikou nemají nic společného. To je vidět právě na neoliberalním obratu na přelomu 70. a 80. let. I když změny úzce souvisely s hospodářstvím a trhem, měly celospolečenské dopady. Důraz na růst, a především na spotřebu, se stal předpokladem šťastné a spokojené společnosti (Etzioni, 2009). Hloubku ukotvení těchto hodnot dokládá i označení západní společnosti a kultury přívlastkem „spotřební“.

Příklady událostí, které vedly k zásadnímu přehodnocení dosavadní politiky, lze nicméně najít i mimo oblast ekonomie. Například havárie v jaderné elektrárně v japonské Fukušimě Daiči v březnu 2011 přivedla vládu Spolkové republiky Německo k rozhodnutí uzavřít všechny jaderné reaktory na svém území do roku 2022. I přes dlouhou historii protijaderného hnutí v Německu, bylo toto rozhodnutí poměrně nečekané (Augustine, 2018). Spolková vláda totiž ještě pár měsíců před havárií schválila prodloužení životnosti některých atomových elektráren o desítky let. Rozhodnutí uzavřít jaderné elektrárny rovněž přispělo k rychlejšímu přechodu německé energetiky na obnovitelné zdroje známém jako *Energiewende* (Growitsch & Hoffler, 2019). Události ve Fukušimě tedy představují příklad, kdy krizová událost vedla k prosazení zájmů, které ve společnosti poměrně silně a dlouho rezonovaly, ale teprve krizová událost znamenala jejich prosazení na politické úrovni.

Rovněž obhajoba lidských práv patří k oblastem, kde krizové události často vedou k tlaku na stávající instituce a jejich postupné proměně. Často se jedná o relativně lokální události, které však v dnešní době mohou mít díky komunikačním technologiím celosvětový dopad. Jako příklad lze uvést rozsáhlé protesty, k nimž vedlo úmrtí George Floyda při zatýkání v americkém městě Minneapolis, a které pak v některých městech v USA přiměly místní samosprávy ke změnám ve financování policie (Levin, 2020). Události v USA navíc vyvolaly odezvu po celém světě v podobě hnutí proti rasismu.

Je třeba zdůraznit, že zdaleka ne každá krize vede ke změně politického paradigmatu. O tom, jak zásadní dopad bude krize mít na dosavadní fungování společnosti a institucí nerozhoduje nezbytně závažnost jejích dopadů. Jak vyplývá z příkladu německého odstoupení od jaderné energie, krize nemusí společnost zasáhnout přímo, aby v ní vyprovokovala změnu. Stačí její vliv v symbolické rovině.

Podle Halla (1993) záleží v první řadě na tom, jestli se některé skupině, zastávající alternativní zájmy, podaří svůj pohled na svět – své paradigma – ostatním vnutit, a rychle tak zaplnit „politické vakuum“, které vzniklo v důsledku nejistoty způsobené krizí. Klíčová je i debata o příčinách selhání předešlého systému, ze které může vzejít definice nových problémů a návrhy reforem, jak stávající situaci (krizi) řešit. Klíčovou otázkou je, zda se novému výkladu věci podaří nastolit jistotu zájmů, které má společnost prosazovat (Hay, 2008).

Krize však může mít i opačný účinek. Pokud stávající paradigma dokáže obhájit svoji platnost v konfliktu se soupeřícími světonázory, jeho pozice se tím může dokonce upevnit. V praxi lze rovněž pozorovat, že některé krize nejsou vyvolány neschopností stávajícího paradigmatu adaptovat se na proměny zájmů, ale spíše odporem k modernizaci. Tedy odmítnutím změny stávajících zájmů a existujících institucí a jejich cílů. Zastánci starých pořádků se neocítají ve stavu nejistoty ohledně svých zájmů, ale naopak je tvrdě hájí proti změně.

Skutečnost, že krize sama o sobě nestačí k hlubší změně, potvrzuje i další koncept, který pracuje se změnou na úrovni konkrétních politik. Tento koncept známý jako model tří proudů, rozeznává tři hlavní prameny politického procesu: (1) definování problémů (*problem stream*), (2) formulaci politických řešení (*policy stream*) a (3) proud politického rozhodování (*politics stream*) (Bache, 2013; Kingdon, 1995).

Podle tohoto konceptu dochází ke změně v okamžiku, kdy se otevře tzv. „okno příležitosti“. K tomu dochází v důsledku (politických) událostí, jež jsou vyústěním závažných problémů. Největší naděje na změnu politiky přichází v okamžiku, kdy se protnou všechny tři proudy. To znamená, když je problém vnímán jako závažný ze strany veřejnosti, která vytváří tlak na politické aktéry, ti v té samé době disponují konkrétním návrhem řešení daného problému a zároveň existují vhodné podmínky pro politické rozhodnutí (např. reformní návrh má dostatečnou podporu v zastupitelském sboru).

Z teorie i praxe plyne, že změna politiky či rovnou politického paradigmatu je poměrně složitá. Nepřekvapí proto, že po čase nejistoty a intenzivních debat společnost mnohdy dojde k závěru, že nemá vhodnější řešení (a to i přes problémy původního systému). Řada závažných událostí tak nakonec končí spíše technickými úpravami původních cílů a procesů nežli zásadní změnou kurzu v dosavadním směřování společnosti. Na druhé straně na počátku žádné krize si nemůžeme být jisti, zda právě ona neodstartuje hlubokou společenskou proměnu.

1.4.2 Základní charakteristika krize z roku 2008

Začátek krize, která je v narážce na do té doby největší krizi z 30. let 20. století označována též jako Velká recese (*Great Recession*), bývá nejčastěji datován k 15. září 2008, kdy zkrachovala banka *Lehman Brothers*, čtvrtá největší investiční banka v USA. (viz např. Krugman, 2009; Stiglitz, 2010)

Názny, že na finančních trzích dochází k problémům, se nicméně objevily již o více než rok dříve. V srpnu 2007 největší banka v Evropě BNP Paribas oznámila, že ukončuje své aktivity ve třech amerických hedgeových fondech, které se specializovaly na trh s hypotékami (Elliott, 2011). Zprávy o kroku BNP Paribas výrazněji prohloubily pochybnosti o stabilitě bankovního systému, ve kterém cirkulovaly cenné papíry v hodnotě bilionů dolarů, jež byly kryty úvěry, jejichž kvalita začínala být nedůvěryhodná. Informace o potížích finančních a bankovních institucí v USA a Evropě se objevovaly v průběhu celého roku 2007 (International Monetary Fund, 2009b). Jednalo se však spíše o menší banky a fondy. Teprve BNP Paribas byla první globální bankou, která dala najevo, že hypoteční cenné papíry nemusí být v pořádku.

Nejistotu rovněž umocňoval postup centrálních bank Evropské unie, USA a Japonska, které začaly dodávat na finanční trhy více likvidity, což naznačovalo, že se finanční sektor dostává do potíží jako celek (Felton & Reinhart, 2008). Událostí, která se již dostala z finančních rubrik na přední strany světových deníků, se staly problémy britské banky *Northern Rock*, před jejímiž pobočkami se v září 2007 začaly tvořit fronty nervózních klientů, kteří si chtěli vybrat své úspory. Banka nakonec přešla v únoru 2008 do vlastnictví státu. V březnu 2008 musela centrální banka USA poskytnout urgentní půjčku americké investiční bance s globálním působením *Bear Stearns* (později byly její akcie odkoupeny jinou americkou bankovní společností JPMorgan Chase) (Calomiris, 2010). Avšak způsob řešení situace kolem *Northern Rock* i *Bear Stearns*, který, místo snahy zlepšit stav finančních bilancí obou bank, aktéry na finančních trzích spíše uklidňoval, jelikož potvrdil jejich očekávání, na které spoléhali, a jehož do jisté míry zneužívali. Totiž, že národní vlády (a jejich centrální banky) nenechají zbankrotovat žádnou opravdu velkou, systémově důležitou finanční instituci. Pád *Lehman Brothers* proto představoval šok. Jednalo se o zlomovou událost, která spustila vývoj, nad nímž tradiční aktéři ztratili kontrolu, a jež vedla k největšímu ekonomickému propadu od Velké deprese.

Krizi, která naplno propukla v roce 2008, lze charakterizovat jako endogenní, tedy jako krizi, již způsobily problémy uvnitř finančního sektoru. Zároveň šlo o krizi globální, která zasáhla většinu ekonomik po celém světě. Z hlediska jejího trvání ji lze označit za středně dlouhou. Většina zemí se s jejími ekonomickými dopady dokázala vypořádat od tří do pěti let od jejich vzniku. Existují však země, které v důsledku krize přišly o celou dekádu ekonomického růstu (viz Graf 1: Trvání ekonomické krize v západních státech, s. 113).

Abychom si plně uvědomili význam a rozsah krize z roku 2008, je zapotřebí podrobněji připomenout, co k této krizi vedlo a jak velké byly její dopady.

Jak jsem již uvedl, krizi způsobily dlouhodobé problémy, které byly spojeny zejména s deregulací finančních trhů, k níž došlo v 80. a 90. letech minulého století. Na základě prostudované literatury (Cooper, 2008; Darvas & Weizsacker, 2011; Keeley & Love 2010; Krugman, 2009; Stiglitz, 2009, 2010) vybírám tři zásadní milníky, jež v tomto ohledu sehrály významnou roli.

Prvním milníkem byl rok 1988, kdy Basilejský výbor pro bankovní dohled⁵ vytvořil v podstatě první globální regulační standardy pro bankovní dohled známé též pod označením *Basel I*. Podle těchto regulí byla bankovní aktiva rozdělena do pěti skupin podle výše rizika. Zároveň Basilejský výbor stanovil minimální kapitálové rezervy ve výši 8 % hodnoty rizikových aktiv, které byly v držení banky. To znamenalo, že čím větší objem rizikových aktiv měla banka na svých účtech, tím více hotovosti musela držet ve svých rezervách (Bank for International Settlements, 2021).

Z pohledu banky je držení velkého objemu peněz v rezervách nevýhodné, jelikož tuto hotovost nemůže využít na úvěry, a tudíž peníze neprodukují bance žádný zisk. Bankovní instituce proto začaly hledat způsob, jak snížit objem rizikových úvěrů, a tím i množství prostředků zadržovaných v rezervách. Jednou z možností byl převod úvěrů (tzn. různých půjček a dluhů) do podoby cenných papírů (tzv. sekuritizace úvěrů), s nimiž je možné, na rozdíl od běžného dluhu ve formě hypotéky či kontokorentu, obchodovat na finančních trzích. Díky tomu mohly banky efektivněji rozložit rizika (např. kombinací spolehlivých a rizikových úvěrů v rámci jednoho balíčku cenných papírů), případně se rizikových aktiv rychleji zbavit. Vzhledem k vyššímu úroku z rizikovějších cenných papírů po nich byla navíc na finančních trzích vysoká poptávka (Cooper, 2008). Následná úprava bankovních pravidel známá jako *Basel II*, která vstoupila v platnost v roce 2004, navíc zmírnila nároky na hypoteční úvěry, které byly podle nových pravidel považovány za méně rizikové. To umožnilo bankám, aby vydávaly více hypotečních úvěrů, aniž by musely zvyšovat své kapitálové rezervy (Keeley & Love, 2010).

Druhým milníkem byl rok 1999, kdy v USA došlo k rozvolnění Glass-Steagallova zákona, který byl zaveden v roce 1933 v reakci na Velkou hospodářskou krizi. Tento zákon omezoval tzv. retailové banky (banky pro běžné střadatele) v aktivitách, které byly z hlediska regulátorů považovány za příliš rizikové. Vzhledem k tomu, že retailové banky hospodaří s úsporami vkladů drobných klientů, platila pro ně od předválečné krize přísnější pravidla. Odměnou za přísnější regulaci byla pro tyto banky možnost využít ochranu ze strany centrálních bank, které jim v případě problémů mohly poskytnout finanční prostředky ze svých rezerv. Oproti tomu na tzv. investiční banky, které obvykle

⁵ Jde o mezinárodní organizaci, která aktuálně sdružuje zástupce finančního sektoru (včetně zástupců národních bank) z 28 zemí. Jejím cílem je sladovat různé standardy pro dohled nad bankovním sektorem. Její pravidla nejsou závazná, od členů se však očekává, že je budou dodržovat. Tato pravidla přejímají i nečlenské země, aby si zajistily důvěryhodnost svého bankovního sektoru (v současné době pravidla Basel I – IV dodržuje přes 100 států). (Bank for International Settlements, 2021)

nehospodáří s vklady drobných střadatelů, ale jsou určeny bohatším klientům (investorům), se tato přísnější regulace nevztahovala. Mohly tudíž podnikat rizikovější investice, zároveň ale nemohly spoléhat na ochranu centrální banky a v případě krachu mohli její klienti přijít o veškeré své investice. Rozvolnění regulace, která oba typy bank oddělovala, však znamenalo, že se do rizikovějších investic mohly zapojit i retailové banky.

V této souvislosti je nutné si uvědomit, jakou významnou roli hraje propojenost finančního a bankovního sektoru, kterou v posledních desetiletích významně zvýšily moderní technologie. Obchodovat na finančních trzích lze dnes z kteréhokoliv místa, kde je stabilní internetové připojení. Vysoká propojenost a snadnost obchodování znamená, že každá regulace, která ovlivňuje profitabilitu obchodování, představuje riziko, že se investoři jednoduše přesunou na trh, kde tato regulace neplatí. Pokud tedy dojde k uvolnění pravidel v jedné zemi, obzvláště ekonomicky tak významné jako USA, ostatní státy tuto regulaci rychle přebírají, aby jejich finanční sektor zůstal konkurenceschopný. Podobné je to i s tzv. finančními inovacemi, tedy novými finančními produkty. Propojenost rovněž znamená, že se finanční produkty (např. rizikové cenné papíry) velmi snadno a rychle šíří do finančních a bankovních institucí po celém světě. V případě pochybností o jejich kvalitě pak dopadá nejistota na celý globální finanční sektor.

Třetím milníkem byl rok 2000, kdy ve Spojených státech došlo k rychlému snížení úrokové míry. V průběhu tří let klesla úroková míra z 6,5 % na 1 %. Centrální banka USA se tímto způsobem snažila zmírnit dopady způsobené jak teroristickými útoky z 11. září 2001, tak zejména mírnější krizí známou jako *dot-com bubble*. K té došlo na přelomu tisíciletí, kdy značně poklesly akcie internetových firem, což negativně ovlivnilo burzu zejména v USA.

Snížení úrokových sazeb mělo dva hlavní účinky. Zaprvé, kapitál se stal snadno dostupným. Banky snadno sháněly prostředky na poskytování úvěrů, na které dosáhli i velmi rizikovní klienti. Zadruhé, nízké úrokové sazby snížily výnosy tradičních bankovních produktů, jakými jsou například vklady či dluhopisy (Darvas & Weizsacker, 2011). To zvýšilo poptávku po finančních produktech s vyšším výnosem, jakými byly například sekuritizované balíčky cenných papírů, jež sice obsahovaly rizikové úvěry, nabízely však vyšší zhodnocení. Do těchto rizikových instrumentů proto začala investovat řada fondů, jejichž výnosy z tradičních investic do státních či podnikových dluhopisů nezajistily dostatečné zhodnocení vkladů, které slíbily svým klientům (Pozsar, 2008).

Tyto a další doprovodné reformy zcela změnil v průběhu třiceti let fungování finančního a bankovního systému. Zejména rozšířily dluhové financování do všech oblastí lidského života (od nákupu domu až po každodenní nákupy z kreditní karty). Zároveň rapidně zvýšily poptávku po rizikových dluhích, jelikož vyšší riziko vedlo k vyšším úrokům, a tím i k vyšším ziskům. Rizikové produkty se navíc v propojeném a deregulovaném globálním finančním systému velmi rychle rozšířily.

Deregulace rovněž změnila roli finančního sektoru v rámci ekonomického systému. Finanční trhy původně sloužily jako zdroj kapitálu pro podniky v tzv. reálné ekonomice. S uvolněním pravidel, a zejména s rozvojem finančních inovací a masivním rozšířením dluhového financování každodenní spotřeby, investice do finančních produktů mnohonásobně převýšily investice do ekonomické produkce. Rozmach finančních trhů lze dobře ilustrovat porovnáním objemu finančních transakcí s globální ekonomickou produkcí vyjádřenou hrubým domácím produktem (HDP). V období mezi rokem 1990 a 2010 vzrostl poměr mezi objemem finančního sektoru a celosvětovým HDP z patnáctinásobku na sedmdesátinásobek (Schulmeister, 2008).

Tradiční role finančního sektoru spočívající v efektivní alokaci zdrojů tam, kde jich bylo v reálné ekonomice třeba, se začala měnit (Kapoor 2010). Nový model investičního bankovníctví, založený primárně na obchodování s cennými papíry, finančními deriváty a dalšími inovativními finančními produkty, generoval mnohem větší zisky než tradiční retailové bankovníctví. Problém však spočíval v tom, že jen malá část tohoto kapitálu se přelévala do reálné (tzn. nefinanční) ekonomiky produkující zboží, služby a většinu pracovních míst (Matheson. 2010).

Rozmach investičního bankovníctví znamenal vznik řady negativních externalit, pro něž se vžilo označení „systémová rizika“. Ta lze charakterizovat jako hrozby, které ohrožují stabilitu celého globálního systému. Za hlavní rizika finančního systému před rokem 2008 byla považována existence finančních institucí, které byly příliš velké na to, aby mohly padnout (z anglického *too big to fail*). Tato situace vedla k morálnímu hazardu. Zástupci těchto institucí implicitně počítali s tím, že jim vlády v případě problémů pomohou, což podporovalo jejich nezodpovědné chování (Calomiris, 2010). Druhé systémové riziko spočívalo v asymetrickém přístupu k informacím. Většina obchodníků na trhu se řídila rozhodnutími několika velkých investorů (Acemoglu, 2010). Asymetrická informovanost aktérů a příliš komplexní finanční instrumenty znemožňovaly správné a spolehlivé vyhodnocení rizika. I když tato nebezpečí nebyla před krizí zcela neznámá, na straně

politiků, akademiků a zejména důležitých regulátorů finančního trhu vzbuzovala minimální pozornost. Regulační instituce sledovaly vytyčené cíle a postupy až do chvíle, kdy se celý systém začal 15. září 2008 hroutit.

Všechny výše popsané změny a reformy, které vedly k tak hluboké proměně finančního systému a celé ekonomiky, však nevznikly ve vzduchoprázdnu. Byly reakcí na poptávku a touhu společnosti po dalším pokračování růstu životní úrovně, kterému se těšila zejména poválečná generace. Když se hospodářský potenciál USA, založený na poválečné obnově Evropy v 70. letech, pomalu vyčerpal, bylo nutné najít nové zdroje, které by uspokojily poptávku generace tzv. „*baby boomers*“ po stále vyšším životním standardu (United Nations, 2008). Řešení nabídl právě finanční sektor. Jeho nabídka spočívala v tom, že si lidé na lepší život půjčí a své dluhy zaplatí v budoucnu, až si na ně postupně vydělají. Propojení společenské, a zejména politické poptávky po dalším růstu společně s nabídkou finančního sektoru, rozběhlo deregulaci finančních institucí a jejich produktů, což spustilo vlnu inovací a nápadů, jak skrze snadné půjčky zvýšit spotřebu domácností (Kapoor, 2010). Z USA a Velké Británie se tento koncept postupně rozšířil i do kontinentální Evropy, a po kolapsu Sovětského svazu i do dalších zemí světa (United Nations, 2008).

Krizi z roku 2008 je proto třeba vnímat jako výsledek systému založeného na špatných (někdo by řekl nemorálních) předpokladech, jež však do velké míry reagovaly na společenskou poptávku. Instituce sledovaly cíle, jako deregulaci finančního sektoru či liberalizaci obchodu, částečně proto, aby naplnily zájem společnosti, jímž bylo mít se neustále lépe. Příběh o důležitosti volného trhu pro svobodný rozvoj společnosti a prosperitu podtrhl rovněž kolaps bloku komunistických zemí s autoritářskými režimy a centrálně řízenou, přeregulovanou ekonomikou. Pád tzv. východního bloku byl dáván do souvislosti s touhou obyvatel komunistických zemí po svobodě, stejně jako po ekonomické prosperitě, která je možná pouze v tržním hospodářství.

Průběh krize, která vypukla v září 2008 lze rozdělit do dvou fází. V první fázi byly postiženy především finanční trhy, ve druhé se krize přelila především do veřejných financí. I když finanční krize začala na poměrně malém trhu podřadných hypoték, díky velké propojenosti finančního a bankovního systému, se rychle rozšířila po celém světě (Verick & Islam, 2010). Hlavním projevem krize na finančních trzích bylo zastavení obchodování. Na trhu zavládla velká nejistota ohledně solventnosti finančních aktérů (tedy jejich schopnosti splácet) a likvidity finančních produktů (zda si cenné papíry někdo koupí) (Felton & Reinhart, 2008; Kapoor, 2010). Nikdo si nebyl jistý hodnotou balíčků

sekuritizovaných cenných papírů, které obsahovaly i dluhy (zejména hypotéky), které dlužníci nebyli schopni splácet. Tato aktiva, která měla před vypuknutím krize hodnotu ve stovkách miliard dolarů, se najednou jevila jako bezcenná. Řada globálních finančních domů tak ze dne na den čelila hrozbě, že budou muset odepsat obrovské sumy ze svých bilancí, což by pro řadu z nich znamenalo bankrot. Ceny na akciových trzích po celém světě se propadly o desítky procent, a staly se velmi volatilními. Známy burzovní *Dow Jones Index* se 29. září 2008 propadl o 777 bodů, nejvíce v historii burzy (Keeley & Love, 2010). Mezibankovní půjčky se téměř zastavily, zejména v USA. Banky přestaly půjčovat podnikům a zejména hedgeovým fondům. Propadl se i objem globálně obchodovaného zboží a služeb (International Monetary Fund, 2009b; United Nations, 2008).

Politici stáli před rozhodnutím nechat tyto banky zkrachovat, nebo je zachránit. Pokud by se rozhodli pro první možnost, tak jako jejich předchůdci na přelomu 20. a 30. let minulého století, hrozilo, že by se svět propadl do podobně hluboké krize jako o 80 let dříve. Poučení touto zkušeností se představitelé 20 největších ekonomik světa (tzv. skupiny G20) rozhodli na krizovém summitu v listopadu 2008 ve Washingtonu D.C. předejít nejhoršímu scénáři fiskálními stimuly (Khatiwada, 2009).

Mezi roky 2008 až 2009 zvýšilo 137 zemí (přibližně tři čtvrtiny všech zemí) v reakci na krizi vládní výdaje v průměru o 3,3 % HDP. Přibližně padesát vysoko a středně příjmových zemí představilo fiskální stimuly v celkové výši 2,4 bilionu amerických dolarů (Zhang et al., 2010). V roce 2009 do oživení ekonomiky nejvíce investovala Čína (13 % svého HDP), například USA investovaly „jen“ 5,6 % HDP (Khatiwada, 2009). Reakce vlád tak byla přesně opačná než v roce 1929. Vládní zásahy do ekonomiky, které byly považovány za vůbec největší od druhé světové války (např. Blinder & Zandi, 2015), opět oživily keynesiánský přístup k hospodářství a trhu.

Fiskální stimuly spočívaly v daňových úlevách, investicích do infrastruktury, a především v kapitálové podpoře bank a také ve státních garancích za pochybná aktiva (Khatiwada, 2009). Zejména podpora bank byla vnímána značně kontroverzně. Většina veřejnosti v západních zemích, mnozí odborníci, i část politického spektra, považovali nezodpovědné chování bank, které zneužily svého zásadního postavení v ekonomickém systému, za morální hazard (Acemoglu, 2010). Racionální argument ve prospěch záchrany bank zněl, že bez ní by byly dopady krize ještě mnohem tvrdší. Tento postoj však jen potvrdil původní očekávání finančních manažerů, tedy, že když budou jejich instituce dost velké a důležité, centrální banky a vlády je nenechají padnout. Zejména

v zemích, které byly krizí velmi zasaženy (např. v USA, Řecku, Španělsku a Itálii) se část společnosti jen obtížně smiřovala s miliardovými investicemi do záchran bank, což v těchto zemích vedlo ke vzniku protestních hnutí (např. hnutí *Occupy* nebo *Indignados*, viz též kapitola 1.4.3)

Na jaře 2009 odhadoval Mezinárodní měnový fond (MMF) celkové náklady na záchranu globálního finančního systému na 4 biliony dolarů. Dvě třetiny těchto ztrát se měly týkat bank a zbytek pojišťoven, penzijních a hedgeových fondů a dalších prostředníků na finančních trzích (International Monetary Fund, 2009b, s. 8). Původní výše záruk na záchranu bankovního sektoru činily v roce 2009 jen v zemích OECD 11,4 bilionu dolarů (Keeley & Love, 2010). Konečné náklady vynaložené na stabilizaci finančního sektoru v USA a v Evropě byly nakonec nižší. Podle dostupných údajů vynaložila vláda USA na pomoc americkým finančním společnostem téměř 1,5 bilionu dolarů. Od této částky je však třeba odečíst bezmála 500 miliard, které se vládě podařilo získat zpět prodejem aktiv znárodněných bank (Singh, 2021). Podle dostupných údajů Eurostatu vynaložily vlády členských zemí Evropské unie (EU) mezi lety 2008 – 2015 na odkup problematických aktiv a kapitálové injekce celkem 747 miliard eur. Další 1,2 bilionu eur poskytly v bankovních zárukách. Z této částky bylo možné považovat (k říjnu 2016) 213 miliard eur za nenávratně ztracené (Vila & Peters, 2017).

I přes masivní intervence do bankovního sektoru se nepodařilo zabránit tomu, aby se krize nepřelila do reálné ekonomiky a citelně nezasáhla sociální oblast. První oblastí mimo finanční trhy, kde se krize značně projevila, byl mezinárodní obchod. Do roku 2007 se objem světového obchodu zvyšoval okolo 7 % ročně. V roce 2008 už to byly jen 3 %, a v roce 2009 došlo k poklesu o 12 %. V průběhu roku 2009 začala růst i nezaměstnanost. Ta byla v USA na konci roku 2009 dvojnásobná (téměř 10 %) ve srovnání se stavem z roku 2007. V Evropě rovněž vzrostla nezaměstnanost na 10 % (Keeley & Love, 2010). V absolutních číslech to znamenalo, že se za necelé dva roky počet nezaměstnaných zvýšil jen v zemích OECD o 15 milionů lidí. V některých sektorech, typicky ve stavebnictví a u méně kvalifikovaných profesí, však nezaměstnanost vzrostla vysoko nad tuto hranici. K růstu nezaměstnanosti došlo rovněž mezi mladými lidmi.

V důsledku krize poklesla samozřejmě i ekonomická produkce. V 19 zemích OECD, které zasáhla bankovní krize, činil medián poklesu ekonomické produkce v období 2007–2011 více než 5 % (Ollivaud & Turner, 2014). Ekonomický pokles v kombinaci

s vysokými výdaji na sanaci bank, na které si národní vlády musely navíc půjčit, vedl k extrémně rychlému růstu veřejného dluhu .

Právě dluhovou krizí, zejména v evropských zemích, lze označit za druhou fázi krize, která odstartovala v září 2008. V důsledku ekonomického zpomalení způsobeného krizí, a zejména v důsledku mimořádných výdajů na záchranu krachujících bank, mnohé země vykazovaly za rok 2009 hluboké deficity státního rozpočtu. Tyto schodky znamenaly rychlý růst veřejného dluhu. Z dat OECD vyplývá, že průměrná výše veřejného dluhu (měřená v poměru k HDP) se zvýšila ze 73 % v roce 2007 na téměř 112 % v roce 2016 (Fournier & Fall, 2017).

Na počátku roku 2010 narostly v případě Irska, Kypru, Portugalska, Španělska a Řecka obavy investorů z toho, že tyto země nebudou schopny splácet své dluhy, do takové míry, že úrokové sazby vládních dluhopisů těchto států rapidně vzrostly. Vlády těchto zemí se dostaly do neřešitelné situace: splácení starých dluhů bylo možné pouze prostřednictvím nových půjček, které však byly zatíženy velmi vysokými úroky, což jen zvyšovalo riziko, že je vláda nebude schopná splatit. Aby tyto státy odvrátily hrozící bankrot, musely požádat o pomoc unijní instituce, primárně Evropskou centrální banku (ECB) a Mezinárodní měnový fond (MMF). Tato záchrana však byla podmíněna poměrně striktní fiskální konsolidací, tedy významným snížením vládních výdajů (Monastiriotis et al., 2013).

Fiskální konsolidace se však netýkala pouze zmíněných pěti států. V důsledku zadlužení, které významně urychlila finanční a ekonomická krize, státy OECD ohlásily v roce 2012 úspory, které v průměru dosahovaly 3 % HDP (Elmeskov & Sutherland, 2012). V případě Řecka, Irska a Portugalska, však měly úspory dosáhnout v období 2009–2015 více než 12 % HDP. Česká republika, Maďarsko, Island, Itálie, Slovensko, Slovinsko, Španělsko a Velká Británie ohlásily úspory mezi 6 až 9 % HDP (OECD, 2012). Data MMF ukazují, že po roce 2016 došlo ke druhé vlně fiskálních restrikcí, k nimž však došlo primárně v rozvojových (nízkopříjmových) zemích (Ortiz & Cummins, 2021).

Takto radikální konsolidace se samozřejmě dotkla řady vládních výdajů v oblasti veřejných a sociálních politik, což ještě zhoršilo sociální dopady krize. Z dat MMF pro 187 zemí vyplývá, že fiskální konsolidace mezi lety 2010 až 2011 zasáhla téměř 60 % obyvatel v těchto zemích. V 55 vysokopříjmových zemích se škrtly dotkly více než 86 % populace (Ortiz & Cummins, 2021). Dluhová fáze krize dala zapomenout původním problémům na finančních trzích a stočila pozornost na vládní výdaje. Instituce jako MMF,

které v počátcích schvalovaly velké státní intervence do ekonomiky, začaly kolem roku 2010 doporučovat snižování dluhu, a s tím i zásadní rozpočtové reformy. Experti MMF doporučovali využít fiskální konsolidaci k reformě penzijních a zdravotnických systémů, aby v budoucnu nezatěžovaly státní rozpočet (Blanchard et. al., 2010). Sociální výdaje byly najednou označovány za náklady, které si státy nemohou dovolit, a jež brání zvyšování konkurenceschopnosti a růstu (Ortiz & Cummins, 2021).

Opatření, která státy přijaly, aby snížily své výdaje, zasáhly řadu oblastí. Z analýzy více než 600 dokumentů MMF publikovaných mezi roky 2010 a 2015, kterou zpracovali Ortiz a Cummins (2021) vyplývá, že tři čtvrtiny ekonomicky nejvyspělejších zemí nejčastěji použily zejména následující tři opatření: zvýšení spotřebních daní, reformu penzijního systému (např. zvýšení věku odchodu do důchodu) a reformy trhu práce ve prospěch větší flexibility (např. částečné úvazky, ale i nižší ochrana zaměstnanců apod.). Přibližně dvě třetiny zemí provedly změny v systému sociální podpory (např. zpřísnily kritéria pro přiznání podpory), snížily vládní dotace napříč sektory, zmrazily nebo snížily platy státním zaměstnancům, zavedly či zvýšily poplatky za spoluúčast pacientů v rámci systému veřejného zdravotnictví. Necelá třetina zemí privatizovala státní a veřejné podniky.

Eroze sociálního státu, kterou výše uvedené reformy ve většině zemí znamenaly, přenesla tíhu krize na velkou část společnosti, zejména na její nejslabší skupiny. Kombinace rostoucí nezaměstnanosti (v důsledku ekonomického zpomalení), nižších mezd a vyšších (spotřebních) daní přispěla k růstu chudoby. Podle údajů Eurostatu z roku 2017 bylo chudobou ohroženo 86 milionů obyvatel Evropské unie, což představovalo přibližně 17 % její populace. Počet dětí, které musely nově čelit chudobě a sociálnímu vyloučení, se mezi roky 2007 až 2014 zvýšil o 467 000 (Cantillon et al., 2017; Evropská komise, 2017).

Takto přísné škrty vnímala společnost v řadě zemí, zejména v těch nejhůře postižených, velmi negativně. Úsporná opatření byla vnímána jako nespravedlivá, neboť byla zdůvodňována potřebou snížit veřejné dluhy, které však narostly zejména kvůli záchraně bank (Crespy, 2016). Podle veřejného mínění se zaměřoval důsledek a příčina krize. Tento kontext, společně s dopady úsporných opatření, podnítl živou veřejnou debatu o kořenech kapitalismu, jeho reformě či přímo svržení (např. Hessel, 2011; McCoy et al., 2018). V roce 2012 výrazně vzrostl počet veřejných protestů zaměřených proti vládním opatřením. Protesty byly nejvýraznější v zemích, které byly nejvíce postiženy dluhovou krizí a tudíž, ve kterých byla úsporná opatření nejpřísnější. Na prvním místě v počtu

protestů bylo Řecko, následovaly Itálie, Španělsko a Portugalsko. Poměrně velké demonstrace se odehrávaly rovněž ve Francii a v Belgii (Genovese et al., 2016).

Nedůvěra ve vládu a nesouhlas s jejími kroky vedly ke vzniku protestních hnutí, jejichž představitelé požadovali radikální reformu, která měla spočívat především v tvrdé regulaci finančního sektoru a nadnárodních společností. Tato hnutí, například hnutí *Occupy*, měla globální přesah. Postupem času však jejich protestní náboj slábl, a buď postupně zanikla, nebo se přetvořila (např. v Řecku či Španělsku) v politická hnutí, jejichž zástupci kandidovali ve volbách do národních parlamentů.

Neúspěch protestních hnutí dávají někteří do souvislosti s jejich povahou. Hnutí odmítala pevné, hierarchické rozhodovací struktury, což nakonec omezovalo jejich akceschopnost i možnosti formulovat jasné, konkrétní požadavky. Další autoři uvádí jako důvod relativní úspěšnost národních i mezinárodních institucí dopady krize zvládnout (Genovese et al., 2016). Krize z roku 2008 neměla zdaleka tak fatální dopady jako její předchůdkyně z 30. let minulého století (Marx et al., 2015), což byl, podle mnohých, hlavní důvod, proč krize nakonec nevedla k zásadní změně západních institucí a jejich politik.

1.4.3 Dopady krize z roku 2008 na kvalitu života

Krize z roku 2008 výrazným způsobem ovlivnila kvalitu života obyvatel v zemích, které zasáhla. Z hlediska výzkumu představují krize ojedinělou možnost, neboť umožňují zkoumat společnost v okamžiku změny. Vývoj po roce 2008 proto poskytuje příležitost nejen ke studiu dopadů krize na kvalitu života, ale je vhodný rovněž pro testování různých hypotéz spjatých s kvalitou života. Například, do jaké míry je ovlivňována takto zásadními událostmi, zda se mění vliv jednotlivých determinant nebo jakou váhu mají ekonomické a neekonomické faktory. V této části představím dosavadní výsledky výzkumů, jejichž autoři studovali změny kvality života v západních zemích po roce 2008.

Z dostupných analýz (Bonasia et al., 2018; Burger & Gonza, 2016; Deaton, 2012; Delle Fave, 2016; Charles et al., 2019; O'Connor, 2017; Somarriba Arechavala et al., 2015) vyplývá, že krize měla zásadní dopad na subjektivní kvalitu života ve vyspělých zemích. O'Connor (2017) například uvádí, že v roce 2010, rok po oficiálním konci krize, byla v USA naměřena nejnižší míra subjektivní spokojenosti od 70. let. Burger a Gonza (2016) převážně z dat pro 36 evropských zemí spočítali, že recese snížila v průměru subjektivní

šťestí o 0,13 bodu na škále od 0 do 10 bodů, a to bez ohledu na sociodemografické faktory. V některých společenských skupinách byl pokles ještě vyšší. K podobnému závěru dospěli i autoři studie, kteří zkoumali vývoj kvality života v období 2007–2011 v zemích Evropské unie. Podle jejich zjištění se kvalita života snížila v 18 z 27 zemích EU. Jejich data přitom nezachycují druhou vlnu, tedy tzv. dluhovou krizi, která vrcholila v roce 2012 (Somarriba Arechavala et al., 2015).

Z prostudovaných analýz rovněž vyplývá, že krize v západních zemích zvýšila nerovnosti v kvalitě života. Autoři již zmiňované studie (Somarriba Arechavala et al., 2015) dospěli po prostudování dat k závěru, že v EU se prohloubily rozdíly zejména mezi skupinou zemí ze středu a severu Evropy, kam řadíme například Německo, Velkou Británii, Benelux a všechny skandinávské státy, a tzv. jihovýchodní skupinou, do níž spadá Řecko, země na Pyrenejském poloostrově a většina zemí, které vstoupily do EU po roce 2004⁶. Data ukazují, že zatímco první skupina zemí byla schopna projít první fází krize bez větších dopadů na kvalitu života (s výjimkou Irska), ve druhé skupině zemí došlo k výraznému zhoršení. Tento závěr do jisté míry potvrzují i data Eurofondu z roku 2012 (Eurofound, 2012).

K velmi podobným závěrům dospěli i autoři další studie (Jorda et al., 2019), kteří zkoumali rozdíly v úrovni kvality života v EU v delším časovém úseku, a sice v období 1973 až 2014. Podle této analýzy byly od roku 1995 až do roku 2008 rozdíly mezi subjektivní spokojeností obyvatel relativně stabilní, po roce 2008 však došlo k jejich citelnému nárůstu. Autoři studie uvádí středomořské státy, a rovněž Irsko, jako příklady zemí, kde bylo zhoršení největší. I když jejich data dávají pokles kvality života, a tedy i nárůst nerovností, do časové souvislosti s počátkem ekonomické krize, podle autorů se nerovnosti uvnitř zemí i mezi nimi, začaly zvyšovat již před krizí (Jorda et al., 2019). Vývoj událostí po roce 2008 ale tento proces jen urychlil.

Velkou pozornost analytiků přitahovaly dopady krize na materiální stránku života společnosti, neboť umožňovaly studovat, nakolik materiální situace ovlivňuje celkovou kvalitu života. Z většiny prostudovaných výzkumů vyplývá, že krize vztah mezi materiálními determinanty a kvalitou života spíše posílila. Například autoři studie zabývající se vývojem ve Velké Británii zjistili, že v souvislosti s krizí vzrostl vliv výše

⁶ Česká republika a Slovinsko do této skupiny nepatří, nachází se v „meziskupině“, kde byl pokles SWB spíše mírný.

příjmu a ekonomické situace na subjektivní spokojenost (Charles et al., 2018). Další výzkum, který se zaměřil na 10 zemí eurozóny rozdělených na jádro a periferii, dospěl k podobnému závěru. Pozitivní efekt mezi štěstím a ekonomickým růstem se projevil ve většině ze zkoumaných zemí, přičemž v zemích, které byly krizí zasaženy více (Portugalsko, Irsko, Itálie a Řecko), byl jeho vliv na subjektivní kvalitu života vyšší (Bonasia et al., 2018). Silný vztah mezi ekonomickým vývojem a subjektivní spokojeností potvrdil i výzkum v USA (Graham et al., 2010).

Existují však i analýzy, které vztah mezi subjektivní kvalitou života a zhoršením ekonomických podmínek zpochybňují. Podle Greveho (2012), který zkoumal data pro 15 zemí v období 2008–2010, se očekávaný vzorec, kdy při poklesu (resp. růstu HDP) dojde ke snížení (resp. zvýšení) subjektivního pocitu štěstí, potvrdil pouze u dvou zemí. Greve však přiznává, že zkoumané období bylo poměrně krátké, a vzhledem k tomu, že celospolečenská míra subjektivní kvality života je poměrně stabilní, nemusela se krize do dat za tak krátký časový úsek promítnout. Ani Helliwell et al. (2013) nepovažuje zhoršení materiálních podmínek v době krize za nejvýznamnější faktor. Na základě výzkumu na vzorku zemí OECD, které rozdělil na tranzitivní⁷ a netranzitivní země, dospěl k závěru, že větší vliv, než změna HDP *per capita* měl na subjektivní kvalitu života pokles důvěry v ostatní členy společnosti a v instituce.

Vědci se ve svých studiích zaměřili i na vliv dalších, neekonomických determinant. Kromě jednotlivých faktorů je zajímavé i to, zda subjektivní kvalitu života ovlivňují silněji tzv. makro-determinanty (tj. faktory spojené s celkovou společenskou situací, např. HDP, výše nezaměstnanosti apod.) nebo tzv. mikro-determinanty (tj. faktory spjaté přímo s prožíváním jednotlivce, např. výše příjmu, ztráta zaměstnání apod.).

Z prostudovaných analýz vyplývá, že osobní situace má na kvalitu života větší vliv než situace ve společnosti. Tedy, že mikro-determinanty kvality života jsou významnější než makro-determinanty. Burger a Gonza (2016), kteří ve svém výzkumu porovnávali vliv více než dvaceti determinant na kvalitu života po krizi z roku 2008, zjistili, že mezi deseti nejsilnějšími indikátory ovlivňujícími subjektivní kvalitu života byly pouze dvě makro-

⁷ Helliwell et al. (2003) považuje za tranzitivní ty země, které procházely významnějšími institucionálními změnami. V rámci EU jde typicky o státy střední a východní Evropy, které vstoupily do EU v letech 2004–2007.

determinanty (inlace a délka dožití). Větší vliv mikro-determinant na subjektivní kvalitu života v době krize potvrdily i další výzkumy (Greve, 2012; Tormos, 2019).

Autoři zmíněných výzkumů zkoumali rovněž to, jak se změnil význam různých faktorů na kvalitu života. Následující Tabulka 1 obsahuje determinanty, jejichž vliv se po krizi z roku 2008 nejvíce změnil. I když autoři těchto výzkumů používali různé metody i sady indikátorů a pokrývali různé skupiny zemí, přesto z nich vyplývá, že k poklesu kvality života nedošlo pouze v souvislosti se zhoršením ekonomické situace (příjem, HDP, (ne)zaměstnanost), ale rovněž v důsledku zhoršení stavu v nemateriálních dimenzích (zdraví, situaci ve společnosti, v rodině apod.).

Tabulka 1: Indikátory, jejichž vliv na subjektivní kvalitu života se dle různých výzkumů v průběhu krize nejvíce změnil

Somarriba Arechavala et al. (2015) (EU)	Charles et al. (2018) (jen pro Velkou Británii)	Burger a Gonza (2016) (Evropa)
<ul style="list-style-type: none"> - (ne)zaměstnanost - délka dožití v 65 letech - nespokojenost s kvalitou bydlení (počet osob) - napětí mezi bohatými a chudými - vnímání korupce 	<ul style="list-style-type: none"> - příjem - nejistota ohledně budoucího vývoje 	<ul style="list-style-type: none"> - příjem - víra a náboženství - nezaměstnanost - existence partnera - povahové rysy

Zdroj: autor

Autoři jiného výzkumu, zaměřeného na vývoj subjektivní spokojenosti s kvalitou života (Graham et al., 2010), v prvním roce po vypuknutí krize zjistili, že nejistota ohledně ekonomického vývoje ovlivňovala spokojenost lidí více než reálné zhoršení podmínek. Tento výsledek lze interpretovat tak, že lidé se dokázali vypořádat snadněji s nepříznivou realitou než s nejistotou ohledně budoucího vývoje.

Kromě vlivu různých ukazatelů na kvalitu života je možné z dostupných studií zjistit i faktory, které ovlivnily schopnost států a jejich obyvatel vyrovnat se s dopady krize.

Lee (2018) uvádí, že se za normální situace hodnocení vlády odvíjí podle toho, jak dokáže zvládat celkovou zaměstnanost, ekonomický růst, inflaci, stabilitu vládnutí a zajištění služeb. Krize negativně ovlivnila téměř všechny vyjmenované oblasti. Zvýšila nezaměstnanost, snížila růst i vládní stabilitu, a úspěšná opatření vedla i ke snížení kvality a dostupnosti služeb. Výsledkem byl podle Lee pokles důvěry zejména u nízkopříjmových skupin, které se hůře vyrovnávaly s omezením veřejných služeb, obzvláště poté, co vlády zachránily velké finanční instituce.

Bjørnskov (2014) se ve své práci zaměřil na podobné téma, a sice nakolik jsou liberálně orientované instituce schopné mírnit pokles spokojenosti, ke kterému zpravidla dochází po ekonomických krizích. Zaujal ho zejména příklad Řecka a Portugalska, kde došlo k citelnému poklesu subjektivní spokojenosti (o 15, resp. o 9 %), zatímco v Dánsku a Nizozemsku, které byly krizí rovněž postiženy, k poklesu subjektivní spokojenosti nedošlo. Analýzou dat z převážně evropských zemí dospěl k závěru, že země s nižší a/nebo kvalitnější regulací, stabilním a předvídatelným právním systémem a vyšší mírou společenské důvěry, jsou méně náchylné k poklesu subjektivní kvality života v době krize. Regulační zásahy státu, pokud jsou doprovázeny nejistotou v právní řád a nedůvěrou společnosti v instituce, mohou podle Bjørnskova (2014) naopak brzdit adaptaci jednotlivců i trhů na novou situaci, a zpomalovat obnovu a oživení po krizi.

V souvislosti se zmírňováním dopadů krize stojí za zmínku i další Helliwellova zjištění (Helliwell et al., 2013). Ve studii, kterou publikoval spolu s kolegy, na datech o nezaměstnanosti v období 2008–2011 v USA ukázal, že kvalitní užší vztahy (rodina, přátelé, sousedé) a širší vztahy (dobrovolnictví, donátorství a účast ve volbách), dokážou velmi efektivně tlumit negativní dopady krize na subjektivní kvalitu života. Naopak v těch částech USA, kde byla míra důvěry v ostatní spoluobčany nižší, a tím i vztahy mezi lidmi méně pevné (Helliwell mluví o sociálním kapitálu), byl propad subjektivní kvality života hlubší, než odpovídalo reálnému poklesu HDP *per capita*.

Autoři výzkumů kvality života se v souvislosti s krizí soustředili na důležitou otázku a sice u kterých skupin došlo k největšímu poklesu subjektivní spokojenosti. Závěry studií jsou v tomto ohledu poměrně rozdílné, v některých případech až překvapivé. Například podle Clench-Aas a Holteho (2017) měla krize v Evropě větší dopad na lidi s vyšším vzděláním a profesní kvalifikací, nikoli na lidi s podprůměrnými příjmy. Vysvětlují to tím, že nižší socioekonomické skupiny mohly ztratit méně a sociální systém v Evropě jim byl schopen poskytnout relativní jistotu. Podobně i autoři studie postihující situaci v USA na svých datech ukazují, že na vývoj krize reagovali citlivěji lidé s vyššími příjmy, kteří „*mohli ztratit nejvíce*“ (Graham et al., 2010, s. 743). Naopak z výzkumů Burgera a Gonzy (2016), O'Connorové (2017) a Lee (2018) vyplývá, že dopady krize byly tíživější pro lidi s nižším příjmem a/nebo v méně výhodném postavení (např. osoby narozené v zahraničí apod.). Ze zkoumání dopadů na základě dalších demografických údajů vyplývá, že krizi vnímali citlivěji lidé ve středním a vyšším věku, a spíše muži než ženy (Graham et al., 2010; O'Connor, 2017).

Krise rovněž otevřela možnost, jak detailněji prozkoumat vliv procesu adaptace (podrobněji jsem se tomuto tématu věnoval v kapitole 1.2.2) na měření kvality života.

Boffo et al. (2017) se ve svém článku pozastavuje nad výsledky zprávy *World Happiness Report* (WHR), jejíž autoři v roce 2013 konstatovali, že i přes určitý pokles subjektivní kvality života v důsledku krize z roku 2008 „se svět stal o trochu šťastnějším místem“ (Helliwell et al., 2013). Boffo si klade otázku, jak je možné, že tak zásadní otřes způsobil tak malý pokles subjektivní kvality života? Vysvětlení, které se svými kolegy nabízí, spočívá v tom, že je třeba zohlednit sílu sociálního kontextu. Argumentuje tím, že normy a očekávání, na jejichž základě jedinci hodnotí svoji kvalitu života, nejsou konstantní, ale mění se s ohledem na souvislosti. Tím, že krize proměnila sociální kontext, změnila i normy a očekávání jednotlivců, kteří svoji kvalitu života po krizi hodnotili na základě nižších standardů. Pocit, že krize nakonec „není tak zlá“, způsobil, že hodnocení kvality života bylo pozitivnější, než by se dalo, i po relativně dramatických dopadech krize, předpokládat.

Boffo et al. (2017) tedy nabídl značně odlišnou interpretaci výsledků WHR. Například pozitivní výsledky měření subjektivní kvality života ve Velké Británii podle něj svědčí o tom, že Britové přizpůsobili svá očekávání krizovému kontextu a při hodnocení své pokrizové kvality života uplatnili mírnější měřítko. Na druhé straně velký propad kvality života v Řecku vysvětluje tím, že v tomto případě byly dopady krize tak rozsáhlé a hluboké, že se společnost nebyla schopná adaptovat na nové podmínky a učinit z nich novou „normalitu“.

Boffo et al. (2017) proto navrhuje měřit subjektivní kvalitu života spíše podle toho, jakých cílů jsou lidé schopni dosahovat a z jak širokého pole aktivit a možností si mohou vybírat. I když úroveň subjektivní kvality života zůstala relativně stabilní, možnosti a svoboda volby se v případě mnoha lidí po krizi snížily.

Vlivem adaptace na hodnocení subjektivní kvality života po krizi se zabývá i Graham et al. (2010). On a jeho spolupracovníci se zaměřili na krátké období 2008–2009 v USA, kdy výkon americké ekonomiky soustavně klesal. Ve svém výzkumu vycházeli z denních měření Gallupova institutu. Analýza, kterou provedli, ukázala, že vývoj spokojenosti v prvních měsících po krizi poměrně věrně kopíroval ekonomický cyklus. Po strmém propadu na počátku roku 2009 se spokojenost se životem v následujících šesti měsících začala rychle zvyšovat. Podobně jako Boffo et al. (2017) i Graham ze svých dat vyvozuje, že lidé se vcelku rychle adaptovali na novou situaci. Pozitivní vývoj v ekonomice

zvyšoval jejich subjektivní kvalitu života dokonce více než v období před krizí. Jinými slovy jejich aspirace (očekávání) se v důsledku krize snížily a pozitivní vývoj proto „nafukoval“ reportovanou spokojenost.

Na základě prostudovaných analýz o dopadech krize na kvalitu života v západních státech lze učinit několik obecných závěrů. Z uvedených studií poměrně jednoznačně vyplývá, že finanční a ekonomická krize snížila subjektivní kvalitu života a rovněž, že krize ovlivnila vliv jednotlivých determinant na kvalitu života. Osobní prožívání krize na tzv. mikroúrovni se ukázalo být pro hodnocení kvality života důležitější než dopady krize na celou společnost (na tzv. makroúrovni).

Zároveň lze usuzovat, že na kvalitu života měla vliv nejen materiální situace, ale rovněž zhoršení v nemateriálních oblastech, ať už šlo o zdraví, vztahy v rodině nebo důvěru ve společnosti. Jinými slovy, dopady krize na kvalitu života nelze spojovat pouze s dopady krize na ekonomiku.

Zajímavá jsou rovněž zjištění autorů, kteří se zaměřili na faktory, které umožnily tlumit dopady krize. Ukazuje se, že země, v nichž existuje vysoká důvěra v instituce a mezi lidmi panují dobré vztahy, byly vůči dopadům krize odolnější a zvládly ji lépe než země, které svým vládám nedůvěřovaly.

Ze studií, jež se soustředily na dopady krize na různé skupiny obyvatel, vyplývá, že krize ovlivnila život celé společnosti. Majetnější vrstvy zaznamenaly větší úbytek příležitostí a možností. Méně majetné skupiny obyvatel byly zprvu lépe chráněny před dopady krize, postupně však musely čelit větší sociální nejistotě v důsledku úsporných opatření.

Při hodnocení dopadů krize na kvalitu života je nicméně třeba brát v úvahu i schopnost adaptace lidí na zhoršené podmínky. Očekávání, že život bude obtížnější, která krize u řady lidí vyvolala, mohla zkreslit jejich pokrizové hodnocení. Autoři těchto studií proto doporučují brát zprávy, které ukazují, že krize neměla tak zásadní dopad na subjektivní kvalitu života, s určitou rezervou.

2. VYMEZENÍ TEORETICKÉHO RÁMCE

V první části této práce jsem představil základní přístupy k poznávání a měření kvality života, ukázal jsem vazby mezi kvalitou života a politikou a nastínil jsem ekonomické, politické i společenské příčiny krize z roku 2008 a její dopady na kvalitu života v západních zemích. V této kapitole objasňuji, z jakých teorií a konceptů vycházím, když analyzuji změny v posuzování a měření kvality života po krizi z roku 2008 v západních zemích.

Kapitolu strukturuji do třech částí. V první podkapitole se soustředím na konceptualizaci kvality života a její změny. Vysvětluji vazby kvality života na společnost a instituce a jak právě tento způsob jejího ukotvení v širších společenských procesech umožňuje analyzovat změny zájmů a cílů, jež jsou s kvalitou života spojeny. V návaznosti na konceptualizaci kvality života a její změny formuluji ve druhé podkapitole tři normativní rámce (paradigmata), jež reprezentují tři hlavní přístupy ke kvalitě života a k rozvoji v západních zemích, jež představují hlavní trajektorie, kterými se může ubírat změna definice kvality života, cíle s ní spjaté i způsoby jejího měření. Ve třetí podkapitole propojuji uvedená teoretická východiska do uceleného konceptuálního rámce, který vysvětluje, jak může krizová událost vést ke změně v posuzování a měření kvality života a jakým způsobem je možné tuto změnu analyzovat. V samotném závěru formuluji v návaznosti na konceptuální rámec výzkumné otázky této práce.

2.1 Teoretická východiska

Jak jsem již nastínil v první kapitole, kvalitu života lze studovat v různých souvislostech. Pojetí kvality života v tomto výzkumu vychází z předpokladu, že kvalita života, její definice, cíle i způsoby měření, jsou do velké míry výsledkem určitého institucionálního uspořádání. Toto rámování určuje způsob, jak zkoumat změnu kvality života po krizi z roku 2008. Jestliže je kvalita života výsledkem institucionálního uspořádání, pak je třeba zaměřit se na to, do jakém míry krize změnila způsob, jak instituce kvalitu života definují, jaké cíle v její souvislosti sledují a jak ji měří. V následujících dvou podkapitolách představím podrobněji teoretické koncepty, ze kterých při formulaci uvedených předpokladů vycházím.

2.1.1 Konceptualizace kvality života jakožto výsledku institucionálního uspořádání

Různé teorie a koncepty, z nichž vychází výzkum kvality života, jsem podrobně představil v úvodní kapitole (viz zejména kapitolu 1.1.2). Proto se v této části zaměřím jen na klíčové prvky, z nichž vycházím při konceptualizaci kvality života v této práci.

Při formulaci kvality života jako výsledku institucionálních procesů se opírám o *bottom-up* teorie, a především o koncept *capability approach*.

Z hlediska konceptualizace kvality života je jednou z klíčových otázek, zda je rozhodujícím prvkem osobnost (charakter) člověka, nebo prostředí, v němž žije (viz kapitola 1.1.2). *Bottom-up* teorie upřednostňují vliv prostředí. To znamená, že kvalitu života odvozují primárně od podmínek, v nichž se člověk nachází. Neznamená to, že osobnost člověka není důležitá, ale životní podmínky jsou považovány za klíčové z hlediska toho, do jaké míry může člověk svoji osobnost (např. talent) rozvíjet a uskutečňovat představy o dobrém životě (Cummins, 2018; Diener et al., 2003; Radcliff 2013; Veenhoven, 1996, 1997, 2002).

Capability approach, druhý koncept, z něhož v této práci vycházím, odvozuje kvalitu života právě od schopnosti (v angl. *capability*) člověka prožít život podle vlastních představ. Tuto schopnost dává do přímé souvislosti s kvalitou prostředí. O tom, jaké možnosti a příležitosti bude moci jedinec využít k tomu, aby realizoval své představy o dobrém životě, rozhodují podmínky, v nichž člověk žije (Alexandrova, 2017; Bruni & Porta, 2016; Noval 2016; Sen 1993, 1992, 1999; Nussbaum, 1993). Člověk je tedy zdrojem představ o kvalitě života (v tomto směru je kvalita života individuální záležitostí), avšak prostředí je rozhodující z hlediska toho, nakolik se mu podaří tyto představy realizovat (v tomto směru je kvalita života výsledkem širšího společenského uspořádání).

Jak je zřejmé *capability approach* vychází z aristotelského pojetí, které kvalitu života neodvozuje jen od potřeb jednotlivce, ale rovněž od společenských norem a objektivních předpokladů (ideálů) dobrého života (Aristotelés, 1996). To znamená, že kvalita života je ukotvena v určitých tradicích, normách a kultuře dané společnosti. Na rozdíl od aristotelského pojetí v případě *capability approach* neexistuje seznam etických ctností, jenž zaručují dobrý život. To, co společnost považuje pro kvalitu života za důležité, vzniká v pojetí *capability approach* v demokratické diskusi členů dané společnosti. I když lze předpokládat, že existuje shoda na základních podmínkách dobrého života (zejména

těch spjatých s přežitím člověka), *capability approach* otevírá prostor pro odlišnosti v tom, jak jednotlivé společnosti (či skupiny) definují, co je dobrý a kvalitní život. Nevytváří předpoklad univerzálního návodu na dobrý život, ale počítá s vlivem tradic a kulturních norem.

Posledním důležitým bodem *capability approach*, z něhož vycházím při konceptualizaci kvality života v této práci, je role, kterou přisuzuje institucím. Podle *capability approach* jsou to právě instituce, které jsou zodpovědné nejen za dodržování pravidel demokratické diskuse, ve které se rodí společenský konsensus ohledně toho, jaký život je dobrý a hodnotný a jakými prostředky o něj společnost usiluje, ale i za naplňování zájmů a cílů, jež z této diskuse vzejdou. Kvalita života je tak přímo propojena s institucionálním uspořádáním.

Jak jsem podrobně vysvětlil v kapitole 1.1.2 věnované teoretickým a filozofickým východiskům kvality života, konceptualizace do velkém míry determinuje i způsob empirického zkoumání kvality života. Proto považuji za důležité stručně naznačit základní východiska práce i v tomto ohledu.

Odvození kvality života od kvality prostředí předznamenává multidimenzionální přístup k jejímu zkoumání. To znamená, že kvalitu života považuji za kombinaci různých faktorů (dimenzí). V tomto ohledu se inspiroji pracemi Helliwella (2003, 2008, 2010), Kruegera (2009), Layarda (2005) a dalších, kteří upozorňovali na nutnost zkoumat kvalitu života ve vazbě na různé oblasti (ekonomické, sociální, společenské, environmentální, politické a další) zejména proto, aby narušili rozšířené odvozování kvality života od omezeného okruhu převážně ekonomický ukazatelů.

Při empirickém zkoumání kvality života se dále inspiroji pracemi Alexandrov (2017), Andrewse a Whithyho (1976), Campbella (1975, 1976), Helliwella (200), Rochase (2016), Veenhoven (1996, 1997, 2004, 2002) a dalších, kteří zdůrazňují potřebu zohlednit subjektivní perspektivu při hodnocení kvality života. V analýze tedy vycházím primárně ze subjektivních indikátorů, které dokážou zachytit spokojenost lidí s podmínkami, v nichž žijí a rovněž jejich preference (v jakých podmínkách by chtěli žít). Předpokládám, že subjektivní indikátory umožňují změřit vliv jednotlivých dimenzí (např. materiální, sociální, společenskou apod.) a jejich ukazatelů na kvalitu života a tím odpovědět na otázku, jaké podmínky považují lidé v souvislosti s kvalitou života za nejdůležitější.

S ohledem na zkoumání kvality života v kontextu životních podmínek využívám při analýze indikátory kvality života, které vycházejí z kognitivního hodnocení, které zachycuje vnímání kvality života právě ve vazbě na prostředí, předešlé zkušenosti apod. V praxi to znamená, že v analýze používám indikátor spokojenosti se životem, nikoli indikátor štěstí, který je více spjat s hodnocením emocí (různé přístupy k měření subjektivní kvality života jsem podrobně rozebral v kapitole 1.2.1).

Pojetí kvality života i předpoklady pro její zkoumání, z nichž v této práci vycházím, lze stručně shrnout do následujících bodů:

(1) Kvalita života je individuální záležitostí v tom smyslu, že se jednotlivci liší ve svých představách o tom, co je kvalitní život i ve schopnostech (talentech) tyto představy realizovat. Pro kvalitu života jsou nicméně rozhodující podmínky, v nichž člověk žije, jelikož se od nich odvíjí škála možností a příležitostí, jichž může jedinec využít pro uskutečnění svých představ o kvalitním životě.

(2) Představa o tom, jaké podmínky jsou pro kvalitu života nezbytné, nevychází pouze z potřeb jednotlivců, ale je ukotvena v normativním rámci. To, co je dobré a hodnotné pro kvalitu života vzniká v demokratické diskusi (tzn. neexistuje univerzální seznam předpokladů dobrého života).

(3) Instituce jsou zodpovědné za dodržování pravidel demokratické diskuse, v níž vzniká shoda na podmínkách dobrého života a zároveň za vytvoření takových podmínek, na nichž se společnost dohodla.

(4) Kvalita života má multidimenzionální charakter, což znamená, že její celkovou úroveň ovlivňuje více faktorů. Celkovou kvalitu života je proto třeba posuzovat ve vazbě na různé dimenze (faktory) společenského rozvoje (např. na ekonomickou, sociální, společenskou a další).

(5) Kvalitu života je třeba analyzovat pomocí subjektivních indikátorů, které zachycují, jak lidé vnímají prostředí, v němž žijí, i jejich preference ohledně kvality života.

(6) Při zkoumání vlivu prostředí na kvalitu života je vhodnější vycházet z těch indikátorů spokojenosti s kvalitou života, které jsou založeny na kognitivním hodnocení životní situace.

2.1.2 Konceptualizace institucionální a veřejně politické změny

V této části se zabývám teoretickými předpoklady, na jejichž základě je možné vysvětlit změnu toho, jak společnost definuje, co je pro kvalitu života dobré, jaké cíle je třeba sledovat a jak kvalitu života měřit. Vzhledem k tomu, že kvalitu života považuji za výsledek institucionálního uspořádání, vycházím z teorie institucionalismu, která se věnuje nejen roli institucí při definování a naplňování zájmů a cílů společnosti, ale i definováním podmínek, za kterých dochází k jejich změně. I když jsem se v úvodní části o teorii institucionalismu již stručně zmínil, vzhledem ke konceptuálnímu rámci práci považuji za důležité v následujícím textu podrobněji rozebrat různé náhledy na roli institucí ve společnosti, a zejména pojetí institucionální změny v kontextu krize.

Institucionální teorii tvoří různé proudy.⁸ I přes tuto různorodost existují dva základní body, na nichž se zástupci těchto proudů shodnou (viz např. Bell, 2011; Blyth, 2002; Hall, 1993; Hall & Taylor, 1996; Hay, 2006; Immergut 1998, 2006, Immergut & Anderson, 2008; North, 1990; Peters, 2016; Schmidt, 2008b). Zaprvé, instituce ovlivňují zájmy (politických) aktérů. Rozhodování o tom, které zájmy bude společnost sledovat, se neodehrává ve vakuu, ale vždy v určitém institucionálním prostředí, které může podobu zájmů ovlivnit či zkreslit. Zadruhé, instituce nejsou hodnotově neutrální, ale jsou ukotveny v hlubších morálních vrstvách společnosti. To znamená, že společenské zájmy nejsou jen výsledkem vzájemného soupeření, ale vycházejí i ze společenských norem, tedy z toho, co společnost považuje za dobré, správné a hodnotné (Immergut, 1998).

Hlavní rozdíly spočívají v tom, jak představitelé jednotlivých proudů definují instituce a jak silnou roli jim přisuzují ve vztahu k životu jednotlivce a společnosti. První z přístupů, označovaný jako institucionalismus racionální volby, akcentuje strategický prvek, který instituce vnášejí do chování politických aktérů. Instituce definuje především jako pravidla, která určují, jak mohou aktéři dosahovat svých zájmů. Přínos institucí (resp. pravidel) spočívá podle racionalistů v tom, že snižují transakční náklady, které je nutné vynaložit pro dosažení dohody. Formální i neformální pravidla totiž dokážou značně

⁸ Jak popisuje Hay (2008), když v roce 1984 James G. March a Johan P. Olsen představovali nový pohled na fungování institucí, mluvili o „novém institucionalismu“ v singuláru. V následující dekádě autoři Hall a Taylor ve svém známém článku (Hall & Taylor, 1996) zmiňovali již tři, v reedici článku čtyři, proudy institucionalismu. V roce 1998 B. Guy Peters vypočítává dokonce sedm různých směrů institucionální teorie (cit dle Hay, 2008, s. 56). V tomto textu vycházím z následujících čtyř proudů: institucionalismus racionální volby, sociologický institucionalismus, historický institucionalismus a konstruktivistický institucionalismus.

zjednodušit a zkrátit cestu ke kolektivnímu rozhodnutí v prostředí, kdy aktéři sledují odlišné zájmy a cíle (Hall & Taylor, 1996; North, 1990).

Druhý proud, který je označován jako sociologický (známý též jako normativní či organizační) vnímá instituce především jako „*zhmotnělé kulturní procesy, které jsou do nich vtisknuty*“ (Hall & Taylor, 1996, s.14). Podle normativistů instituce ve vztahu k jednotlivci plní socializační roli, která spočívá v předávání norem, jež instituce ztělesňují, členům společnosti. Podle tohoto pojetí je racionalita jedince omezená, jelikož nemá pro své rozhodnutí nikdy dost informací. Tyto mezery zaplňují právě instituce (normy), které vytváří určité „vzorce chování“, jež aktérům pomáhají při rozhodování i při pochopení důvodů, proč zvolili dané řešení (Immergut, 1998).

Třetí, historický proud, klade důraz na události a zkušenosti, které ovlivnily vývoj společnosti, a na schopnost politických aktérů tyto události reflektovat, a na základě zkušeností z nich plynoucích formovat své instituce (Bell, 2011; Hall & Taylor 1996; Immergut, 1998). Pro zastánce historického proudu instituce představují nositele minulých zkušeností. Historický institucionalismus obohacuje debatu o nový termín *path dependency*, který lze přeložit jako setrvačnost institucí. Znamená to, že instituce sledují stále stejné cíle a opakují totožné procesy, které se osvědčily. Chceme-li tedy pochopit současný stav (např. podobu daňové či sociální politiky), musíme zkoumat, co se odehrálo v minulosti. Na druhé straně tento proud vnáší do vývoje institucí určitou dynamiku, respektive změnu. Nové události i aktivity aktérů, kteří na tyto události reagují, totiž mohou měnit dosavadní chod a směřování institucí.

Čtvrtým proudem institucionální teorie a posledním, který zde zmíním, je konstruktivistický proud, který je rovněž označován jako diskurzivní nebo ideový. V mnohém navazuje na historický institucionalismus, a to do té míry, že jej někteří považují jen za jeho pokračování (Bell, 2011). Tím hlavním, co ovlivňuje podobu institucí, jsou podle tohoto proudu ideje, které lze v širokém smyslu chápat jako představy o světě (paradigma). Zájmy, které instituce sledují, tak odrážejí převládající světový názor (paradigma) společnosti o tom, jak má svět fungovat.

Tento proud zásadním způsobem mění pohled na to, co je třeba sledovat, abychom pochopili jednání aktérů. Podle konstruktivistického proudu nejsou pro podobu zájmů určující skutečné (objektivní) podmínky, ale to, jak tyto podmínky aktéři vnímají a co si o nich myslí (Bell, 2011; Immergut & Anderson, 2008).

Hlavní přínos konstruktivistů spočívá v jejich zaměření na institucionální změnu, tedy na vysvětlení, proč a v jakém okamžiku dochází ke změně dosavadních institucí, zájmů, cílů i způsobů jejich prosazování. Jak jsem uvedl výše, tématem změny institucí se již zabýval historický institucionalismus, podle něž je pro pochopení změny nezbytné vystopovat okamžik, rozhodnutí či událost, kdy se politická řešení určitého problému začala ubírat novým směrem. Historická analýza umožňuje podle historického proudu propojit politické rozhodování s celkovým společenským kontextem, včetně zkušeností, hodnot a kultury, které jej formovaly. Může se tedy uplatnit především v situaci, kdy chceme poznat důvody, proč se konkrétní politiky v různých zemích či obdobích odlišují (např. proč jsou ve skandinávských zemích vysoké daně a v USA nízké, a zda tento stav souvisí s odlišnými zájmy nebo strategiemi aktérů).

Podle konstruktivistů historická analýza, kterou prosazuje historický proud, sice umožňuje pochopení současného stavu, nedokáže však dostatečně vysvětlit institucionální měnu. Proč tedy instituce v určitých chvílích opouští svoji dosavadní trajektorii a začínají sledovat nové cíle. Z pohledu konstruktivistů tyto změny nesouvisí s historickým vývojem, ale s proměnami společnosti, které se týkají jejich potřeb a preferencí. Konstruktivistický proud tak nabízí dynamičtější pohled na vztahy mezi aktéry a institucemi.

Podle konstruktivistů se veřejná politika odehrává v kontextu politických paradigmat – v souladu s určitým světovým názorem. Hall (1993) definuje politické paradigma jako „*rámec idejí a norem, které specifikují nejen cíle politik a druh nástrojů, jež lze použít k dosažení těchto cílů, ale i samotnou povahu problémů, které je potřeba řešit.*“ (Hall, 1993, s. 279). Paradigma tedy neovlivňuje jen to, jak zákonodárci, úředníci, zájmové skupiny a další aktéři přistupují k řešení problémů, ale především, co za problém považují. Představitelé různých paradigmat se totiž často neshodnou, podle jakých měřítek určit, co už je a co ještě není problémová situace. Se změnou paradigmatu se proto nemění jen strategie, jak dosahovat cílů, ale proměňuje se i samotná podstata toho, o co je třeba v politice usilovat, včetně cílů a jejich indikátorů.

Hall (1993) rozlišuje dvě hlavní podoby politických změn. První nazývá obdobím „normální“ tvorby politik (*policy-making*), kdy dochází spíše k technickým úpravám. Ty spočívají zejména v úpravě určitých parametrů politiky (např. valorizace důchodů) nebo v přijetí nových politických nástrojů (např. sleva ze sociálního pojištění pro rodiny s více dětmi), aniž by došlo ke zpochybnění celkových předpokladů daného politického

paradigmatu (např. penze placené z veřejného pojištění, podpora porodnosti). Přičemž ani relativně vysoký počet zásahů do stávající úpravy nelze nutně považovat za indikaci potenciálních zásadních změn. Druhý typ politické změny představuje naopak období „paradigmatického posunu“, kdy dochází k radikální proměně politického diskursu. Jinými slovy, dochází k přehodnocení nejen způsobů řešení určitých problémů, ale i ke změně pohledu na to, čím je třeba se zabývat. Toto období je rovněž charakteristické přerušením kontinuity s dosavadními politikami.

Kromě objektivních, empiricky doložitelných argumentů hrají při přechodu k novému paradigmatu hlavní úlohu politické faktory, jako je postavení soupeřících skupin v rámci institucionální struktury či jejich schopnost mobilizovat prostředky ve prospěch vlastního světonázoru⁹. Hall v této souvislosti explicitně zmiňuje „*schopnost aktérů vnutit své paradigma ostatním*“ (Hall, 1993, s. 280). Pro přežití nového i starého paradigmatu je rozhodující jeho schopnost vyrovnat se s různými anomáliemi, například s nečekaným vývojem. I za této situace je důležité, aby paradigma zůstalo myšlenkově koherentní. Opak může podkopat jeho důvěryhodnost i autoritu jeho podporovatelů.

Co tedy způsobuje přechod k novému paradigmatu? Podobně jako historičtí institucionalisté, i konstruktivisté pracují s konceptem krize (Blyth, 2002). Nepojímají ji však pouze jako vnější událost, pod jejímž tlakem dochází ke změně institucí, ale také jako vnitřní proces, kdy je existující politické paradigma nahrazeno jiným. Krize znamená, že aktéři ztrácejí jistotu ohledně toho, co je v jejich zájmu. Jde tedy spíše o vnitřní napětí mezi aktéry, kteří pochybují o významu cílů, které v souladu s dosavadním politickým paradigmatem sledují existující instituce. Vzniklé „politické vakuum“ se snaží rychle zaplnit konkurenční politická paradigma, jejichž představitelům jde o to, co nejrychleji podat přesvědčivou diagnózu starého režimu (Hay, 2008). Na troskách starého paradigmatu vzniká nový narativ, který umožňuje porozumět důvodům, proč předešlý systém selhal. Rodí se z něj nové definice problémů i návrhy na reformy, jak stávající situaci (krizi) řešit. Tedy obnovit jistotu ohledně zájmů. Podobně jako v případě historického institucionalismu, ani konstruktivistické pojetí neumožňuje krize předvídat. Pochopení jejich příčin je možné až zpětně a odvíjí se od vítězného narativu, respektive od pohledu nového politického paradigmatu na předešlou éru.

⁹ Jak v této souvislosti podotýká Hay (2008), že změny paradigmatu a s nimi i institucionální proměny proto nemají jen ideové, ale i materiální determinanty.

Krise však může mít i opačný účinek. Pokud stávající paradigma dokáže obhájit svoji platnost v konfliktu se soupeřícími „světonázory“, jeho pozice se tím upevní. V praxi lze rovněž pozorovat, že některé krize nejsou vyvolány neschopností stávajícího paradigmatu adaptovat se na proměny zájmů, ale spíše odporem k modernizaci. Tedy odmítnutím změny stávajících zájmů existujících institucí a jejich cílů. Zastánci starých pořádků se neocitají ve stavu nejistoty ohledně svých zájmů, ale naopak je tvrdě hájí proti změně.

Jak vyplynulo z výše uvedeného přehledu, každý proud přichází s vlastní definicí pojmu instituce. Při konceptualizaci institucionální změny se inspiroji přístupem Immergut (1998, 2008), která nevnímá jednotlivé definice jako konkurenční, ale spíše jako vrstvy, které postupně rozšiřují význam tohoto pojmu. Pod označení „instituce“ proto zahrnují jak pravidla, tak normy, kulturu, události a zkušenosti dané specifickým historickým, sociálním a ekonomickým vývojem i ideje, kódy a způsoby komunikace.

Při zkoumání podmínek institucionální změny vycházím z konstruktivistického proudu. Ve shodě s tímto proudem považuji institucionální změnu za důsledek nerovnováhy mezi zájmy aktérů a institucí (Hay, 2008). Za původ těchto nerovnováh považuji krizi (Blyth, 2002), která není důležitá jen z hlediska vnějších (např. dopady na ekonomickou situaci apod.), ale zejména vnitřních dopadů (např. proměna zájmů, kulturních norem apod.). V této práci se přidržuji konstruktivistické interpretace, která institucionální změny spojuje především s proměnami potřeb a preferencí společnosti. I proto se v empirické části výzkumu zaměřuji na subjektivní indikátory kvality života, jelikož jsou (na rozdíl od objektivních indikátorů) schopny zachytit právě změny preferencí (Campbell, 1976).

Podle konstruktivistické interpretace vede porušení rovnováhy mezi zájmy aktérů a institucí k nejistotě aktérů ohledně toho, zda jsou stávající instituce schopny naplňovat jejich cíle (Hall, 1993). Dochází tedy ke zpochybnění ideového a normativního rámce (politického paradigmatu). Tedy nejen toho, jak instituce problémy řeší, ale i toho, nakolik jsou tyto problémy relevantní. Tento stav otvírá prostor pro alternativní světonázory, které nabízejí odlišná vysvětlení příčin krize a jejich řešení než dosavadní paradigma.

Na základě teorie institucionalismu, zejména její konceptualizace institucionální změny, formuji následující obecné předpoklady, z nichž vycházím při analýze změny v posuzování a měření kvality života po krizi z roku 2008.

(1) Instituce zahrnují pravidla, normy, kulturu, specifické události a zkušenosti, ideje, způsoby komunikace apod. Dohromady tvoří institucionální kontext, který ovlivňuje, jak společnost (a její političtí aktéři) definují problémy, cíle i způsoby měření. Chceme-li pochopit důvody, proč společnost definuje své cíle určitým způsobem, jaké prostředky volí k jejich dosahování apod. (např. nastavení určité strategie, politiky a programu), musíme poznat institucionální kontext, ve kterém tyto definice a způsoby vznikaly.

(2) Institucionální uspořádání (jeho podobu i obsah) definuje (politické) paradigma, které vytváří ideový a hodnotový rámec, z něhož vycházejí představy společnosti o tom, co je dobré, hodnotné, a jaké zájmy a cíle mají instituce sledovat.

(3) Instituce mají velkou setrvačnost (*path dependance*). To znamená, že mají tendenci nahlížet na problémy, definovat řešení a vyhodnocovat jejich efekt stále stejnými (osvědčenými) způsoby.

(4) K významným změnám institucionální cílů a na ně navazujících veřejných politik dochází v důsledku proměny politického paradigmatu, jež je formuje. K této proměně dochází v důsledku krize, která má nejen vnější projevy (např. ekonomický kolaps u ekonomické krize, škody na infrastruktuře a obydlích v případě přírodní katastrofy apod.), ale i vnitřní projevy (např. proměna hodnot, změna zájmu).

(5) Krize vyvolává období nejistoty o stávajících východiscích (o paradigmatu) a otvírá tím prostor pro alternativní paradigmatu, která nabízejí nové definice problémů, způsoby jejich řešení i měření a snaží se původní paradigma nahradit.

(6) K obnovení rovnováhy a ukončení stavu nejistoty dochází dvěma způsoby: změnou paradigmatu, kdy dojde k redefinici dosavadního ideového a hodnotového rámce a v následně i ke změně cílů politik a nástrojů pro jejich naplňování. Anebo úpravou dosavadního paradigmatu, které obhájí platnost svých východisek a nabídne změny dosavadní cílů, které jsou spíše technického, dílčího charakteru.

2.2 Hlavní ideová a normativní východiska formující přístup západních institucí ke kvalitě života a rozvoji

V návaznosti na konstruktivistické pojetí institucionální změny v této kapitole definuji tři ideová a normativní východiska, která reprezentují alternativní přístupy ke kvalitě života a k lidskému rozvoji.

Na základě prostudovaných zahraničních i českých odborných textů a strategických dokumentů, které se zabývají kvalitou života a rozvojem společnosti (De Mello & Dutz, 2012; Evropská komise, 2009; Fukuda-Parr, 2004; Hall et al., 2010; Nováková, 2001; OECD 2011a, 2011b, 2011c; Potůček et. al, 2008; Report, 1987; Stiglitz et al. ,2009; United Nations 1992, 2012, 2015) tato východiska označuji jako (1) ekonomické, kladoucí důraz primárně na materiální dimenzi, (2) environmentální, jenž zdůrazňuje dopady lidské činnosti na přírodu a život budoucích generací a (3) sociální, které upřednostňuje sociální soudržnost a snižování nerovností mezi státy i různými společenskými skupinami.¹⁰

Tato východiska považuji za konstitutivní prvky, které utvářely a stále utváří podobu (politického) paradigmatu kvality života a rozvoje v poválečném vývoji západních zemí. Představují tedy tři různá pojetí kvality života s odlišnými sadami cílů i způsoby měření. Díky nim je možné identifikovat formu a hlavní prvky rozvojového paradigmatu před krizí a využít je pro analýzu změn, k nimž došlo po krizi z roku 2008.

V návaznosti na prostudovanou literaturu nyní podrobněji představím, jaké definice, cíle a způsoby měření kvality života jsou pro jednotlivá východiska charakteristická.

2.2.1 Ekonomické východisko kvality života a rozvoje

Ekonomické východisko klade v souvislosti s kvalitou života a rozvojem hlavní důraz na zvyšování bohatství, respektive na ekonomický růst. Neznamená to, že v tomto paradigmatu nezůstává prostor pro jiné než ekonomické zájmy a cíle, ale jejich naplnění

¹⁰ Potůček et al. (2008) zmiňuje ve své konceptualizaci kvality života rovněž bezpečnostní dimenzi. Jakkoli jde o klíčový prvek stabilního rozvoje, považuji bezpečnost za součást uvedených dimenzí. O bezpečnosti můžeme hovořit jak v kontextu ekonomiky (např. zajištění zdrojů), tak životního prostředí (např. odolnost vůči změnám klimatu) a zejména v kontextu sociální situace (např. ochrana sociálních či jiných skupin před diskriminací či násilím).

je podmíněno právě materiálními statky, neboť se předpokládá, že právě tyto statky rozšiřují možnost volby i v neekonomických oblastech (Reichlová, 2008). Snižování chudoby, kvalitního vzdělávacího či zdravotnického systému a dalších cílů je podle tohoto pojetí možné dosáhnout snáze, pokud má společnost dostatek zdrojů.

Úspěch v primárně neekonomických oblastech je proto posuzován podle toho, do jaké míry přispívá k ekonomickému růstu, případně, zda nebrání rozvoji trhu. Snižování chudoby je tedy považováno za výhodné především proto, že rozšiřuje počet spotřebitelů, lepší vzdělání zvyšuje konkurenceschopnost ekonomiky, dobré vládnutí zase z této perspektivy přispívá ke snížení administrativní zátěže a podobně (Helliwell, 2003).

V politické praxi vede ekonomické východisko k prosazování primárně takových řešení, která prospívají růstu ekonomiky a posilují tržní soutěž. Rolí státu a institucí je dohlížet na férové dodržování pravidel, neměly by však žádným způsobem zasahovat do života člověka a určovat mu cíle, kterých má dosáhnout (Friedman, 2020).

Trh je považován za nejvhodnější způsob dosahování a sladování zájmů nejen v ekonomických, ale i v neekonomických oblastech (Hayek 2019). Primárním cílem je proto snižování veškerých bariér, které omezují svobodné podnikání, inovace a ekonomickou efektivitu. Konkrétně jde například o snižování cel či kvót v mezinárodním obchodě, uvolnění regulace omezující poskytování úvěrů nebo finanční inovace nebo privatizaci veřejných služeb a statků. Může jít ale i o snižování environmentálních nebo sociálních standardů, které mohou komplikovat vstup na trh apod.

Tyto překážky, regulace či státní dohled nejsou považovány za restriktivní jen z hlediska ekonomického růstu, ale rovněž z hlediska lidské svobody. Propojení ekonomické a lidské svobody vedlo některé zastánce tohoto přístupu k tomu, že ekonomický růst a volný trh považovali za podmínku existence demokratické společnosti (Lipset, 1959). Předpokládali, že rozvoj svobodného trhu a podnikání automaticky povede k rozšiřování lidských a občanských práv a svobod.

Klíčovými indikátory pro měření kvality života jsou v případě ekonomického východiska ekonomicky a monetárně orientované indikátory. Hlavním měřítkem je indikátor ekonomické produkce, nejčastěji tedy hrubý domácí či národní produkt (HDP/HND). Tento ukazatel má tu výhodu, že dokáže shrnout komplexní procesy a výsledky produkce zboží a služeb do jednoho údaje, který lze snadno srovnávat nejen s ostatními zeměmi, ale i v čase (Reichlová, 2008). I když měl tento indikátor původně sloužit k analýze

ekonomické produkce, postupně se transformoval v indikátor, který političtí aktéři využívají při hodnocení celkového rozvoje společnosti (Krueger, 2009; Stiglitz et al., 2009).

Z perspektivy ekonomického východiska je tedy kvalita života odvozena primárně od ekonomického růstu, který není vnímán pouze v kontextu zvyšování materiálního blahobytu, ale rovněž jako podmínka pro řešení všech ostatních problémů. Ekonomické pojetí klade důraz na individuální zájmy, které mohou být nejlépe regulovány prostřednictvím trhu. Stát má pouze dohlížet nad dodržováním pravidel.

2.2.2 Environmentální východisko kvality života a rozvoje

Environmentální přístup klade důraz na otázku vlivu lidstva na životní prostředí. Toto téma se ve veřejné diskusi západních států začalo objevovat již v 60. letech v reakci na rychlou poválečnou industrializaci. Zpráva o mezích růstu publikovaná v roce 1972 (Meadows & Randers, 2004) byla jedním z prvních projevů sílících pochybností o správnosti rozvoje založeného na nadměrné spotřebě omezených přírodních zdrojů a konzumním chování. Environmentální východisko se tedy rozvíjelo v přímé opozici vůči modelu, který odvozoval kvalitu života od ekonomického růstu.

Environmentální pojetí vychází z pojetí životního prostředí jako unikátní konstelace přírodních podmínek, které umožnily vznik života na planetě a na nichž je člověk existenčně závislý. Exponenciální růst a spotřeba zdrojů (Meadows & Randers, 2004) však vytváří civilizační tlak na globální ekosystémy. Nejviditelnější projevy tohoto tlaku v podobě klimatické změny nebo úbytku biodiverzity ohrožují nejen přežití řady živočišných a rostlinných druhů, ale začínají ohrožovat existenci i samotného člověka (Drhová, 2008).

Od původní debaty o ochraně životního prostředí se debata postupně přesunula k tzv. udržitelnému rozvoji. Tento termín se v současné době používá i v jiném než environmentální kontextu. V souvislosti s ekologií nicméně představuje koncept, který poukazuje na to, že k současnému rozvoji a ke zvyšování kvality života nesmí docházet na úkor budoucích generací (Vavroušek, 1990). Kromě odpovědnosti za budoucnost environmentální paradigma rovněž zdůrazňuje potřebu sledovat společné zájmy, jelikož

zohledňování pouze individuálních zájmů vede k nekontrolovatelnému a nezodpovědnému vyčerpávání přírodních zdrojů (Hardin, 1968).

V rámci environmentálního přístupu je tedy klíčový problém definován jako udržování (případně zvyšování) kvality života takovým způsobem, který nebude nadměrně zatěžovat současné ekosystémy planety ani budoucí generace. Nejde o zpochybnění modernizace či ekonomického růstu jako takového, ale o snahu udržet, či spíše navrátit environmentální změny, k nimž v důsledku rozvoje dochází, do hranic tzv. bezpečného operačního prostoru, který je nezbytný pro přežití lidstva (Rockstrom et al., 2009).

V rámci politické praxe environmentální východisko prosazuje takové návrhy, jejichž cílem je snížit tlak, který současný způsob rozvoje vytváří na přírodu, jež je vnímána jako klíčový faktor pro kvalitu života člověka. V zásadě lze tato řešení rozdělit do dvou hlavních skupin. První skupinu tvoří řešení, která se snaží oddělit růst od spotřeby přírodních zdrojů (tzv. *decoupling*) (Fraňková & Johanišová, 2013). Tato řešení jsou primárně založena na důvěře v technologický pokrok, který by měl umožnit efektivnější využívání zdrojů, jejich recyklaci, rozvoj čistých, obnovitelných zdrojů energie apod. Předkladatelé tohoto typu řešení předpokládají, že zmíněná strategie umožní výrazné snížení spotřeby energie a materiálů bez většího dopadu na ekonomickou prosperitu. Na druhé straně, tato strategie může ve výsledku pouze snížit surovinovou náročnost, nikoli však celkovou spotřebu. Kritici tohoto přístupu se proto obávají, že efektivnější produkce, a tudíž i nižší cena zboží a služeb, povede spíše k jejímu zvýšení. Do druhé skupiny patří řešení, která spočívají ve skutečném snižování růstu (tzv. *nerůst*) (Jackson, 2009). Vyžadují absolutní, nikoli jen relativní snížení celkové spotřeby přírodních zdrojů. Takto zásadní změna by nicméně představovala mnohem hlubší proměnu ekonomických a sociálních institucí, od pojetí práce až po přístup k investicím či vlastnictví než první koncept *decouplingu*.

Pohled na kvalitu života v rámci environmentálního přístupu charakterizuje několik bodů. Prvním je důraz na nemateriální dimenzi a na vazby mezi kvalitou života a kvalitou přírodního prostředí, jež ovlivňuje fyzické i psychické zdraví, emocionální vývoj apod. (Drhová, 2008). Druhým je důraz na potřebu sledovat nejen individuální, ale i kolektivní cíle. Nestačí, aby instituce pouze umožňovaly svobodnou soutěž při dosahování různých zájmů, ale musí vytvářet zdravé prostředí, a to i za cenu, že budou znevýhodněny některé individuální zájmy ve prospěch celku. Pojetí kvality života v rámci environmentálního přístupu má tedy blíže k aristotelskému pojetí, kdy společnost definuje objektivní

podmínky, bez nichž není možné žít dobrý život. Mírou kvality života zde není pouze jedinec, ale i společnost, respektive společné zájmy a cíle, jež se odvíjejí nejen od potřeb, ale i od hodnot a norem.

Při posuzování a měření kvality života z hlediska environmentálního přístupu je kladen důraz především na indikátory znečištění, přírodní rozmanitost apod. I přes množství různých ukazatelů, které lze využít, existují i koncepty měření, které jsou schopny zachytit celkovou míru spotřeby a její dopady na ekosystém podobně, jako HDP měří celkovou ekonomickou produkce. Jedná se například o ukazatel *ekologické stopy*, jehož autory jsou Mathis Wackernagel a William Rees (1998). Tento ukazatel je založen na porovnání energetické a materiálové spotřeby s dostupností přírodních zdrojů, jež má daná společnost k dispozici. Konzumaci zdrojů v různých kategoriích (např. dopravy, spotřeby potravin, elektrické a tepelné energie apod.) převádí na tzv. globální hektary, které jsou zapotřebí k zajištění zdrojů pro zaznamenanou spotřebu. Tímto způsobem je možné spočítat, zda spotřeba daného jedince (případně i celé společnosti) odpovídá zdrojům, které má k dispozici (Drhová, 2008). Záporný výsledek mimo jiné značí, že daný jedinec či společnost žije na úkor těch, kteří spotřebovávají méně.

Kromě mezery mezi spotřebou a zdroji tento ukazatel zachycuje i další důležitý rozměr, a sice (ne)rovnováhu mezi jednotlivými skupinami zemí a případně i skupinami společnosti. Z výsledků měření ekologické stopy vyplývá, že ekonomicky rozvinuté země spotřebovávají zdroje na úkor zemí rozvojových (Simms, 2009; Sutton et al., 2012). Paradox této situace je ještě znásoben tím, že rozvojové země, ač se podílejí na aktuálních environmentálních problémech mnohem menší měrou, jsou dopady klimatických změn postiženy mnohem silněji (z důvodu geografické polohy i menší celkové odolnosti) než bohaté státy.

Na koncept ekologické stopy v nedávné době navázal index *Šťastné planety* (Happy Planet Index), který posuzuje země podle toho, kolik zdrojů potřebují na zajištění určité úrovně kvality života (Happy Planet Index, 2021). V popředí tohoto indexu jsou státy, které dokážou zajistit svým občanům relativně kvalitní život, aniž by tím nadměrně zatěžovaly planetu.

Environmentální přístup tedy obsahuje i poměrně silný apel na spravedlnost (v této souvislosti se hovoří např. o klimatické spravedlnosti), která spočívá ve sdílení nákladů na transformaci současného způsobu života, jež bude odpovídat míře odpovědnosti za současné (environmentální) problémy.

2.2.3 Sociální východisko kvality života a rozvoje

Sociální pojetí odvozuje kvalitu života primárně od míry sociální spravedlnosti a lidské důstojnosti. Instituce tedy nemají zajišťovat pouze prostor pro sledování individuálních zájmů, ale mají zároveň vytvářet prostředí, které zajistí spravedlivé a důstojné podmínky pro život i těm nejslabším a nejvíce znevýhodněným (Rawls, 1995).

Za hlavní problémy z hlediska kvality života jsou považovány situace, které člověku brání žít důstojný život. Příčinou těchto problémů mohou být různé formy diskriminace (na základě rasy, náboženského nebo politického přesvědčení, pohlaví, věku a další), které jsou spojené s dodržováním lidských, občanských a kulturních práv. Hlavní pozornost je nicméně věnována problému chudoby a sociálním nerovnostem, které souvisí primárně se sociálními právy.

Chudoba je považována za stejně závažnou překážku pro kvalitu života jako nesvoboda (Anand & Sen, 2000; Sen 1999). Navíc snižuje kvalitu života v řadě ohledů. Chudí lidé jsou zpravidla méně vzdělání, dožívají se nižšího věku, trpí většími zdravotními problémy, žijí ve znečištěném životním prostředí, jejich děti se zpravidla hůře učí, mají horší přístup k veřejným službám a často (především ve vyspělých zemích) jsou i jejich sociální vazby oslabeny (naopak v rozvojových zemích rodina často nahrazuje záchrannou sociální síť). Chudoba a nerovnosti nejenže zmenšují potenciál lidí, jejich schopnost podílet se na rozvoji společnosti a čerpat z jeho přínosů, ale představují rovněž nebezpečí pro politickou stabilitu (De Mello & Dutz, 2012).

Do politické praxe tento přístup vnáší témata jako je například ochrana různých menšin před znevýhodněním nebo jejich zrovnoprávnění s právy většiny. Hlavní pozornost je nicméně upřena na sociální aspekty související s přerozdělováním bohatství a zapojením do společnosti. Kromě nerovností je proto dominujícím konceptem poslední doby, zejména ve státech Evropské unie, rovněž sociální soudržnost, jíž lze definovat jako snahu o udržení dobrých, nekonfliktních vztahů mezi různými sociálními skupinami (Potůček et al., 2008).

Je třeba podotknout, že v případě sociálního pojetí je kvalita života rovněž poměrně úzce provázána s ekonomickým růstem. Od ekonomického přístupu k rozvoji se nicméně liší tím, že růst nepovažuje za samotný cíl, ale za nástroj pro zlepšování života celé společnosti. Ekonomický růst má tedy podle sociálního paradigmatu význam tehdy, pokud vytváří příznivé podmínky pro uplatnění každého jednotlivce, pro jeho zapojení do

společnosti, jeho pocit spokojenosti a štěstí, rozvoj jeho talentu i využívání přínosu z růstu (De Mello & Dutz, 2012).

Měření kvality života z hlediska sociálního východiště představuje největší výzvu. Vzhledem k množství různých faktorů, které ovlivňují sociální situaci, je velmi složité vytvořit jeden indikátor. Sociální soudržnost se proto většinou posuzuje na základě souborů různých kritérií. Nejvíce se jednotnému indikátoru blíží *Human Development Index* (HDI), který navazuje na různé dílčí indexy nerovností a chudoby a jehož cílem je postihnout sociální dimenzi rozvoje (Syrovátka, 2008). Kombinuje tři základní kritéria, a sice délku života, znalosti a životní úroveň. Kritika tohoto indexu ale směřuje jak na nedostatečné zahrnutí některých oblastí jako například příjmových a sociálních nerovností, úrovně lidských práv, stavu životního prostředí, tak na skutečnost, že HDI není příliš užitečným nástrojem pro měření rozvoje v ekonomicky vyspělých zemích (Klugman et al., 2011; Sagar & Najam, 1998). I přes tyto připomínky patří HDI od počátku 90. let k hlavním a zřejmě nejznámějším alternativám měření rozvoje vůči HDP (Klugman et al., 2011).

V případě sociálního přístupu je kvalita života spojena především s postavením člověka ve společnosti a jeho možnostmi, jak se může zapojit do jejího života a využívat výhod, které toto zapojení nabízí.

2.2.4 Shrnutí: srovnání jednotlivých východisek kvality života a rozvoje

Z výše uvedené charakteristiky vyplývají následující odlišnosti jednotlivých východisek z hlediska toho, jak definují kvalitu života a jaké zájmy a cíle v této souvislosti sledují.

Ekonomický přístup spojuje kvalitu života primárně s ekonomickou produktivitou a volným trhem. Ekonomický růst považuje za důležitý, jelikož slouží k zajištění zdrojů, které jsou zapotřebí k naplnění i neekonomických cílů. Volný trh je zase pokládán za vhodný regulační mechanismus, neboť umožňuje, aby lidé sledovali své zájmy na základě užitku (měřeného penězi) bez vnějšího zásahu institucí. V tomto smyslu je volný trh vnímán též jako prostředek, který přispívá ke svobodě jedince, přičemž tato svoboda se přelévá i mimo ekonomiku. Instituce jsou chápány především jako pravidla hry, přičemž

nezasahují do preferencí jedinců, respektive neurčují, co je a co není pro kvalitu života dobré.

Hlavním cílem v případě ekonomického pojetí je tedy zvyšovat blahobyt a podporovat tržní chování, a to i v netržních oblastech, neboť se má za to, že vede k rozhodování, které je nejen efektivní, ale i skutečně svobodné. Účinnost politik je posuzována především podle toho, nakolik vytvářejí vhodné podmínky pro ekonomický růst. Hlavním měřítkem kvality života a rozvoje jsou ekonomické indikátory, primárně pak HDP / HND.

Environmentální východisko zasazuje kvalitu života do kontextu životního prostředí. Klade důraz na to, aby současný rozvoj lidské společnosti nezatěžoval ekosystémy planety a nešel na dluh kvality života budoucích generací. Kvalita života tedy není určována pouze individuálními potřebami, ale rovněž zájmy celku, a je normativně podmíněna. Instituce v environmentálním pojetí tedy nepředstavují pouze pravidla, ale rovněž hodnoty, které konstituují představu dobrého života.

Klíčovým cílem environmentálního přístupu je udržitelný rozvoj, jehož lze dosáhnout dvěma hlavními způsoby: buď relativním, nebo absolutním snížením spotřeby. To znamená, že kvalitu života je možné udržet (případně zvyšovat) efektivnějším využíváním omezených zdrojů nebo skutečným omezením spotřeby. Zatímco první způsob představuje menší změny současného způsobu života, druhý by znamenal významné přehodnocení společenských cílů.

Environmentální přístup využívá různé indikátory a indexy. Jejich společným prvkem je, že zohledňují dopady na životní prostředí. Díky nim lze vyhodnocovat environmentální dopady kvality života (případně i životních stylů) v různých státech.

Pro kvalitu života v rámci sociálního východiska je rozhodující, zda mají lidé rovné šance, jak se zapojit do života společnosti a jak (ne)rovnoměrně jsou sdíleny přínosy společenského rozvoje napříč různými skupinami společnosti. Taktéž v tomto pojetí vychází kvalita života nejen z potřeb, ale i z určité normativní představy dobrého života, která je podmíněna spravedlivými a důstojnými podmínkami pro všechny členy společnosti, zejména pro ty nejslabší.

Cílem sociálního přístupu je odstraňovat nebo alespoň snižovat bariéry, které brání jednotlivci žít život podle vlastních představ. Do hry se zde dostávají nejen lidská a občanská, ale rovněž sociální a kulturní práva. Negativní vliv na kvalitu života mají v tomto pojetí jak nesvoboda a různé formy diskriminace, tak chudoba a sociální

nerovnosti. Významnou roli v tomto pojetí hraje ekonomický růst, který však není vnímán jako cíl, ale jako nástroj, jak snižovat zejména sociální bariéry. Bohatství v sociálním pojetí samo o sobě nestačí ke kvalitě života, ale nabývá smyslu teprve v okamžiku, kdy společnosti a jejím členům umožňuje žít dobrý život.

Při měření kvality života se v případě sociálního pojetí rozvoje dostávají do popředí indikátory, které ukazují (ne)rovnost příležitostí a možností, jež mohou lidé využít k tomu, aby rozvíjeli svůj potenciál (např. přístup ke vzdělávání, ale i ke zdravotní péči), míru ochrany před krizovými situacemi (např. nezaměstnaností, chudobou, stářím apod.) a celkovou distribuci bohatství (např. míra majetkové nerovnosti). Ani sociální východisko nepoužívá jeden indikátor, který by dokázal shrnout sociální aspekty kvality života do jednoho číselného údaje. Existují různé indexy, které posuzují, nakolik jsou v daných státech příznivé podmínky k tomu, aby její členové prožili kvalitní život.

Následující Tabulka 2 shrnuje hlavní rozdíly v pojetí kvality života, cílů a nástrojů mezi zmíněnými paradigmaty.

Tabulka 2: Kvalita života z pohledu ekonomického, environmentálního a sociálního přístupu

	Definice	Cíle	Měření
Ekonomické východisko	Kvalita života závisí na prosperitě společnosti. Ekonomický růst je hlavním zdrojem kvality života. O tom, co je pro kvalitu života nezbytné rozhoduje tržní soutěž.	Prispívat k růstu i v neekonomických oblastech. Rozšiřovat prostor pro tržní regulaci.	Klíčové je měření produkce, primární indikátorem je HDP.
Environmentální východisko	Kvalita života je závislá na kvalitě životního prostředí. Nesmí je zatěžovat na úkor ekosystémů ani budoucích generací.	Snižování environmentálních nákladů kvality života prostřednictvím vyšší efektivity produkce / nižší spotřeby.	Klíčové je měření dopadů kvality života na životní prostředí. Pluralita měřicích nástrojů / indikátorů / indexů.
Sociální východisko	Kvalita života se odvíjí od možnosti participovat na životě společnosti a přínosech rozvoje.	Zajistit rovné možnosti a příležitosti, které lidem umožní žít život podle svých představ.	Indikátory zachycující sociální podmínky, rozdělení bohatství a míru sociální ochrany.

zdroj: autor

2.3 Konceptuální rámec a výzkumné otázky

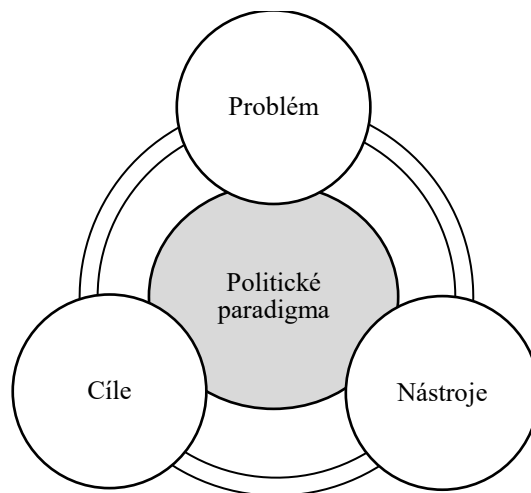
V této kapitole, která uzavírá část věnovanou teoretickým východiskům, představuji konceptuální rámec práce. Jeho smyslem je propojit dosud představené teoretické konceptualizace kvality života a institucionální změny do jednoho uceleného celku a vysvětlit, jakým způsobem v této práci přistupuji k výzkumu změn v posuzování a měření kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008. V úvodu nejprve stručně připomínám konceptualizaci kvality života a institucionální změny. Dále definuji podmínky, za kterých může dojít ke změně v pojetí kvality života, a následně definuji ukazatele, které umožňují tuto změnu analyticky zkoumat. V závěru kapitoly představuji výzkumné otázky, které vycházejí z konceptuálního rámce.

Z hlediska kvality života jedince považuji za rozhodující vliv prostředí, které ovlivňuje schopnost jedince využívat své individuální dispozice a talent k realizaci vlastních představ o kvalitě života. Charakter podmínek, v nichž jedinec žije, vychází z určitého institucionálního uspořádání. Instituce plní ve vztahu ke kvalitě života dvojí roli. Zaprvé, umožňují společnosti dosáhnout shody na tom, co je pro kvalitu života a rozvoj společnosti nezbytné. Zadruhé, jsou zodpovědné za naplnění této shody v praxi.

Dále platí, že institucionální uspořádání je ukotveno v určitém ideově-normativním rámci (politickém paradigmatu), z něhož vychází společenská shoda na tom, co je pro kvalitu života a rozvoj důležité. To znamená, že kvalita života není definována jen potřebami společnosti, ale vychází z hlubších normativních východisek, které určují, co je pro kvalitu života a rozvoj společnosti důležité a hodnotné a oč má společnost v této souvislosti usilovat. Tento ideově-normativní rámec rovněž zajišťuje koherenci mezi tím, na jaké problémy se instituce v souvislosti s kvalitou života zaměřují, jaké cíle sledují a jaké nástroje používají k jejímu měření, což společnost zpětně utvrzuje v tom, že ideová východiska kvality života a rozvoje jsou správná a platná (viz Schéma 1).

Konkrétní podobu ideově-normativního rámce kvality života a rozvoje utváří kombinace třech hlavních východisek: (1) ekonomického, zdůrazňujícího především materiální rozměr kvality života, (2) environmentálního, jenž upozorňuje na ekologickou udržitelnost kvality života a (3) sociálního, které upřednostňuje soudržnost společnosti a spravedlivé rozdělení benefitů rozvoje.

Schéma 1: Institucionální ukotvení kvality života za normální situace

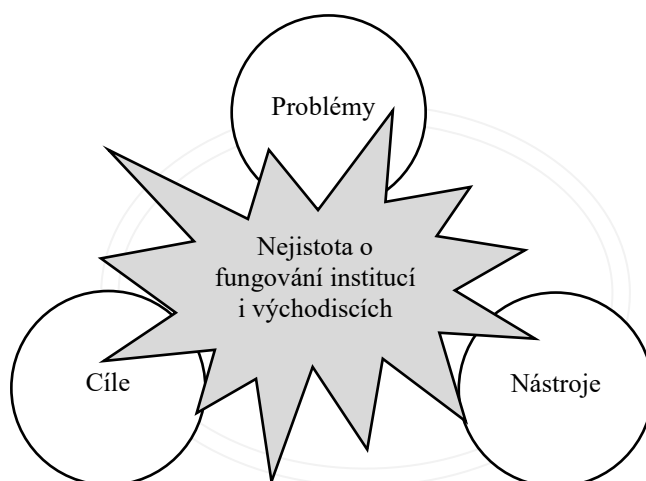

Ideově-normativní rámec (politické paradigma) pomáhá udržovat soulad mezi definicí problému (co je pro kvalitu života důležité), cíli (čeho je třeba v souvislosti s kvalitou života dosáhnout) a nástroji (jak je třeba cílů dosahovat a měřit jejich naplnění). Vnitřní soudržnost institucionálního rámce vytváří zpětnou vazbu, která posiluje přesvědčení, že zvolená východiska kvality života a rozvoje i institucionální uspořádání jsou správné a funkční, což posiluje odolnost systému vůči alternativním ideově-normativním rámcům (politickým paradigmům) a brání výraznějším změnám.

Ukotvení kvality života v institucionálním rámci znamená, že pojetí kvality života – definice problémů, cíle i způsoby měření – je za normálních okolností velmi stabilní. Instituce za běžného stavu věcí vykazují velkou setrvačnost (*path dependency*) a nemají důvody vychýlit se z nastavené trajektorie. Tato vlastnost institucí na jedné straně zajišťuje stabilitu a předvídatelnost vývoje, na straně druhé způsobuje, že zažitě posuzování kvality života ze strany institucí i shodu společnosti na tom, co je pro kvalitu života a rozvoj důležité, je velmi obtížné měnit, a to i v případě, kdy existují pochybnosti, zda jsou dosavadní východiska, cíle a postupy pro kvalitu života a rozvoj stále tím nejlepším řešením.

Krizová událost, zejména pokud je způsobena vnitřními problémy, však může soudržnost celého uspořádání závažným způsobem narušit. Nové podmínky vyvolané krizí dostávají pod tlak instituce, které mohou mít těžkosti s naplňováním dosavadních cílů. Selhávání institucí vytváří tlak i na samotná ideově-normativní východiska, z nichž vychází společenská shoda o tom, co je pro kvalitu života důležité. Tím krize otevírá prostor pro redefinici nejen stávajícího institucionálního uspořádání, ale i ideově-normativního rámce, respektive shody společnosti na tom, jaké podmínky jsou pro kvalitu života klíčové (viz Schéma 2).

Schéma 2: Institucionální ukotvení kvality života za krizové situace

Krise narušuje dosavadní soudržnost a plynulost institucionálního uspořádání. Instituce selhávají v naplňování cílů, čímž dostávají pod tlak i společenskou shodu o vhodných podmínkách pro kvalitu života. Vzniká nejistota nejen o fungování institucí, ale rovněž o legitimitě ideově-normativního rámce (politickém paradigmatu). Otevírá se tedy prostor pro redefinici, jak dosavadního uspořádání, tak ideových a normativních východisek dosavadního pojetí kvality života a rozvoje.

První podmínkou pro změnu dosavadního pojetí kvality života je vyvolání nejistoty ohledně schopnosti institucí zajišťovat vhodné podmínky pro kvalitu života a ohledně legitimacy východisek, z nichž vychází společenská shoda o těchto podmínkách. Existence nejistoty však ještě nestačí ke změně dosavadního posuzování a měření kvality života. K tomu je zapotřebí, aby se prosadila alternativní definice problému a s ní i nové cíle, které je třeba začít sledovat. V opačném případě nejistota vyvolaná krizí postupně klesá a dochází k opětovnému uznání legitimacy předkrizového rámce, které sice provází příslib dílčích úprav a reforem, nejde však o změnu ve smyslu redefinice dosavadních ideově-normativních východisek.

V návaznosti na uvedené podmínky definuji dva možné typy institucionální změny, jež může krize vyvolat. První typ nazývám paradigmatickou změnou, kdy dochází k zásadnímu přehodnocení dosavadní shody na ideově-normativním rámci, respektive na míře, s níž se v tomto rámci uplatňují ekonomická, environmentální a sociální východiska kvality života a rozvoje. Tato změna je charakteristická výraznou proměnou dosavadní definice, cílů i způsobů měření kvality života. Druhý typ, který označuji jako parametrickou změnu, představuje dílčí úpravy, které sice částečně mění definici

problému, některé cíle a způsoby měření, avšak ideově-normativní rámec kvality života a rozvoje zůstává bez větších změn¹¹.

V souvislosti s institucionální změnou je rovněž možné rozlišit, zda k ní dochází kvůli vnitřním nebo vnějším tlakům. Vnitřní tlak souvisí s tím, že nová situace vyvolaná krizí neumožňuje stávajícím institucím, aby zajišťovaly podmínky, které si společnost v souvislosti s kvalitou života definovala jako klíčové. Vnější tlak naopak pramení z toho, že krize změnila společenskou shodu ohledně těchto podmínek. To znamená, že společnost preferuje v souvislosti s kvalitou života jiné předpoklady a východiska než před krizí. Krize tedy může vytvářet tlak na institucionální změnu kvůli tomu, že instituce selhávají v naplňování společenského shody o kvalitě života, nebo proto, že se podoba této shody změnila a definice, cíle a způsoby měření kvality života, jež instituce doposud sledovaly, již nejsou relevantní.

Z uvedené konceptualizace institucionální změny vyplývá, že změnu přístupu západních států k posuzování a měření kvality života a rozvoje je třeba analyzovat nejen v kontextu institucionálního uspořádání, ale i v kontextu společenské shody na tom, co je pro kvalitu života důležité.

O možné institucionální změně na úrovni institucí svědčí změny na úrovni definice, cílů a způsobu měření, které instituce v souvislosti s kvalitou života naplňují, sledují a používají. Jak je patrné z Hallova (1993) pojetí institucionální změny, vycházejí definice, cíle a způsoby měření z ideového a normativního rámce. Změny v těchto třech oblastech tedy svědčí o tom, že během krizových událostí došlo k proměně tohoto rámce. Charakter i hloubku změny rámce je možné odvodit z míry, s níž se ve zmíněných oblastech uplatňují jednotlivá východiska – ekonomické, environmentální a sociální – která reprezentují tři alternativní přístupy ke kvalitě života a rozvoji.

Na úrovni společnosti lze institucionální změnu analyzovat prostřednictvím preferencí. Podle konstruktivistické interpretace institucionální změny to jsou právě preference, v nichž se odráží, jaké podmínky považuje společnost v souvislosti s kvalitou života za

¹¹ V oboru veřejná politika se rovněž užívají termíny „strukturální“ a „inkrementální“ změna, přičemž první termín odkazuje na zásadní proměnu na úrovni „polity“ (institucionální nastavení, volba společnosti), druhý pak na úpravy na úrovni „policy“ (tedy obsahového nastavení politiky). Vzhledem k ukotvení práce v teoriích institucionalismu používám termínů „paradigmatická“ a „parametrická“ změna, jejichž význam však považuji za velmi blízký termínům užívaným v oboru veřejná politika.

důležité. Jejich změna tudíž může signalizovat transformaci společenské shody ohledně vhodných podmínek pro kvalitu života a rozvoj.

V návaznosti na uvedený konceptuální rámec definuji v souvislosti s přístupem ke kvalitě života a jeho proměnami v kontextu krize následující výzkumné otázky:

(1) K jaké změně v posuzování a měření kvality života a rozvoje v západních státech došlo po krizi z roku 2008?

(2) Jaký byl charakter této změny? Jednalo se o změnu paradigmatickou, která vedla k redefinici ideového a normativní rámce, která by se promítla do zásadní změny definice, cílů a způsobu měření kvality života, nebo šlo o změnu parametrickou, kterou provázely spíše dílčí úpravy dosavadního institucionálního uspořádání?

(3) Proč měla změna v hodnocení a posuzování kvality života právě takový charakter? Jaké faktory způsobily, že došlo k hlubším, nebo jen dílčím úpravám dosavadního přístupu?

(4) Došlo k této změně v důsledku vnitřního, nebo vnějšího tlaku (případně obou tlaků zároveň)? Jinými slovy, došlo ke změně kvůli tomu, že instituce selhávaly v naplňování společenské shody o vhodných podmínkách pro kvalitu života, anebo proto, že se tato shoda změnila?

3. METODOLOGIE

V této části představím podrobněji metody, které používám při analýze institucionální změny. Dále tato část obsahuje informace o datech, která využívám k analýze preferencí kvality života. V poslední části této kapitoly vymezují teritoriální a časové zaměření výzkumu a některá výzkumná omezení, která s nimi souvisí.

3.1 Použité metody a zdroje dat

Z konceptuálního rámce, který jsem představil v předešlé části (viz kapitola 2.3), vyplývá, že institucionální změnu je třeba analyzovat v institucionálním i společenském kontextu. Zatímco v případě institucí je třeba věnovat pozornost zejména definici kvality života a rozvoje, od níž se odvíjí případná změna cílů a měření, v případě společnosti je nutné se zaměřit na změnu preferencí, které signalizují případnou změnu ohledně toho, jaké podmínky považuje společnost za vhodné pro kvalitu života.

Rozdělení analýzy do dvou různých směrů ovlivňuje i volbu metod. Pro analýzu institucí, v jejichž případě je třeba zkoumat především obsah, respektive definici kvality života, používám kvalitativní metody, jež jsou vhodnější pro analýzu diskuse a dokumentů souvisejících s kvalitou života a s rozvojem. V případě analýzy společenských preferencí zkoumám data o subjektivní kvalitě života, k čemuž se lépe hodí metody kvantitativní.

Nyní představím mé metodologické postupy podrobněji.

3.1.1 Kvalitativní metody

Jak jsem již uvedl, kvalitativní metody používám pro analýzu změny na straně institucí. Vycházím především ze strategických dokumentů a částečně i z diskuse o příčinách a možných řešeních krize. Vzhledem k teoretickému ukotvení výzkumu v konstruktivistickém proudu teorie institucionalismu, se při analýze inspiroji postupy diskurzivní analýzy (Durnová 2011, 2016). V dokumentech i v diskusi se tedy zaměřuji zejména na definici kvality života a rozvoje, na ideje a normy, které jsou s nimi

spojovány, na pojmenování předkrizových problémů i na celkový kontext, v němž diskuse o příčinách a řešeních krize probíhala.

Při analýze diskuse jsem čerpal především z literatury, jež byla publikována v prvních letech po krizi a zachycovala ranou analýzu příčin krize i první reakce na ni. Z velké části se jedná o sborníky, na nichž se podíleli autoři z různých zemí a z různých tematických oblastí. Abych alespoň částečně zachytil i veřejnou debatu o krizi, vycházel jsem při analýze rovněž z téměř 30 článků otištěných ve světových médiích. I když tyto články přímo nezachycují debatu v jednotlivých zemích, poskytují přehled o hlavních tématech krizové debaty. Vzhledem ke globální povaze krize, ovlivňoval tento mezinárodní diskurz i debatu na národní úrovni. Autory článků lze navíc označit za tzv. *opinion makers*, tedy osoby s vlivem na veřejné mínění i na odborné a politické kruhy. I přesto je třeba uznat, že analýza diskuse zachycuje jen ta nejvíce diskutovaná témata na mezinárodní úrovni.

V případě obsahové analýzy dokumentů čerpám z materiálů publikovaných mezinárodními institucemi, kde jsou buď výhradně, nebo částečně zastoupeny západní státy. Nejvíce vycházím z dokumentů Evropské unie (EU) a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Částečně též čerpám z materiálů Světové banky (SB), Mezinárodního měnového fondu (MMF) a Organizace spojených národů (OSN), kde jsou zastoupeny všechny státy, na jejichž agendu mají západní státy poměrně velký vliv.

Při výběru dokumentů jsem se zaměřil zejména na strategie, které se věnují rozvojovým východiskům po krizi z roku 2008. Dále čerpám z výročních zpráv, které zachycují hlavní témata, kterými se organizace v daném roce zabývala. A do třetice jsem se zabýval závěry z jednání politických lídrů jednotlivých členských zemí. Celkem je má analýza založena na více než sedmi desítkách dokumentů.

Limity analýzy jsou podobné jako v případě veřejné diskuse. Analýza zachycuje především mezinárodní, globální strategie rozvoje a kvality života, přičemž jejich obsah (s výjimkou Evropské unie) často není pro členské státy závazný. Na druhé straně smyslem analyzovaných dokumentů (některé z nich mají formu mezinárodní smlouvy či prohlášení) je, aby se jimi státy alespoň inspirovaly (pokud ne přímo řídily) při formulaci a implementaci národních strategií. Analýza tedy představuje konsensus na hlavních prioritách rozvoje, kvality života, jeho cílech a nástrojích.

V praxi se navíc ukazuje, že národní státy z mezinárodních strategií často vycházejí. Lze uvést několik příkladů. OECD ve svých materiálech uvádí, že členské státy často konzultují s experty OECD své národní strategie (OECD, 2011e). Půjčky Mezinárodního měnového fondu jsou podmíněny řadou reforem, které musí národní státy podniknout, aby mohly čerpat finanční prostředky. Na základě Cílů udržitelného rozvoje, které byly schválené v roce 2015 v OSN, vypracovaly jednotlivé členské státy své národní rozvojové strategie a pravidelně reportují o jejich naplňování. Na úrovni Evropské unie funguje od roku 2010 takzvaný evropský semestr, kdy členské státy předkládají plány na plnění společných evropských cílů (především v hospodářské a částečně též v sociální oblasti).

Výchozí rámec analýzy tvoří tři ideová a normativní východiska reprezentující hlavní přístupy ke kvalitě života a rozvoji, která jsem podrobněji představil v kapitole kapitole 2.2. Tato východiska představují různé definice kvality života, cíle a nástroje měření, jenž z těchto definic vycházejí. Tato východiska tedy slouží k identifikaci podoby předkrizového a pokrizového ideového a normativního rámce (paradigmatu) kvality života a rozvoje v západních zemích.

Vlastní analýzu jsem rozdělil do tří kroků. (1) Nejprve se zaměřuji na to, jak byla kvalita života v západních státech definována před krizí, jaké cíle s ní byly spojeny a jaké indikátory byly používány k jejímu měření. (2) Ve druhém kroku se zabývám diskusí o příčinách krize. Zajímá mě, nakolik krize vyvolala nejistotu o předkrizové definici a cílech kvality života, a tudíž, jak velký prostor vytvořila pro změny a/nebo úpravy dosavadního rámce (paradigmatu). (3) V závěrečné části analýzy se věnuji nejprve bezprostřední reakci na krizi. Tedy řešením, která státy a mezinárodní organizace implementovaly v prvních měsících a letech krize. Následně se zaměřuji na dlouhodobou reakci (můžeme hovořit o „poučení z krize“) a analyzuji obsah rozvojových strategií, které se po krizi objevily. Opět mě nejvíce zajímá, jak byla v těchto strategiích definována kvalita života a s jakými cíli a nástroji měření byla spojena. Výsledek analýzy tvoří porovnání rámce (paradigmatu) kvality života a rozvoje (tzn. definice, cílů a nástrojů pro měření kvality života) před krizí a po krizi.

3.1.2 Kvantitativní metody

Kvantitativní metody používám pro analýzu změny preferencí, s nimiž společnost v západních státech spojuje kvalitu života. V návaznosti na teoretickou konceptualizaci kvality života a její měření vycházím z analýzy subjektivního hodnocení kvality života.

Stejně jako v případě analýzy institucí i v tomto případě vycházím z teoretického rámce tří ideových a normativních východisek kvality života. To znamená, že se zaměřuji především na to, jaký vliv na subjektivní hodnocení kvality života mají ekonomické, environmentální a sociální faktory.

Při operacionalizaci kvality života i jednotlivých faktorů jsem vycházel z řady výzkumů, které se zabývají kvalitou života. Konkrétně z *Better Life Index OECD*, *World Value Survey* a jeho evropské odnože *European Value Survey*, *World Happiness Report*, *Standard European Barometer*, *European Social Survey* a *Gallup World Poll* (přehled dimenzí, které se v těchto výzkumech objevují, uvádím v Příloze 1). Primárně však v mém výzkumu čerpám z *European Quality of Life Surveys (EQLS)*, který od roku 2003 pravidelně provádí Evropská nadace pro zlepšení pracovních a životních podmínek (Eurofond). Dosud proběhlo pět vln sběru dat, a to v letech 2003, 2007, 2011, 2016 a 2020. V mém výzkumu používám data z druhé a čtvrté vlny (tedy z let 2007 a 2016).

V návaznosti na zmíněná ideová a normativní východiska kvality života a uvedené výzkumy jsem definoval následující čtyři oblasti (ve výzkumu kvality života se taktéž používá termín dimenze) kvality života:

(1) Ekonomickou dimenzi, která se týká materiální složky kvality života. Tradičně obsahuje položky související s příjmem a majetkem. Do této dimenze bývají zahrnovány rovněž indikátory související se zaměstnáním, které je hlavním zdrojem příjmu (i když je třeba připomenout, že práce je důležitá i z hlediska sociálních kontaktů, pocitu životní naplněnosti apod. (Blanchflower & Oswald, 2011; Boarini et al., 2012)).

(2) Sociální dimenzi, v níž se koncentrují indikátory související s kvalitou a dostupností veřejných a sociálních služeb. Nejčastěji je zastoupena oblast zdravotní péče, výzkumy kvality života nicméně zahrnují i oblast vzdělávání, péči o předškolní děti nebo kvalitu důchodového systému (Eurofound 2004, 2010, 2012, 2017).

(3) Vedle sociální dimenze pracuji i se společenskou dimenzí. Jde o důležitou oblast kvality života, která zahrnuje blízké vazby (rodina, přátelé a komunita) i společenské

vztahy (důvěra v ostatní, důvěra ve vládu, parlament a další orgány veřejné i soukromé sféry, důvěra v demokracii a právní stát apod.) (Helliwell 2004, 2008).

(4) Environmentální dimenze, jež se zaměřuje na význam životního prostředí (znečištění ovzduší, vody, ale i hluk, dostupnost přírody či zelených ploch apod.) pro kvalitu života. Někdy bývá tato dimenze ve výzkumech pojata obecněji, nejen v environmentálním smyslu. V takovém případě bývají zahrnuty indikátory, jako je občanská vybavenost, pocit bezpečí apod. (Eurofound, 2017).

Kromě těchto čtyř „tematických“ dimenzí zahrnuji do výzkumu ještě pátou oblast, kterou definuji jako:

(5) Osobní dimenzi. Zahrnuje především sociodemografické faktory jako pohlaví, věk, subjektivní hodnocení zdravotního stavu, dosažené vzdělání, sociální status (např. zaměstnaný/nezaměstnaný, student, důchodce apod.). Kromě toho, že i tyto faktory ovlivňují kvalitu života, zároveň představují tzv. kontrolní proměnné. Kontrolou těchto faktorů lze přesněji určit vliv ostatních ekonomicko-sociálně-environmentálních dimenzí.

Studie, které jsem v souvislosti s výzkumem kvality života prostudoval, obsahovaly 461 indikátorů pro výše uvedené dimenze. Pro výběr proměnných jsem stanovil následující kritéria:

(1) Subjektivní charakter proměnné. To znamená, že proměnná zachycuje subjektivní hodnocení z pohledu jedince (vychází z konceptuálního rámce práce, který se zaměřuje na preference související s kvalitou života, jež subjektivní indikátory vystihují lépe než objektivní).

(2) Dostupnost dat pro danou proměnnou před a po vypuknutí krize, tedy v časovém úseku mezi roky 2005 až 2018.

(3) Konzistentnost sběru dat, tedy minimální změny ve znění otázky.

Pro měření kvality života jsem využil proměnnou „spokojenost s celkovou kvalitou života“. Tato proměnná vychází primárně z kognitivního (racionálního) hodnocení životní situace (viz kapitoly 1.2.1 a 2.1.1). Pro měření této proměnné se ve výzkumech používají škály od 0–10 bodů (tzv. Cantrilův žebřík, viz Cantril, 1965), či její obdoby. Například Eurofound, z jehož dat v analýze vycházím, používá ve svém průzkumu EQLS škálu od 1–10 bodů, kde 1 představuje naprostou nespokojenost a 10 naopak maximální spokojenost s kvalitou života.

V případě jednotlivých dimenzí jsem se rozhodl nekombinovat proměnné z různých výzkumů, abych zajistil časovou i místní srovnatelnost dat a konzistentnost jejich sběru. Při výběru proměnných jsem proto vycházel z datové sady EQLS používané Eurofondem ve výzkumech v letech 2003 až 2016. Přehled (nezávislých) proměnných pro jednotlivé dimenze včetně použitých škál a znění otázky uvádím v Příloze 2.

Analýzu uvedených proměnných jsem provedl ve dvou krocích. (1) V prvním kroku jsem se zaměřil na dopady krize na kvalitu života. Jak vyplývá z konceptuálního rámce, k paradigmatické změně je zapotřebí, aby vznikla nejistota ohledně stávající definice kvality života a cílů, které jsou s ní spjaty. Proto nejprve zkoumám, do jaké míry se v reakci na krizi změnila celková míra spokojenosti s kvalitou života. Dále se soustředím na změnu spokojenosti v jednotlivých dimenzích – tedy v ekonomické, sociální, společenské a environmentální.

Po analýze dopadů krize z roku 2008 na kvalitu života a její dimenze se zaměřuji na změnu preferencí. Zajímá mě zejména, zda lidé začali přikládat jednotlivým dimenzím jinou váhu při hodnocení své celkové spokojenosti se životem (proměnná pro kvalitu života). Použil jsem k tomu regresní analýzu, která umožňuje určit, zda má určitá (nezávislá) proměnná na kvalitu života pozitivní nebo negativní vliv a nakolik je schopna ovlivnit celkovou spokojenost.

Přesný postup analýzy dopadů krize na kvalitu života i na význam jednotlivých dimenzí (resp. proměnných) popisují v příslušné kapitole 4.2.

3.2 Teritoriální a časové vymezení výzkumu

Název disertační práce omezuje výzkum na skupinu západních států. Při vymezení skupiny zemí označovaných jako „západní státy“ či „západní svět“ vycházím z definic (viz např. Ferguson, 2004), které odkazují zejména na podobné kulturní kořeny i na úroveň ekonomického rozvoje takto označených států. V souvislosti s kulturou jsou západní země definovány jako státy, které vycházejí z antických kořenů, křesťanského náboženství, myšlenek renesance, osvícenství a protestantství. Tyto země rovněž definuje vyšší ekonomická a technologická úroveň (patří k nejbohatším zemím světa). Geograficky lze tuto skupinu vymezit jako státy na území Evropské unie, Severní Ameriky, Austrálie a Oceánie.

Do jisté míry lze za západní státy označit členské státy Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), i když se v posledních letech začala rozrůstat i o státy Střední a Jižní Ameriky (v roce 2020 se členskou zemí stala Kolumbie a o rok později Kostarika). I přesto po rozšiřování zůstává OECD skupinou velmi vyspělých států, které prosazují demokracii a tržní ekonomiku. V tomto ohledu tedy představují soubor hodnot, které lze označit za typické pro západní státy.

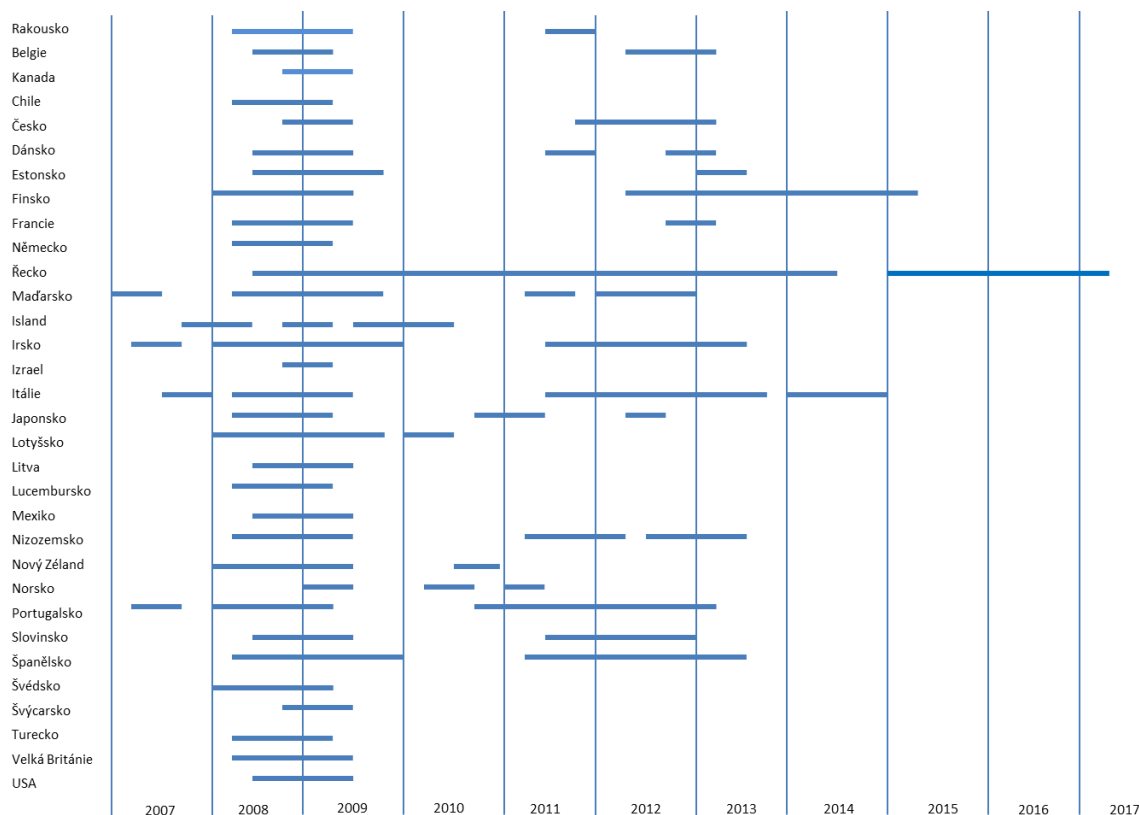
V souvislosti s výzkumem však vyvstává problém, jak zajistit pro takto širokou skupinu zemí konzistentní data. V případě analýzy kvalitativní analýzy institucí jsem se s touto překážkou vypořádal tím, že jsem se zaměřil na dokumenty organizací, ve kterých jsou západních země prioritně zastoupeny nebo v nich mají významný vliv. V případě analýzy preferencí spočívá hlavní obtíž v zajištění dat pro všechny čtyři tematické dimenze, které byly sebrány konzistentní způsobem. I když se OECD věnuje výzkumu kvality života, nesbírá vlastní data o situaci v členských státech. Proto jsem se v souvislosti s analýzou preferencí rozhodl zúžit základní soubor západních zemí na členské země EU. I přes toto omezení považuji výsledky analýzy preferencí za dostatečně vypovídající o změnách ve vnímání kvality života v západních zemích, neboť země EU představují dostatečně reprezentativní vzorek. Kromě konzistentních dat má zúžení i tu výhodu, že posiluje hodnotovou, kulturní i politickou homogenitu, což zejména při použití subjektivních indikátorů snižuje riziko zkreslení v důsledku kulturních odlišností.

Základní soubor zemí, které analyzuji v souvislosti se změnou preferencí kvality života, proto obsahuje pouze 27 států, které jsou (nebo byly) členy Evropské unie v době, kdy na přelomu let 2007 a 2008 vypukla finanční a ekonomická krize. Oproti současnému složení Evropské unie jsem proto do analýzy zařadil i Velkou Británii, která EU opustila v lednu 2020. Součástí základního souboru naopak není Chorvatsko, jehož členství započalo až v červenci 2013, tedy až po začátku finanční a ekonomické krize.

Z hlediska časového vymezení zaměřuji svůj výzkum na období finanční a ekonomické krize. Ani v tomto ohledu není ohraničení zcela jednoznačné. Pro vymezení ekonomické krize neexistuje všeobecně přijímaná definice. Odborníci a mezinárodní instituce (např. Mezinárodní měnový fond) ekonomickou krizi definují jako období, kdy ekonomická produkce vyjádřená jako hrubý domácí produkt (HDP) klesne ve dvou po sobě jdoucích čtvrtletích (Claessens & Kose, 2009). Na základě tohoto vymezení trvala krize v západních státech přibližně od roku 2007 do roku 2015 (s výjimkou Řecka, kde trvala

až do roku 2017). Následující Graf 1 zobrazuje délku ekonomické krize v západních zemích (dle členství v OECD k roku 2019) dle výše uvedené definice.

Graf 1: Trvání ekonomické krize v západních státech

* Podle obecně uznávané definice (Claessens & Kose, 2009) je za ekonomickou krizi považováno období, kdy hrubý domácí produkt (HDP), očištěný o inflaci, poklesne dvě čtvrtletí po sobě. Graf proto nezahrnuje Austrálii, Jižní Koreu, Polsko a Slovensko, kde sice docházelo k poklesu HDP (v Austrálii v roce 2008 a 2011, na Slovensku v roce 2008 a 2009, v Polsku v letech 2008, 2010, 2012 a 2016 a v Jižní Koreji v letech 2008 a 2017), nebyl však nikdy delší než jedno čtvrtletí).

Zdroj: autor na základě dat OECD <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/03/basics.htm>.

Z grafu vyplývá, že krize měla (zejména ve státech EU) dvě fáze. První fáze souvisela především s krizí na finančních trzích a trvala od roku 2008 (v některých zemích už od konce roku 2007) přibližně do konce roku 2009. Druhá fáze vyvolaná rozpočtovými deficity a růstem zadlužení vrcholila v letech 2011 a 2012. Počet zemí, které zasáhla i druhá fáze krize, byl nižší než v případě první fáze, a ve většině zemí druhá fáze krize odezněla nejpozději koncem roku 2014. Pouze Řecko procházelo ekonomickou krizí téměř nepřetržitě od roku 2008 až do začátku roku 2017.

Výjimku z popsaného vývoje tvoří Austrálie, Jižní Korea, Polsko a Slovensko, kde nebyla splněna podmínka ekonomického poklesu ve dvou po sobě jdoucích čtvrtletích. Nicméně i v těchto zemích došlo několikrát ke krátkodobému ekonomickému poklesu HDP.

Vzhledem ke dvěma fázím, i různě dlouhému období ekonomického poklesu v jednotlivých zemích, výzkum časově ohraničuji rokem 2006 (poslední rok před začátkem finanční krize) a rokem 2016, kdy ve většině zemí (s výjimkou Řecka) skončila i druhá fáze krize.

V souvislosti s analýzou preferencí považuji za důležité zohlednit dva faktory, a sice vážnost dopadů krize na zkoumané státy a rozdíly v kvalitě života před krizí. Oba faktory jsou důležité pro posouzení vlivu krize na kvalitu života. První faktor umožňuje ověřit předpoklad, že krize vedla ke snížení kvality života, což by se mělo projevit tím, že v zemích, kde měla krize závažnější průběh, bude změna kvality života výraznější. Zohlednění druhého faktoru umožňuje lépe porovnat a zhodnotit změnu kvality života v jednotlivých zemích.

Z výše uvedených důvodů rozdělují členské země EU podle dalších dvou kritérií, a sice (1) podle závažnosti dopadů krize a (2) podle úrovně kvality života před krizí. Jednotlivé podskupiny zemí a parametry, které jsem použil pro jejich rozdělení, popisuji v úvodu kapitoly 4.2, která je věnována analýze preferencí.

4. ANALÝZA KRIZE Z ROKU 2008

Jak jsem popsal v teoretické i metodologické kapitole, tato práce je založena na předpokladu, že způsob posuzování a měření kvality života se odvíjí od institucionálního uspořádání. Uvedené uspořádání vychází z určitého ideového a normativního rámce (paradigmatu), přičemž tento ideově-normativní rámec zaručuje koherenci mezi definicí, cíli a způsoby měření kvality života. Instituce tedy ve vztahu ke kvalitě života plní dvojí úlohu: jednak zajišťují shodu společnosti na tom, co je v souvislosti s kvalitou života důležité, a zároveň jsou zodpovědné za praktickou realizaci této představy, tedy za naplnění cílů, jež jsou s ní spojeny.

Právě normativní ukotvení institucí zajišťuje velkou stabilitu celkového přístupu ke kvalitě života a k rozvoji. Pokud se má dosavadní institucionální trajektorie změnit, je třeba, aby byla narušena důvěra v normativních východiska, k čemuž dochází právě v důsledku krizové situace.

Jak vyplývá z mé interpretace konstruktivistického pojetí institucionální změny, krizová situace může narušit soudržnost institucionálního uspořádání dvěma způsoby. V prvním případě krize zapříčiní, že instituce nejsou dále schopny naplňovat představu společnosti o kvalitě života. V takovém případě vzniká tlak na změnu ideového a normativního rámce (paradigmatu), tedy na redefinici přístupu ke kvalitě života, uvnitř samotných institucí. Ve druhém případě krize způsobuje změnu společenských preferencí, tedy shodu společnosti na tom, co je pro kvalitu života nezbytné. V takové situaci vzniká vnější tlak na změnu ideového a normativního rámce.

Tento dvojí zdroj možné institucionální změny vyžaduje analyzovat vliv krize zvláště na institucionální uspořádání a zvláště na preference společnosti. Proto je analytická kapitola rozdělena do dvou částí. V první části analyzuji, jak se po krizi z roku 2008 změnilo pojetí kvality života a rozvoje z hlediska uplatnění ekonomického, environmentálního a sociálního východiska v politických strategiích. V analýze se zaměřuji na definici, cíle a způsoby měření kvality života, tedy na tři ukazatele, podle nichž je možné posuzovat (jak jsem popsal v konceptuálním rámci) institucionální změnu, respektive změnu pojetí kvality života. Ve druhé části se věnuji analýze preferencí. Nejprve se zabývám dopadem krize na celkovou subjektivní kvalitu života. Následně se zaměřuji na změny spokojenosti v ekonomické, sociální, společenské a environmentální dimenzi. V závěru analyzuji, jak

se změnil vliv ekonomických, sociálních, společenských a environmentálních prediktorů na subjektivní kvalitu života.

4.1 Analýza institucí

V případě institucí vyvolává krize nejistotu ohledně toho, zda jsou stále schopny naplňovat společenskou shodu ohledně nutných podmínek pro kvalitu života. To znamená, že krize narušuje konzistenci mezi definicí problému (co je pro kvalitu života důležité), cíli (čeho je třeba v souvislosti s kvalitou života dosáhnout) a nástroji (jak je třeba cílů dosahovat a měřit jejich naplnění), což vytváří tlak na legitimitu ideových a normativních východisek (paradigmatu), z nichž institucionální uspořádání vychází. Krizová situace tedy vede k otázce, zda je pojetí kvality života a rozvoje ve světle nových (krizových) okolností udržitelné, respektive, zda je možné pokračovat v zajišťování kvality života stejným způsobem.

Abych mohl posoudit, k jakým změnám v pojetí kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008 došlo, nejprve analyzuji stav před krizí. To znamená, že se soustředím na to, jak byla definována východiska, cíle a způsoby měření kvality života a rozvoje před krizí. Následně se zaměřuji na debatu o příčinách krize, respektive na debatu o selhání předkrizového pojetí, jež indikuje míru nejistoty o dosavadním pojetí kvality života, a tedy i prostor pro potenciální změnu. Ve třetím kroku analyzuji bezprostřední reakci na krizi, a následně porovnávám, nakolik se změnila definice, cíle a způsoby měření kvality života. V analýze čerpám z dostupné literatury, částečně i z článků publikovaných v médiích, a především ze strategických dokumentů, závěrů z jednání a prohlášení představitelů organizací, v nichž jsou západní státy výrazně zastoupeny.

4.1.1 Předkrizová východiska kvality života a rozvoje

I když vývoj západních států byl značně různorodý, po celou druhou polovinu 20. století jej do velké míry definoval důraz na ekonomickou produktivitu (Fukuda-Parr, 2004; Hall et al., 2010). Hlavní priority rozvoje západních zemí v posledních dvou až třech dekadách

před krizí charakterizovalo deset bodů, které vešly ve známost jako Washingtonský konsensus. Seznam obsahoval:

- důraz na fiskální disciplínu spočívající především ve vyrovnaném rozpočtu,
- zaměření veřejných výdajů na podporu růstu (veřejné politiky tak měly být poměřovány na základě toho, do jaké míry podporovaly ekonomiku),
- kombinaci širokého daňového základu s relativně nízkými daňovými sazbami,
- liberalizaci finančních služeb,
- zavedení plovoucího směnného kurzu,
- liberalizaci mezinárodního obchodu,
- liberalizaci příchozích přímých zahraničních investic,
- důraz na privatizaci,
- důraz na deregulaci trhu,
- důraz na ochranu vlastnických práv, včetně práv duševního vlastnictví (Williamson, 2009).

I když se jednotlivé body týkaly především ekonomiky, jejich vliv byl dalekosáhlý. Snižoval zásahy státu nejen v ekonomické oblasti, ale i v dalších sférách veřejných a sociálních politik. I když autor výše uvedeného seznamu John Williamson zdůrazňoval, že smyslem těchto reforem nebylo omezit například environmentální regulaci (Williamson, 2009), v praxi se výše uvedené zásady uplatňovaly i v oblastech, kde to nebylo příliš vhodné (např. při zajišťování veřejných statků apod., viz např. Potůček, 1997).

Washingtonský konsensus zároveň představoval soubor doporučení, které Mezinárodní měnový fond a Světová banka doporučovaly od 90. let ekonomicky méně rozvinutým zemím a často těmito reformami podmiňovaly například půjčky této skupině států (Held & McGrew, 2007). Západní rozvojový model tak do jisté míry fungoval před krizí jako vzor pro ostatní země.

Na úrovni Evropské unie zásady uvedené ve Washingtonském konsensu silně ovlivnily integrační proces v 90. letech, který spočíval především v ekonomickém sblížení. Maastrichtský model ekonomické politiky zavazoval členské státy k fiskální disciplíně v zájmu tržní stability, zvyšování zaměstnanosti skrze snižování nákladů, omezení

rozpočtové a měnové politiky i v době ekonomického poklesu apod. (Garret, 1993; Tsoukalis, 1997).

Podle Schmidt (2012) tyto reformy změnilly i tradiční podobu tří základních variant ekonomiky (Schmidt hovoří přímo o typech kapitalismu) v západních státech, a to tím způsobem, že modely tržní ekonomiky ovlivňované státem (např. Francie, Itálie či Řecko) a tržně-koordinované ekonomiky (např. Německo, Švédsko apod.) začaly konvergovat směrem k liberálnímu modelu. To znamená, že se ve všech západních státech zvyšoval vliv volného trhu na úkor státu. I když, jak podotýká Schmidt (2008) i Hall a Soskice (2001), změny nevedly k zániku dvou prvně jmenovaných typů, poměrně zásadním způsobem ovlivnily schopnost vlád v těchto variantách ekonomik reagovat v roce 2008 na krizovou situaci (Schmidt, 2012).

Zásady Washingtonského konsensu se staly jedním z motorů ekonomické liberalizace a globalizace v 90. letech minulého století. Na jedné straně podpořily mezinárodní obchod, posílily konkurenceschopnost a usnadnily pohyb kapitálu, a zároveň upozadily regulační roli státu. Avšak na přelomu milénia se v zemích OECD, zejména pak v Evropě, začaly projevovat některé problémy spojené s právě s liberalizací. Globalizační proces byl stále považován za ekonomicky výhodný, neboť evropským podnikům otvíral cestu na nové trhy, zároveň však vytvářel tlak na evropskou pracovní sílu, pracovní trh i sociální politiku (například skrze delokalizaci výroby do ekonomicky méně rozvinutých zemí s nižšími náklady na pracovní sílu a rovněž menší sociální či environmentální regulaci) (Gilpin, 2001).

Evropská unie tedy čelila na přelomu tisíciletí zásadnímu problému: jak udržet krok s ekonomicky čím dál globalizovanějším světem, v němž začínala zaostávat za svými hlavními konkurenty (tehdy jimi byly především USA a Japonsko), a zároveň zachovat evropský model společnosti, který kvalitu života zakládá nejen na prosperitě, ale rovněž na solidaritě, sociální politice a zodpovědném přístupu k životnímu prostředí (Evropská komise, 2010).

Rozšíření Evropské unie o deset nových členských států, z nichž většinu tvořily postkomunistické země, navíc znamenalo nejen vytvoření největšího společného trhu na světě s půl miliardou spotřebitelů, ale i zásadní zvýšení nerovností uvnitř evropského společenství (Eurofound 2010, 2012).

Způsob, který tehdejší představitelé institucí EU doporučovali, spočíval v propojení dynamického ekonomického rozvoje (zejména skrze jednotný evropský trh) a aktivní politiky soudržnosti, která měla zajistit sdílení prosperity napříč členskými státy a jejich regiony, a potvrdit tak platnost evropské zásady solidarity (Evropská komise, 2007a). V ekonomické oblasti mělo více zdrojů směřovat do rozvoje znalostí a inovací a na podporu podnikatelského potenciálu zejména malých a středních podniků (Rada Evropské unie, 2006).

Snaha o propojení ekonomického a sociálního pilíře byla zjevná i v Lisabonské strategii, dokumentu, který poprvé v historii Evropské unie určoval rozvojové cíle pro první dekádu nového tisíciletí, o jejichž naplnění měly členské státy společně usilovat.

„Musíme dát do centra růst. Naše společenská ambice musí být podpořena ekonomickým úspěchem. Vytváření bohatství je klíčem k našemu modelu sociální solidarity a udržitelnosti. To je jádrem Lisabonské agendy.“ (Barroso, 2004)

„A pokud nejprve mluvím o ekonomice, není to proto, že by byla sama o sobě cílem. Je to proto, že silná a dynamická ekonomika je předpokladem dosažení našich ambiciózních cílů v sociální a environmentální oblasti.“ (Barroso, 2004)

Kromě ekonomického rozvoje a sociální soudržnosti upozorňovali tvůrci Lisabonské strategie na nebezpečí vyplývající z klimatické změny a zdůrazňovali nutnost udržitelného rozvoje. Definovali jej

„... jako uspokojování potřeb současné generace, aniž by byla ohrožena schopnost budoucích generací uspokojovat své potřeby.... Účelem udržitelného rozvoje je zajistit schopnost Země vytvářet příznivé podmínky pro život v celé jeho rozmanitosti“ (Rada Evropské unie, 2006, s. 17).

Kromě environmentálního rozměru spojovala EU udržitelný rozvoj i s demokracií, rovností mužů a žen, solidaritou, právním státem a dodržováním základní práva (ibid.).

Lisabonská strategie dobře vystihovala mírný posun od téměř bezpodmínečného prosazování deregulace ve prospěch co největšího ekonomického růstu, jenž v 90. letech 20. století prosazovali neoliberalní ekonomové a politici, k citlivějšímu posuzování toho, jak růst přispívá k rozvoji společnosti, jak jsou jeho přínosy distribuovány a rovněž, jaké jsou jeho dopady na životní prostředí. Podobný sklon k vyváženějšímu posuzování (de)regulace se před krizí začal objevovat i v dokumentech OECD.

“Ekonomický růst je na předním místě vlád členských zemí OECD, protože je nezbytný pro zlepšování životních podmínek a umožňuje dosažení důležitých cílů, jako například sociální spravedlnosti a čistého životního prostředí.” (OECD, 2006, s. 17).

Kromě důrazu na větší vyváženost ekonomických, sociálních a environmentálních cílů se po roce 2000 začala rozvíjet diskuse o tom, že HDP nedokáže změřit všechny faktory, které jsou důležité pro kvalitní život a rozvoj. Experti OECD v té době rovněž začali pracovat na tvorbě nového konceptuálního a metodologického rámce pro komplexnější měření rozvoje a kvality života, který měl provázat ekonomické, sociální a environmentální indikátory (OECD, 2006).

Zmiňovaný posun ve vnímání významu ekonomického růstu pro kvalitu života a rozvoj dokládá i globální strategie známá pod názvem Rozvojové cíle tisíciletí (MDGs – z anglického *Millenium Development Goals*), kterou v roce 2000 schválili představitelé všech členských států Organizace spojených národů (United Nations, 2000). Hlavní ambicí MDGs bylo snížit počet lidí trpících extrémní chudobou v rozvojových zemích o polovinu do roku 2015. Mělo se to podařit díky splnění osmi cílů, jež se týkaly zejména zdraví, vzdělávání, životního prostředí a mezinárodní spolupráce (United Nations, 2000). I když ekonomický růst byl stále považován za hlavní cestu z chudoby, MDGs vnesly do diskuse o podmínkách rozvoje další oblasti a ukazatele.

Z výše uvedených citátů nicméně vyplývá, že ekonomické, sociální a environmentální cíle nebyly na stejné úrovni. Ekonomický růst byl považován nejen za předpoklad materiální prosperity, ale rovněž za podmínku pro splnění cílů v dalších dvou oblastech.

Například EU se snažila i nadále odstraňovat obchodní bariéry, které omezovaly volný pohyb zboží a služeb, pracovníků a kapitálu a bránily tak, z pohledu institucí EU, využití ekonomických přínosů globalizace.

„Otevřený globální obchodní systém je v zájmu EU. Přestože EU potřebuje chránit své občany, své zájmy a své hodnoty, protekcionismus nemůže být řešením. Jako přednímu světovému obchodníkovi a investorovi naše otevřenost umožňuje nižší náklady pro průmysl, nižší ceny pro spotřebitele, konkurenční stimul pro podnikání a nové investice.“ (Evropská komise 2007a, s. 5)

Hlavní cílem Evropské unie bylo zvýšit její ekonomickou konkurenceschopnost (Evropská komise, 2007a). Tohoto cíle chtěla dosáhnout zejména provedením

strukturálních reforem zejména na trhu práce, ve vzdělávání, ve vědě a výzkumu, v oblasti penzijních a zdravotních systémů. Tyto reformy měly zvýšit zaměstnanost (a tím odlehčit sociálním výdajům), vybavit zaměstnance kompetencemi, které poptával trh, uvolnit kapitál na podporu inovací a přenastavit penzijní a zdravotní systémy tak, aby vydržely nápor stárnoucí evropské populace. Hlavním smyslem těchto změn bylo, aby nejen nebrzdily růst, ale aby k němu přispívaly. Evropská komise ve svém dokumentu z té doby otevřeně přiznávala, že „*politika soudržnosti se nyní řídí agendou růstu a zaměstnanosti.*“ (Evropská komise 2007a, s. 3)

Již zmiňovaná Lisabonská strategie proto kladla značný důraz na pracovní trh. V této souvislosti strategie obsahovala i konkrétní hranici zaměstnanosti, a sice 70%, jíž měla Evropská unie do roku 2010 dosáhnout. Doporučované reformy pracovního trhu, které měly zajistit dosažení stanovené mety, vycházely z konceptu „zaměstnatelnosti“. To znamenalo, že lidé na pracovním trhu měli být zodpovědní za to, aby ve své profesi „drželi krok s dobou“. Tomu měly napomoci změny ve vzdělávacím systému, zejména podpora tzv. celoživotního vzdělávání, které měly přispět k tomu, aby se lidé v průběhu života byli schopni přizpůsobit dynamickým proměnám ekonomiky a nárokům trhu práce, které s sebou přinášela ekonomická globalizace. Tlak na vyšší zaměstnanost nicméně zvýraznil i některá sociální témata. Například téma rovných příležitostí mužů a žen. Právě ženy totiž v mnohých státech zůstávaly mimo pracovní trh a snižovaly celkovou zaměstnanost (Rodriguez et al., 2010).

V souvislosti s reformou pracovního trhu prosazovala Evropská komise přístup známý pod označením flexikurita (výraz vznikl spojením anglických slov *flexibility* a *security*) (výraz vznikl spojením anglických slov *flexibility* a *security*). Šlo o kombinaci flexibility a jistoty, která měla zaměstnavatelům zajistit pracovníky s kvalifikací, kterou potřebují, a zaměstnancům dostatečnou jistotu trvalého zaměstnání.

„Cílem flexikurity je zajistit, aby občané EU mohli využívat vysoké úrovně jistoty zaměstnání, tzn. možnosti snadno najít zaměstnání v jakékoli fázi aktivního života, a aby měli dobré vyhlídky na kariérní růst v rychle se měnícím hospodářském prostředí. Jejím cílem je rovněž pomoci zaměstnancům i zaměstnavatelům plně využívat možností, které nabízí globalizace.“ (Evropská komise 2007b, s. 4)

I když cílem flexikurity nebylo primárně usnadnit propouštění zaměstnanců, její uplatnění v praxi vedlo k vytvoření částečných či dočasných úvazků, ve kterých měl pracovník nižší jistotu adekvátního výdělku i pracovního místa a zaměstnaneckých benefitů. Navíc se

nepodařilo dodržet původní důraz Lisabonské strategie nejen na počet, ale rovněž na kvalitu pracovních míst (European Trade Union Institute, 2009). Postupně se ukazovalo, že větší počet, avšak méně jistých a hůře placených pracovních míst, nevede k větší sociální soudržnosti, ale naopak zvyšuje nerovnosti (Rodriguez et al., 2010).

Benefity z vyššího růstu zdaleka nedosáhly ke každému, zejména ne k nejvíce ohroženým skupinám. Růst tak nevedl k větší sociální kohezi, kterou autoři Lisabonské strategie očekávali a slibovali. Nezaměstnanost se sice snižovala, ale chudoba nikoliv (Rodriguez et al., 2010).

Růst příjmových nerovností a relativní chudoby nebyl před krizí zdaleka jen evropským problémem, jak vyplývalo z dat OECD (OECD, 2008). Podle tehdejších zjištění se nerovnosti a chudoba zvyšovaly, a to i přes relativně stabilní růst ve většině ekonomicky vyspělých zemích. Podle tehdejších statistik OECD vzrostl podíl lidí postižených tzv. relativní chudobou v zemích OECD od 90. let z průměrných 9 % na 11 % (OECD, 2011d). V některých zemích dosahovala relativní chudoba až 20 %. Například v USA žilo na počátku nového milénia v chudobě 15 % populace, stejné procento uváděla Čína (ibid.). Taktéž experti OECD spatřovali hlavní příčiny nerovností a chudoby v nekvalitních a špatně placených pracovních místech a ve snižování sociálních výdajů (OECD, 2008).

Jak jsem naznačil výše, prioritizace růstu se ve strategiích západních států před krizí objevovala i ve vztahu k environmentální oblasti. Evropská unie i OECD ve svých dokumentech sice zdůrazňovaly nutnost řešit klimatickou změnu a postupně přejít na nízkouhlíkovou ekonomiku. Potřebu transformace však opět opíraly o ekonomický růst, respektive o argument, že přechod na úspornější a efektivnější energetiku přispěje k tvorbě pracovních míst a k rozvoji technologií. Podle zmíněných organizací byla hlavní přidanou hodnotou přeměny schopnost přispět k růstu, nikoli k zajištění rozvoje v ekologicky udržitelných mezích.

„Přechod na nízkouhlíkovou ekonomiku představuje pro EU obrovský závazek, ale přináší i skutečné příležitosti: ekologický průmysl již zaměstnává více lidí, než klíčová odvětví jako je výroba automobilů nebo farmaceutické společnosti. Odhodlání EU jednat jí poskytne náskok při vývoji nových technologií a vytváření nových pracovních míst“ Evropská komise 2007a, s. 4).

V praktické rovině kladla Evropská unie v souvislosti s klimatickou změnou důraz především na energetickou bezpečnost spočívající v diverzifikaci zdrojů a na energetickou účinnost. Cílem bylo snižovat relativní, nikoli absolutní spotřebu. Stejný přístup doporučovala i OECD.

V následující Tabulce 3 jsou shrnuty hlavní předpoklady, cíle a způsoby měření kvality života, které se objevovaly v mezinárodních politických strategiích, a jež do velké míry ovlivňovaly přístup západních zemí ke kvalitě života a k rozvoji.

Ekonomický růst byl stále považován za hlavní podmínku rozvoje společnosti a zvyšování kvality života. Zároveň však začala sílit debata o potřebě věnovat větší pozornost tomu, jak se prosperita odráží v životě společnosti, zejména v životě jejích nejzranitelnějších skupin, a jaké jsou její dopady na životní prostředí.

V zásadních strategických dokumentech té doby se objevovaly odkazy na propojení ekonomického růstu se sociální soudržností a udržitelným rozvojem, který měl zajistit kvalitní život v ekologických mezích i příštím generacím. Taktéž rostla pozornost věnovaná argumentům, že růst sám o sobě nestačí k zajištění kvalitního života a jeho zvyšování dává smysl, pokud zlepšuje podmínky pro rozvoj celé společnosti. OECD v této souvislosti začala se studiem indikátorů, díky kterým by bylo možné měřit ekonomickou, sociální i environmentální dimenzi kvality života.

Z prostudovaných dokumentů je nicméně zřejmé, že sociální a environmentální cíle nebyly vnímány na stejné úrovni důležitosti jako cíle ekonomické. Ekonomický růst byl stále považován za zásadní podmínku pro naplnění ambicí v ostatních neekonomických oblastech.

Tento pohled se projevil i v přístupu Evropské unie, která na přelomu tisíciletí řešila dilema, jak na jedné straně zvyšovat konkurenceschopnost, jež zmírní zaostávání za hlavními konkurenty, a zároveň udrží sociální soudržnost evropského společenství oslabenou rozšířením o řadu postkomunistických zemí.

I když instituce EU, zejména Evropská komise, zdůrazňovaly vedle potřeby růstu i zajištění solidarity a environmentální udržitelnosti, reformy, které EU v letech před krizí podnikla, k posílení sociální soudržnosti nevedly. Spíše naopak zvýšily příjmovou nerovnost a relativní chudobu. Zdaleka nešlo jen o problém evropského společenství. Studie z předkrizového období ukazují, že v několika dekadách před krizí, kdy

ekonomiky vyspělých států stabilně rostly, se nerovnosti zvyšovaly takřka ve všech ekonomicky vyspělých zemích.

Je tedy možné konstatovat, že pojetí kvality života a rozvoje v západních státech v době před krizí bylo založeno primárně na ekonomických východiscích, to znamená, že upřednostňovalo růst a posuzovalo cíle z hlediska jejich potenciálu přispět k růstu. Zároveň je však třeba přiznat, že po roce 2000 výrazně narůstal zejména význam sociální dimenze a do popředí se dostávaly i environmentální otázky.

Tabulka 3: Východiska kvality života a rozvoje před krizí

	Definice	Cíle	Měření
Situace před krizí	<p>Ekonomický růst je považován za základní podmínku prosperity a předpoklad naplnění sociálních i environmentálních cílů.</p> <p>Důraz primárně na tržní regulaci a jen omezené zasahování státu do fungování ekonomiky.</p> <p>Začíná sílit zájem o to, do jaké míry ekonomický růst přispívá k naplnění sociálních a environmentálních cílů, jejichž význam pro další rozvoj společnosti začíná narůstat.</p>	<p>Odstraňování bariér a podpora podmínek, které přispějí růstu.</p> <p>Zejména v EU sílí snahy o to, aby růst snižoval nerovnosti a sociální vyloučení.</p>	<p>Primární pozornost je věnována HDP. OECD nicméně začíná pracovat na nových indikátorech, které by dokázaly integrovat sociální a environmentální dimenzi rozvoje.</p>

zdroj: autor

4.1.2 Příčiny krize: zpochybnění východisek předkrizového paradigmatu

V této kapitole se zaměřuji na debatu o příčinách krize. Pro analýzu změny v pojetí kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008 je rozbor debaty důležitý ve dvou ohledech. Z analýzy zaprvé vyplývá, jak hlubokou nejistotu o východiscích původního přístupu krize vyvolala a tudíž, jak velký prostor se otevřel pro eventuální změnu, či úpravu politického paradigmatu. Zadruhé ukazuje, ve kterých oblastech předkrizový model selhával, a kde je tedy možné očekávat největší tlak na změnu dosavadní institucionální

trajektorie. V analýze vycházím z knih, sborníků a řady článků, které byly publikovány v prvních měsících a letech po vypuknutí krize a jsou od autorů, kteří výrazně ovlivňovali veřejné mínění (tzv. *opinion leaders*). Je třeba podotknout, že analýza poskytuje přehled o tématech a názorech především z mezinárodní perspektivy a není schopna pojmout specifika jednotlivých národních států diskusí.

I když diskuse o nedostacích existujícího systému probíhá v každé svobodné společnosti průběžně, debata v krizové situaci je přece jen jiná. Jak jsem již uvedl, krizová událost je ojedinělá v tom směru, že má schopnost vyvolat hlubokou nejistotu o východiscích, na kterých byl založen dosavadní vývoj společnosti. Tím otevírá prostor nejen pro reflexi prospěšnosti cílů i způsobů jejich dosahování, ale i pro úvahy o správnosti hodnot, na kterých byl celý systém doposud založen. Účastníci krizové debaty tedy zkoumají, nakolik jsou stále platné zkušenosti, hodnoty a preference, o něž se společnost a její instituce doposud opíraly při definování problémů, určování cílů a stanovování postupů pro jejich naplňování (viz též 2.1.2 kapitola, v níž se podrobně věnuji teorii institucionální změny). Nejistota ohledně platnosti předkrizového východiska (paradigmatu) dává příležitost k jeho změnám, či k nahrazení zcela novým ideově-normativním rámcem. To, zda po krizi dojde pouze k inkrementálním změnám, nebo k zásadní změně, do velké míry ovlivňuje právě debata o příčinách krize, respektive o důvodech selhání dosavadních institucí.

Význam krizí pro institucionální změnu potvrzují i historické zkušenosti. Obě velké krize, tedy Velká hospodářská krize z 30. let a stagflační krize ze 70. let minulého století, vedly k velkým změnám v ekonomice, politice i společnosti (Duménil & Lévy 2011; Hemerjick, 2009; Chase-Dunn & Roberts, 2012). Když se po pádu americké investiční banky Lehman Brothers v září 2008 začaly titulní stránky světových novin plnit otázkou, zda přežije kapitalismus, respektive jeho liberální verze, byl to pro mnohé odborníky, politiky i mediální komentátory signál nastávající změny.

V průzkumu, který provedla britská stanice BBC v listopadu 2009 v 27 zemích, pouze 11 % respondentů odpovědělo, že kapitalismus založený na volném trhu funguje dobře a větší regulace není zapotřebí. Dokonce i v USA odpovědělo kladně jen 25 % dotázaných (BBC, 2009). Nejistota ohledně dosavadních východisek byla tedy poměrně hluboká.

Rovněž zástupci mezinárodních organizací líčili ve svých prohlášeních v letech 2009 a 2010 krizi jako moment, po kterém musí následovat zásadní změna. Návrat k předkrizovému modelu (tzv. *business as usual*) byl podle nich vyloučen (Evropská

komise, 2010; International Monetary Fund, 2009b; Keeley & Love, 2010; OECD 2011b, World Bank, 2009).

I když otázka o budoucnosti kapitalismu svádí k představě, že debata o příčinách krize se zaměřila především na ekonomická témata, následující rozbor ukazuje, že seznam nedostatků předkrizového systému byl mnohem širší.

Kritika předkrizového uspořádání se týkala nejen finančních trhů, kde krize začala, ale rovněž růstu nerovností a z nich plynoucí zvyšující se ekonomické, společenské a politické nestability, neschopnosti systému reagovat na nové problémy zejména v environmentální oblasti a v neposlední řadě i v přílišném důrazu na materiální stránku života, která vytlačuje další – nemateriální – zdroje kvalitního a šťastného života. Nyní postupně rozeberu každou ze zmíněných výhrad podrobněji.

Finanční trhy a jejich regulace

Před krizí byly finanční trhy považovány za jeden z příkladů, jak může deregulace (odbourání zbytečných pravidel a administrativních požadavků) uvolnit nové prostředky, které lidem umožňují žít podle jejich představ (např. pořídit si nový dům, služby či zboží) a zároveň zvyšují ekonomický růst.

„Opravdu téměř všechny studie, které zkoumaly data na makroekonomické nebo sektorové úrovni ukazují, že rozvoj finančního sektoru měřený jako objem zprostředkovaných transakcí, nebo v poměru k HDP, má významný pozitivní dopad na růst, a to buď přímo prostřednictvím produktivity, nebo nepřímo prostřednictvím jeho vlivu na tvorbu fyzického nebo znalostního kapitálu...tyto výsledky naznačují, že v zájmu rychlejšího růstu je, aby jednotlivé země usilovaly o rozvoj domácích finančních trhů a institucí.“ (De Serres et al., 2006, s.78)

Zhroucení trhu s tzv. podřadnými hypotékami, které vedlo mezi finančními aktéry k velké nejistotě ohledně kvality cenných papírů založených na úvěrech různého druhu (jedna z hlavních finančních inovací té doby), zatřásla teorií klasické ekonomie, podle níž je trh schopen vlastní sebe-regulace a sebe-stabilizace a ekonomické krize způsobují zejména vládních zásahy, jež chování tržních aktérů zkreslují (viz Hayek, 2019; Friedman, 2020).

Velmi záhy po vypuknutí krize se však do popředí dostaly názory, že trh nemůže existovat sám o sobě, ale potřebuje stabilizační garance jako je „věritel poslední záchrany“ nebo proticyklickou politiku (Rodrik, 2009; Stiglitz, 2009).

„Neviditelná ruka trhu je neviditelná, protože žádná ruka není“ (Stiglitz, 2009).

Zároveň vzrostl zájem o koncepty, jako je například Polanyiho pojetí „ukotvené ekonomiky“, které zdůrazňovaly, že trh i celá ekonomika nemohou existovat nezávisle na společnosti a její pravidlech, ale musí být zapuštěny v určité institucionální struktuře, jež formuje a ovlivňuje aktivity aktérů (včetně těch na finančních trzích) a stanovuje hranice jejich chování (Hemerjick, 2009).

Uznání, že trhy se v předkrizové době vymkly kontrole a je třeba je opět přiblížit potřebám společnosti, reflektovali i politici a zástupci mezinárodních organizací, kteří dříve rozvoj finančních trhů a jejich inovací podporovali.

“Evropská rada zdůrazňuje, že je důležité obnovit hospodářskou a společenskou smlouvu mezi finančními institucemi a společností, jíž poskytuje služby, a zajistit veřejnosti užitek v dobách prosperity i ochranu před rizikem.“ (Evropská rada, 2009, s 6)

„Spouštěčem finanční a hospodářské krize bylo zhroucení trhu s podřadnými hypotékami ve Spojených státech. To byl ale skutečně jen „kanárek v uhelném dole“. Základní příčinou světové finanční krize byla nadměrná globální likvidita, (...) k níž přispěla kombinace regulačních, tržních a politických selhání.“ (OECD, 2009a, s. 20)

Finanční krize znevěrohodnila dosavadní pohled na finanční aktéry jako na racionální experty, kteří se rozhodují na základě vyhodnocení všech dostupných informací a bez vlivu emocí (Grauwe, 2009; Sinclair, 2012).

„Homo economicus, měl být na rozdíl od vybíravého, rozmarného, zaujatého a emociálního homo sapiens racionální, efektivní, střízlivý a nezaujatý. Krize z roku 2008 však ukázala, že je přesně opačný.“ (Blinder & Zandi, 2015)

Rovněž představitelé Mezinárodního měnového fondu (MMF), dosavadního předního obhájce deregulace, se ve své výroční zprávě z roku 2009 přiklonili k široce sdílenému názoru, že finanční trhy zdaleka nebyly tak efektivní a racionální při alokaci rizika, jak se předpokládalo.

„Semena krize byla zaseta v letech vysokého růstu a nízkých úrokových sazeb, které vedly k přílišnému optimismu a riskování a k celé řadě selhání – tržní disciplíny, finanční regulace, makroekonomické politiky a globálního dohledu.“

V této době globální finanční systém masivně expandoval a vytvářel nové instrumenty, které zdánlivě nabízely vyšší výnosy při nižším riziku. Tento vývoj povzbuzovala obecná víra v „jemnou regulaci“, která vycházela z předpokladu, že tržní disciplína neumožní lehkomyšlnost, a finanční inovace rozloží riziko, místo aby jej koncentrovaly.“ (International Monetary Fund, 2009a, s. 9)

V diskusích opět ožila poznámka Johna Maynarda Keynesa z 30. let minulého století o „*zvířecích instinktech*“, kterou narážel na skutečnost, že aktéři na finančních trzích se zdaleka nechovají tak racionálně, jak o sobě tvrdí (Keynes, 1936, cit. dle Sinclair, 2012). Už samotný začátek krize ukázal, že na trzích v určitých situacích převládá stádní chování před objektivní ekonomickou analýzou.

„Jak je možné, že trh s podřadnými hypotékami, který tvořil jen zlomek (0,7 bilionu dolarů) z celkové hodnoty aktiv na finančních trzích (175 bilionu dolarů), spustil tak masivní globální krizi?“ (Sinclair, 2012)

Rozbor obchodních strategií řady finančních institucí ukázal, že finanční svět byl do velké míry ovlivněn různými sociálními patologiemi, které vedly ke spekulacím, podceňování rizika a chamtivosti.

Výsledky krizových úvah o roli trhů lze shrnout do dvou hlavních bodů: zaprvé, finanční trhy přišly o svou pověst odvětví, kde rozhoduje racionalita aktérů, kteří jsou schopni zodpovědně zvážit míru rizika, a tudíž nepotřebují dohled ze strany státu či regulačních orgánů. Za druhé, došlo ke zpochybnění hlavního principu finančních trhů, a sice že tržní rozhodování vede k optimálním výsledkům, a tudíž jde o efektivní regulační mechanismus, jenž je lepší než státní (vládní) zásahy.

Systémové nerovnosti

Jak vyplynulo z analýzy předkrizové situace, kritika, že předkrizové pojetí rozvoje založené na růstu selhává v distribuci jeho benefitů a vede ke zvyšování nerovností a chudoby, se objevovala již před krizí (viz OECD, 2008). Předkrizová debata však nerovnosti vnímala především jako problém příjmu, který lze vyřešit například vytvořením kvalitních pracovních míst, posilováním kompetencí pracovní síly apod. (viz např. Evropská komise, 2010). Krize však otázku nerovností posunula na úroveň problému, který ohrožuje nejen vnitřní stabilitu zemí, ale i celého systému (Moisi, 2009; Rogoff, 2011; Roubini, 2011).

Jako první byl zpochybněn argument, že díky liberalizovanému deregulovanému trhu bohatnou všichni, i když někteří více a rychleji. Skutečnost, že předkrizový model fungoval často ve prospěch velkých hráčů, připustil i *Wall Street Journal*, tradiční obhájce ekonomické liberalizace a deregulace, který ve svém manifestu „čestného kapitalismu“, zveřejněném měsíc po krachu Lehman Brothers, uznal, že je načase narovnat podmínky mezi velkými a malými podniky (Shelton, 2008).

„Rovný přístup k úvěrům byl obětován apetitu velkého byznysu... Je čas vzdát úctu skutečným hrdinům kapitalismu: podnikatelům, kteří měli odvahu začít podnikat od nuly, poctivě platí daně a mají odhodlání poskytovat skutečné zboží a služby svým bližním.“ (Shelton, 2008)

Nerovnosti způsobené značně nerovnoměrnou distribucí benefitů ekonomického růstu v západních společnostech byly ((vedle selhání finanční regulace) označeny za další významný důvod krize. Příjmové nerovnosti byly označeny za příčinu zadlužování, jež přispělo k rozšíření rizika napříč globálními finančními trhy a ke vzniku globálních nerovnováh (Rogoff, 2011; Roubini 2011).

I když se vlády v různých typech ekonomik (od liberálních přes tržně-koordinované až po tržně-státní) snažily na problém rostoucích (příjmových) nerovností reagovat různými způsoby, výsledek byl všude podobný – nárůst dluhu. V liberálních ekonomikách (zejména v USA) došlo k tzv. demokratizaci dluhu, jež spočívala ve zpřístupnění půjček širokým vrstvám obyvatelstva (Sennett, 2009). Život na dluh umožnil chudším obyvatelům USA nakupovat více i v situaci, kdy se jejich příjem téměř nezvyšoval, a tím zakrýval skutečný problém spočívající ve stagnaci životní úrovně. Navíc, jak dokládá Sennett, příslušníci chudé a nižší střední třídy se často nezadlužovali proto, aby si pořídili luxusní zboží, ale aby žili z jejich pohledu normální život.

„Údaje ze spotřebitelských kreditních karet z období před krizí ukazují, že největší podíl půjček v USA tvořily výdaje na zdravotní péči. 49 milionů Američanů, kteří neměli zdravotní pojištění, si museli kupovat zdravotní péči na dluh.“ (Sennett, 2009, s. 130)

Státy s tržně-koordinovanou a tržně-státní ekonomikou (z nichž se většina nacházela v Evropě) řešily příjmové nerovnosti růstem veřejného zadlužení. Zatímco chudší Američan si na zdravotní péči či vzdělání musel vzít půjčku, v Evropě náklady na stejné

služby zaplatil stát (pokud tyto služby nezačal privatizovat), což se promítlo do vyšších rozpočtových schodků a postupného růstu veřejného dluhu.

Velká část debaty o příčinách krize se soustředila nejen na nerovnosti mezi lidmi, ale rovněž na nerovnosti mezi státy a světovými regiony (Rodrik, 2009). Problém globálních nerovností souvisel s tím, že ekonomicky méně rozvinuté státy doháněly rozdíl v produktivitě menší regulací pracovních, sociálních, environmentálních a samozřejmě i mzdových podmínek. Ve světě, který se v důsledku liberalizace začal velmi rychle ekonomicky integrovat, vedly tyto rozdíly k přelévání ekonomické produkce a především kapitálu. Toto přelévání nezdědka vedlo k lokálním krizím (například tzv. Asijská krize v roce 1998) a ke zvýšení globální ekonomické nerovnováhy.

Globální nerovnováhy se projevovaly tím, že řada rozvojových zemí, do nichž se (díky menší regulaci a nákladům na pracovní sílu) od 80. let postupně přesouvala ekonomická produkce ze západních zemí, nakupovala ze svých rozpočtových přebytků dluhopisy bohatých států. Například Čína byla před krizí největším věřitelem USA. Došlo k paradoxní situaci, kdy chudší země financovaly život na dluh nižších a středních vrstev v ekonomicky mnohem vyspělejších západních zemích. Globální přesouvání dluhů zvyšovalo nejen zranitelnost jednotlivých států, ale snižovalo i stabilitu a odolnost ekonomického systému vůči otřesům. Riziko nesplacení státního dluhu mohlo vést k celé sérii státních bankrotů s dalekosáhlými důsledky pro světovou ekonomiku.

Uvedené nerovnosti uvnitř společností i na globální úrovni byly podle kritiků předkrizového světa důsledkem toho, že politické paradigma založené především na zvyšování ekonomického růstu podcenilo dvě oblasti: (1) zaprvé nutnost vytvořit mezinárodní institucionální strukturu, která by usměrňovala překotnou obchodní a finanční integraci a (2) zadruhé dopady, které tato integrace bude mít na kapacitu národních států postarat se o své občany (Rodrik, 2009).

Selhání růstového paradigmatu v prvním bodě, tedy ve vytvoření dostatečné mezinárodní regulační infrastruktury, způsobilo hlubokou finanční a ekonomickou krizi. Oslabení národního státu však vedlo k pochybnostem nejen o legitimitě východisek předkrizového uspořádání založeného na ekonomické liberalizaci, ale i o hodnotách liberální demokracie jako takové.

„Jakýkoli ekonomický model, který nezačne řešit nerovnost, bude dříve, či později čelit krizi legitimacy.“ (Roubini, 2011)

Návrat k hodnotové debatě

Diskuse o hodnotových východiscích představuje v každé krizi jednu z nejdůležitějších částí, neboť míří ke kořenům dosavadního systému. I v případě krize z roku 2008 se debata týkala převážně témat souvisejících s materiální dimenzí, růstem a jejich významu pro rozvoj společnosti.

Centrem pozornosti se stal především konzumerismus. Předkrizový systém podle mnohých kritiků spojil uspokojování vyšších potřeb kvalitního života, jakými jsou například sebeúcta, uznání nebo seberealizace, s materiální spotřebou. Jiné zdroje, které mohly tyto potřeby vyššího řádu naplnit, vycházející například z komunitního, sociálního a rodinného života či duševního rozvoje, byly naopak přehlíženy (Etzioni, 2009; Sinclair, 2012).

Důrazem na materiální dimenzi života dostával systém sám sebe do úzkých. Neustálé pobízení ke kumulaci bohatství v režimu, který nedával lidem prostor k tomu, aby si své bohatství užili, nevedl k vyšší kvalitě života, ale spíše prohluboval nespokojenost (Skidelsky, 2011).

„Kapitalismus je možná blízko okamžiku, kdy vyčerpá svůj potenciál přispívat k lepšímu životu – alespoň v nejbohatších zemích.“ (Skidelsky, 2011)

Příliš jednostranné zaměření na spotřebu a ekonomický růst bylo v krizové debatě označeno za jeden z důvodů, proč předkrizový model nedokázal dostatečně pružně reagovat na sílící globální problémy, ať už se týkaly nerovností nebo klimatických změn. Reakcí na problémy většinou bylo volání po dalším růstu, což nejenže nevedlo ke zmírnění problému (např. chudoby), ale zejména v souvislosti s environmentální oblastí vedlo k jeho zhoršení (Duménil & Lévy 2011; Chase-Dunn & Roberts, 2012; Orenstein, 2008). Právě neschopnost předkrizového modelu reagovat na zhoršující se environmentální dopady dosavadního způsobu života západní společnosti, byla považována za jeden z hlavních (morálních) důvodů, proč je třeba usilovat o hlubší hodnotovou transformaci (Hemerjick, 2009).

V debatě o redefinici blahobytu a jeho zdrojů se objevila podobná výtky, která zazněla i v souvislosti s ekonomikou a s finančními trhy, a sice jeho nedostatečná ukotvenost a regulace skrze kulturní normy (Etzioni, 2009). Uvolňování pravidel v 60. a 70. letech minulého století sice podpořilo řadu emancipačních hnutí, v ekonomice však vedl posun od důrazu na zdrženlivost k egoismu a hédonistickému pojetí života (ibid). Zdůrazňování

individuálního blahobytu bez vazby na širší společenský prospěch a normy způsobilo, že smyslem života se stala spotřeba, která neměla žádné přirozené (normativní) hranice sebekázně. V debatě se proto objevilo silné volání po tom, aby se do definice dobrého života vrátil etický rozměr.

Krise ukázala, že je třeba reformovat kulturní normy tak, aby spotřeba již nebyla vnímána jako hlavní zdroj uspokojení veškerých potřeb (Etzioni, 2009). Podstata změny kulturních norem po krizi neměla spočívat v odmítnutí růstu, ale v rozšíření zdrojů, které přispívají k dobrému životu, zejména o ty, jež spočívají v sociálních vztazích a vazbách (Etzioni, 2009). Tento posun byl vnímán jako užitečný nejen z etického, ale rovněž z pragmatického hlediska. Přesun pozornosti směrem k novým indikátorům kvality života totiž představoval možnost, jak odvést pozornost od nižšího růstu, s nímž se měla většina západních společností podle předpokladů v budoucnu potýkat, například v důsledku omezených přírodních zdrojů (Hemerjick, 2009).

Právě ekonomická povaha krize, která ukázala, že založení rozvoje primárně na materiálním blahobytu je nejen eticky sporné, ale vede k nestabilitě celého systému, představovala ideální příležitost pro redefinici toho, co tvoří dobrou společnost (Etzioni 2009; Sinclair, 2012). Jestliže v případě finančních trhů stačilo změnit pravidla hry a v případě nerovností bylo zapotřebí upravit cíle, přehodnocení role růstu a spotřeby vyžadovalo mnohem obtížnější hodnotovou změnu.

Kromě tohoto spíše filozofického rozměru měla hodnotová diskuse o příčinách krize i svoji praktičtější rovinu. Týkala se poklesu důvěry v demokratické a liberální hodnoty, k nimž krize přispěla. V post-krizové debatě se objevovaly vážné obavy o to, aby ekonomická nestabilita a nedůvěra v liberální ekonomiku nepodkopala i důvěru v liberální formu politiky a státu (Grant & Wilson, 2012; Hemerjick, 2009). Tedy, aby západní společnost nezačala odmítat s ekonomickou liberalizací, deregulací a privatizací i otevřenost mezinárodní spolupráce nebo kulturní, náboženskou či sexuální rozmanitost (Hemerjick 2009; Orenstein, 2008).

Oprávněnosti těchto obav v jisté fázi krize nahrávaly hlasy, které se objevovaly na pravicovém i levicovém pólu politického spektra. V určitých částech společnosti rostla atraktivita režimů (např. Číny nebo Ruska), které částečně přijaly některé principy růstového paradigmatu rozvoje (např. určitou podobu volného trhu), ale zároveň si ponechaly represivní nástroje pro kontrolu společnosti. Tyto modely byly vnímány jako přímé ohrožení západního způsobu života (Rocard, 2008).

Zejména levicoví kritici předkrizového režimu se zase poohlíželi po inspiraci ve státech z Latinské Ameriky, které zejména na přelomu tisíciletí patřily k tvrdým kritikům neoliberálního typu kapitalismu, a pro část západní společnosti představovaly životaschopnou alternativu. V době, kdy krize vypukla, však atraktivita této alternativy již začala pomalu vyprchávat (Chase-Dunn & Roberts, 2012).

Krize v každém případě otevřela prostor pro návrat „silného státu“. Na pravici mělo jít o stát, který ochrání své obyvatele před negativními dopady globalizace, na levici zase o stát, který zajistí stabilnější a sociálně spravedlivější rozvoj (Moisi, 2009).

Tento rozměr diskuse o příčinách krize do jisté míry ukázal limity případné paradigmatické změny. Tyto limity představovaly demokratické a liberální hodnoty západních států, které byly pro většinu kritiků předkrizového systému z různých částí ideového i politického spektra nezpochybnitelné.

Jaké zdroje nejistoty o správnosti předkrizových východisek kvality života a rozvoje z analýzy debaty po vypuknutí krize vyplývají? V debatě lze vyzdvihnout tři hlavní zdroje pochybností o východiscích předkrizového přístupu. Prvním zdrojem jsou pochybnosti o efektivitě (finančních) trhů a efektivitě tržní (samo)regulace. Druhým zdrojem je nejistota ohledně toho, zda je předkrizový model schopný vyřešit nerovnosti, které již nejsou považovány za technický, ale systémový problém, jenž podryvá legitimitu předkrizových východisek. Třetím zdrojem pochybností byl normativní. Týkal se hodnotových základů předkrizového paradigmatu, jež spočívaly především ve zvyšování materiálního a spotřebního blahobytu.

Každý z těchto tří zdrojů pochybností otevíral prostor pro změnu předkrizového uspořádání, z nich pak vyplývají redefinice problémů a cílů, na něž je v souvislosti s kvalitou života a s rozvojem nutno upřít pozornost.

V souvislosti se selháním finančních trhů byl hlavní problém definován jako potřeba obnovit regulaci a zpřísnit kontrolu nad fungováním (nejen) finančních trhů. Cílem mělo být omezit rizikové chování, snížit tlak na extenzivní růst finančních trhů, a zejména přiblížit trhy potřebám reálné ekonomiky a společnosti.

Druhým zdrojem nejistoty, související se schopností předkrizového uspořádání vypořádat se úspěšně s nerovnostmi, vedl k požadavkům na lepší (spravedlivější) distribuci příjmů (liberální typ), zlepšování kvality a dostupnosti veřejných a sociálních služeb (sociálně-tržní typ) a snižování dluhového financování na individuální, státní i globální úrovni.

Pochybnost o hodnotových východiscích předkrizového přístupu ke kvalitě života a k rozvoji vedla k důrazu na rozšíření pojetí kvalitního života o nové zdroje štěstí spočívající v rozvoji rodinných, komunitních i sociálních vztahů. Cílem bylo vrátit dobrému životu jeho etický rozměr, nezakládat jej pouze na individuálních potřebách, ale zohledňovat rovněž zájmy celku, včetně budoucích generací. Zároveň krize v této oblasti vytvořila i nový zdroj jistoty, a sice, že základem dobrého života jsou hodnoty demokratické a liberální společnosti.

Následující Tabulka 4 ukazuje, že krizová situace otevřela poměrně široký prostor pro redefinici předkrizového paradigmatu hned na několika úrovních.

Tabulka 4: Příčiny krize

	Zdroje selhání	Potřebné změny
Debata o příčinách krize	<p>Tržní (samo)regulace nebyla efektivní a nevedla k racionálnímu rozhodování. Důraz na růst vedl k podceňování rizika a lehkovážnému chování.</p> <p>Přínosy růstu nebyly rozdělovány rovnoměrně, což vedlo k zadlužení na individuální i státní. Nedostatečná distribuce benefitů růstu na národní i mezinárodní úrovni vedla ke vzniku globální nerovnováhy a k oslabení důvěry v liberální hodnoty.</p> <p>Důraz na materiální dimenzi nevedl nutně k vyšší kvalitě života, ale k potlačení ostatních potenciálních zdrojů spokojenosti a prosazování individuálních na úkor kolektivních zájmů.</p>	<p>Větší regulace a kontrola finančních trhů.</p> <p>Provázání finančních trhů s potřebami reálné ekonomiky a společnosti</p> <p>Lepší distribuce benefitů růstu ať už v podobě příjmů nebo veřejných a sociálních služeb (posílení role státu)</p> <p>Snížení dluhového financování na všech úrovních.</p> <p>Důraz na nemateriální zdroje kvality života.</p> <p>Zahrnutí etického (normativního) rozměru do definice kvality života.</p>

Zdroj: autor

4.1.3 Východiska kvality života a rozvoje po krizi

V této poslední části analýzy institucí se soustředím na to, nakolik krizové události a nejistota o dosavadních východiscích ovlivnila pojetí kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008. Kapitulu rozdělují do dvou částí. V té první se zaměřuji na kroky, které vlády a mezinárodní organizace podnikly, respektive doporučovaly, aby zabránily dalšímu šíření a prohlubování krize a zmírnily její bezprostřední dopady. Ve druhé části se soustředím na to, jak se reflexe příčin krize promítla do dlouhodobých koncepcí, strategií

a plánů rozvoje. V analýze vycházím ze strategických dokumentů mezinárodních organizací a rovněž ze zápisů ze setkání představitelů těchto organizací, jejích členských států i ad-hoc vytvořených politických a expertních skupin.

Bezprostřední reakce na krizi

V prvních týdnech a měsících po vypuknutí krize se hlavní pozornost soustředila na záchranu finančních trhů a finančních institucí před kolapsem. Naprostá většina vlád se rozhodla pro rekapitalizaci bank a pro aktivní fiskální a monetární politiku (viz Tabulka 5). Tyto kroky podpořily i mnohé mezinárodní organizace včetně Mezinárodního měnového fondu (International Monetary Fund, 2009a). Jednalo se o zásadní rozchod s dosavadní doktrínou, která zásahy státu do chování trhů a ekonomiky obecně považovala za škodlivé. Tato reakce byla rovněž zcela odlišná od reakce vlád na poslední podobně rozsáhlou krizi z roku 1929, kdy se vlády rozhodly do problémů finančního sektoru neinterventovat.

„Když v polovině září 2008 krize zesílila a mezibankovní obchodování se prakticky zastavilo, ECB zahájila nový způsob poskytování likvidity. Začali jsme s refinancováním bank, aby splnily povinné minimální rezervy, výrazně nad úrovní z doby před krizí.“ (Trichet, 2009)

„Fond prosazoval následující naléhavé politické priority, a to jak na národní, tak i na mezinárodní úrovni: ráznou rekapitalizaci bank a vyčištění jejich účetnictví, aktivní monetární politiku ve prospěch domácí ekonomiky, fiskální stimuly na globální úrovni, zvýšení oficiálních mezinárodních půjček zejména pro vyořující se trhy a nízkopříjmové státy.“ (International Monetary Fund, 2009a, s. 9-10).

Tabulka 5: Vyplacená nebo přislíbená podpora finančního sektoru (stav v roce 2009, v % HDP)

	Kapitálové injekce	Nákup aktiv a půjčky ze státního rozpočtu	Přímá podpora	Záruky	Výměna a nákup finančních aktiv z rozpočtu státu a centrálních bank	Vyplacené vládní zálohy
	(A)	(B)	(A+B)	(C)	(D)	(E)
Průměr G20	2,6	1,4	4,0	6,4	4,6	3,1
Vyspělé ekonomiky	3,8	2,4	6,2	10,9	7,7	5,0
Vynořující se ekonomiky	0,7	0,1	0,8	0,0	0,0	0,2

Zdroj: Claessens et al., 2010

Zajímavé bylo, že strategii aktivních vládních zásahů do ekonomiky zvolily státy bez ohledu na typ ekonomiky (Schmidt, 2012). Aktivní fiskální a monetární politiku uplatnily nejen vlády v tržně a státně koordinovaných ekonomikách, ve kterých je zvykem, že stát výrazněji zasahuje do fungování ekonomiky, tak i vlády v liberálních ekonomikách, kde státní orgány prakticky nikdy nezasahují do dění na trzích (Schmidt, 2008a).

Pro ilustraci vybírám několik následujících příkladů. V USA (s liberální variantou ekonomiky) centrální banka vykoupila aktiva krytá podřadnými hypotékami, snížila úrokové sazby a přistoupila ke kvantitativnímu uvolňování, tedy k masivní měnové expanzi. Federální vláda znárodnila American International Group (AIG), největší pojišťovnu světa, vstoupila do krachujících automobilek General Motors a Chrysler a poskytla ekonomice v recesi stimulační balíček ve výši téměř 800 miliard dolarů (Blinder & Zandi, 2015; Wilson, 2012). Ve Velké Británii (v další zemi s liberálním typem ekonomiky) vláda znárodnila banku Northern Rock a uvolnila svoji měnovou politiku.

Vlády s tržně-koordinovanou ekonomikou (např. Německo, Švédsko) i tržně-státní variantou (např. Francie, Itálie, Španělsko, Řecko) rovněž masivně intervenovaly zejména do záchran bankovního sektoru a investovaly miliardy eur do ekonomiky, aby zmírnily ekonomický pokles. Německo a skandinávské státy navíc využily nástroje typu aktivní politiky zaměstnanosti nebo flexibilního sdílení pracovních pozic. Mohly si to dovolit díky relativně štědrému sociálnímu státu a tlumit tak dopady krize nejen na ekonomiku, ale i na společnost (Grant & Wilson, 2012; Martin, 2012).

V počátcích krize se tedy zdálo, že opravdu dochází k zásadní institucionálním změnám a vlády budou mnohem aktivněji vstupovat do dění v ekonomice a na finančních trzích, a to i v zemích s liberální variantou ekonomiky (Chase-Dunn & Roberts, 2012; Skidelsky, 2011).

„Jsme v kritickém bodu zlomu, kdy se mění rovnováha ve veřejné politice i politice jako takové a jsme svědky ojedinělého momentu, kdy dochází k rozhodující změně.“ (Wilson, 2012, s. 52)

Rovněž autoři analýzy Světové banky, která se věnovala dopadům krize, považovali zásahy vlád do fungování trhů a ekonomiky za bezprecedentní, co do rozsahu i povahy, ve srovnání s dosavadní praxí a očekávali zásadní posuny role státu v ekonomice (World Bank, 2009).

„Krise zahájila potenciální změnu v roli a rozsahu vládních intervencí do trhů a ekonomiky a posunula veřejné mínění ve prospěch rozšíření role veřejného sektoru ve vybraných oblastech.“ (World Bank, 2009, s. 4)

Avšak po odeznění nejprudší vlny krize, kdy hrozil řetězový pád globálně důležitých finančních institucí, začalo směřování ke státům více regulované ekonomice zpomalovat. Důvodem byl značný nárůst zadlužení v důsledku obrovských investic do záchran finančního sektoru.

„[Evropská rada] Zdůraznila, že je třeba se přednostně zaměřit na návrat ke zdravým rozpočtům a fiskální udržitelnosti... Fiskální politiky by v roce 2012 měly usilovat o obnovení důvěry tím, že zajistí návrat k udržitelnému vývoji zadlužení a rovněž snížení schodků pod 3 % HDP... K tomu je ve většině případů nezbytná roční strukturální korekce výrazně přesahující 0,5 % HDP.“ (Evropská rada, 2011, s. 2)

Dluhová prognóza nebyla v řadě západních zemí příznivá už před krizí. Rozhodnutí zachránit krachující finanční sektor však velmi rychle a podstatně zvýšilo jejich veřejný dluh. V roce 2009 činil průměrný schodek rozpočtu v zemích OECD 8,4 % HDP (průměr před krizí byl pod 1 % HDP) a průměrná výše dluhu vzrostla ze 72,9 % HDP v roce 2007 na 112 % HDP v roce 2016 (OECD 2012; Fournier & Fall, 2017).

Země se státem koordinovanou ekonomikou (Itálie, Španělsko a Řecko) musely od expanzivní politiky ustoupit právě pod tlakem dluhové krize. Vzhledem ke svému typu

ekonomiky, ve kterém měl silné postavení stát, byly tyto země a jejich obyvatelé méně připraveni a vybaveni na zvládnutí tak rozsáhlé krize (Schmidt, 2012).

Tuto tezi potvrzuje situace v Itálii, Španělsku nebo Řecku. Kvůli neschopnosti splácet vládní dluhopisy musely vlády uvedených zemí nakonec požádat o finanční pomoc z evropských záchranných mechanismů, do nichž byl zapojen i Mezinárodní měnový fond (MMF). Její čerpání bylo podmíněno fiskální konsolidací, která spočívala především v rozpočtových škrtech, v zavedení či zvýšení některých poplatků a daní, v reformě penzijního systému založené většinou na zvýšení věku odchodu do důchodu a někdy i v privatizaci veřejné infrastruktury (Monastiriotis et al., 2013).

Veřejné výdaje ve Španělsku se v průběhu dvou let snížily o 8 % HDP a Berlusconiho vláda v Itálii snížila rozpočet v roce 2010 o 25 miliard eur. V obou zemích vlády musely zavést či zvýšit poplatky a daně a též zvýšit věk odchodu do důchodu. V Řecku trvala ekonomická krize¹² (i přes tvrdá úsporná opatření) až do roku 2017. Za tu dobu se řecký hrubý domácí produkt snížil o 26 % (OECD, 2016).

O mezinárodní pomoc musely žádat i státy s jiným typem ekonomiky (např. Irsko, které se před krizí přibližovalo liberálnímu typu nebo Maďarsko, Rumunsko či Lotyšsko, jež patřily k typu tržně – koordinovaných ekonomik). Jejich dluhové problémy však nebyly tak hluboké, a podařilo se je rychleji vyřešit s menšími dopady na společnost.

Státy s tržně-koordinovanými ekonomikami prošly krizí lépe, neboť jim vyšší příjmy z daní poskytly větší ochranu před rychlým zvýšením zadlužení. Ve skandinávských zemích byla krize relativně rychlá, Německo bylo dokonce považováno v jistém smyslu za „vítěze“ krize (Grant & Wilson, 2012). Kromě toho mohly vlády těchto zemí využít silných a dobře organizovaných sociálních partnerů, a i dlouhou tradici koordinace politik mezi státem, odbory a zaměstnavateli. Dosažení dohody na krizových opatřeních bylo v těchto zemích snazší. Například v Dánsku zaměstnavatelé zavedli více zkrácených úvazků, než vláda původně navrhovala, čímž výrazně pomohli snížit nezaměstnanost (Martin, 2012). Nicméně ani tyto státy se nevyhnuly postupnému návratu k politice „rozpočtové odpovědnosti“.

Ve státech s liberálním typem ekonomiky vyvolalo zadlužení nesouhlas významné části politického spektra i společnosti. Rostoucí dluh, a zejména rozšiřování pravomocí státu,

¹² Dle definice Mezinárodního měnového fondu je ekonomická krize definována jako ekonomický pokles po dvě konsekutivní čtvrtletí.

byl vnímán nejen jako rozpor s ekonomickými pravidly, ale zejména s kulturními normami.

V USA čelila Obamova administrativa, i přes úspěch intervenční politiky, kterou použila k zastavení krize, velké vlně odporu, a sice především kvůli masivnímu navýšení rozpočtového deficitu (Blinder & Zandi, 2015). Republikáni proti keynesiánským zásahům do ekonomiky tvrdě protestovali a dožadovali se politiky rozpočtové uměřenosti. Demokraté zase nebyli připraveni významně zvyšovat daně nejbohatším Američanům, což byla jedna z cest, jak schodek snížit. Politická pravice využila vysokého deficitu a dluhu a začala zpochybňovat připravované změny sociálního systému, zejména v oblasti zdravotnictví ale i ve vzdělávání (Wilson, 2012). Idea „otců zakladatelů“ o vyrovnaných veřejných příjmech a nákladech a limitované federální vládě byla nakonec silnější než Obamovy plány na rozšíření amerického sociálního státu, jehož příkrost mnozí považovali za příčinu zadlužování amerických domácností, a tedy za jednu ze strukturálních příčin krize (Sennett, 2009; Stiglitz, 2010).

Fiskální konsolidace na národní úrovni byla politicky podporována (v případě přímých půjček i prakticky vyžadována) rovněž ze strany mezinárodních organizací, které se postupně vrátily ke svým předkrizovým doporučením: nízkým schodkům, strukturálním reformám a podpoře trhu a mezinárodního obchodu.

I když ještě tři roky po vypuknutí krize Christine Lagard, generální ředitelka MMF, varovala před „*příliš horlivým přístupem k rozpočtovým škrtkům*“ (International Monetary Fund, 2012, s. 4), její kolegové ve stejné době už prováděli významné zeštíhlení veřejných výdajů ve státech, které musely požádat o finanční pomoc. V souvislosti s dluhem nabádali k zavedení reforem sociálního, penzijního a zdravotního systému, a to takovým způsobem, aby se snížila role a odpovědnost státu.

„Ve vyspělých ekonomikách musí vlády řešit fiskální rizika a začít rozhodně snižovat veřejný dluh, aniž by ohrozily růst... Tyto ekonomiky musí implementovat strukturální reformy na pracovních a produktových trzích.“ (International Monetary Fund, 2012, s. 10)

Pokud v prvních měsících krize existovaly plány na zachování aktivnější role státu v ekonomice a finanční politice, v důsledku dluhové krize byly velmi rychle zapomenuty (Hemerijck, 2009).

Kromě akutní potřeby tlumit bezprostřední dopady, vyvolala krize silnou poptávku po regulaci finančních trhů. Obzvláště poté, co finanční sektor obdržel od státu fiskální injekce a garance, bez nichž by celá řada aktérů zkrachovala, existovala na stole celá řada návrhů, jak finanční sektor opět zregulovat a jak získat alespoň část veřejných prostředků zpět.

Reformní návrhy obsahovaly zejména zvýšení kapitálových rezerv, oddělení investičního a kapitálového bankovníctví, rozdělení příliš velkých, a tudíž systémově rizikových finančních institucí, zdanění finančních transakcí, které by omezilo spekulace, zavedení bankovní daně apod. (Evropská komise, 2011; G20 Information Centre; International Monetary Fund, 2010).

„...zavedeme reformy, které posílí finanční trhy a regulační režimy, abychom se vyhnuli budoucím krizím...Regulační orgány musí zajistit, aby činnost na finančních trzích podporovala tržní disciplínu, nezpůsobovala nepříznivé dopady na jiné země včetně finanční arbitráže a podporovala hospodářskou soutěž... Finanční instituce musí rovněž nést svou odpovědnost za otřesy a měly by se podílet na jejich překonání, včetně uznání ztrát, zlepšení zveřejňování svých postupů při správě a řízení rizik.“ (G20 Information Centre, 2008)

Tlak na provedení zásadních reforem však i v této oblasti postupem času slábnul. K největším změnám došlo v oblasti kapitálových rezerv, kde se zvýšil poměr a kvalita finančních aktiv, které banky musely nově držet na svých účtech vůči úvěrům či investicím.

Nedošlo však k eliminaci dalších významných systémových rizik vyplývajících například z existence finančních institucí, které svojí velikostí představují systémové i regulační riziko¹³, nebo z propojení komerčního a investičního obchodování. (Grant & Wilson, 2012).

Ve snaze získat alespoň část investovaných prostředků zpět, zavedlo několik států tzv. bankovní daň, jejímž průkopníkem bylo zejména Švédsko. Její výnosy však byly relativně malé a platnost daně byla většinou časově omezena (KPMG, 2011). V Evropské unii

¹³ Jde o instituce, které jsou označovány anglickou zkratkou *too big to fail*, volně přeloženo „příliš velké na to, aby mohly padnout“, které v případě, že se dostanou do potíží, mohou ohrozit stabilitu globálního finančního systému, přičemž této systémové důležitosti může jejich vedení zneužívat (např. k rizikovějším investicím), jelikož spoléhá na to, že stát / centrální banka bude muset, v případě potíží, intervenovat v jejich prospěch.

probíhala několik let debata i o dani z finančních transakcí, jejímž smyslem bylo nejen regulovat určitý typ spekulativních transakcí, ale zároveň zvýšit spoluúčasť finančního sektoru na nákladech krize (Evropská komise, 2011). Daň však nebyla nikdy zavedena.

O relativní mírnosti regulace vypovídá i pokrizový vývoj ve finančním sektoru. I když některá opatření (např. zvýšení kapitálových rezerv) vedla ke snížení rizika zejména v bankách, expanze finančního sektoru dál pokračovala. Podle dostupných údajů z roku 2018 dosahovala výše globálního dluhu téměř 200 bilionů dolarů a zadlužení soukromých společností deset let po krizi opět velmi rychle rostlo (Phillips & Russels, 2018).

Skutečnost, že náklady krize (a zejména náklady na záchranu finančního sektoru, kde krize vznikla) musela nést z větší části společnost v podobě tzv. úsporných opatření, vyvolala protesty v řadě západních zemí. Vznikla nová hnutí (Occupy apod.), která požadovala radikální změnu ve fungování ekonomiky (Hessel, 2011). V některých zemích (např. ve Španělsku či Řecku) získali protestující formální politické zastoupení, neboť jejich zástupci byli zvoleni do národních parlamentů. Ve výsledku však tyto protesty nevedly k širokému globálnímu hnutí, které by vyvolalo radikální změnu dosavadního systému (Crespy, 2016; Genovese et al., 2016; Hessel, 2011)

Bezprostřední vývoj situace v západních státech po vypuknutí krize lze shrnout do následujících několika bodů.

Ihned po krizi převážil názor, že je třeba se vyhnout podobnému průběhu jako za Velké krize ve 30. letech minulého století. Doktrínu nezasahování státu do ekonomiky, která dominovala v předešlých desetiletích, vystřídala masivní expanzivní politika státu. Šlo však jen o dočasnou změnu, protože keynesiánské nástroje měly recesi jen zmírnit. Proto vlády volily takové postupy, které mohly s návratem růstu rychle opustit.

„Návrat“ státu do ekonomiky je proto třeba vnímat jako „mezi-paradigma“, jehož cílem bylo zachránit liberální růstový model (Hay, 2008). Pokrizový intervencionismus vlád byl vysvětlován jako „*použití ojedinělých řešení, kterých si žádala výjimečná situace*“ (Koehrsen, 2014, s. 282), případně rychle odmítnut jako „*nešťastná anomálie, která musí rychle skončit, nikoliv nástroj, jak mohou vlády ovlivňovat ekonomiku, aby naplňovala cíle veřejných politik*“ (Grant & Wilson, 2012, s. 8).

Díky masivním státním intervencím do finančního sektoru se podařilo zabránit hluboké a dlouhé krizi. Krátkodobé dopady krize z roku 2008 byly mnohem mírnější než následky Velké krize z 30. let 20. století. Neokeynesiánská politika, po které volali reformátoři

předkrizového systému, tak nakonec paradoxně posloužila k záchraně jeho nejdravější části – finančního sektoru.

Zejména v Evropě sehrál významnou roli při mírnění bezprostředních dopadů krize sociální stát (Marx et al., 2015). Právě sociální stát se v konečném důsledku dostal pod největší tlak. Po stabilizaci finančního sektoru se totiž většina institucí, jako například Mezinárodní měnový fondy nebo Evropská centrální banka, které nejprve schvalovaly intervencionistická opatření, vrátily k předkrizové politice fiskální odpovědnosti a strukturálních reforem na podporu růstu. Hlavním argumentem pro návrat k tomuto přístupu bylo příliš vysoké zadlužení, které však ve většině států nebylo důsledkem nehospodárnosti, ale došlo k němu kvůli záchraně finančních institucí (Crespy, 2016).

I přesto, že se restrikce sociálních výdajů v nějaké podobě dotkly naprosté většiny obyvatel vyspělých států (Ortiz & Cummins, 2021), jejich dopady na kvalitu života nakonec nebyly tak drastické (tento závěr potvrzuje i analýza preferencí, viz kapitola 4.2.2). Relativní mírnost dopadů krize způsobila, že reformní tlak na zásadní změnu systému, který v prvních měsících po krizi vycházel z řady nových sociálních hnutí, nakonec postupně vyprchal (Genovese et al., 2016) a nezískal většinovou podporu veřejnosti v západních státech.

Systémové změny

Po krizi z roku 2008 převládl názor, že je třeba přestat „dělat věci jako obvykle“. Toto předsevzetí se nejčastěji objevovalo v souvislosti s environmentálními a sociálními tématy a zaznívalo i v souvislosti s celkovým pohledem na kvalitu života a jejím měřením. Následující citáty ilustrují tehdejší zdání, že krize uspíší transformaci směrem k sociálně spravedlivějšímu a environmentálně zodpovědnějšímu růstu, k níž začaly západní státy směřovat již před krizí.

*„Jakkoli bychom si to možná přáli, nebude možné vrátit se k „business as usual“.
Věci se změnilly a my ještě zcela nerozumíme tomu jak.“ (Keeley & Love, 2010, s. 127)*

„Tato krize je budíčkem, momentem, kdy si uvědomujeme, že dělat věci stejně jako dosud, nás odsoudí k postupnému poklesu.“ (Evropská komise, 1010, s. 3)

„Bezprecedentní expanze vládních výdajů nám dává unikátní příležitost opustit „business as usual“ a nastoupit cestu energetické účinnosti a nízkouhlíkových investic.“ (World Bank, 2009, s. 16)

„Návrat k „business as usual“ by byl vskutku nerozumný a v konečném důsledku neudržitelný, představoval by rizika pro lidské životy, omezil by ekonomický růst a rozvoj.“ (OECD 2011b, s. 3)

„Klíčovou otázkou je, jak navrhnout vhodné politiky k posílení růstu, aby byl inkluzivní a udržitelný v průběhu času.“ (OECD 2015, s. 9)

„Ekonomická krize dnes vytváří další tlak na distribuci příjmů. Větší nerovnosti prohlubují ekonomické, politické i etické problémy, jelikož znamenají riziko, že čím dál větší počet lidí zůstane v neustále se proměňující ekonomice stranou.“ (OECD 2011a, s. 3)

V této části práce se zabývám třemi typy dokumentů, které ilustrují změny v přístupu k hodnocení a měření kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008. (1) První typ představují dokumenty, které se zabývají hlavními nedostatky v pojetí, a zejména měření, předkrizové kvality života. (2) Druhým typem dokumentů jsou konkrétní strategie, které (re)definují priority a cíle pokrizového vývoje. (3) Poslední typ dokumentů ilustruje aspirace mezinárodního společenství vytvořit nový globální rozvojový model.

(1) Obecná reflexe dosavadního měření rozvoje a kvality života

Za hlavní referenční rámec, jímž se později inspirovaly další strategie, lze označit *Zprávu komise pro měření ekonomického výkonu a sociálního pokroku* z roku 2009. Její vznik inicioval již v únoru 2008 francouzský prezident Nicolas Sarkozy. V mezinárodní komisi, která zprávu zpracovávala, zasedly více než dvě desítky expertů především z akademického prostředí. Komisi předsedali Joseph Stiglitz, Amartya Sen a Jena Paul Fitoussi, po nichž je někdy zpráva rovněž nazývána.

Cílem komise bylo identifikovat limity HDP při měření ekonomického a společenského pokroku, identifikovat indikátory, které by umožnily lépe měřit společenský pokrok, zhodnotit použitelnost různých alternativních nástrojů pro měření rozvoje a doporučit, jak prezentovat statistické informace, aby nevyvolávaly zkreslená očekávání a nepodřývaly důvěru veřejnosti v oficiální údaje (Stiglitz et al., 2009).

Zpráva kladla značný důraz i na měření rozvoje. V tomto kontextu její autoři uvedli:

„To, co měříme, ovlivňuje to, co děláme. Pokud jsou naše měřítka chybná, pak mohou být naše rozhodnutí zkreslená.“ (Stiglitz et al., 2009, s. 7)

Zpráva rovněž upozorňovala na nesprávnost hodnocení veřejných politik primárně podle toho, nakolik přispívají k ekonomickému růstu, jelikož ekonomický růst je jen jedním z ukazatelů společenského rozvoje. Velká pozornost byla ve zprávě věnována ukazateli HDP, který byl podle autorů nevhodně využíván nejen při hodnocení společenského, ale i ekonomického rozvoje. Zejména nebyl schopen zahrnout čím dál důležitější aspekt lidského života, a sice jeho udržitelnost.

„Často vyvozujeme závěry o tom, co jsou dobré politiky na základě toho, že sledujeme, jaké politiky podpořily hospodářský růst, ale pokud je naše měření ekonomického výkonu chybné, pak jsou chybné i závěry, které z něj vyvozujeme.“ (ibid., s. 7)

„O indikátorech ekonomické výkonnosti, zejména těch, které jsou založeny výhradně na HDP, existují pochybnosti již dlouhou dobu. Kromě toho existují ještě větší obavy ohledně relevantnosti těchto indikátorů při měření kvality života společnosti... a aspektů, které se týkají její udržitelnosti.“ (ibid., s. 8)

Podle některých členů Stiglitz-Sen-Fitoussi komise bylo používání nevhodných měřítek ekonomického výkonu i celospolečenského rozvoje ze strany tržních i vládních aktérů jednou z příčin krize a toho, že pro mnohé přišla tak nečekaně.

„Možná, pokud by bylo lepší povědomí o limitech používaných metrik jako například HDP, nadšení z ekonomického růstu v letech před krizí by bylo mírnější. Používání metrik zohledňujících udržitelnost (např. rostoucí zadlužení) by vedlo k opatrnějšímu hodnocení ekonomického výkonu.“ (ibid., s. 9)

Autoři zprávy zformulovali dvanáct doporučení, ve kterých se zaměřili především na to, jak zpřesnit hodnocení dvou oblastí: současné kvality života a její udržitelnosti.

V souvislosti s kvalitou života kladli ve svých doporučeních důraz na posun od měření produkce k jejímu efektu na život společnosti (např. spíše než na HDP, je třeba se zaměřit na příjem či spotřebu, zahrnout život domácností, zaměřit se na distribuci příjmu, spotřeby a majetku a oceňovat i mimo-tržní aktivity).

Další sada doporučení zdůrazňovala multidimenzionalitu kvality života. Ve zprávě bylo vyjmenováno osm dimenzí, přičemž materiální úroveň byla jen jednou z nich. Ve výčtu se objevily i takové kategorie jako osobní aktivity, reprezentace politického názoru a úroveň vládnutí, sociální vazby a vztahy nebo (životní) prostředí.

V souvislosti s kvalitou života experti navrhovali zohledňovat kromě objektivních údajů, které vyjadřují kvalitu podmínek pro dobrý život, i subjektivní rovinu života. Tedy představy lidí o tom, jaký život je hodnotný.

„I když seznam funkcionalit a kompetencí ovlivňujících kvalitu života se nevyhnutelně odvíjí od hodnotových východisek, existuje konsenzus, že kvalita života závisí na zdraví, vzdělání, každodenních aktivitách (zahrnujících právo na důstojné zaměstnání a bydlení), společenském a přírodním prostředí i na faktorech, které ovlivňují osobní a ekonomickou bezpečnost. Měření všech těchto faktorů vyžaduje objektivní i subjektivní data.“ (ibid., s. 15)

Závěrečná doporučení spočívala v tom, aby nové nástroje měření lidského rozvoje (včetně subjektivních) byly využívány při formulaci politik a rovněž, aby je statistické úřady zahrnuly do svých šetření.

Obecnější reflexi dosavadního přístupu k rozvoji a kvalitě života a jejich indikátorů zpracovala i Evropská unie. V srpnu 2009 vydala Evropská komise komunikaci Radě a Evropskému parlamentu s názvem *„GDP and beyond – Measuring progress in a changing world“*¹⁴, v níž nastínila hlavní kroky, které považovala za nutné, aby rozhodování o podobě veřejných politik lépe zohledňovalo sociální a environmentální stav společnosti (Evropská komise, 2009).

Rovněž Evropská komise v dokumentu konstatovala, že ukazatel HDP byl mylně používán jako měřítko sociálního rozvoje a pokroku obecně, a proto zůstávala řada důležitých faktorů pro kvalitu života opomenuta. Podobně jako Komise pro měření ekonomického výkonu a sociálního pokroku, rovněž Evropská komise přiznala, že zejména environmentální a sociální aspekty rozvoje nebyly v dosavadním hodnocení rozvoje dostatečně zohledněny.

¹⁴ volně přeloženo „Za obzor HDP – měření pokroku v měnícím se světě“.

„Rozhodujícím nedostatkem je, že HDP neměří environmentální udržitelnost nebo míru sociální inkluze, tyto jeho limity je třeba vzít v úvahu při jeho použití v analýze politik i v politické diskusi.“ (Evropská komise, 2009, s. 2)

Evropská komise ve své komunikaci navrhovala konkrétní kroky, které měly vést k vytvoření indikátorů, jež poskytnou spolehlivější informace pro veřejnou debatu i politické rozhodování. Indikátory měly sloužit k identifikaci nerovností nejen mezi sociálními skupinami, ale rovněž mezi regiony.

Ústup od HDP nicméně nebyl v podání Evropské komise tak striktní. Jak vyplývá z následujícího citátu, zejména v souvislosti s ekonomickou krizí jej považovala i nadále za nejdůležitější indikátor.

„V současném hospodářském poklesu je hlavním problémem obnovení hospodářského růstu a růst HDP je klíčovým ukazatelem pro hodnocení účinnosti plánů obnovy EU a národních vlád.“ (Evropská komise, 2009, s. 3)

HDP tak měl i nadále zůstat klíčovým ukazatelem, který měl být doplněn o další indikátory ze sociální a environmentální oblasti.

Evropská komise slíbila, že vytvoří nový environmentální index, který zohlední faktory jako spotřebu energie, biodiverzitu, znečištění vody a ovzduší nebo nakládání s odpadem. Kvalita života měla být monitorována prostřednictvím indikátorů příjmu, veřejných služeb, zdraví, mobility nebo volného času. Vytvořením vhodných indikátorů byla pověřena Evropská nadace pro zlepšování životních a pracovních podmínek (v angl. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Eurofound*).

Ke sběru nových indikátorů Komise plánovala využít (zejména v environmentální oblasti) moderní technologie, které měly umožnit sledovat indikátory v reálném čase. Rovněž v případě sociálních indikátorů se měla zkrátit doba mezi sběrem a zveřejněním výsledků, aby bylo možné získané poznatky využít při politickém rozhodování.

(2) Nové priority a cíle pokrizového rozvoje a kvality života

Obecnější reflexe o povaze a měření lidského rozvoje a kvality života se odrazily i v konkrétních strategických plánech. I když jejich primárním cílem bylo definovat kroky,

které urychlí ekonomické oživení po krizi, často reagovaly na problémy v sociální či environmentální oblasti a snažily se krizi představit jako příležitost pro jejich řešení.

V roce 2011 představila OECD koncept inkluzivního růstu (De Mello & Dutz, 2012). Tento koncept byl založen na představě, že vytváření příznivých podmínek pro co nejsnazší zapojení občanů do ekonomického rozvoje povede k tomu, že z něj budou mít větší užitek, sníží se riziko jejich sklouznutí na okraj společnosti, a naopak se posílí sociální soudržnost (ibid). Hlavní posun oproti předkrizovému pojetí rozvoje spočíval v tom, že růst nebyl považován za cíl sám o sobě, ale stal se nástrojem k dosažení dalších cílů, v tomto případě k posílení sociální soudržnosti. Růst měl však i v nové konceptualizaci stále hlavní roli, jelikož bez něj byly ostatní problémy neřešitelné.

„Cílem ekonomického růstu je vytvářet příležitosti ve všech segmentech populace a rozdělovat přínosy ze zvýšené prosperity jak v peněžní, tak nepeněžní podobě napříč společností.“ (OECD, 2014 s. 10)

Tvůrci inkluzivního růstu o něm hovořili jako o multidimenzionálním přístupu k rozvoji. Společenský pokrok již neměl být hodnocen na základě jednoho kritéria – ekonomického růstu – ale podle toho, jak přispívá k rozvoji neekonomických (v materiálech OECD se hovoří o nemonetárních) oblastí. Koncept obsahoval i řadu nemateriálních dimenzí (např. zdraví, sociální vazby, občanskou aktivitu nebo kvalitu životního prostředí), které bylo třeba považovat z hlediska lidského života za nezbytné.

Ekonomický růst byl vnímán v širším společenském kontextu a ve vazbě na neekonomické oblasti. Pro ilustraci uvádím několik následujících příkladů z dokumentů OECD (De Mello & Dutz, 2012):

- *Zdraví ovlivňuje schopnost lidí najít si zaměstnání a produktivně pracovat. Ekonomický růst může ovlivnit zdraví zaměstnanců skrze kvalitu pracovních míst, pracovních podmínek a má vliv i na životní prostředí.*
- *V době ekonomického poklesu může dojít k růstu kriminality, a tím ke snížení bezpečnosti.*
- *Ekonomický růst, opět skrze pracovní příležitosti, může podporovat sociální vazby (zaměstnání jako prostor pro navazování sociálních vazeb). Nízký ekonomický růst může snížit důvěru lidí ve veřejné instituce.*

- *Kvalita životního prostředí ovlivňuje fyzické i psychické zdraví. Ekonomický růst tuto dimenzi ovlivňuje zejména prostřednictvím míry znečištění životního prostředí.*

Druhým významným prvkem pokrizových strategií byl důraz na ekologickou transformaci. Už na konci roku 2009 se konal významný klimatických summit v Kodani, kde měla být schválena nová dohoda o omezování skleníkových plynů nahrazující Kjótský protokol. Cílem proto bylo předejít krácení finančních výdajů na klimatická opatření v důsledku ekonomické krize.

Přechod na udržitelnější energetické zdroje byl rámován nejen jako důležitý krok z hlediska životního prostředí, ale zejména jako příležitost pro ekonomické oživení.

„Krise vytváří příležitost i pobídky pro efektivnější využívání energie a materiálů i pro rozvoj nového zeleného průmyslu a podniků, tedy pro rozvoj, který může prospět jak ekonomice, tak životnímu prostředí.“ (OECD, 2009b, s. 8)

„Správná kombinace politických opatření může povzbudit obnovu a zároveň zlepšit udržitelnost světové ekonomiky. Pokud budou tato opatření schválena, v příštích letech vzniknou miliony pracovních míst,lepší se životní podmínky těch nejchudších obyvatel světa a investice budou směřovat do dynamických odvětví hospodářství.“ (United Nations Environment Programme, 2009, s. 5)

Podobně jako v případě sociálního rozměru růstu zformulovala OECD strategický plán, jak přejít na ekologicky udržitelný rozvoj. V roce 2011 publikovala propracovanou strategii Zeleného růstu (OECD, 2011b), ve které, kromě analýzy výchozího stavu a argumentů podporujících zelenou transformaci, představila i konkrétní politické reformy a nástroje, které je třeba podniknout na národní i mezinárodní úrovni.

Zelený růst byl definován jako koncept, který...

„...umožní ekonomický růst a rozvoj a zároveň zajistí dostatek přírodních zdrojů a environmentálních služeb, na kterých je závislý náš blahobyť.“ (OECD, 2011b, s. 9)

Za hlavní zdroje zeleného růstu označila strategie OECD především zvyšování efektivity při nakládání se zdroji a s odpadem (tedy oddělení produkce, která se může zvyšovat, od spotřeby zdrojů, jež musí klesat), inovace (které měly podpořit právě vyšší efektivitu) a

nové trhy, které měly vzniknout v souvislosti se zelenou transformací (např. nové zelené technologie, zboží a služby, pracovní místa apod.). (OECD, 2011b).

Strategie rovněž připouštěla, že pro lepší řízení zdrojů budou zapotřebí fiskální a regulatorní intervence (ibid.). Také se počítalo s tím, že významnou roli při transformaci sehraje soukromý sektor, čehož mělo být dosaženo prostřednictvím vládních politik (např. daňovými úlevami apod.).

Třetím důležitým prvkem strategie byl důraz na potřebu nového způsobu měření, které mělo jednak přesvědčit veřejnost i politické představitele, že transformace je nutná, možná, a v řadě hledisek i výhodná, a zároveň umožnit měření aspektů, které dosavadní indikátory nedokázaly zachytit (např. ekonomické výhody efektivního využívání přírodních zdrojů, kalkulace dopadů při vyčerpávání přírodních statků na budoucí ekonomický růst, environmentální kvalitu života a ekonomické přínosy vyplývající ze zelené transformace) (OECD, 2011b).

Evropská unie připravila rovněž po krizi z roku 2008 svoji strategii. V roce 2010 ji pod názvem Evropa 2020 představil tehdejší předseda Evropské komise José Manuel Barroso. Po Lisabonské strategii z roku 2000 se jednalo o druhý strategický dokument, jehož cílem bylo přimět členské státy, aby v klíčových oblastech postupovaly společně a koordinovaně.

Barrosova Komise ve svém „programovém prohlášení“ z roku 2009 konstatovala, že krize nesouvisí pouze s fungováním ekonomiky a finančních trhů, ale má mnohem hlubší kořeny.

„Krise, které čelíme, není pouze finanční nebo ekonomická. Jde také o krizi hodnot naší společnosti. Proto potřebujeme provést rozsáhlou reflexi o tom, v jaké společnosti chceme žít.“ (Barroso, 2009, s. 1)

I přes toto ujištění o hlubší reflexi nedostatků předkrizového přístupu k rozvoji, hlavní cíl strategie Evropa 2020 spočíval v co nejrychlejší nasměrování unie na dřívější trajektorii růstu (Evropská komise, 2010). Strategie nicméně obsahovala alespoň obecný popis problémů západních států, které se v kontextu krize dostaly do popředí politické diskuse. Jako klíčové úkoly, které krize prohloubila a jež bylo třeba urychleně řešit, strategie identifikovala nezaměstnanost, zadlužení a tlak na sociální soudržnost (ibid.).

K vyřešení krátkodobých i střednědobých problémů měl pomoci především ekonomický růst, který však bylo třeba přizpůsobit nové době. Podle nové strategie měl růst splňovat nové nároky. Aby vedl k prosperitě a udržitelné kvalitě života, muselo jít o:

- *„Chytrý růst [zajišťující] rozvoj ekonomiky založené na znalostech a inovacích.*
- *Udržitelný růst podporující efektivnější využívání zdrojů a zelenější a konkurenceschopnější ekonomiku.*
- *Inkluzivní růst rozvíjející ekonomiku s vysokou zaměstnaností, zajišťující sociální a teritoriální kohezi.“* (Evropská komise, 2010, s. 3)

V sociální oblasti se Evropská unie soustředila především na zaměstnanost a vzdělání. Obnovila svůj předkrizový cíl 75% zaměstnanosti pro obyvatele Unie ve věku 20–64 let. Dále chtěla snížit podíl osob bez dokončeného vzdělání a dosáhnout 40% podílu lidí s vysokoškolským vzděláním. Kvalitní pracovní místa, která se ukázala před krizí jako klíčový faktor pro to, aby vyšší zaměstnanost skutečně vedla i k vyšší sociální soudržnosti, měla zajistit, kromě investic do vzdělávacího systému, především investice do inovací.

V environmentální oblasti věnovala Evropská unie hlavní pozornost především přechodu na nízkouhlíkovou ekonomiku. Jak vyplývá z následujícího citátu, tato transformace byla opět prezentována především jako velká příležitost pro inovace, nová pracovní místa a růst.

„Nejde však jen o to udělat správnou věc pro budoucnost planety. Evropa bude mít z investic do nových nízkouhlíkových technologií obrovský prospěch v podobě nových pracovních míst a růstu.“ (Barroso, 2009, s. 22)

V souvislosti s pokrizovou strategií Evropské unie je důležité zmínit ještě jednu skutečnost. A sice, že ji doplnil nový koordinační mechanismus známý pod označením Evropský semestr. Jednalo se o přímou reakci na krizi z roku 2008, která ukázala, jak důležitá je koordinace ekonomických záležitostí mezi členskými státy EU (Evropská komise, 2021).

Podle pravidel Evropského semestru, který byl zaveden od roku 2011, musí členské státy EU pravidelně předkládat Evropské komisi zprávu o plnění cílů a závazků vyplývajících

primárně z Paktu o stabilitě a růstu¹⁵. Jde tedy zejména o rozpočtovou a hospodářskou agendu a plnění strukturálních reforem zaměřených na podporu růstu a zaměstnanosti. I když byl tento mechanismus původně určen primárně ke koordinaci ekonomické agendy, od roku 2017 členské státy reportují rovněž naplňování cílů v sociální oblasti (např. přístup na trh práce, rovné příležitosti, pracovní podmínky apod.)¹⁶.

Evropská komise zprávu každého státu posoudí a předloží svá doporučení, která následně projedná Rada EU. Evropský semestr tedy představuje mechanismus, který zajišťuje, aby se cíle definované na úrovni Unie (zejména v ekonomické agendě) promítaly do politik národních států.

(3) Snaha o vytvoření globálního modelu rozvoje

V souvislosti s přístupem západních států k rozvoji a kvalitě života po krizi z roku 2008 je třeba zmínit ještě dvě globální strategie, které ovlivnily (a stále ovlivňují) podobu jejich národních rozvojových plánů. Prvním z nich je tzv. Pařížská dohoda uzavřená v roce 2015 jako součást Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu. Druhou globální strategií jsou již zmiňované Cíle udržitelného rozvoje OSN (SDGs) schválené na summitu OSN ve stejném roce.

Bývalý generální tajemník OECD Angel Gurría označil Pařížskou dohodu i SDGs za dokumenty, které představují „*nový model růstu, z něhož mají užitek všichni lidé, a který dbá o životní prostředí*“ (Love, 2016, s. 3). Rovněž členové Vysokého panelu pro měření ekonomického výkonu a sociálního pokroku OECD, do něhož se transformoval tým expertů podepsaných pod Zprávou komise pro měření ekonomického výkonu a sociálního pokroku z roku 2009, se vyjádřili v tom smyslu, že z jejich pohledu představují obě dohody nejlepší příklad posunu ve vnímání rozvoje „za obzor HDP“ (Stiglitz et al., 2018).

Pařížská dohoda, která nahradila Kjótský protokol, obsahovala, kromě konkrétního cíle udržení růstu průměrné globální teploty pod hranicí 2°C, i konkrétní závazky snižování emisí skleníkových plynů. Šlo o průlomovou dohodu nejen z hlediska mezinárodní

¹⁵ Pakt stability a růstu je soubor pravidel, která se týkají koordinace rozpočtových politik členů eurozóny (částečně se vztahují i na země, která společnou měnu doposud nepřijaly). Původní návrh pravidel vznikl již v roce 1997 v souvislosti s přípravou měnové unie. Dluhová krize značně posílila vliv těchto pravidel na fungování EU i jejích členských států.

¹⁶ V roce 2019 Evropská komise oznámila svůj záměr začlenit do Evropského semestru rovněž vykazování závazků udržitelnosti vyplývajících ze Zelené dohody (plán EU na snížení emisí způsobujících změnu klimatu).

klimatické politiky, a to z následujících důvodů. Prvním důvodem je fakt, že má dohoda formu mezinárodní smlouvy, a tudíž je závazek snižování emisí skleníkových plynů pro signatářské státy závazný. I když je třeba přiznat, že praktická vymahatelnost je sporná (Savaresi, 2016). Druhým průlomovým prvkem je pravidelné vyhodnocování. Součástí dohody je proces pravidelného hodnocení efektu realizovaných aktivit, který může případně vést i ke stupňování ambicí ve snižování skleníkových plynů (Streck et al., 2016). Třetí, velmi důležitou součástí dohody, představuje diferencovaný přístup k ekonomicky vyspělým a tzv. rozvojovým zemím. Dohoda zavazuje všechny strany dohody k tomu, aby se snažily snižovat emise. Ekonomicky rozvinuté státy však vyzývají, aby tento proces vedly a pomáhaly méně rozvinutým zemím s mitigačními a adaptačními opatřeními. Čtvrtý, a poslední důležitý bod dohody, představuje kompromis mezi těmi, kteří podporovali při snižování emisí uplatnění tržních mechanismů a těmi, kteří jim oponovali (Streck et al., 2016).

Cíle udržitelného rozvoje (SDGs) představují vyvrcholení dosavadních snah o redefinici lidského rozvoje a kvality života. Obsahují 17 cílů a 169 úkolů (Stiglitz et al., 2018; United Nations, 2015) a k jejich splnění do roku 2030 se zavázali představitelé všech členských států OSN. Kromě toho je součástí cílů i přes 200 indikátorů, které mají sloužit k hodnocení, do jaké míry se jednotlivým zemím daří je naplňovat.

Na rozdíl od Rozvojových cílů tisíciletí platných do roku 2015, které se zaměřovaly primárně na snížení chudoby v rozvojových zemích, jsou SDGs určeny všem zemím (Gaffney, 2014). Lze je tudíž do jisté míry vnímat jako univerzálně platný seznam podmínek, které vedou k zajištění kvalitního a environmentálně zodpovědného života.

Na druhé straně, jak podotýkají někteří autoři (např. Hák et al., 2016; Stiglitz et al., 2018), SDGs nepředstavují shodu na určitém pojetí rozvoje, ale jde spíše o přehled různých představ expertů, politiků, nevládních aktivistů a dalších o tom, co vše může být pro rozvoj a kvalitu života důležité.

Dalším typickým problémem SDGs je, že se jednotlivé cíle a úkoly mohou vzájemně vylučovat. Například tlak na plnění environmentálních cílů může brzdit ekonomický růst, jenž je zejména v ekonomicky méně vyspělých zemích podmínkou pro řešení sociálních problémů (zejména chudoby). Integrace ekonomických, sociálních a environmentálních cílů, kterou vidíme u západních států (viz například koncepty inkluzivního a zeleného růstu nebo Evropa 2020), je v případě chudších zemích mnohem náročnější.

Implementace SDGs ukázala jednu z důležitých podmínek široce pojatého lidského pokroku, k němuž (nejen) západní státy po krizi z roku 2008 směřují. A sice potřebu multisektorového přístupu a zajištění koherence jednotlivých politik tak, aby se vzájemně nepodrývaly, ale doplňovaly. Tato potřeba zvyšuje nároky na vládnutí, které se stává složitějším a komplexnějším procesem (Love, 2016).

Z větší složitosti vládnutí však vyplývá i jedno nebezpečí. Jestliže vlády sledují příliš mnoho cílů, jako v případě SDGs, stává se vládnutí nepřehledným a výsledky nejednoznačnými, což může podlomit důvěru veřejnosti ve smysluplnost jak cílů, tak institucí a jejich představitelů. Panel odborníků OECD proto doporučil, aby si každá země vybrala několik nejdůležitějších cílů a úkolů, na které se plně soustředí (Stiglitz et al., 2018).

Jak tedy zhodnotit vliv krize na přístup ke kvalitě života a rozvoje po odeznění jejich bezprostředních dopadů? I když se po skončení horké fáze krize zdálo, že se věci v mnohém vracejí do starých kolejí, analýza dlouhodobých strategických dokumentů přeci jen odhalila určité posuny v přístupu k hodnocení a měření kvality života a rozvoje. Zprvce, krize vytvořila silné přesvědčení na úrovni politických a expertních elit, že návrat k předkrizovému způsobu rozvoje není možný ani žádoucí.

Zadruhé, v politické debatě se definitivně etabloval koncept multidimenzionálního pojetí kvality života a rozvoje, který se začal prosazovat již před krizí. Došlo k definitivnímu přijetí argumentů, že kvalitu života a rozvoj nelze odvozovat pouze od ekonomického růstu, ale je třeba sledovat, jak jsou jeho přínosy distribuovány uvnitř společnosti a zároveň, jaké jsou jeho environmentální dopady. S tím došlo i k přehodnocení dosavadního způsobu posuzování a měření pokroku, založeného primárně na ekonomických datech (zejména na HDP) a k uznání, že je potřeba vytvořit nové indikátory, které lépe zachytí sociální a environmentální aspekty rozvoje, jeho udržitelnost i subjektivní vnímání kvality života.

Do konkrétních strategií se však promítla jen část z této poměrně široké reflexe. Nové strategie sice kladly větší důraz na sociální a environmentální aspekty rozvoje, jejich zahrnutí nicméně vysvětlovaly jako výhodné pro znovuoobnovení ekonomického růstu. Sociální a environmentální dimenze se sice dostaly mezi prioritní oblasti, avšak ekonomické faktory byly i nadále vnímány jako klíčové indikátory rozvoje a zejména cesty z krize.

Pařížská dohoda o změnách klimatu a Cíle udržitelného rozvoje svědčí na jedné straně o vzrůstající míře shody na klíčových determinantách kvality života a rozvoje, na straně druhé odhalují i její slabá místa (zejména ve vztahu k vládnutí a veřejnými politikám) spočívající v komplexnosti řízení a koordinace, kterou s sebou přináší multidimenzionální pojetí rozvoje a kvality života.

Dalším slabým místem je skutečnost, že strategie popsané změny obhajovaly jako pragmatické a praktické, bez nichž nebude možné zachovat a zvyšovat životní úroveň obyvatel západních států. Hodnotový apel, který byl poměrně významnou součástí debaty o selhání předkrizového systému, a jenž vyzýval k tomu, aby se do definice kvality života a rozvoje vrátil etický a morální rozměr, se do strategií příliš nepromítl.

Následující Tabulka 6 zachycuje hlavní posuny v definici, cílech a měření kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008.

Tabulka 6: Východiska kvality života a rozvoje po krizi

	Definice	Cíle	Měření
Situace bezprostředně po krizi	<p>Obnova ekonomického růstu je klíčová pro zachování dosavadního způsobu života i vlivu západních zemí.</p> <p>Stát musí hrát mnohem aktivnější roli při regulaci ekonomiky a zejména finančních trhů.</p>	<p>Záchrana finančního sektoru, aby se neopakovala situace z 30. let 20. století.</p> <p>Tlumení dopadů krize na ekonomiku prostřednictvím expanzivní fiskální i monetární politiky státu.</p> <p>Zpřísnění regulace finančního sektoru.</p> <p>Kompenzace ze strany finančního sektoru za záchranu a dopady krize.</p>	
Situace po odeznění horké fáze	<p>Přehodnocení role státu v ekonomice, návrat zpět k fiskální uměřenosti zejména pod tlakem veřejného dluhu.</p> <p>Ekonomický růst zůstává prioritou, ale shoda na tom, že je třeba dbát na distribuci jeho benefitů a jeho dopady na životní prostředí.</p>	<p>Inkluzivní růst, tzn. takový růst, který umožní větší participaci na ekonomické produkci, přínosech růstu, a který je více provázán i s neekonomickými oblastmi.</p> <p>Zelený růst, tzn. růst, který efektivně využívá zdroje, snižuje závislost na fosilních zdrojích, je</p>	<p>Posun od měření produkce k měření distribuce.</p> <p>Shoda na rozšíření indikátorů kvality života a rozvoje zejména o sociální a environmentální ukazatele.</p> <p>Důraz na měření udržitelnosti (nejen</p>

	Uznání, že ekonomický růst je jen jednou z dimenzí kvality života a rozvoje.	založen na inovacích a vytváří nová odvětví zeleného průmyslu a pracovní místa.	v environmentálním významu).
--	--	---	------------------------------

Zdroj: autor.

Údaje uvedené v Tabulce 6 ukazují, že vliv krize na přístup ke kvalitě života a k rozvoji se začal projevovat až s větším odstupem. Zároveň je třeba uvést, že analýza se zaměřila především na konceptuální změny v pojetí rozvoje a nevěnovala tolik pozornosti tomu, zda a jak se redefinice obsahu a cílů projevila v praxi. Podrobnějšímu zhodnocení, nakolik došlo po krizi z roku 2008 k redefinici kvality života, jejích cílů a způsobů měření, se věnuji v závěrečné části této kapitoly (viz kapitola 4.3 Výsledky analýzy).

4.2 Analýza preferencí

Jak jsem vysvětlil v konceptuálním rámci práce (kapitola 2.3), ke změně institucionálního uspořádání, z něhož vychází pojetí kvality života a rozvoje, nedochází pouze v důsledku selhání institucí naplňovat dosavadní zájmy a cíle, ale rovněž kvůli proměně preferencí, které společnost považuje v souvislosti s kvalitou života a s rozvojem za důležité. V této kapitole proto analyzuji data o subjektivní kvalitě života, která zachycují nejen ve kterých dimenzích – ekonomické, sociální, společenské či environmentální – došlo v důsledku krize k nejvýraznějším změnám spokojenosti, ale rovněž, jak se změnil vliv těchto dimenzí a příslušných ukazatelů na celkové hodnocení subjektivní kvality života.

Vzhledem k dostupnosti vhodných dat v analýze vycházím pouze z údajů o subjektivní kvalitě života pro 27 členských států EU (důvody jsem podrobněji rozvedl v kapitole 3.1.2). Konkrétně v analýze pracuji s daty z druhé a čtvrté vlny výzkumu *European Quality of Life Survey* (EQLS), který realizoval Eurofound v roce 2007 a 2016.

Analýzu dat rozdělují do tří částí. V první části se zabývám vážností dopadů krize na subjektivní kvalitu života na úrovni všech 27 států EU (EU 27). Smyslem této části je zjistit, jak velký vliv měla krize na celkovou kvalitu života. Jak vyplývá z teorie institucionální změny, čím hlubší otřes krize způsobí, tím větší nejistotu o správnosti dosavadních východisek může vyvolat, a tím větší prostor otevírá pro jejich redefinici.

Ve druhé části se zaměřuji na to, ve kterých dimenzích (ekonomické, sociální, společenské či environmentální), jež podle mé konceptualizace ovlivňují celkovou

subjektivní kvalitu života, došlo k největším změnám spokojenosti. Jinými slovy se zaměřuji na to, nakolik krize ovlivnila spokojenost s materiálními, sociálními, společenskými a environmentálními podmínkami. Intenzita změny v jednotlivých oblastech signalizuje, ve které dimenzi se dopady krize projeví nejsilněji a tudíž, kde lze očekávat potenciální změny v preferencích.

Třetí část představuje nejdůležitější díl analýzy. Zabývám se v ní, nakolik krize posílila, či oslabil vliv jednotlivých dimenzí, respektive vybraných faktorů, na celkovou subjektivní kvalitu života. Je možné očekávat, že v dimenzích, které se ocitly pod největším tlakem krize, bude docházet k nejvýraznějším změnám vlivu, který tyto dimenze a faktory mají na celkovou subjektivní kvalitu života.

Jak jsem uvedl v metodologické kapitole, při analýze preferencí považuji za nutné zohlednit předkrizové rozdíly v kvalitě života a vážnost dopadů krize na zkoumané státy. Oba faktory jsou důležité pro zhodnocení, jak významnou roli hrála krize při změně preferencí. Z tohoto důvodu rozděluji členské státy EU 27 v analýze podle dvou kritérií: (1) podle závažnosti dopadů krize a (2) podle úrovně kvality života před krizí. Než představím jednotlivé části analýzy, vysvětlím postup, jakým jsem rozdělil státy dle uvedených ukazatelů.

(1) Rozdělení států dle závažnosti krize

V případě ekonomických krizí je zpravidla největší pozornost věnována jejich finančním a ekonomickým dopadům. Jde o nejviditelnější projevy krize, které se navíc odehrávají v její horké fázi, kdy jí všichni věnují velkou pozornost. Finanční a ekonomické dopady se však postupně přelévají do dalších oblastí, zejména na trh práce a do sociální oblasti (např. snížení sociálních výdajů). Tyto účinky krize přicházejí pozvolněji, v pozdějších fázích, a často se o nich mluví a píše méně, než o propadu akcií nebo krachujících bankách. Navíc v okamžiku, kdy dochází k opětovnému růstu HDP, veřejnost nabývá dojmu, že krize pominula. Její dopady v podobě nezaměstnanosti, oslabeného sociálního systému, zhoršené kvality a dostupnosti veřejných služeb či růstu nerovností, však mnohdy přetrvávají dlouhé roky i po opětovném nastartování ekonomického růstu.

Hodnocení dopadů krize z roku 2008 na jednotlivé státy jsem proto rozložil do delšího časového období. Zohledňoval jsem kritéria, která zachycují jak ekonomické, tak sociální dopady krize. Podrobnější hodnocení i delší časový úsek umožňují vyvážit rozdíly mezi státy, co do rychlosti a intenzity dopadů krize i délky ekonomického zotavení.

Při hodnocení dopadů krize na jednotlivé země jsem použil následující ukazatele:

- vývoj hrubého domácího produktu v procentech
- vývoj státního dluhu jako procento k HDP
- vývoj nezaměstnanosti v procentech
- vývoj mezd (medián)
- vývoj sociálních výdajů v paritě kupní síly
- vývoj příjmových nerovností (Gini koeficient)

Data pro jednotlivé ukazatele jsem čerpal ze statistiky Eurostatu. Z těchto ukazatelů jsem vytvořil index dopadů ekonomické krize. Tento index je založen na srovnání hodnot z roku 2016 s hodnotami z roku 2006, které ohraničují počátek a konec krize (viz časové vymezení výzkumu v kapitole 3.2). Pro každý ukazatel jsem identifikoval země s nejlepšími a nejhoršími výsledky. Státy, které se v daném ukazateli ocitly mezi nejhoršími deseti procenty (decilu), obdržely dva záporné body a ty, které se ocitly mezi nejhoršími dvaceti pěti procenty (kvartilu), obdržely jeden mínusový bod. Naopak státy, jejichž výsledek byl v daném ukazateli mezi nejlepšími deseti procenty, obdržely dva plusové body a ty, které se ocitly mezi nejlepšími dvaceti pěti procenty, obdržely jeden plusový bod. Státy, jejichž výsledek odpovídal druhému či třetímu kvartilu (patřily tedy mezi padesát procent uprostřed seznamu), neobdržely žádný bod. Porovnání ukazatelů pro jednotlivé země v roce 2016 se stavem v roce 2006 znázorňuje následující Tabulka 7.

Tabulka 7: Hodnocení dopadu krize na jednotlivé země dle vybraných ukazatelů (hodnoty vyjadřují rozdíl v roce 2016 oproti stavu v roce 2006)

	HDP (%)	Státní dluh (% k HDP)	Nezaměstnanost (%)	Růst mezd (%)	Sociální výdaje (PPS na obyvatele)	Příjmové nerovnosti (Gini koef.)
Belgie	13,7	13,5	-0,5	32	2289	-1,5
Bulharsko	26,2	8,4	-1,4	111	1473	6,5
Česká republika	19,3	9	-3,2	51	1530	-0,2
Dánsko	7,3	5,7	2,1	32	3031	4
Estonsko	9,9	5,3	0,9	111	1857	-0,4
Finsko	4,1	25,1	1,1	35	3250	-0,5
Francie	8,4	33,4	1,25	38	2425	2
Irsko	39,4	50,5	3,6	15	1069	-2,3
Itálie	-5,3	28,1	4,9	17	1408	1

Kypr	6,7	43,8	8,4	-1	900	3,3
Litva	23,5	22,4	2,1	103	1676	2
Lotyšsko	7,3	30,4	2,6	107	1290	-4,4
Lucembursko	30,8	11,8	1,6	5	2305	1,8
Maďarsko	8,5	10,4	-2,4	36	446	-5,1
Malta	54,9	-9,8	-2,1	43	1336	1,5
Německo	14,1	2,6	-6,2	39	3077	2,7
Nizozemsko	10,1	16,7	1	28	1590	0,5
Polsko	44,6	6,9	-7,7	113	2107	-3,5
Portugalsko	-0,9	57,8	3,4	26	846	-3,8
Rakousko	11,2	15,5	0,7	32	2359	1,9
Řecko	-26	77,2	14,6	-19	466	0
Rumunsko	30,6	25	-1,4	70	1483	-3,6
Slovensko	38,8	21	-3,7	127	1369	-3,8
Slovinsko	9,9	52,4	2	25	831	0,7
Španělsko	3,8	60,1	11,1	26	1093	2,6
Švédsko	19,5	-1,3	-0,1	39	1469	3,6
Velká Británie	12,7	46,3	-0,6	-2	355	-1

Vysvětlivky: tmavě zelená = země mezi nejlepšími 10 %, světle zelená = země mezi nejlepšími 25 %, tmavě červená = země mezi nejhoršími 10 %, světle červená = země mezi nejhoršími 25 %.

Zdroj dat: Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, kalkulace: autor.

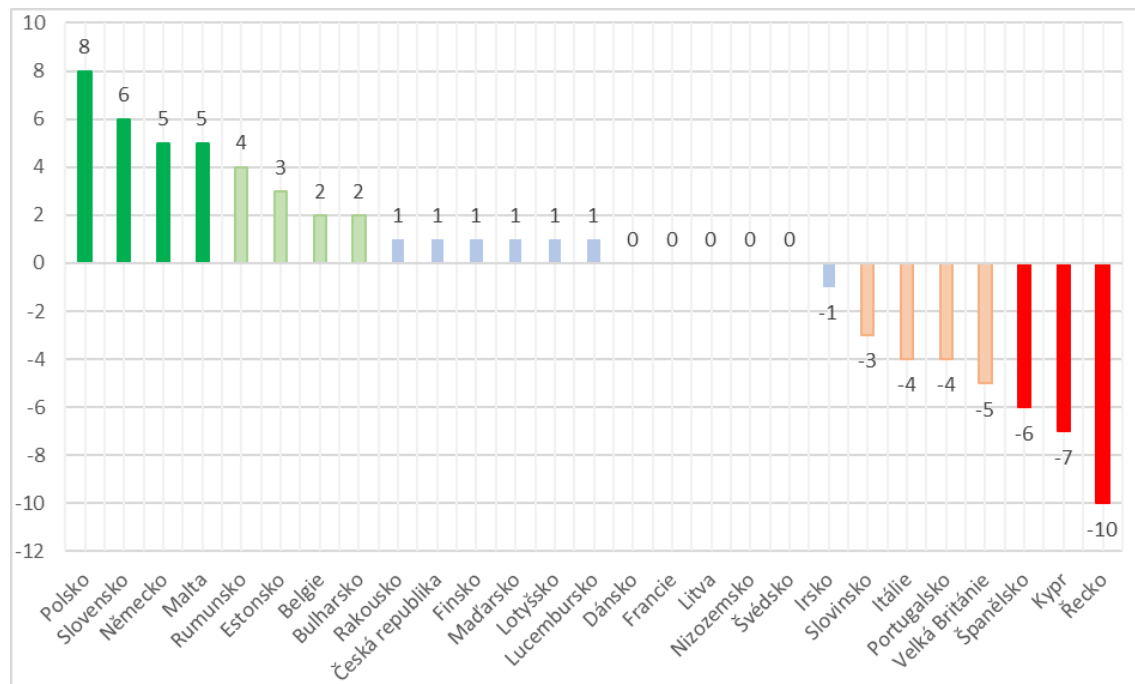
Pro názornost uvedu příklad hodnocení Dánska. Dánský růst HDP v období 2006 až 2016 byl v porovnání s ostatními zeměmi poměrně malý (vzrostl o 7,3 %). Dánsko v tomto ohledu patřilo mezi 25 % zemí s nejnižším růstem, proto za tuto oblast získalo do indexu jeden záporný bod. Dánsko rovněž patřilo mezi 10 % zemí s nejvyšším nárůstem příjmových nerovností (růst nerovností o 4 body v Gini koeficientu). Kvůli tomu získalo do indexu další dva záporné body. Naopak v případě státního dluhu patřilo Dánsko mezi 25 % zemí, u nichž byl růst zadlužení nejnižší (vůči HDP vzrostl jen o 5,7 %). Do indexu tak získalo jeden kladný bod. V případě sociálních výdajů Dánsko patřilo dokonce mezi 10 % zemí, kde tyto výdaje vzrostly nejvíce (nárůst o 3031 PPS), což znamená, že se zlepšila kvalita a dostupnost těchto služeb pro obyvatele. Za tuto oblast proto získalo do indexu dva kladné body. V ostatních oblastech se Dánsko umístilo ve druhém či třetím kvartilu (mezi padesáti „prostředními“ procenty). V těchto oblastech tak do indexu nezískalo žádné záporné ani kladné body. Celkově Dánsko získalo tři záporné a tři kladné body. Výsledná hodnota Dánska v indexu proto činí nula bodů.

Následující Graf 2 ukazuje výsledné hodnoty indexu pro jednotlivé země. Zároveň znázorňuje rozdělení zemí do skupin podle míry dopadů finanční a ekonomické krize.

Rozdělení do jednotlivých skupin jsem provedl opět na základě seřazení zemí podle celkového skóre a rozdělení podle jejich příslušnosti mezi 10 %, respektive 25 % nejlepších a nejhorších v celkovém žebříčku.

Do skupiny s mírnými dopady patří země označené zelenou barvou. Tmavě zelený odstín indikuje, že stát patří mezi 10 % zemí s nejmírnějšími dopady krize. Světle zelený odstín znamená, že daný stát patří mezi 25 % zemí s nejmírnějšími dopady krize. Do skupiny se středními dopady patří země, jejichž indexové skóre je zařadilo do druhého a třetího kvartilu. Do skupiny zemí s vážnými dopady spadají země zvýrazněné červenou barvou. Opět platí, že tmavě červený odstín označuje 10 % a světle červený odstín označuje 25 % zemí, které byly krizí nejvážněji zasaženy.

Graf 2: Index ekonomických dopadů krize z roku 2008 na členské státy EU

zdroj: autor

Pro přehlednost uvádím rozdělení zemí do skupin dle závažnosti dopadů krize z roku 2008 v následujících Tabulce 8.

Tabulka 8: Rozdělení zemí do skupin dle ekonomických dopadů krize z roku 2008

Mírné dopady	Polsko, Slovensko, Německo, Malta, Rumunsko, Estonsko, Belgie, Bulharsko.
Střední dopady	Rakousko, Česká republika, Finsko, Maďarsko, Lotyšsko, Lucembursko, Dánsko, Francie, Litva, Nizozemsko, Švédsko, Irsko.
Vážné dopady	Řecko, Kypr, Španělsko, Velká Británie, Portugalsko, Itálie, Slovinsko.

Vysvětlivky: tučným písmem jsou označeny země mezi 10 % procenty nejlepších a nejhorších v dané skupině, tedy země, které krize zasáhla nejmírněji a země, které byly dopady krize zasaženy nejvážněji.

Zdroj: autor

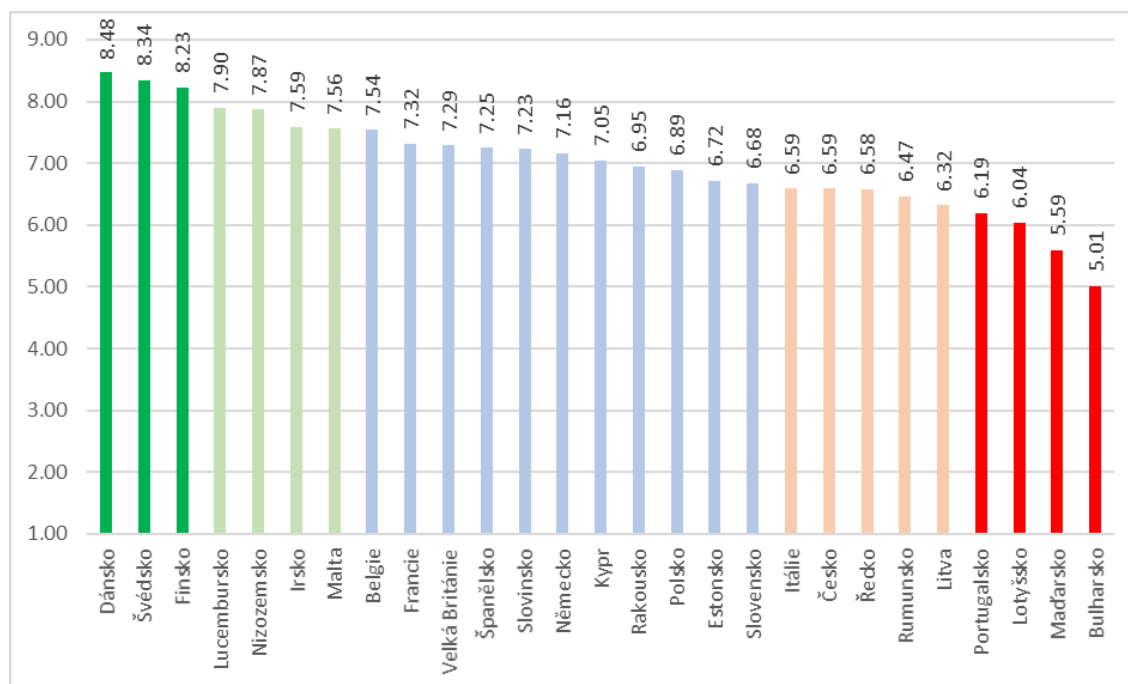
(2) Rozdělení zemí dle úrovně kvality života

Při posuzování dopadu krize z roku 2008 je třeba vzít v úvahu rozdíly v kvalitě života, které existovaly ještě předtím, než krize vypukla. Tento přístup umožňuje zkoumat, nakolik krize ovlivnila rozdíly v kvalitě života mezi členskými státy EU. Především je možné zjistit, zda tyto rozdíly vzrostly, nebo se naopak snížily. Rovněž je možné porovnat rozdíly z hlediska významu jednotlivých dimenzí. Lze například zjistit, jak se po krizi změnil význam ekonomické dimenze v zemích s nižší kvalitou života a porovnat jej s hodnotami ve skupině zemí s vyšší kvalitou života. Abych tuto analýzu mohl provést, rozděluji základní soubor 27 členských zemí EU do tří skupin.

K rozdělení zemí používám ukazatel „spokojenosti s celkovou kvalitou života“. Vycházím z dat EQLS z roku 2007. Státy dělím do skupiny (1) s vyšší mírou spokojenosti s kvalitou života, (2) se střední mírou spokojenosti s kvalitou života a (3) s nižší mírou spokojenosti s kvalitou života.

Následující Graf 3 znázorňuje, jak jsou země na základě stanoveného kritéria rozděleny. Zelenou barvou jsou znázorněny země, které patří do skupiny s nejvyšší mírou spokojenosti. Jde o země, které patří do kvartilu zemí s nejvyšší mírou spokojenosti (tmavým odstínem jsou označeny země, které patří do decilu zemí s nejvyšší mírou spokojenosti). Země s modrou barvou patří do skupiny se střední mírou spokojenosti. Země s červenou barvou patří do třetí skupiny zemí s nižší mírou spokojenosti s kvalitou života. Opět platí, že jde o země ve čtvrtém kvartilu s nejnižší mírou spokojenosti (syťý odstín představuje země, jež dle úrovně spokojenosti patří do decilu zemí s nejnižší mírou spokojenosti).

Graf 3: Rozdělení zemí podle spokojenosti s kvalitou života, data z roku 2007

Zdroj: EQLS 2007

Pro názornost opět uvádím rozdělení zemí podle spokojenosti s kvalitou života v následující Tabulce 9.

Tabulka 9: Rozdělení zemí do skupin dle míry spokojenosti s kvalitou života v roce 2007

Vyšší míra spokojenosti	Dánsko, Švédsko, Finsko, Lucembursko, Nizozemsko, Irsko, Malta.
Střední míra spokojenosti	Belgie, Francie, Velká Británie, Španělsko, Slovinsko, Německo, Kypr, Rakousko, Polsko, Estonsko, Slovensko.
Nížší míra spokojenosti	Bulharsko, Maďarsko, Lotyšsko, Portugalsko, Litva, Rumunsko, Řecko, Česká republika, Itálie.

Vysvětlivky: **tučným písmem** jsou označeny země mezi 10 % procenty s nejvyšší a nejnižší mírou spokojenosti s kvalitou života.

Zdroj: autor

4.2.1 Vliv krize na celkovou spokojenost s kvalitou života

Klesla nebo vzrostla spokojenost s kvalitou života v Evropské unii po krizi z roku 2008? Obecně můžeme předpokládat, že tak hluboká krize, jako byla ta z roku 2008, a která zasáhla do života velkého počtu lidí, musela nutně snížit spokojenost s kvalitou života. Údaje uvedené v následující Tabulce 10 jsou proto poněkud překvapivé. Vyplývá z nich, že spokojenost s kvalitou života byla po odeznění krize v roce 2016 nepatrně vyšší než

před jejím vypuknutím. Z porovnání směrodatné odchylky vyplývá, že i rozdíly ve spokojenosti s celkovou kvalitou života se mezi zeměmi o něco zmenšily. Na základě těchto výsledků je tedy možné říci, že krize nepřinesla pokles spokojenosti s kvalitou života, ani nezpůsobila větší rozdíly v jejím hodnocení.

Tabulka 10: Spokojenost s kvalitou života v Evropské unii před a po krizi z roku 2008 (průměrné hodnocení na škále 1–10 bodů, kdy 1 znamená minimální spokojenost a 10 znamená maximální spokojenost)

	2007	2016
Průměr	7,04	7,09
Směrodatná odchylka	2,014	1,997
N =	30 491	30 498

Zdroj dat: EQLS 2007 a 2016, kalkulace: autor

Pohled na Evropskou unii jako na jeden celek však zkrusluje. Pokud se zaměříme na vývoj kvality života v jednotlivých státech, objeví se poměrně významné rozdíly.

Tabulka 11 níže ukazuje průměrné hodnoty spokojenosti s kvalitou života pro jednotlivé země EU 27 v roce 2007 a 2016. Rozdíl v absolutních číslech je doplněn procentuálním vyjádřením, jak velký růst či pokles tento rozdíl znamená vzhledem k výchozí hodnotě subjektivní kvality života v roce 2007. Vyjádření změny v procentech je pro vzájemné porovnání zemí vhodnější, jelikož ukazuje, o kolik se subjektivní kvalita života zvýšila či snížila ve srovnání s výchozím stavem. Jako příklad lze uvést Maďarsko a Rakousko. V Maďarsku vzrostla spokojenost o 0.92 bodu, v Rakousku o 0.98. Zdá se tedy, že v Rakousku vzrostla spokojenost více než v Maďarsku. Pokud však rozdíl vyjádříme jako podíl, vzhledem k výchozí hodnotě v roce 2007, zjistíme, že v Maďarsku vzrostla spokojenost o 16 %, zatímco v Rakousku o 14 %. 0.92 bodu v případě Maďarska tak představuje vyšší nárůst spokojenosti než 0.98 bodu v případě Rakouska.

Tabulka 11: Spokojenost s kvalitou života v jednotlivých státech EU 27

Státy EU	2007	2016	Rozdíl	
	celková spokojenost (škála 1-10)	celková spokojenost (1-10)	celková spokojenost (škála 1-10)	v %
Belgie (BE)	7,54	7,31	-0,23	-3
Bulharsko (BG)	5,01	5,62	0,62	12
Česko (CZ)	6,59	6,48	-0,12	-2
Dánsko (DK)	8,48	8,19	-0,29	-3
Estonsko (EE)	6,72	6,73	0,01	0

Finsko (FI)	8,23	8,07	-0,16	-2
Francie (FR)	7,32	7,17	-0,16	-2
Irsko (IE)	7,59	7,68	0,10	1
Itálie (IT)	6,59	6,56	-0,03	0
Kypr (CY)	7,05	6,54	-0,51	-7
Litva (LT)	6,32	6,48	0,16	3
Lotyšsko (LV)	6,04	6,32	0,28	5
Lucembursko (LU)	7,90	7,90	0,00	0
Maďarsko (HU)	5,59	6,51	0,92	16
Malta (MT)	7,56	7,57	0,01	0
Německo (DE)	7,16	7,31	0,14	2
Nizozemsko (NL)	7,87	7,74	-0,13	-2
Polsko (PL)	6,89	7,2	0,31	4
Portugalsko (PT)	6,19	6,87	0,68	11
Rakousko (AT)	6,95	7,92	0,98	14
Řecko (EL)	6,58	5,26	-1,32	-20
Rumunsko (RO)	6,47	6,5	0,03	0
Slovensko (SK)	6,68	6,4	-0,27	-4
Slovinsko (SI)	7,23	6,85	-0,37	-5
Španělsko (ES)	7,25	6,95	-0,30	-4
Švédsko (SE)	8,34	7,93	-0,40	-5
Velká Británie (UK)	7,29	7,68	0,39	5

Zdroj dat: EQLS 2007 a 2016, kalkulace: autor

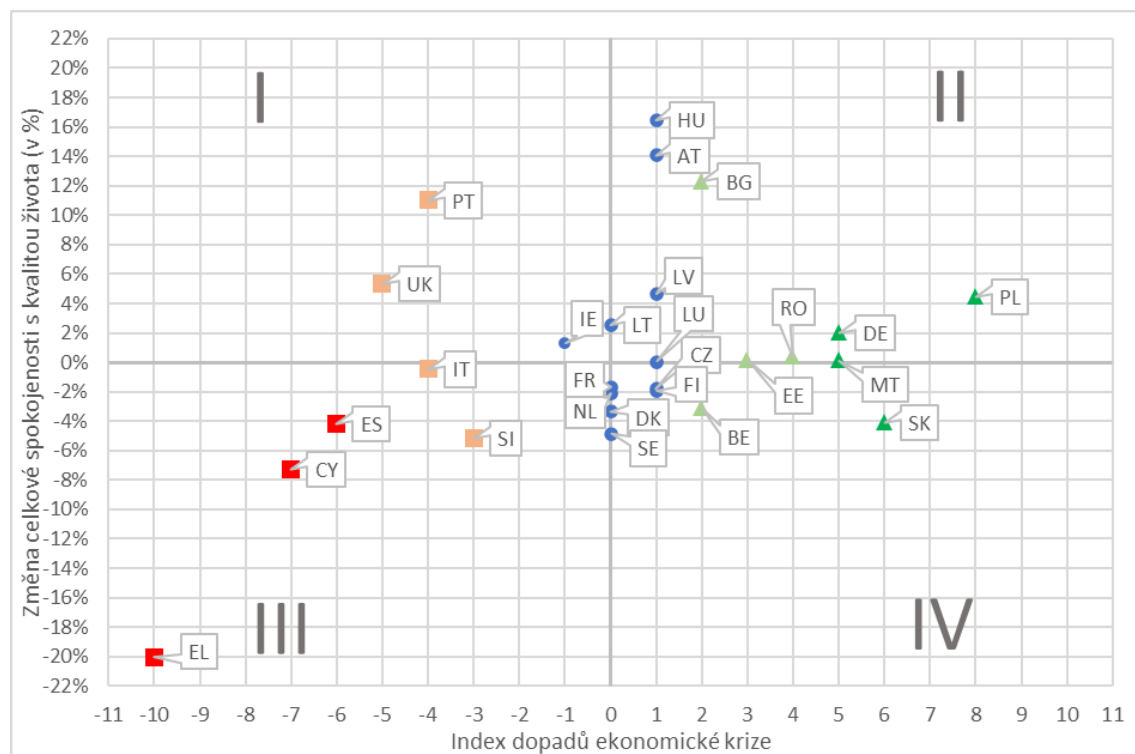
Předešlý závěr, že krize nevedla k poklesu kvality života v EU, je po zhodnocení údajů ohledně jednotlivých zemí v Tabulce 11, méně přesvědčivý. Ukazuje se totiž, že spokojenost s kvalitou života se oproti stavu před krizí zvýšila jen v 10 státech, ve 12 naopak poklesla a v 5 zůstala téměř stejná.

Nyní se zaměřím na vztah mezi poklesem spokojenosti s kvalitou života a ekonomickými dopady krize. Následující Graf 4 ukazuje, do jaké míry ovlivnila závažnost ekonomických dopadů krize spokojenost s kvalitou života v jednotlivých zemích.

Pozici zemí v grafu určují souřadnice, které tvoří hodnota dosažená v Indexu dopadů ekonomické krize (vodorovná osa) a nárůst či pokles celkové spokojenosti s kvalitou života oproti stavu v roce 2007 vyjádřená v procentech (svislá osa). Země jsou zároveň barevně odlišeny podle toho, jak závažně byly postiženy ekonomickou krizí. Červeně jsou označeny státy s vážným, modře státy se středním a zeleně státy s mírným průběhem krize.

Státy vyznačené v grafu spadají do jednoho ze čtyř kvadrantů. V prvním kvadrantu (I) jsou země, které byly krizí vážně postiženy, i přesto se celková spokojenost s kvalitou života zvýšila. Ve druhém kvadrantu (II) jsou země, které krize postihla spíše mírně, a zároveň v nich došlo ke zvýšení kvality života. Ve třetím kvadrantu (III) jsou země, které byly krizí postiženy vážněji a současně zaznamenaly snížení spokojenosti s kvalitou života. A ve čtvrtém kvadrantu (IV) jsou země, v nichž měla krize mírnější průběh, přesto v nich došlo ke snížení kvality života.

Graf 4: Jak ekonomické dopady krize ovlivnily spokojenost s kvalitou života v jednotlivých zemích EU

zdroj: autor

Pokud by ekonomické dopady krize měly zásadní vliv na pokles celkové spokojenosti, mělo by dojít ve všech zemích, které krize vážně zasáhla, k poklesu subjektivní kvality života. Jinými slovy, všechny země označené červeně (to znamená země s vážnými dopady) by se měly nacházet ve třetím kvadrantu. Tento předpoklad však splňuje jen pět ze sedmi zemí. V Portugalsku a ve Velké Británii, které patří do skupiny zemí, na něž krize dolehla silněji, byla spokojenost s kvalitou života po skončení krize vyšší než před ní. Zároveň vidíme, že v Belgii a na Slovensku došlo k poklesu spokojenosti s kvalitou života, i když tyto země krize zasáhla mírněji. Naopak Maďarsko a Rakousko, které krizí neprošly tak snadno jako Slovensko, Belgie či Polsko, zaznamenaly nejvyšší nárůst spokojenosti ze všech zkoumaných zemí.

Výsledky srovnání tedy vedou k závěru, že síla ekonomických dopadů krize nebyla jediným faktorem, který stál za poklesem kvality života v členských státech EU. Předpoklad, že čím byly ekonomické dopady silnější, tím větší byl pokles spokojenosti, platí jen částečně. Potvrdil se především ve státech, které byly krizí postiženy nejvážněji, tedy v případě Řecka, Kypru a Španělska, které patří mezi 10 % zemí s nejvážnějším průběhem krize. Na druhé straně ani mírný průběh krize některé země nechránil před propadem spokojenosti. Za poklesem kvality života na Slovensku a v Belgii zřejmě stály jiné než ekonomické dopady krize. Propad kvality života v zemích se středně závažným průběhem krize (Francie, Finsko, Česká republika, Nizozemsko, Dánsko a Švédsko) taktéž nelze dávat do souvislosti pouze s ekonomickými dopady.

V souvislosti s vývojem subjektivní kvality života po krizi zbývá vyřešit otázku, zda došlo ke zvýšení či snížení rozdílů mezi jednotlivými státy EU 27. Ze srovnání směrodatné odchylky z roku 2016 s její hodnotou v roce 2007 (Tabulka 10) se zdá, že se rozdíly mezi státy o něco snížily. Z tohoto výsledku však nelze zjistit, jestli se rozdíly snížily díky tomu, že státy s nižší kvalitou života dohnaly státy s vyšší kvalitou života, nebo zda je snížení rozdílu způsobeno naopak poklesem ve státech s vyšší kvalitou života. Rovněž z něj nelze vyčíst, zda se variabilita uvnitř jednotlivých skupin zvýšila či snížila. Tedy, zda si státy ve skupinách s vyšší, střední a nižší kvalitou života jsou navzájem více podobné, anebo se vzájemně více odlišují.

Tabulka 12 uvádí průměrné hodnoty spokojenosti s celkovou kvalitou života pro skupinu (1) s vyšší kvalitou života, (2) se střední kvalitou života a (3) s nižší kvalitou života pro rok 2007 a 2016. Obsahuje i směrodatné odchylky, které ukazují míru variability v jednotlivých skupinách a letech.

Tabulka 12: Průměrná míra spokojenosti s kvalitou života v jednotlivých skupinách v letech 2007 a 2016

	Průměr		Směrodatná odchylka		Hranice pro zařazení do skupiny	
	2007	2016	2007	2016	2007	2016
Skupina s vyšší kvalitou života	8,07	7,88	1,50	1,50	> 7,55	> 7,68
Skupina se střední kvalitou života	7,19	7,28	1,99	1,93	> 6,59	> 6,51
Skupina s nižší kvalitou života	6,37	6,40	2,00	2,10	< 6,59	< 6,51
<i>EU 27</i>	<i>7,04</i>	<i>7,09</i>	<i>2,01</i>	<i>1,99</i>		

Zdroj dat: EQLS 2007 a 2016, kalkulace: autor

Data v tabulce ukazují, že ke snížení rozdílů v kvalitě života mezi členskými státy EU došlo především díky poklesu ve skupině s vyšší subjektivní kvalitou života (o -0,19 bodu z 8.07 na 7.88). Variabilita ve skupině s vyšší mírou spokojenosti zůstala prakticky stejná, což znamená, že rozdíly uvnitř skupiny se po krizi nezvýšily. Ve skupině s nižší mírou spokojenosti s kvalitou života spokojenost nepatrně vzrostla (o 0.03 bodu z 6.37 na 6.40) a rovněž variabilita se mírně zvýšila (o 0.10 bodu). Země uvnitř této skupiny jsou si tak o něco méně podobné než před krizí. Ve skupině se střední kvalitou života došlo k mírnému zvýšení subjektivní kvality života (o 0.09 bodu ze 7.19 na 7.28) a rozdíly mezi zeměmi uvnitř této skupiny se nepatrně snížily (o -0.06 bodu).

Složení skupin zůstalo poměrně stabilní (viz Tabulka 13). Země, které před krizí patřily mezi 10 % a 25 % nejspokojenějších s kvalitou života, patří do těchto skupin vesměs i po krizi. Totéž platí, s několika výjimkami, i pro země ve skupině s nižší spokojeností s kvalitou života.

Ze skupiny s vyšší mírou spokojenosti vypadly v roce 2016 Irsko a Malta. Naopak do ní přibýlo Rakousko, které učinilo v tomto ohledu největší skok. V pomyslném žebříčku spokojenosti s kvalitou života se posunulo z 15. místa v roce 2007 na 4. místo v roce 2016. Dánsko, Švédsko, Finsko, Lucembursko a Nizozemsko patří ke stabilním členům této skupiny.

Rovněž ve skupině s nižší mírou spokojenosti došlo k několika změnám. Opustily ji Itálie a Portugalsko. Zatímco Itálie zůstává s 6.56 body velmi blízko její hranici ve výši 6.51 bodu, Portugalsko se jí s 6.87 body vzdálilo. Do skupiny s nízkou subjektivní kvalitou života naopak přibýlo v roce 2016 Slovensko, jež patří spolu s Řeckem ke státům, které se v pořadí zemí nejvíce propadly. Mezi 25 % zemí s nejnižší mírou spokojenosti stabilně patří Česká republika, Řecko (které na posledním místě vystřídal Bulharsko), Rumunsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko (jež však bylo v roce 2016 velmi blízko skupině se střední mírou spokojenosti) a Bulharsko.

Tabulka 13: Rozdělení zemí dle míry spokojenosti s kvalitou života v roce 2007 a 2016

	2007			2016			Pořadí	
	vyšší	střední	nižší	vyšší	střední	nižší	2007	2016
Belgie		x			x		8	10
Bulharsko			x			x	27	26
Česko			x			x	19	22

Dánsko	x			x			1	1
Estonsko		x			x		17	17
Finsko	x			x			3	2
Francie		x			x		9	13
Irsko	x				x		6	7
Itálie			x		x		20	18
Kypr		x			x		14	19
Litva			x			x	23	23
Lotyšsko			x			x	25	25
Lucembursko	x			x			4	5
Maďarsko			x			x	26	20
Malta	x				x		7	9
Německo		x			x		13	11
Nizozemsko	x			x			5	6
Polsko		x			x		16	12
Portugalsko			x		x		24	15
Rakousko		x		x			15	4
Řecko			x			x	21	27
Rumunsko			x			x	22	21
Slovensko		x				x	18	24
Slovinsko		x			x		12	16
Španělsko		x			x		11	14
Švédsko	x			x			2	3
Velká Británie		x			x		10	8

zdroj: autor

Podrobnější srovnání jednotlivých skupin odhalilo příčinu mírného poklesu rozdílů v subjektivní spokojenosti na úrovni EU 27. Rozdíly mezi zeměmi nepoklesly kvůli tomu, že by státy s nižší spokojeností začaly dohánět ty s vysokou spokojeností s kvalitou života. Naopak, zatímco v zemích s nízkou subjektivní kvalitou života spokojenost stagnovala, ve státech s vysokou mírou spokojenosti klesla. Za pozitivní nelze považovat ani mírný nárůst rozdílů uvnitř skupiny s nízkou mírou spokojenosti.

Lze tedy prohlásit, že krize zabrzdila růst spokojenosti v zemích s nízkou subjektivní kvalitou života a velmi pravděpodobně přispěla k poklesu spokojenosti v těch zemích, kde byla před krizí subjektivní kvalita života vysoká.

Na druhé straně je třeba říci, že pokles spokojenosti v těchto zemích nebyl nijak dramatický. To je vidět i na složení jednotlivých skupin, které se po krizi příliš nezměnilo.

Země, kde byla spokojenost s kvalitou života vysoká už před krizí, zpravidla dál patří do skupiny s nejvyšší mírou spokojenosti. A opačně, i když tento výsledek bylo možné spíše očekávat.

4.2.2 Vliv krize na spokojenost v dílčích dimenzích kvality života

V této části se zabývám otázkou, ve které dimenzi (ekonomické, sociální, společenské či environmentální) byly dopady krize nejcitelnější. Vzhledem k tomu, že se jednalo primárně o ekonomickou krizi, lze očekávat, že se dopady krize na spokojenost projeví nejvíce právě v ekonomické dimenzi.

Při analýze, která z dimenzí byla krizí nejvíce zasažena, vycházím z dat v následující Tabulce 14. Tabulka obsahuje proměnné, které sytí jednotlivé dimenze. Pro každou proměnnou je uveden bodový průměr, který jsem vypočítal na základě dat 27 zkoumaných členských států EU z let 2007 a 2016. Dále zahrnuje rozdíl, o kolik byla průměrná hodnota dané proměnné v roce 2016 vyšší, či nižší oproti roku 2007. Rozdíl je vyjádřen jak v absolutních číslech, tak v procentech, tedy jako podíl, který tato změna představuje. Pro každou dimenzi jsem vypočítal tzv. index změny (průměr z procentuálního vyjádření rozdílu oproti roku 2007 v jednotlivých proměnných pro danou dimenzi).

Z údajů v tabulce vyplývá, že spokojenost byla v roce 2016 vyšší v 10 z 15 proměnných, které jsem do srovnání zahrnul. Zároveň se ukazuje, že v žádné ze čtyř zkoumaných dimenzí nebyla spokojenost po krizi nižší než před krizí. Spokojenost byla v roce 2016 vyšší v environmentální, sociální i ekonomické dimenzi. Ze srovnání vyšla nejhůře společenská dimenze, kde míra spokojenosti stagnovala, což naznačuje, že krize nejvíce dolehla na kvalitu vztahů a důvěru ve společnosti. Předpoklad, že krize z roku 2008 snížila spokojenost, se na úrovni EU 27 nepotvrdil v ekonomické ani v žádné ze zbývajících dimenzí.

Tabulka 14: Spokojenost v jednotlivých dimenzích kvality života po krizi (vyjádřena pomocí průměrných hodnot proměnných pro jednotlivé dimenze v letech 2007 a 2016 a jako jejich změna v absolutních číslech a v procentech)

	Ekonomická dimenze			Sociální dimenze					Společenská dimenze					Envi dimenze	
	životní úroveň (1-10)	schopnost vyjít s penězi (1-6)	spokojenost se zaměstnáním (1-10)	kvalita vzdělávání (1-10)	kvalita zdravotnictví (1-10)	kvalita dopravní dostupnosti (1-10)	kvalita péče o děti (1-10)	kvalita penzijního systému (1-10)	rodinný život (1-10)	kontakty s přáteli (1-5)	důvěra v ostatní lidi (1-10)	důvěra v právní systém (1-10)	důvěra ve vládu (1-10)	kvalita ovzduší (1-3)	přístup k zeleným plochám (1-4)
PRŮMĚR EU 27 (2007)	6,86	3,79	7,22	6,56	6,15	6,28	6,40	5,00	7,90	4,24	5,15	5,23	4,81	2,37	3,48
PRŮMĚR EU 27 (2016)	6,99	3,78	7,52	6,76	6,51	6,61	6,84	4,98	8,12	4,20	5,13	5,25	4,64	2,70	3,38
Rozdíl v abs. číslech	0,14	0,00	0,31	0,20	0,36	0,33	0,43	-0,01	0,21	-0,04	-0,02	0,02	-0,17	0,33	-0,10
Rozdíl v %	2%	0%	4%	3%	6%	5%	7%	0%	3%	-1%	0%	0%	-3%	14%	-3%
Index změny v %	2%			4%					0%					5%	

Zdroj: autor

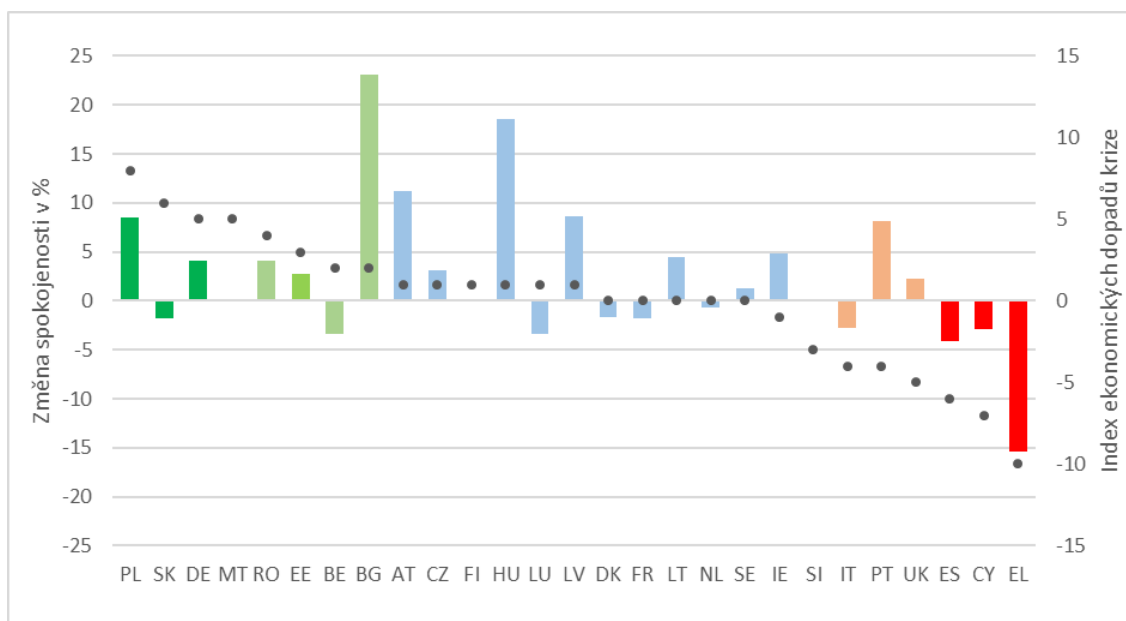
Stejně jako v případě celkové spokojenosti s kvalitou života, i nyní může pohled na Evropskou unii jako na jeden celek skrýt důležité rozdíly mezi členskými zeměmi. Proto se v souvislosti s dimenzemi zaměřím i na jednotlivé státy.

V následující sérii čtyř grafů ukazují změnu spokojenosti v jednotlivých dimenzích a státech. Každý graf kombinuje dvě série dat. Na levé ose je pomocí sloupců zachycena změna spokojenosti v dané dimenzi pro uvedenou zemi. Změna je vyjádřena v procentech. Každý sloupec tedy ukazuje, o kolik procent byla spokojenost v dané dimenzi a daném státě v roce 2016 vyšší nebo nižší než v roce 2007. K těmto hodnotám jsem dospěl stejným postupem jako v případě Tabulky 14 výše. Jedná se tedy o průměr z procentuálního vyjádření rozdílu hodnot jednotlivých proměnných pro stanovenou dimenzi mezi roky 2007 a 2016. Hodnoty v absolutním i procentuálním vyjádření pro každý stát a proměnnou jsou k dispozici v Příloze 3 a 4.

Na pravé ose je tmavými body označena míra ekonomických dopadů krize dle Indexu ekonomických dopadů. V grafu jsou rovněž odlišeny jednotlivé skupiny zemí dle závažnosti ekonomických dopadů krize. Zeleně jsou označeny státy s mírným průběhem, modře státy se středně závažným průběhem a červeně státy se závažným průběhem krize.

První z grafů (Graf 5) porovnává země podle spokojenosti v ekonomické dimenzi. Výsledky jsou poměrně překvapivé. Celkem se spokojenost v ekonomické dimenzi zvýšila ve 14 zemích, ve 3 zůstala na stejné úrovni a pouze v 10 se snížila. Ukazuje se, že spokojenost v ekonomické dimenzi poklesla zejména v těch státech, které byly krizí nejvíce postiženy (tzn. v Řecku, na Kypru a ve Španělsku). V zemích s mírným průběhem krize spokojenost spíše rostla, i když i zde se najdou dvě výjimky (Slovensko a Belgie), kde se spokojenost s ekonomickou situací mírně snížila.

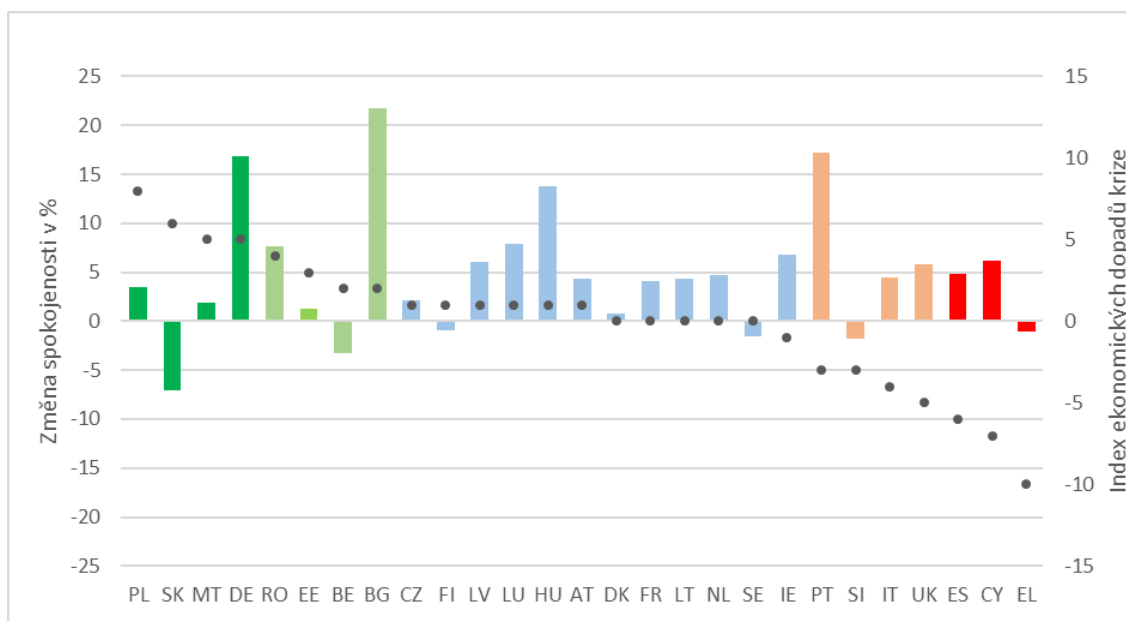
Graf 5: Spokojenost v ekonomické dimenzi (vyjádřená jako změna v procentech oproti roku 2007)

zdroj: autor

Graf 6 zobrazuje spokojenost v sociální dimenzi. Ukazuje se, že v této dimenzi měla krize mnohem menší vliv než v případě ekonomické dimenze. Spokojenost se stavem sociálních a veřejných služeb oproti stavu před krizí vzrostla ve 21 zemích a pouze v 6 zemích klesla. Spokojenost se zvýšila dokonce i v zemích s vážnými dopady krize, což je poměrně překvapivé. Stejně překvapivý je i největší pokles v případě Slovenska. Spokojenost se stavem sociální dimenze se zde snížila mnohem výrazněji než v Řecku, které krize zasáhla nejsilněji.

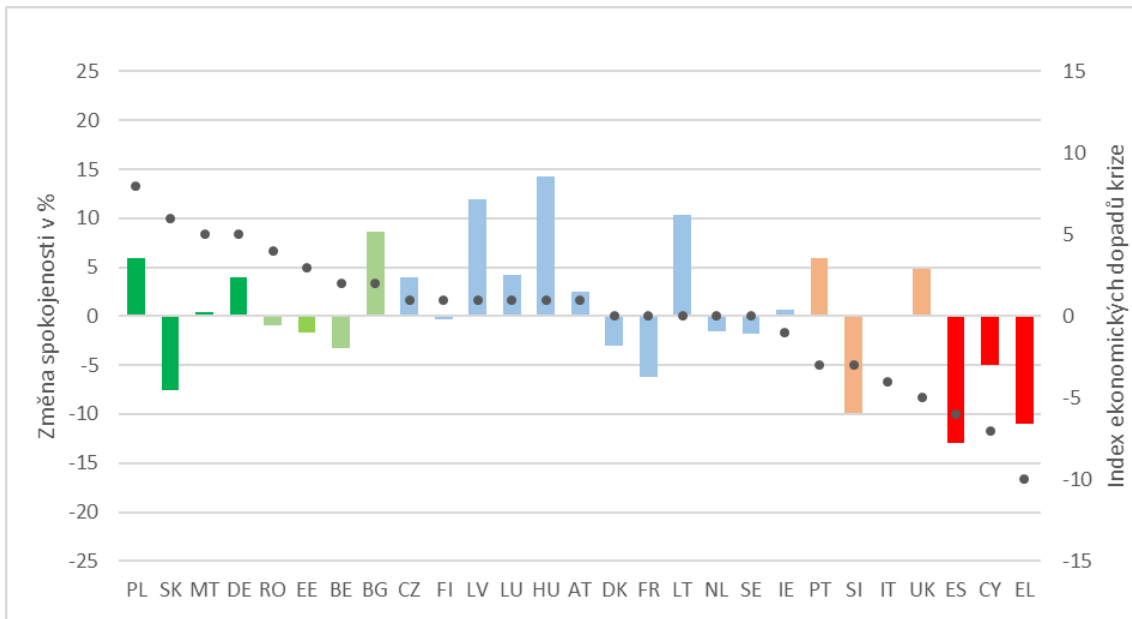
Graf 6: Spokojenosti v sociální dimenzi (vyjádřená jako změna v procentech oproti roku 2007)

zdroj: autor

Srovnání na úrovni EU 27 naznačilo, že nejpostiženější dimenzí krize je právě ta společenská. Následující Graf 7 uvedený předpoklad potvrzuje. Oproti předešlým dvěma dimenzím byl pokles spokojenosti ve společenské dimenzi mnohem silnější a silněji souvisel s mírou ekonomických dopadů. Spokojenost se snížila ve 13 státech, v 1 zůstala na stejné úrovni a ve 13 se zvýšila. Nejvíce se spokojenost se vztahy ve společnosti propadla v zemích, které byly krizí vážně postiženy. I když i zde se najdou dvě výjimky v podobě Portugalska a Velké Británie, kde spokojenost se stavem společnosti vzrostla. Spokojenost s kvalitou společnosti nicméně poklesla i v zemích s mírným průběhem krize. Nejvíce se snížila opět na Slovensku, mírně klesla také v Belgii, Estonsku a Rumunsku. Za povšimnutí stojí i poměrně výrazný pokles spokojenosti ve společenské dimenzi ve Francii.

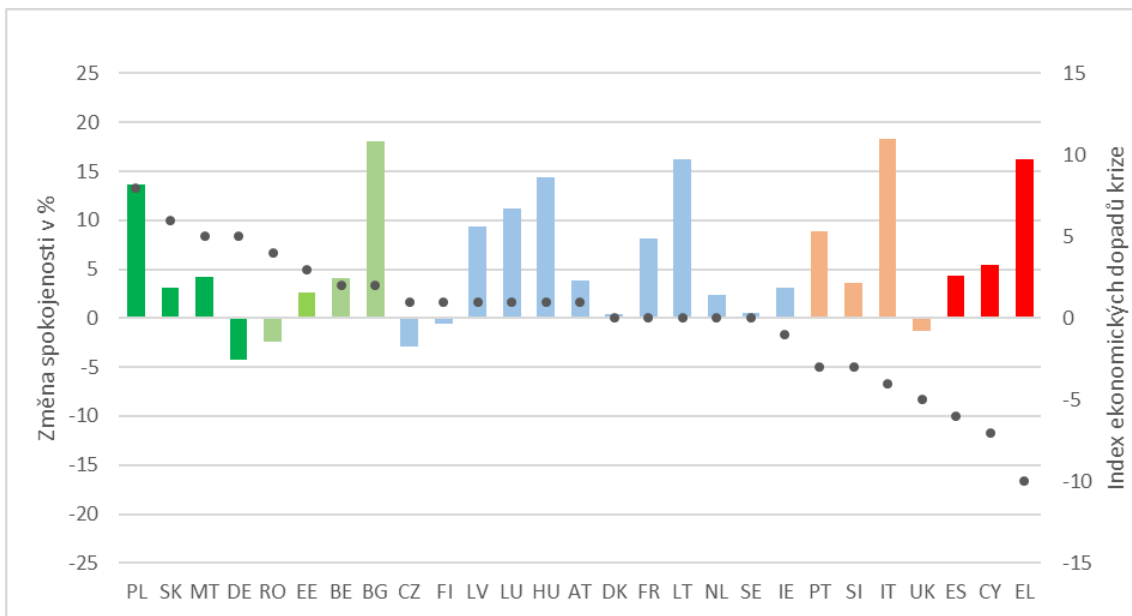
Graf 7: Spokojenost ve společenské dimenzi (vyjádřená jako změna v procentech oproti roku 2007)

zdroj: autor

Poslední Graf 8 ukazuje vývoj spokojenosti v environmentální dimenzi. Rovněž tato dimenze nebyla krizí téměř zasažena. V 21 zemích se spokojenost v této oblasti zvýšila a pouze v 6 zemích klesla. Pokles spokojenosti byl navíc velice mírný. Nejvíce se snížila spokojenost se stavem životního prostředí v Německu, a to o 4 %, následovala Česká republika s tříprocentním poklesem.

Graf 8: Spokojenost v environmentální dimenzi (vyjádřená jako změna v procentech oproti roku 2007)

zdroj: autor

Detailnější analýza spokojenosti v jednotlivých dimenzích a jednotlivých státech EU vede k poněkud odlišnému závěru, než jaký vyplýval z rozboru dat na úrovni celé EU 27. Ukazuje se, že krize přece jen ovlivnila spokojenost v jednotlivých dimenzích, i když v každé jiným způsobem.

Pokles spokojenosti v zemích, které byly krizí vážně zasaženy, byl výraznější zejména v ekonomické a společenské dimenzi. Naopak v sociální a environmentální dimenzi se spokojenost těchto zemí výrazně nelišila od ostatních zemí.

Zajímavým zjištěním je větší pokles spokojenosti ve společenské dimenzi, spíše než v ekonomické. Zdá se, že krize negativně poznamenala více vztahy ve společnosti a důvěru v instituce než materiální situaci lidí. Zejména na příkladu Slovenska a Belgie se ukázalo, že mírný průběh krize nebyl ochranou před snížením spokojenosti, která v těchto zemích poklesla ve třech ze čtyř sledovaných dimenzí.

4.2.3 Vliv krize na význam jednotlivých dimenzí a indikátorů kvality života

V této závěrečné části se dostávám ke klíčové části analýzy preferencí. Zaměřuji se na otázku, jak se změnil vliv jednotlivých dimenzí a jejich indikátorů na subjektivní kvalitu života.

K tomu, abych mohl určit význam jednotlivých dimenzí a indikátorů pro subjektivní kvalitu života před a po krizi z roku 2008, jsem použil vícenásobnou regresní analýzu. Tato metoda mi umožňuje zjistit, o kolik se zvýší či sníží celková subjektivní kvalita života, pokud se zvýší či sníží hodnota ekonomických, osobních, společenských, sociálních a environmentálních ukazatelů. Pokud tedy například ekonomické proměnné ovlivňují změnu subjektivní kvality života více než neekonomické proměnné, lze z toho vyvodit, že ekonomické proměnné hrají v dané zemi (či skupině zemí) při hodnocení kvality života důležitější roli než neekonomické proměnné. Z toho lze usuzovat, že je lidé při hodnocení své kvality života preferují silněji než ostatní faktory.

Aby regresní analýza vedla k relevantním výsledkům, je třeba vytvořit spolehlivý model. Proto v první části této kapitoly detailně vysvětluji, jak jsem při jeho tvorbě postupoval. Ve druhé části představuji výsledky regresní analýzy.

(1) Model regresní analýzy

Regresní analýza umožňuje předpovědět hodnotu závislé (cílové) proměnné na základě jiné nezávislé proměnné. Jinými slovy, pokud znám hodnotu nezávislé proměnné (v regresní analýze označované jako regresor), dokážu předpovědět hodnotu závislé proměnné. Ve variantě s více nezávislými proměnnými (tzv. vícenásobná regrese) pak dokážu spočítat, jak velký vliv má každá nezávislá proměnná na závislou proměnnou (Ferrer-i-Carbonell & Frijters, 2004). Z toho vyplývá, že dokážu určit, o kolik se zvýší či sníží hodnota závislé proměnné, pokud se zvýší či sníží hodnota nezávislých proměnných.

Jestliže aplikuji princip regresní analýzy na subjektivní kvalitu života, mohu díky ní zjistit, jaký vliv mají jednotlivé dimenze (nezávislé proměnné) na subjektivní kvalitu života (závislá proměnná). Porovnáním hodnot získaných regresní analýzou pro jednotlivé dimenze na základě dat z roku 2007 a 2016 je možné určit, zda se vliv těchto dimenzí na subjektivní kvalitu života po krizi zvýšil, či snížil.

Pro vícenásobnou regresi je klíčový výběr nezávislých proměnných, který můžeme provést podle různých metod. Pokud existuje teoretická literatura ke zkoumanému problému, hlavní doporučení zní, založit model na dosavadních poznacích (Field, 2005). To znamená, vybrat do modelu proměnné, o kterých lze na základě předešlých výzkumů předpokládat, že mají na závislou proměnnou vliv. Po úvodní analýze je možné vyřadit ty proměnné, které se ze statistického hlediska jeví jako přebytečné nebo nevýznamné. Obecně platí, že menší počet proměnných je pro regresní analýzu vhodnější (Field, 2005).

Při sestavování modelu jsem postupoval doporučeným způsobem a využil jsem proměnných, které jsou běžně součástí mezinárodních výzkumů (viz Příloha 1 a Příloha 2). Tyto proměnné jsem rozřadil do pěti dimenzí a vytvořil tak základní model pro testování (viz Tabulka 15 níže). Pro nominální proměnné a proměnné s úzkou škálou,

kteře se objevují zejména v osobní a environmentální dimenzi, jsem vytvořil tzv. dummy proměnné¹⁷. Takto upravené proměnné umožňují jejich zařazení do regresní analýzy.

Cílem testování základního modelu bylo identifikovat pro každou dimenzi alespoň jednu proměnnou (regresor), která předpovídá změnu subjektivní kvality života (závislé proměnné) na statisticky významné úrovni. V programu SPSS jsem k testování zvolil metodu hierarchického vkládání proměnných po tzv. blocích (tzv. metoda *blockwise entry*). Díky této metodě lze určit vliv jednotlivých bloků (které v mém modelu odpovídají dimenzím) na závislou proměnnou (tedy na celkovou spokojenost s kvalitou života).

Jednotlivé bloky i proměnné uvnitř těchto bloků jsou seřazené podle důležitosti, s níž predikují variabilitu závislé proměnné. Při této metodě je obvyklé, že na začátku testování o důležitosti, a tedy i pořadí, v němž proměnné vstupují do modelu, rozhoduje sám výzkumník (Field, 2005). Při řazení proměnných v ekonomické, osobní i sociální dimenzi jsem vycházel z dostupné literatury a výzkumů.

Mírný problém nastal pouze u proměnných v sociální dimenzi, o jejichž významu pro kvalitu života není k dispozici mnoho údajů. V případě sociální dimenze jsem proto v oddělené analýze použil tzv. metodu *stepwise*. Tato metoda řadí proměnné na základě matematických výpočtů podle toho, nakolik přispívají k predikci závislé proměnné. Je tedy vhodná v případech, kdy výzkumník nedokáže určit důležitost proměnných na základě svých zkušeností a znalostí.

Následující Tabulka 15 ukazuje bloky jednotlivých proměnných a jejich řazení při testování základního modelu.

¹⁷ V případě environmentálních proměnných jsem zredukoval (překódoval) původní tři a čtyřbodové škály na dvouznakové. U proměnné *kvalita ovzduší* tak zůstaly možnosti „ovzduší je problém“ a „ovzduší není žádný problém“. Analogicky u proměnné *přístup k zeleným plochám* jsem pracoval s variantami „obtížný přístup“ a „jednoduchý přístup“.

Tabulka 15: Proměnné a jejich rozřazení do bloků při testování základního modelu

Blok	Dimenze	Nezávislé proměnné	Metoda
1	Ekonomická	Spokojenost se životní úrovní	Enter
2	Ekonomická	Schopnost vyjít s penězi	Enter
	Ekonomická	Spokojenost se zaměstnáním	
3	Osobní	Vlastní zdraví	Enter
	Osobní	(dummy) Nezaměstnaný nebo neschopný pracovat	
	Osobní	(dummy) Základní vzdělání	
	Osobní	(dummy) Střední vzdělání	
	Osobní	(dummy) Nikdy nebyl ženatý / vdaná (single)	
	Osobní	(dummy) Rozvedený(á) nebo žijící odděleně	
	Osobní	(dummy) Vdovec/vdova	
	Osobní	Věk	
4	Společenská	Spokojenost s rodinným životem	Enter
	Společenská	Důvěra v ostatní lidi	
	Společenská	Důvěra ve vládu	
	Společenská	Důvěra v právní systém	
	Společenská	(dummy) Lidé s žádnými kontakty	
5	Sociální	Spokojenost s kvalitou penzijního systému	Stepwise
	Sociální	Spokojenost s kvalitou zdravotnictví	
	Sociální	Spokojenost s kvalitou vzdělávání	
	Sociální	Spokojenost s dopravní dostupností	
	Sociální	Spokojenost s kvalitou péče o děti	
6	Environmentální	(dummy) Znečištění ovzduší je velký problém	Enter
	Environmentální	(dummy) Přístup k zeleným a rekreačním plochám je obtížný	

zdroj: autor

Finální model (viz Tabulka 16) obsahuje pro každou dimenzi alespoň jednu proměnnou, která se ve statistickém testování ukázala jako nejvýznamnější. Hlavním ukazatelem pro zařazení dané proměnné do finální verze modelu byla statistická významnost. V okamžiku, kdy klesla pod 95 % ($p > .05$), jsem danou proměnnou z modelu vyřadil, jelikož bylo málo pravděpodobné, že ovlivňuje subjektivní kvalitu života. V případě, že se v dané dimenzi objevilo více statisticky významných proměnných, zařadil jsem do modelu proměnnou s vyšším standardizovaným koeficientem beta. Koeficient beta určuje

vliv nezávislých proměnných na závisle proměnnou. Model tedy obsahuje proměnné s největším vlivem na celkovou spokojenost s kvalitou života.¹⁸

Důvodem, proč společenská dimenze obsahuje dvě proměnné, je argument, že tato dimenze má dvě vnitřní úrovně. První proměnná, rodinný život, postihuje tzv. mikroúroveň, která zahrnuje vztahy s nejbližším okolím. Proměnná důvěra v ostatní lidi reprezentuje tzv. makroúroveň, jež odkazuje na vnímání širších společenských vztahů.

Určité změny oproti původní charakteristice proměnných uvedených v Příloze 2 jsem provedl rovněž v případě škál. U proměnné vlastní zdraví používám v regresním modelu škálu, u které vyšší hodnota odkazuje na horší zdraví. Tato změna je důležitá při interpretaci výsledků (jak vysvětluji níže u konkrétního případu). V případě environmentální proměnné jsem původní čtyřbodovou škálu překódoval na dummy proměnnou, přičemž měřím, jaký vliv má na subjektivní kvalitu života špatný přístup k zeleným plochám.

Tabulka 16: Finální model subjektivní kvality života použitý pro regresní analýzu

Dimenze	Nezávislé proměnné (regresory)	Škála
Ekonomická	Životní úroveň	1–10, kdy 1 = naprosto nespokojen a 10 = naprosto spokojen
Společenská	Rodinný život	1–10, kdy 1 = naprosto nespokojen a 10 = naprosto spokojen
	Důvěra v ostatní lidi	1–10, kdy 1 = naprosto nedůvěřuji a 10 = zcela důvěřuji
Osobní	Vlastní zdraví	1–5, kdy 1 = velmi dobré až 5 = velmi špatné
Sociální	Kvalita vzdělání	1–10, kdy 1 = velmi nízká úroveň a 10 = velmi vysoká úroveň
Environmentální	Špatný přístup k zeleným plochám	Dummy, 0 = kontrolní skupina, 1 = velmi a spíše obtížný přístup

zdroj: autor

Kvalitu finálního modelu, tedy jeho přesnost při reprezentaci skutečných dat, jsem ověřil pomocí doporučených testů pro regresní analýzu (Field, 2005).

Důležitým ukazatelem kvality modelu je adjustovaný koeficient determinace R^2 (dále též jako adj. R^2). Koeficient determinace vyjadřuje, jaký podíl variability závisle proměnné daný model vysvětluje. Jinými slovy, jak velký podíl změny v celkové spokojenosti

¹⁸ Případné zařazení dalších proměnných jsem ověřil rovněž pomocí adjustovaného koeficientu determinace R^2 . Jeho hodnota po přidání dalších proměnných nevzrostla, což znamená, že zařazení většího počtu proměnných nezvýšilo schopnost modelu vysvětlit změnu subjektivní kvality života, a tudíž jejich zařazení do modelu není bezpodmínečně nutné.

s kvalitou života lze vysvětlit pomocí nezávislých proměnných (regresorů), zahrnutých ve výše uvedeném modelu.

Koeficient determinace může nabývat hodnoty od 0 do 1. Čím blíže je ukazatel adj. R^2 hodnotě 1, tím přesněji daný model vysvětluje změnu závisle proměnné. Naopak, pokud se jeho hodnota rovná nule, pak proměnné v modelu neposkytují o změně závisle proměnné žádnou informaci. Takový model je zcela neúčinný. Ukazatel R^2 lze vyjádřit rovněž v procentech. Sto procent (R^2 má hodnotu 1) znamená, že daný model zahrnuje všechny existující faktory, které závisle proměnnou ovlivňují. Jde o tzv. dokonalou predikci. Oproti tomu nula procent (R^2 má hodnotu 0) indikuje, že proměnné zahrnuté v modelu nemají na cílovou proměnnou žádný vliv.

Dalším způsobem, který jsem zvolil při ověřování kvality modelu, bylo jeho testování na jiných vzorcích dat. Konkrétně jsem model testoval na datech pro roky 2007 a 2016 a rovněž pro různé skupiny zemí (dle ekonomického dopadu a dle úrovně subjektivní kvality života). Obecně platí, že kvalita modelu je nízká, pokud se hodnota R^2 u jednotlivých vzorků výrazně liší. V takovém případě nelze výsledky modelu zobecňovat na celou populaci.

V případě finální verze modelu dosáhl ukazatel R^2 hodnoty 0.451 pro data z roku 2007 a 0.445 pro rok 2016. Pomocí proměnných v tomto modelu lze tedy vysvětlit přibližně 45 % změny spokojenosti s celkovou kvalitou života. Tento výsledek si lze představit tak, že pokud hodnota celkové spokojenosti vzroste o 1 bod (na škále od 1–10), indikátory zahrnutými v modelu lze vysvětlit 45 % z hodnoty tohoto růstu, tedy přibližně 0.45 bodu. Zbytek ovlivňují další faktory, které však v modelu nejsou zahrnuty. Při testování dalších vzorků dat pro různé skupiny zemí se adj. R^2 pohyboval od 0.371 po 0.500.

Pro určení, zda je model dostatečně kvalitní a jeho výsledky zobecnitelné, neexistují přesně vymezená kritéria. Lze pouze obecně říci, že v případě společenských věd je kvalita modelů vyjádřená pomocí R^2 nižší než v přírodních vědách, kde jsou modely mnohem přesnější. Na druhé straně, ve společenských vědách, zejména při zkoumání celé společnosti, je velmi obtížné, ne-li nemožné, zahrnout do modelu všechny faktory, které mohou závisle proměnnou ovlivnit.

Při srovnání kvality mého modelu si proto musím vystačit se srovnáním s obdobnými výzkumy. Například ve výzkum Eurostatu z roku 2016 (Mercy et al., 2016) se adj. R^2

modelu pohybovalo od 13.5 % do 42.5 %. V případě testování modelu s nejvyšším adj. R^2 na různých vzorcích se jeho hodnota pohybovala od 29.6 % do 47.5 % (Mercy et al., 2016, Fleche et al., 2011). Tyto hodnoty stačily k tomu, aby autoři výzkumu považovali model za dostatečně kvalitní. V tomto srovnání výše představený model obstál, proto jej rovněž považují za dostatečně kvalitní a jeho výsledky za zobecnitelné na celou populaci.

(2) Vliv jednotlivých dimenzí na kvalitu života

Z analýzy spokojenosti v předešlých dvou kapitolách vyplývá, že vliv krize na subjektivní kvalitu života byl poměrně slabý. Tento výsledek však nevypovídá o váze jednotlivých dimenzí. Nedokážeme z něj určit, nakolik krize změnila dosavadní pohled obyvatel západních států (konkrétně členských států EU) na to, co je pro kvalitu života důležité. V této části se proto zaměřuji na analýzu dat EQLS z roku 2007 a 2016 pomocí vícenásobné regrese, díky které je možné zjistit, jak se po krizi z roku 2008 změnil vliv ekonomické, společenské, osobní, sociální a environmentální dimenze a jejich indikátorů na hodnocení subjektivní kvality života.

Pro stanovení významu jednotlivých dimenzí využívám ukazatel změny adjustovaného koeficientu determinace (adj. R^2). Změna adj. R^2 ukazuje, o kolik se zvýšil adjustovaný koeficient determinace (adj. R^2) modelu po postupném zařazení regresorů z jednotlivých dimenzí. Jinými slovy, o kolik se zvýšila schopnost modelu vysvětlit změnu celkové spokojenosti s kvalitou života po zařazení proměnných z ekonomické, společenské, osobní, sociální a environmentální dimenze do regresního vzorce. Tímto způsobem je možné zjistit, jak velký podíl variability (změny) subjektivní kvality života připadá na ekonomickou, společenskou, osobní, sociální a environmentální dimenzi. Porovnáním těchto podílů v roce 2007 a 2016 mohu určit, zda se vliv dané dimenze na subjektivní kvalitu života zvýšil, či poklesl.

I když analýza vlivu dimenzí pomocí adj. R^2 leccos napoví i o vlivu konkrétních regresorů, nelze z ní vyčíst, jak silný je vztah mezi konkrétními proměnnými a celkovou spokojeností s kvalitou života. Například na základě analýzy změny adj. R^2 je možné zjistit, jak velký podíl změny subjektivní kvality života vysvětluje ekonomická dimenze, ale není z ní zřejmé, o kolik se zvýší subjektivní kvalita života, pokud vzroste životní úroveň (ekonomický regresor). Podobně není možné určit, jakou roli hrají v kvalitě života rodinné vztahy nebo důvěra v ostatní (regresory patřící do společenské dimenze) a

podobně. Proto analýzu doplňuji o standardizovaný koeficient beta. Díky němu lze porovnat nejen jak velký je vliv jednotlivých regresorů na subjektivní kvalitu života, ale je možné zjistit i to, zda daný regresor přispívá ke zvýšení, či snížení kvality života.

Síla vztahu mezi subjektivní kvalitou života a daným regresorem se odvíjí od výše standardizovaného koeficientu beta, který může nabývat hodnot mezi 0 a 1, případně -1. Platí, že čím více se hodnota blíží 1 (nebo -1), tím je vztah mezi daným regresorem a kvalitou života silnější (hodnotu koeficientu beta nelze, na rozdíl od adj. R^2 , převést na procenta). A naopak, nulová hodnota koeficientu beta znamená, že proměnná nemá na kvalitu života žádný vliv. Směr vztahu (tedy jestli daný regresor přispívá ke zvýšení, či snížení subjektivní kvality života) lze určit podle toho, jestli je hodnota koeficientu kladná či záporná. Pokud je hodnota koeficientu beta kladná, pak to znamená, že regresor (resp. jeho rostoucí hodnota) zvyšuje kvalitu života. Pokud je hodnota koeficientu záporná, pak má rostoucí hodnota regresoru na kvalitu života negativní vliv.

V následující analýze postupně znázorňuji výsledky pro dané ukazatele pomocí několika tabulek a grafů. Grafy využívám především pro lepší znázornění rozdílů mezi obdobími před a po krizi, a rovněž mezi jednotlivými skupinami zemí.

Analýzu provádím ve třech krocích. Nejprve analyzuji výsledky pro výše uvedené ukazatele na úrovni EU 27. Následně se zaměřuji na analýzu skupin zemí rozdělených dle ekonomických dopadů krize, což mi umožňuje zjistit, nakolik význam jednotlivých dimenzí a regresorů ovlivnil průběh krize. A do třetice se zabývám tím, jak krize ovlivnila význam dimenzí a jejich regresorů ve skupině zemí s vysokou, střední a nízkou kvalitou života.

Nejprve se tedy zaměřím na to, jaký vliv měly jednotlivé dimenze a regresory na vnímání subjektivní kvality života v EU 27 v roce 2007 a 2016? Následující Tabulka 17 zobrazuje změnu adjustovaného koeficientu determinace (ajd. R^2) po přidání indikátorů z jednotlivých dimenzí do regresního modelu.

Tabulka 17: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života v EU 27

Dimenze	Změna adj. R ²	
	2006	2016
Ekonomická	0,379	0,398
Společenská	0,043	0,034
Osobní	0,014	0,014
Sociální	0,007	0,005
Environmentální*	0,001	0,000
R²	0,445	0,452
N = počet respondentů	28 094	28 108

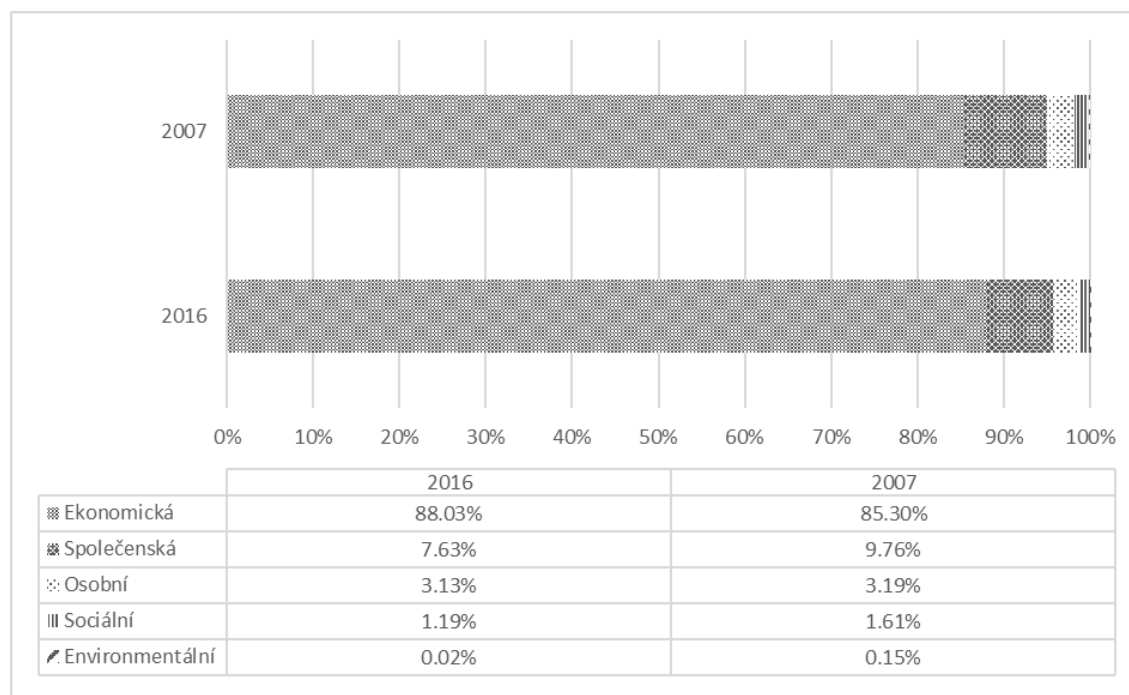
pozn.: * $p < .05$, ve všech ostatních dimenzích $p < .001$
zdroj: autor na základě dat EQLS

Z hodnot v tabulce vyplývá, že největší podíl variability, a tedy i vlivu na subjektivní kvalitu života, připadal na úrovni EU 27 před i po krizi na ekonomickou dimenzi. V roce 2007 ekonomická dimenze vysvětlovala 37,9 % změny subjektivní kvality života, po krizi to bylo ještě o necelá 2 % více (konkrétně 39,8 %).

Význam ostatních dimenzí byl mnohem nižší a po krizi se ve většině dimenzí ještě snížil. Podíl variability společenské dimenze, která zahrnuje kvalitu rodinných i společenských vztahů, poklesl ze 4,3 % v roce 2007 na 3,4 % v roce 2016. Význam osobní dimenze, kterou v modelu zastupuje proměnná vlastní zdraví, činil před i po krizi 1,4 %. Vliv sociální dimenze, jež vyjadřuje vliv kvality veřejných a sociálních služeb na kvalitu života, byl nižší než jedno procento, konkrétně 0,7 % v roce 2007 a 0,5 % v roce 2016. Environmentální dimenze, představující význam přírody v životě lidí, nevysvětlovala téměř žádnou změnu v kvalitě života, což indikuje její velmi nízký vliv. Byť jsou hodnoty v případě dvou posledních dimenzí extrémně nízké, jsou statisticky významné. Můžeme tedy s jistotou říci, že tyto dimenze nejsou při hodnocení subjektivní kvality života příliš důležité.

Následující Graf 9 ukazuje relativní podíly variability jednotlivých dimenzí v letech 2007 a 2016. Pojem „relativní“ znamená, že podíly jsou vyjádřeny v rámci modelu, tedy, že představují jen podíly na variabilitě změny kvality života, kterou vysvětluje regresní model. A jak vyplývá z hodnoty adj.R², tento model vysvětluje přibližně 45 % celkové změny kvality života.

Graf 9: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života v EU27 (vyjádřeno jako relativní podíly variability jednotlivých dimenzí z celkové hodnoty adj. R²)

zdroj: autor

Srovnání relativních podílů variability ukazuje, že se vliv ekonomické dimenze na subjektivní kvalitu života po krizi mírně zvýšil. Konkrétně narostl z 85,30 % v roce 2007 na 88,03 % v roce 2016. To znamená, že v rámci regresního modelu ekonomická dimenze po krizi vysvětluje velmi vysoký (téměř 90 %) podíl celkové změny spokojenosti s kvalitou života. Význam ostatních dimenzí, který byl již tak dost nízký, buď stagnoval, anebo se ještě snížil. Po krizi klesl podíl variabilit zbývajících dimenzí následovně: společenské (z 9,76 % na 7,63 %), osobní (z 3,19 % na 3,13 %) i sociální (z 1,61 % na 1,19 %). Pouze význam obtížného přístupu k zeleným plochám se nepatrně zvýšil (z 0,02 % na 0,15 %).

Nyní se zaměřím na vztah mezi celkovou spokojeností s kvalitou života a jednotlivými regresory na úrovni EU 27. Z hodnot v následující Tabulce 18 vyplývá, že nejsilnější vztah panoval mezi subjektivní kvalitou života a regresorem životní úrovně. Vliv životní úrovně na celkovou spokojenost byl před krizí téměř třikrát větší (0,455) než vliv druhého regresoru v pořadí, jímž byl rodinný život (0,169). To znamená, že změna životní úrovně měla třikrát větší vliv na změnu spokojenosti s kvalitou života než zlepšení vztahů v rodině. Důležitější než důvěra v ostatní s předkrizovou hodnotou koeficientu beta na úrovni 0,106 se ukázalo být vlastní zdraví (-0,122). Záporná hodnota značí, že čím hůře

respondent hodnotil vlastní zdraví, tím nižší byla i jeho subjektivní kvalita života. Negativní vliv na kvalitu života měl i obtížný přístup k zeleným plochám. Byť byl tento vliv velice slabý, přesto byl statisticky významný (na úrovni 95 %).

Tabulka 18: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života na úrovni EU 27 (vyjádřeno standardizovaným koeficientem beta)

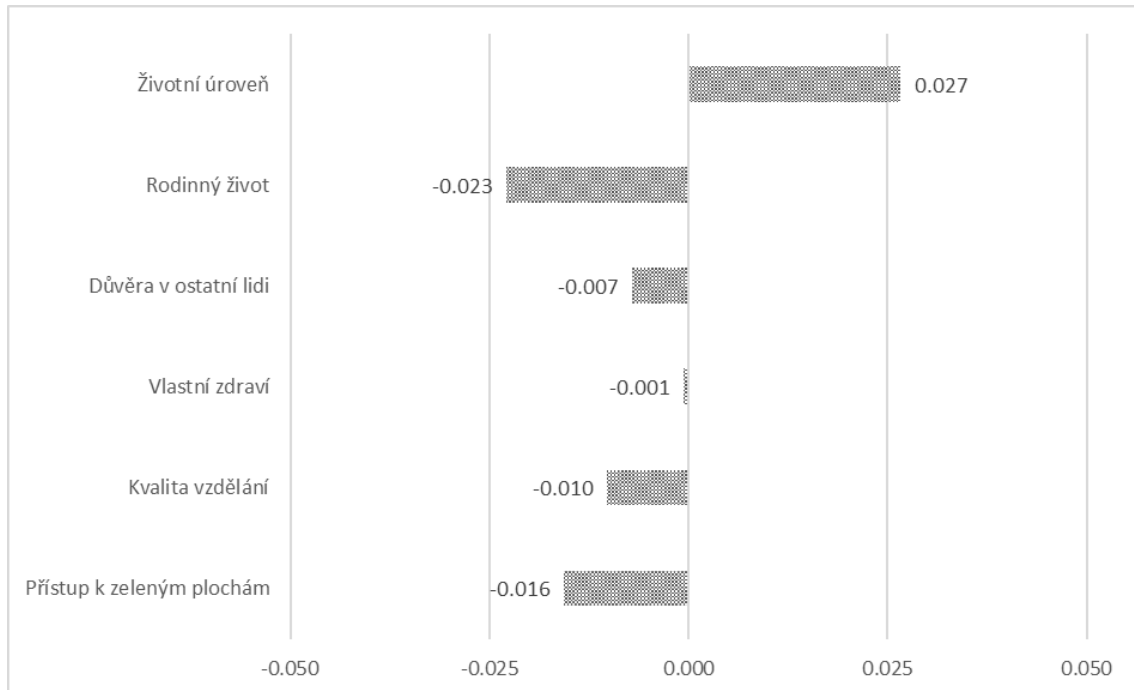
Regresor	Standardizovaný koeficient beta	
	2007	2016
Životní úroveň	0,455*	0,482*
Rodinný život	0,169*	0,146*
Důvěra v ostatní lidi	0,106*	0,099*
Vlastní zdraví	-0,122*	-0,121*
Kvalita vzdělání	0,086*	0,076*
(dummy) Přístup k zeleným plochám	-0,026*	-0,010**
N = Počet respondentů	28 094	28 110

pozn.: * $p < .001$, ** $p < .05$

zdroj: autor na základě dat EQLS

K identifikaci pokrizového růstu či poklesu síly jednotlivých regresorů opět využívám znázornění pomocí Grafu 10. V souvislosti s hodnotami, které znázorňuje, je třeba zdůraznit, že nejde o koeficienty beta, ale o jejich změnu. Kladné či záporné hodnoty v grafu tedy ukazují, nakolik vztah mezi daným regresorem a kvalitou života po krizi posílil, či oslabil, nikoli sílu či orientaci jejich vztahu.

Graf 10: Nárůst, či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života po roce 2007 (pro EU 27, vyjádřeno jako změna v hodnotě standardizovaného koeficientu beta)

zdroj: autor

Z Grafu 10 jasně vyplývá, že jediným regresorem, jehož schopnost vysvětlit změnu subjektivní kvality života se po krizi zvýšila, byla životní úroveň. Její význam vzrostl o 0,025 bodu na celkových 0,482. Vztah mezi neekonomickými regresory a subjektivní kvalitou života po krizi naopak zeslábl. Nejvíce se oslabila vazba mezi kvalitou života a rodinným životem (o -0,025). Oslabil i negativní dopad obtížného přístupu k zeleným plochám na kvalitu života (o -0,016). Pokles důležitosti ostatních regresorů byl velmi malý, i když statisticky významný.

Na základě provedené analýzy můžeme prohlásit, že na úrovni EU 27 se vliv ekonomické dimenze na kvalitu života nesnížil, naopak mírně vzrostl. To znamená, že obyvatelé v EU 27 dávali po krizi při hodnocení své kvality života o něco větší váhu své ekonomické situaci než před ní. To vyplývá i ze silnějšího vztahu mezi subjektivní kvalitou života a životní úrovní. Zvýšení či snížení životní úrovně mělo tak po krizi větší vliv na změnu spokojenosti s kvalitou života než před krizí. Vliv ostatních dimenzí i regresorů na kvalitu života a její změnu byl po krizi menší než před ní. Z těchto výsledků tedy vyplývá, že obyvatelé EU preferovali ekonomické indikátory v souvislosti se svojí kvalitou života po krizi ještě silněji než před ní.

Uvedený závěr nicméně platí pro EU 27 jako jeden celek. Nelze z něj zjistit, zda se význam ekonomické dimenze zvýšil ve všech zemích, nebo jen v některých. Z analýzy dopadů krize na celkovou subjektivní kvalitu života však vyplývá, že situaci v členských státech razantně ovlivnil průběh samotné krize. Proto se nyní zaměřím na otázku, jak se vliv ekonomické dimenze lišil v zemích, které krize postihla silněji, od těch, jež krizí prošly s menšími problémy. Dílčí zjištění vyplývající z dosavadní analýzy indikují, že mezi mírou ekonomických dopadů krize a významem ekonomické dimenze existuje poměrně silný vztah.

První informace, nakolik je tento předpoklad oprávněný, poskytuje následující Tabulka 19. Zobrazuje podíly variability jednotlivých dimenzí ve třech skupinách zemí: v (1) zemích se závažnými dopady, (2) v zemích se středními dopady a (3) v zemích s mírnými dopady (jde o stejné skupiny zemí, jejichž rozdělení jsem podrobně popsal v úvodu kapitoly 4.2).

Tabulka 19: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života dle intenzity ekonomických dopadů krize

Dimenze	Změna adj. R ²					
	2007			2016		
	Vážné dopady	Střední dopady	Mírné dopady	Vážné dopady	Střední dopady	Mírné dopady
Ekonomická	0,348	0,408	0,386	0,453	0,357	0,368
Společenská	0,065	0,049	0,026	0,032	0,048	0,030
Osobní	0,014	0,019	0,013	0,009	0,018	0,020
Sociální	0,008	0,007	0,005	0,005	0,008	0,004
Environmentální	0,000	0,001	0,000	0,000	0,001	0,000*
R²	0,435	0,483	0,430	0,499	0,433	0,421
N = počet respondentů	10 599	7 755	9 739	10 878	7 592	9 403

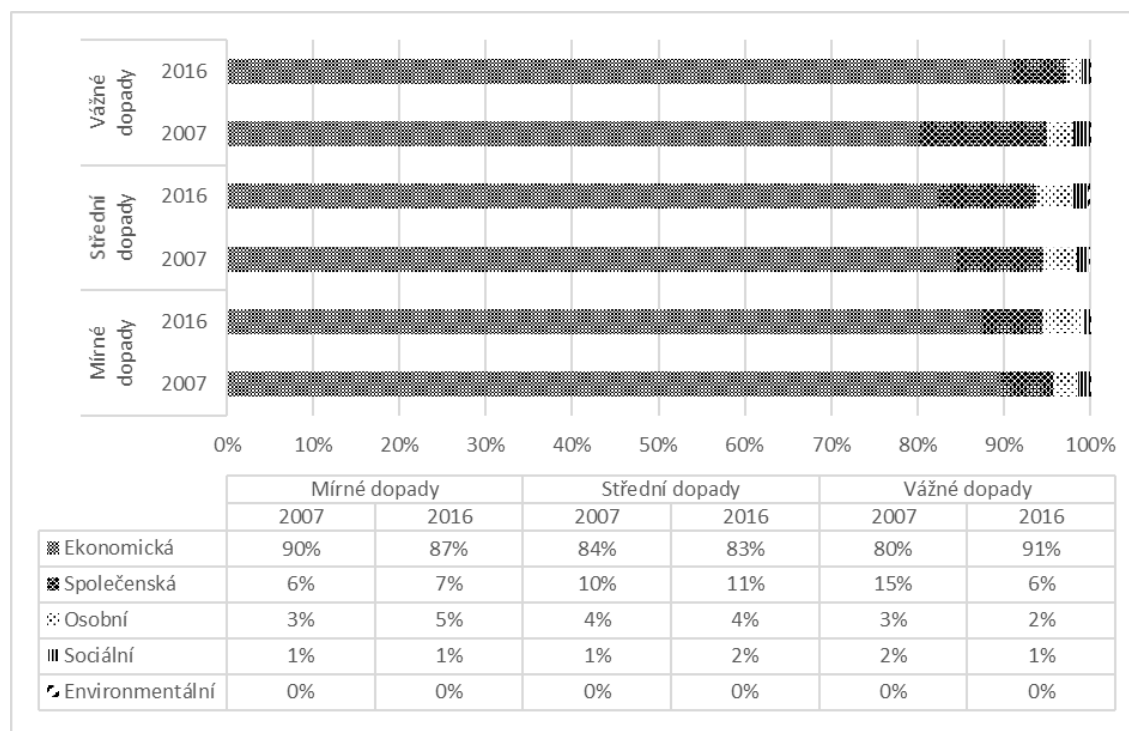
* statisticky nevýznamné, pro všechny ostatní výsledky $p < 0.05$
zdroj: autor na základě dat EQLS

Z tabulky vyplývá, že ekonomická dimenze měla na kvalitu života největší vliv již před krizí. Více než 40 % změny subjektivní kvality života vysvětlovala v zemích, které byly nastupující krizi zasaženy středně silně. Nejnižší podíl variance, necelých 35 %, měla ekonomická dimenze v zemích, jež krize zasáhla nejvážněji. V zemích, které krize postihla jen mírně, vykazovala před jejím vypuknutím necelých 39 %. Data z roku 2007 ještě neodráží průběh krize. Proto není třeba se příliš znepokojovat tím, že význam ekonomické dimenze neodpovídá závažnosti ekonomických dopadů krize.

Pohled na podíly variability v případě neekonomických dimenzí ukazuje, že jejich význam na kvalitu života byl již před krizí poměrně malý. Rozdíly mezi jednotlivými skupinami zemí nicméně nejsou podstatné, neboť opět zachycují stav před vypuknutím krize, jejíž vliv je hlavním předmětem analýzy.

Následující Graf 11 je z hlediska analýzy, nakolik krize ovlivnila důležitost ekonomické dimenze, již mnohem užitečnější. Znárodnuje relativní podíly variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života v letech 2007 a 2016 pro jednotlivé skupiny.

Graf 11: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života dle ekonomických dopadů krize (vyjádřeno jako relativní podíly variability jednotlivých dimenzí z celkové hodnoty adj. R2)

zdroj: autor

Porovnáme-li podíly variability ekonomické dimenze v letech 2007 a 2016, objeví se souvislost mezi vlivem této dimenze na subjektivní kvalitu života a průběhem ekonomické krize. Vidíme, že nejvíce (o 11 % na celkových 91 %) vzrostl význam ekonomické dimenze ve skupině zemí, které byly krizí vážně postiženy. Přitom před krizí byl její podíl v této skupině zemí nejnižší (80 %). Ve skupině s mírnými dopady naopak vliv ekonomické dimenze oslabil o 3 % a v zemích se středními dopady poklesl o 1 %.

Z provedeného srovnání je zřejmé, že míra ekonomických dopadů měla výrazný vliv na zvýšení důležitosti ekonomické dimenze.

Pokud se podíváme na ostatní neekonomické dimenze, vidíme, že v zemích se středním a mírným průběhem krize jejich podíly variability stagnovaly nebo mírně rostly, zatímco ve skupině s vážnými dopady poklesly. Tato skutečnost souvisí s nárůstem významu ekonomické dimenze, jenž v rámci uzavřeného modelu vedl logicky ke snížení významu ostatních dimenzí. I přesto stojí za zmínku poměrně významný pokles (z 15 % na 6 %) významu společenské dimenze v zemích se závažnými dopady krize.

Nyní se zaměřím na vztah mezi celkovou spokojeností s kvalitou života a jednotlivými regresory. Údaje v Tabulce 20 vyjadřují sílu a orientaci vztahu mezi regresory a subjektivní kvalitou života. Pohled na údaje z roku 2007 opět neukazuje souvislost mezi ekonomickým regresorem životní úroveň a rozdělením zemí dle dopadů krize. V případě ostatní regresorů opět platí, že jejich význam na kvalitu života byl před krizí mnohem nižší než význam životní úrovně.

Tabulka 20: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života dle ekonomického dopadu krize (vyjádřeno v hodnotách standardizovaného koeficientu beta)

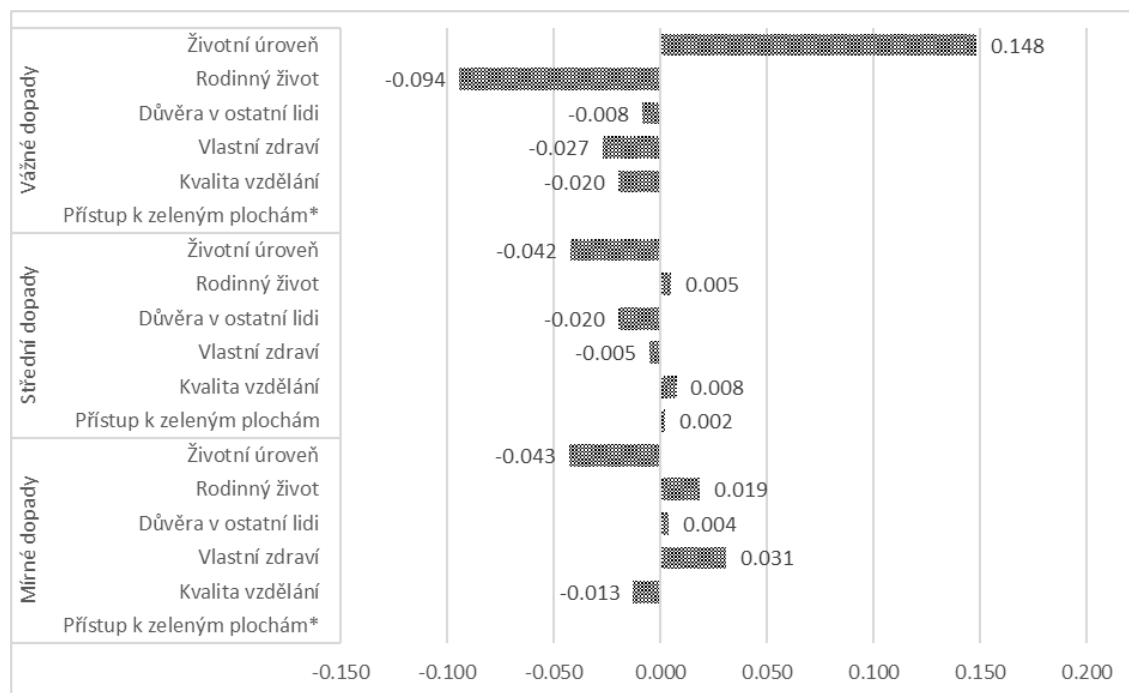
Regresor	Standardizovaný koeficient beta					
	2007			2016		
	Vážné dopady	Střední dopady	Mírné dopady	Vážné dopady	Střední dopady	Mírné dopady
Životní úroveň	0,393	0,467	0,497	0,541	0,541	0,454
Rodinný život	0,228	0,166	0,126	0,134	0,134	0,144
Důvěra v ostatní lidi	0,109	0,131	0,085	0,100	0,100	0,089
Vlastní zdraví	-0,119	-0,137	-0,117	-0,093	-0,093	-0,147
Kvalita vzdělání	0,092	0,086	0,076	0,072	0,072	0,063
Přístup k zeleným plochám	-0,019	-0,030	-0,018	-0,013*	-0,013*	0,010*

* statisticky nevýznamné, pro všechny ostatní výsledky $p < 0.05$

zdroj: autor na základě dat EQLS

Pro zodpovězení otázky, jak krize ovlivnila vztah mezi subjektivní kvalitou života a jednotlivými regresory, je užitečnější následující Graf 12, který zobrazuje změnu koeficientu beta po roce 2007. Vyplývá z něj, u kterých regresorů se vliv na celkovou spokojenost kvalitou života po krizi zvýšil a u kterých naopak oslabil.

Graf 12: Nárůst či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života dle intenzity ekonomických dopadů krize (vyjádřeno jako změna hodnoty standardizovaného koeficientu beta oproti roku 2007)

* statisticky nevýznamné, pro všechny ostatní výsledky je $p < 0.05$
zdroj: autor

Výsledky v grafu potvrzují, že závažnější průběh krize zvýšil význam ekonomických regresorů při hodnocení kvality života. V grafu vystupuje jasně do popředí významné posílení (o 0.148) ekonomického regresoru životní úrovně v zemích, které byly krizí vážně zasaženy. V zemích se středními a mírnými dopady důležitost tohoto regresoru po krizi naopak mírně oslabila (o -0.042, respektive o -0.043).

U zemí se závažným průběhem je navíc patrný přesun pozornosti (v souvislosti s hodnocením kvality života) právě na životní úroveň. Ukazuje to oslabení vztahu mezi celkovou spokojeností s kvalitou života a zbývajícími neekonomickými regresory. Nejvíce poklesla důležitost rodinných vztahů (o -0.094). Oslabil i vztah s regresorem zdraví (o -0.027) a kvality vzdělání (o -0.020). Výsledky pro environmentální regresor nebyly statisticky významné.

Ve dvou zbývajících skupinách byl pokrizový vývoj neekonomických regresorů méně jednoznačný. V zemích se středními dopady byly změny relativně malé. Nejvíce se změnila důležitost důvěry v ostatní, která poklesla (o -0.020). Ve skupině s mírnými dopady krize poměrně výrazně posílil vztah mezi kvalitou života a vlastním zdravím (o

0.031) a vzrostla i důležitost rodinného života (o 0.019). Naopak význam kvality vzdělání se mírně snížil (o -0.013).

Na základě provedené analýzy lze jednoznačně prohlásit, že zvýšení vlivu ekonomické dimenze souviselo se závažností ekonomických dopadů krize. Důkazem je výrazný nárůst podílu variability ekonomické dimenze na celkové změně subjektivní kvality života ve skupině zemí se závažným průběhem krize. V těchto zemích měl na hodnocení kvality života mnohem silnější vliv ukazatel životní úrovně. V zemích, které prošly krizí s obzvláště velkými problémy, obyvatelé svázali kvalitu svého života s ekonomickými ukazateli silněji než před krizí.

Nyní se zaměřím na poslední bod analýzy, a sice, jak krize ovlivnila význam jednotlivých dimenzí v zemích s různou úrovní kvality života. Jak ukazují mnohé studie (např. Djankov et al., 2015; Guriev & Zhuravskaya, 2009; Nikolova, 2016; a další), a zároveň i data v tomto výzkumu, v zemích, kde je celková kvalita života nižší, mají ekonomické faktory větší význam. Je tedy možné předpokládat, že ekonomická krize v zemích s nízkou subjektivní kvalitou života ještě posílila vliv ekonomické dimenze.

Základní soubor 27 členských zemí EU jsem opět rozdělil do tří skupin dle úrovně subjektivní kvality života před krizí. První skupiny tvoří (1) země s vysokou úrovní subjektivní kvality života, druhou (2) země se střední úrovní subjektivní kvality života a třetí (3) země s nízkou úrovní subjektivní kvality života (viz úvodní kapitola 4.2).

V následující analýze se nejprve zaměřuji na to, jak jednotlivé dimenze „sytí“ celkovou spokojenost se životem. Stejně jako v předešlých částech k tomu využívám ukazatel změny adjustovaného koeficientu variance R^2 .

Z následující Tabulky 21 vyplývá, že největší vliv na subjektivní kvalitu života měla ve všech třech skupinách ekonomická dimenze. Na rozdíl od analýzy ekonomických dopadů potvrzuje rozdělení zemí výchozí předpoklad, a sice že ekonomická dimenze byla významnější v zemích s nižší subjektivní kvalitou života. V zemích s nízkou kvalitou života činil před krizí podíl variability ekonomické dimenze 38,5 %, což bylo o 3 % více než v zemích se střední a o 13 % více než v zemích s vysokou subjektivní kvalitou života. Po krizi se rozdíl mezi oběma krajními skupinami ještě zvýšil.

Z ostatních dimenzí měla nejsilnější vliv na kvalitu života ta společenská. Největšího významu nabývala před krizí v zemích s nejvyšší kvalitou života, ve kterých vysvětlovala

8,5 % variability kvality života. V případě zemí se střední a nízkou kvalitou života byl podíl variability společenské skupiny poloviční, přibližně kolem 4 %. Rovněž osobní dimenze měla před krizí větší vliv v zemích s vyšší kvalitou života, kde vysvětlovala přes 2 %. Ve zbývajících dvou skupinách činil její podíl 1,7 %, respektive 1 %.

Přínos zbývajících dvou dimenzí byl pro vysvětlení změny kvality života zanedbatelný. Jejich podíl variance byl nižší než 1 %. V případě environmentální dimenze se výsledky navíc ukázaly jako statisticky málo významné ($p > 0.05$).

Tabulka 21: Podíl variability jednotlivých dimenzí na celkové změně subjektivní kvality života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života

Dimenze	Změna adj. R ²					
	2007			2016		
	Země s vyšší SKŽ	Země se střední SKŽ	Země s nižší SKŽ	Země s vyšší SKŽ	Země se střední SKŽ	Země s nižší SKŽ
Ekonomická	0,255	0,355	0,385	0,301	0,343	0,468
Společenská	0,085	0,040	0,042	0,072	0,036	0,026
Osobní	0,022	0,017	0,010	0,035	0,022	0,003
Sociální	0,007	0,005	0,005	0,004	0,004	0,004
Environmentální	0,002	0,000	0,000*	0,001*	0,000*	0,000*
Adj. R ²	0,369	0,417	0,442	0,411	0,405	0,500
N = počet respondentů	2347	18196	6987	2346	17885	7641

* statisticky nevýznamné, pro všechny ostatní výsledky $p < 0.05$

zdroj: autor na základě dat EQLS

V Grafu 13 níže, který ukazuje relativní podíly variance jednotlivých dimenzí, vidíme, že po roce 2007 se význam ekonomické dimenze zvýšil jak ve skupině s nízkou, tak ve skupině s vysokou kvalitou života. V první skupině činil nárůst 6 % a ve druhé 4 %. Ve skupině se střední kvalitou života zůstal podíl variance ekonomické dimenze stejný jako před krizí.

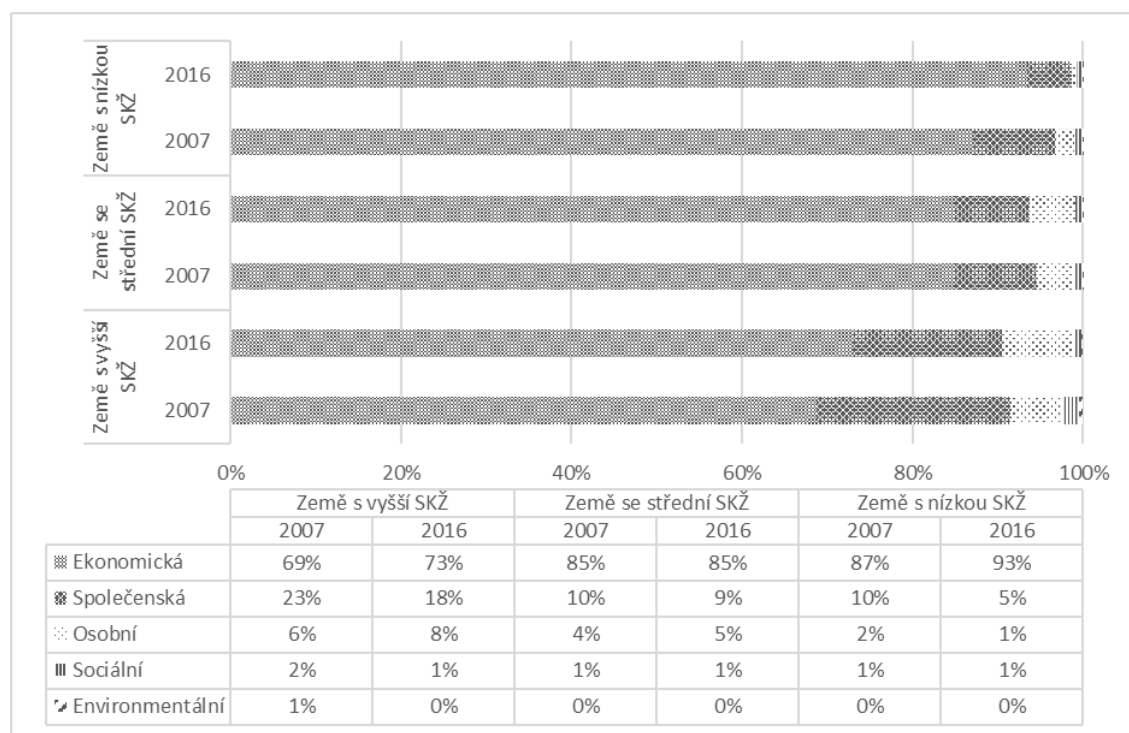
Podstatnější, než nárůst je spíše celkový podíl variance ekonomické dimenze. V zemích s nízkou subjektivní kvalitou života vysvětlovala ekonomická dimenze v rámci modelu 93 % změny kvality života. To znamená, že v těchto zemích ekonomická dimenze vysvětlovala téměř veškerou změnu kvality života v daném modelu. Nejenže tak vysoký podíl variance svědčí o dominantním vlivu ekonomické dimenze v těchto zemích, je rovněž o 20 % vyšší než v zemích s vysokou a o 8 % vyšší než v zemích se střední kvalitou života. V porovnání se stavem před krizí se v obou případech rozdíl zvýšil.

Nárůst významu ekonomické dimenze kompenzoval pokles téměř ve všech ostatních dimenzích. Podíl variance společenské dimenze poklesl o 5 % v zemích s nejvyšší i s nejnižší kvalitou života. Zatímco v prvně jmenované skupině dosahoval význam společenské dimenze i po poklesu 18 %, v zemích s nejnižší kvalitou života klesl na celkových 5 %. V zemích se střední kvalitou života poklesl vliv společenské dimenze jen o 1 % na celkových 9 %.

Jedinou výjimkou, která narušila sestupný trend v neekonomických oblastech, byla osobní dimenze. Její vliv na kvalitu života se po krizi nepatrně zvýšil v zemích s nejvyšší a střední kvalitou, a to o 2 %, respektive o 1 %.

Vliv sociální a environmentální dimenze zůstal na velmi nízké úrovni. V případě environmentální dimenze navíc opět platí, že výsledky nejsou statisticky významné.

Graf 13: Vliv jednotlivých dimenzí na subjektivní kvalitu života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života (vyjádřeno jako relativní podíly variability jednotlivých dimenzí z celkové hodnoty adj. R²)

zdroj: autor

Podíváme-li se na hodnoty jednotlivých regresorů (viz Tabulka 22 níže), vidíme, že regresor životní úrovně byl před krizí opět nejdůležitější v zemích s nízkou kvalitou života. Hodnota koeficientu beta zde dosahovala úrovně 0,490, což bylo o 0,046 více než v zemích se střední a o 0,175 bodu více než v zemích s vysokou kvalitou života.

Rodinné vztahy měly nejsilnější vazbu na kvalitu života v zemích s vysokou kvalitou života, kde koeficient beta činil před krizí 0,247. V zemích se střední a nejnižší kvalitou života byl vliv tohoto regresoru o 0,069, respektive o 0,103 nižší. Horší stav vlastního zdraví byl před krizí opět důležitějším ukazatelem kvality života v zemích s nejvyšší kvalitou života (-0,147). Důležitost důvěry v ostatní lidi byla naopak významnější v zemích s nejnižší kvalitou života (0,133). V zemích s vysokou kvalitou života byla však jen o málo nižší (0,126). Spokojenost se vzdělávacím systémem měla pozitivní vliv na kvalitu života ve všech skupinách na přibližně stejné úrovni, která se pohybovala od 0,072 v případě zemí s nízkou a střední kvalitou života do 0,087 v zemích s nejvyšší kvalitou života. Avšak celkově byl vliv tohoto regresoru velice nízký. Obtížný přístup k zeleným plochám kvalitu života naopak velmi mírně snižoval v zemích s vysokou a střední kvalitou života. V zemích s nízkou kvalitou života nebyl vliv tohoto regresoru před krizí statisticky významný.

Tabulka 22: Orientace a síla vztahu mezi regresory a celkovou spokojeností s kvalitou života v zemích rozdělených dle úrovně kvality života (vyjádřeno v hodnotách standardizovaného koeficientu beta)

Regresor	Standardizovaný koeficient beta					
	2007			2016		
	Země s vyšší SKŽ	Země se střední SKŽ	Země s nižší SKŽ	Země s vyšší SKŽ	Země se střední SKŽ	Země s nižší SKŽ
Životní úroveň	0,315	0,444	0,490	0,366	0,436	0,570
Rodinný život	0,247	0,178	0,144	0,248	0,163	0,111
Důvěra v ostatní lidi	0,126	0,086	0,133	0,050	0,090	0,108
Vlastní zdraví	-0,147	-0,133	-0,104	-0,193	-0,150	-0,055
Kvalita vzdělání	0,087	0,072	0,072	0,069	0,063	0,066
Přístup k zeleným plochám*	-0,044	-0,018	0,000*	-0,024*	0,006*	-0,008*

* statisticky nevýznamné, pro všechny ostatní výsledky $p < 0.05$

zdroj: autor na základě dat EQLS

Z následujícího Grafu 14, který ukazuje posílení či oslabení vztahu mezi celkovou spokojeností s kvalitou života a jednotlivými regresory po roce 2007, vidíme, že k výraznějším změnám došlo v případě regresoru životní úrovně. Jeho vliv narostl nejvíce v zemích s nejnižší kvalitou života, kde se zvýšil o 0,080 na celkovou hodnotu 0,570. Poměrně výrazně narostl vliv tohoto prediktoru i v zemích s nejvyšší životní úrovní, a to o 0,051. I přesto činila celková hodnota beta koeficientu jen 0,366. I po krizi tedy měl

ukazatel životní úrovně v této skupině zemí nejmenší vliv na celkovou spokojenost s kvalitou života. V zemích se střední kvalitou života se význam životní úrovně nepatrně snížil (o -0,008) na hodnotu 0,436.

Další výraznější změny můžeme zaznamenat v souvislosti s regresory důvěry, vlastního zdraví a částečně též v rodinných vztazích.

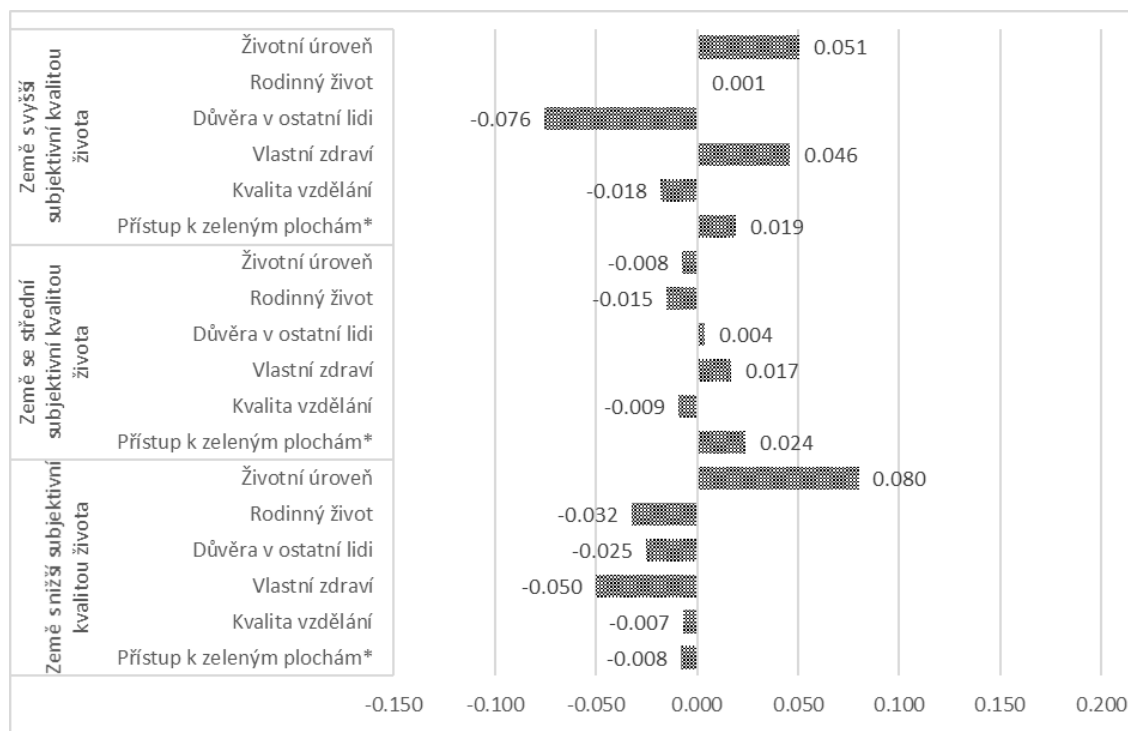
K největší změně v případě regresoru důvěry v ostatní lidi došlo ve skupině zemí s vyšší kvalitou života, ve kterých se jeho vliv snížil o -0,076 bodu na konečnou úroveň 0,126. K poklesu o -0,025 bodu došlo i v zemích s nižší kvalitou života. Hodnota tohoto regresoru činila po krizi v těchto zemích 0,108. V zemích se střední kvalitou života došlo k nepatrnému zvýšení o 0,004 na celkových 0,090. Zůstala tedy na nejnižší úrovni ze zkoumaných skupin zemí.

K poměrně velkým změnám došlo v souvislosti s regresorem vlastního zdraví. Jeho váha se zvýšila v zemích s nejvyšší kvalitou života, a to o 0,046 na hodnotu -0,193. V zemích se střední kvalitou života došlo rovněž k mírnému zvýšení významu zdraví o 0,017 na hodnotu -0,150. Naopak v zemích s nejnižší kvalitou života význam zdraví poklesl o -0,050 na hodnotu -0,055, což je nejnižší úroveň ze zkoumaných skupin zemí.

Význam rodinných vztahů se po krizi příliš nezměnil. K významnější změně, a sice k poklesu o -0,025 bodu, došlo v zemích s nejnižší kvalitou života. Hodnota prediktoru na úrovni 0,111 byla po krizi v této skupině nejnižší. V zemích se střední kvalitou života význam rodinných vztahů rovněž mírně poklesl, a to o -0,015 bodu na hodnotu 0,144. V zemích s nejvyšší kvalitou života zůstal vliv tohoto regresoru po krizi prakticky beze změny. Jeho hodnota 0,248 byla zároveň nejvyšší z posuzovaných skupin zemí.

V ostatních případech byly změny v hodnotách regresorů velice nízké. Změny v hodnotách přístupu k zeleným plochám nelze vzhledem k jejich nízké statistické významnosti posuzovat.

Graf 14: Nárůst či pokles vlivu jednotlivých regresorů na celkovou spokojenost s kvalitou života v zemích rozdělených dle úrovně subjektivní kvality života (vyjádřeno jako změna hodnoty standardizovaného koeficientu beta oproti roku 2007)

zdroj: autor

Analýza dat v zemích rozdělených dle předkrizové úrovně subjektivní kvality života ukázala, že krize zvýšila podíl variability ekonomické dimenze na celkové změně kvality života zejména v zemích s nízkou kvalitou života. Potvrdil se tak předpoklad, že krize v těchto zemích zvýší důležitost ekonomických ukazatelů. I když rozdíl mezi zeměmi s vysokou a nízkou kvalitou života existoval v tomto ohledu již před krizí, po krizi se ještě zvýšil. Zatímco v roce 2007 činil rozdíl v podílu variance ekonomické dimenze mezi oběma skupinami 13 %, po krizi vzrostl téměř na 17 %.

Co se týče zbývajících dimenzí vyniká ještě rozdíl v důležitosti společenské dimenze. V zemích s nižší kvalitou života byl její význam po krizi téměř třikrát nižší než v zemích s nejvyšší subjektivní kvalitou života. Je však třeba podotknout, že celkový vliv této dimenze je poměrně nízký.

Pokud se zaměříme na relativní podíly variance jednotlivých dimenzí uvnitř modelu, rozdíl mezi zeměmi s nejvyšší a nejnižší kvalitou života ještě více vynikne. Zatímco v zemích s nejvyšší mírou kvality života vysvětlovala po krizi ekonomická dimenze 73 %, v případě zemí s nejnižší mírou kvality života to bylo o 20 % více. Na ekonomickou dimenzi připadalo v těchto zemích celkově 93 % variance. Tedy téměř celá změna kvality

života v rámci daného modelu se dala vysvětlit pomocí změny spokojenosti v ekonomické dimenzi. To znamená, že v těchto zemích dávali lidé ostatním neekonomickým dimenzím při hodnocení své celkové spokojenosti mnohem menší váhu. Země ve střední skupině jsou v tomto ohledu, s 85 % podílem variance ve prospěch ekonomické dimenze, o něco blíže skupině s nižší kvalitou života.

Významné rozdíly se ukazují i při porovnání jednotlivých regresorů. Pokrizová hodnota beta koeficientu pro regresor „životní úroveň“ činila u zemí s nízkou subjektivní kvalitou života 0,570, což bylo o 0,204 více než v případě zemí s nejvyšší kvalitou života. V zemích s vyšší subjektivní kvalitou života stojí rovněž za povšimnutí poměrně značný nárůst důležitosti regresoru „vlastní zdraví“, jehož vliv se zvýšil o 0,046 na hodnotu -0,193. Střední skupina zemí byla s hodnotou 0.436 blíže zemím s vyšší kvalitou života. To platí i pro regresory „rodinných vztahů“ a „vlastního zdraví“.

Z celkového srovnání tedy vyplývá, že po krizi zde existuje jedna skupina zemí s výrazně dominantním postavením ekonomické dimenze. Zatímco v zemích se střední a vyšší kvalitou života lidé do hodnocení subjektivní kvality života vedle ekonomických faktorů promítají i situaci v neekonomických oblastech, v zemích s nízkou kvalitou života celkové hodnocení téměř zcela závisí na materiálních podmínkách. V těchto zemích lze proto očekávat, že lidé budou v souvislosti s kvalitou života mnohem silněji preferovat rozvoj postavený na ekonomickém růstu než v zemích, kde je vliv neekonomických determinant slabší.

4.3 Výsledky analýzy

Než představím výsledky analýzy, stručně připomenu její cíle a konceptuální východiska. Cílem analýzy bylo zhodnotit, k jakým změnám došlo v posuzování a měření kvality života a rozvoje v západních státech po krizi z roku 2008. Součástí této analýzy je rovněž zhodnocení charakteru této změny, konkrétně, zda šlo o změnu paradigmatickou nebo parametrickou, jaké byly důvody daného charakteru změny a její zdroj, tedy, zda k ní došlo v důsledku selhání institucionálního uspořádání nebo transformace společenských preferencí.

Analýza je založena na konceptualizaci kvality života, která kvalitu života definuje jako výsledek určitého institucionálního uspořádání. To znamená, že instituce v souvislosti s kvalitou života plní nejen procedurální funkci, která spočívá v zajištění dosažení shody společnosti na tom, co je pro kvalitu života důležité, ale i zajišťují praktickou realizaci této shody. Důležitým bodem konceptualizace je ukotvení institucionálního uspořádání v hlubším normativně-ideovém rámci (politickém paradigmatu). To znamená, že shoda na tom, co je pro kvalitu života a rozvoj důležité nevyhází jen z potřeb společnosti, ale je definována i normativním východiskem, které určují nejen, co je z hlediska kvality života potřebné, ale i co je hodnotné. V této souvislosti jsem na základě prostudované literatury definoval tři hlavní normativně-ideová východiska (ekonomická, environmentální a sociální), od nichž se odvíjí definice, cíle i způsoby měření kvality života.

Na pojetí kvality života, jakožto výsledku institucionálního uspořádání, navazuje i konceptualizace změny. Podle této konceptualizace dochází k institucionální změně především v důsledku krizové situace, která může vyvolat pochybnosti ohledně toho, zda jsou instituce schopné zajistit vhodné podmínky pro kvalitu života (tedy o fungování institucí) i o správnosti a prospěšnosti definovaných podmínek (tedy o legitimitě ideových a normativních východisek).

Z konceptualizace institucionální změny tedy vyplývá, že je třeba ji analyzovat na úrovni institucí a zároveň i na úrovni společnosti. Na straně institucí je možné existenci i charakter institucionální změny zkoumat prostřednictvím změn v definici, cílech a způsobech měření, které instituce naplňují, sledují a používají v souvislosti s kvalitou života. Na úrovni společnosti je možné institucionální změnu analyzovat pomocí preferencí, které zachycují, jaké podmínky pro kvalitu života a rozvoje považuje společnost za žádoucí.

V následujících třech částech nejprve představím výsledky analýzy institucí, dále ukážu výsledky analýzy společenských preferencí a na závěr odpovím na výzkumné otázky.

4.3.1 Výsledky analýzy institucí

Analýza institucí, která vycházela především z dokumentů, politických prohlášení, programů a strategií, dostupné literatury, a skrze novinové články částečně též z veřejné debaty, vedla k následujícím zjištěním.

V době před krizí byl za hlavní předpoklad kvality života a rozvoje považován ekonomický růst. Silný vliv na politické rozhodování i podobu veřejných politik měla neoliberální doktrína, která prosazovala tržní regulaci nejen v ekonomických, ale i neekonomických záležitostech. Role státu oslabovala jak v hospodářských otázkách, tak v oblasti veřejných a sociálních služeb. Hodnocení politik bylo založeno především na posouzení jejich schopnosti přispívat k ekonomickému růstu. Za hlavní indikátor rozvoje byl považován hrubý domácí produkt (HDP).

I přes poměrně dlouhotrvající kritiku modelu založeného primárně na ekonomickém růstu, došlo k významnější reflexi tohoto pojetí kvality života a rozvoje na politické úrovni až v posledních letech před krizí. Tato reflexe měla dva důvody. Prvním byly vzrůstající nerovnosti, které svědčily o tom, že přínosy růstu nebyly efektivně distribuovány napříč sociálními skupinami. Zejména Evropská unie se ocitla pod tlakem, jak na jedné straně udržet krok se svými konkurenty (USA a Japonskem), a zároveň udržet evropský sociální model. Druhým důvodem byl vliv ekonomického růstu na životní prostředí a zejména na změnu klimatu. V souvislosti s těmito dvěma důvody začala před krizí sílit diskuse o tom, jak ekonomický růst více provázat s ostatními dimenzemi lidského rozvoje.

Krise začala nečekaně a následná reakce na ni přišla ve dvou fázích. První, bezprostřední reakci provázela bezprecedentní aktivita vlád, které začaly aplikovat proti-cyklickou monetární a fiskální politiku, aby předešly zhroucení finančního sektoru a zmírnily dopady finanční krize na ekonomiku. Národní vlády i mezinárodní organizace v této fázi zcela opustily předkrizovou doktrínu o nezasahování státu do ekonomiky. Mnozí právě v tomto spatřovali znak paradigmatické změny.

První fázi krize rovněž provázela silná kritika finančních trhů a přísliby přísnější regulace a kontroly finančního sektoru na národní i mezinárodní úrovni. Objevily se též návrhy na kompenzace, aby finanční sektor kompenzoval masivní podporu, již se mu dostalo z veřejných rozpočtů, a odváděl zvláštní poplatky či finanční daň.

Významným tématem debaty po krizi byly nerovnosti, které byly označeny za jednu z hlavních systémových příčin krize. Nerovnosti provázené stagujícími příjmy jednotlivců i států totiž vedly k růstu zadlužení a vzniku globální nerovnováhy, jež přispěla k rozšíření finančního rizika napříč globální ekonomikou.

Diskuse o příčinách krize měla též hodnotovou rovinu. Hlavní kritika směřovala na přílišný důraz na materiální stránku života, která zvyšuje tlak na výkon, aniž by však vedla ke kvalitnímu životu a pocitu štěstí. V diskusi zaznívaly výzvy po redefinici kulturních norem a normativním a etickém ukotvení kvality života a rozvoje.

Po odeznění hrozby finančního kolapsu se však tlak na výraznější reformu předkrizového modelu začal postupně vytrácet. Důvody byly zejména dva. Prvním byl rychlý nárůst veřejného dluhu, který především na evropském kontinentu vedl k druhé fázi krize. I když zadlužení vzrostlo především kvůli záchraně finančního sektoru, stalo se argumentem, proč je třeba opět omezit roli státu v ekonomice a vrátit se ke strukturálním reformám, které byly vzhledem k ekonomickému propadu považovány za ještě důležitější než před krizí. Druhým důvodem byly relativně mírné dopady krize. I když v řadě zemí došlo k rychlému růstu nezaměstnanosti, snížení sociální podpory, prodloužení odchodu věku do důchodu apod., neopakoval se scénář z 30. let minulého století, kdy se miliony obyvatel západních států ocitly v extrémní chudobě. Protestní hnutí, která požadovala významnou proměnu předkrizového přístupu ke kvalitě života a k rozvoji, postupně utichla, anebo se transformovala v politické subjekty.

I přes utlumení původního reformního odhodlání nelze konstatovat, že krize nevedla k žádné změně. Jak ukazuje analýza řady mezinárodních strategií a rozvojových plánů, k jejichž naplňování se západní státy zavázaly, přístup k rozvoji a kvalitě života se po krizi změnil. Mnohem větší pozornost začala být věnována tomu, jak ekonomický růst ovlivňuje, ať už pozitivně či negativně, situaci v sociální a environmentální oblasti. Ve strategiích se objevuje důraz na to, aby ekonomický růst vedl k většímu zapojení lidí do ekonomiky, aby přínosy růstu podporovaly rozvoj celé společnosti (např. skrze kvalitnější a dostupnější veřejné služby), a aby byl environmentálně udržitelnější. Nejednalo se však o zásadní přehodnocení přístupu ke kvalitě života a rozvoji. Šlo spíše o doplnění původního ideově-normativního rámce novými přívlastky jako inkluзивní, zelený, chytrý apod.

Následující Tabulka 23 zachycuje hlavní posuny z hlediska definice, cílů a způsobů měření kvality života a rozvoje.

Tabulka 23: Změny v definici, cílech i způsobech měření kvality života po krizi 2008

	Definice	Cíle	Měření
Situace před krizí	<p>Ekonomický růst je považován za základní podmínku prosperity a předpoklad naplnění sociálních i environmentálních cílů.</p> <p>Důraz na „malý stát“ / nezasahování vlád do ekonomiky</p> <p>Začíná silit zájem o to, do jaké míry ekonomický růst přispívá k naplnění sociálních a environmentálních cílů, jejichž význam pro další rozvoj společnosti začíná narůstat.</p>	<p>Odstraňování bariér a podpora podmínek, které přispívají k růstu.</p> <p>Zejména v EU sílí snahy o to, aby růst snižoval nerovnosti a sociální vyloučení.</p>	<p>Primární pozornost je věnována HDP. OECD nicméně začíná pracovat na nových indikátorech, které by dokázaly integrovat sociální a environmentální dimenzi rozvoje.</p>
Debata o příčinách krize	<p>Tržní (samo)regulace nebyla efektivní a nevedla k racionálnímu rozhodování. Důraz na růst vedl k podceňování rizika a lehkovážnému chování.</p> <p>Přínosy růstu nebyly rozdělovány rovnoměrně, což vedlo k zadlužení na individuální i státní úrovni. Nedostatečná distribuce benefitů růstu na národní i mezinárodní úrovni vedla ke vzniku globální nerovnováhy a k oslabení důvěry v liberální hodnoty.</p> <p>Důraz na materiální dimenzi nevedl nutně k vyšší kvalitě života, ale k potlačení ostatních potenciálních zdrojů spokojenosti a prosazování individuálních zájmů na úkor kolektivních.</p>	<p>Větší regulace a kontrola finančních trhů.</p> <p>Provázání finančních trhů s potřebami reálné ekonomiky a společnosti.</p> <p>Lepší distribuce benefitů růstu ať už v podobě příjmů nebo veřejných a sociálních služeb (posílení role státu).</p> <p>Snížení dluhového financování na všech úrovních.</p> <p>Důraz na nemateriální zdroje kvality života.</p> <p>Zahrnutí etického (normativního) rozměru do definice kvality života.</p>	
Situace bezprostředně po krizi	<p>Obnova ekonomického růstu je klíčová pro zachování dosavadního způsobu života i vlivu západních zemí.</p> <p>Stát musí hrát mnohem aktivnější roli při regulaci ekonomiky, a zejména finančních trhů.</p>	<p>Záchrana finančního sektoru, aby se neopakovala situace z 30. let 20. století.</p> <p>Tlumení dopadů krize na ekonomiku prostřednictvím expanzivní fiskální i monetární politiky státu.</p>	

		Zpřísnění regulace finančního sektoru. Kompenzace ze strany finančního sektoru za záchranu a náklady na mírnění dopadů krize.	
Situace po odeznění hrozby finančního kolapsu	Přehodnocení role státu v ekonomice, návrat zpět k fiskální uměřenosti zejména pod tlakem veřejného dluhu. Ekonomický růst zůstává prioritou, ale shoda na tom, že je třeba dbát na distribuci jeho benefitů a na jeho dopady na životní prostředí. Uznání, že ekonomický růst je jen z jednou dimenzí kvality života a rozvoje.	Inkluzivní růst, tzn. takový růst, který umožní větší participaci na ekonomické produkci, přínosech růstu a je více provázán i s neekonomickými oblastmi. Zelený růst, tzn. růst, který efektivně využívá zdroje, snižuje závislost na fosilních zdrojích, je založen na inovacích a vytváří nová odvětví zeleného průmyslu a pracovní místa.	Posun od měření produkce k měření distribuce. Shoda na rozšíření indikátorů kvality života a rozvoje zejména o sociální a environmentální ukazatele. Důraz na měření udržitelnosti (nejen v environmentálním významu).

zdroj: autor

Dopady krize na definici, cíle a způsoby měření kvality života a rozvoje, z nichž je možné odvodit charakter institucionální změny, lze shrnout následovně:

(1) V souvislosti s definicí východisek kvality života a rozvoje je zřejmý určitý posun. I když ekonomický růst stále zůstává hlavní podmínkou blahobytu, po krizi již není považován za podmínku dostačující. Kromě ekonomického růstu je nově důležité i to, jaké jsou jeho přínosy a dopady na společnost i životní prostředí. Určitá změna spočívá rovněž v jiném přístupu k trhu. I když krize nevedla k tak významnému posílení regulační role státu, jak mnozí v jejích počátcích očekávali, důvěra v samoregulační schopnost trhu oslabila.

(2) Podobnou změnu je možné pozorovat i na úrovni cílů. To, že ekonomický růst pomůže vyřešit i neekonomické problémy již není považováno za automatické. Hlavním cílem již není bezpodmínečná podpora růstu, ale jeho užší provázání s dosahováním cílů v ostatních oblastech. Krize posílila povědomí o tom, že sociální a environmentální problémy růst sám o sobě nejen nevyřeší, ale je na nich do velké míry závislý.

(3) Na vývoj v předešlých dvou oblastech navazují i změny v měření. Po krizi došlo k uznání, že tradiční ekonomické ukazatele je důležité doplnit o sociální a environmentální indikátory. Vznikla celá řada iniciativ, které pracují s alternativními

indikátory rozvoje. Jejich využití v praxi, ať už se jedná o sběr dat ze strany oficiálních institucí, nebo jejich přímé využití při politickém rozhodování, je však stále limitované.

4.3.2 Výsledky analýzy preferencí společnosti

Analýzu preferencí společnosti jsem založil na kvantitativní analýze dat o subjektivní kvalitě života a jejích dimenzích sebraných v rámci *European Quality of Life Survey* realizovaného Evropskou nadací pro zlepšování životních a pracovních podmínek (Eurofound) v roce 2007 a 2016. V této analýze jsem se zaměřil na tři oblasti: (1) na dopady krize na celkovou kvalitu života, (2) na dopady krize na jednotlivé dimenze kvality života a (3) na změnu vlivu jednotlivých dimenzí a indikátorů na kvalitu života.

Analýza dopadů krize na celkovou kvalitu života ukázala, že na úrovni všech 27 států EU byl dopad krize na subjektivní kvalitu života neznatelný. Průměr subjektivní kvality života po krizi v roce 2016 dokonce nepatrně vzrostl na 7.09 bodu oproti předkrizovým 7.02 bodu v roce 2007 (na škále, kde 1 znamená maximální nespokojenost a 10 znamená maximální spokojenost). Dopady krize se částečně projevíly teprve při pohledu na jednotlivé státy. Subjektivní kvalita života se po roce 2007 zvýšila v 10 z nich, v 5 státech stagnovala a ve 12 státech poklesla.

Při pohledu na celkovou spokojenost v jednotlivých státech analýza ukázala, že celková spokojenost klesla nejen ve státech závažně postižených ekonomickou krizí, ale výrazněji poklesla i v zemích, které před krizí vykazovaly vyšší úroveň kvality života. Za oběti krize lze tak paradoxně označit nejen země, které byly nejmázněji zasaženy jejími ekonomickými dopady, ale rovněž státy, kde byla spokojenost s kvalitou života před krizí nejvyšší (Švédsko, Dánsko, Finsko a Nizozemsko).

Analýza dopadů krize na spokojenost v jednotlivých dimenzích (ekonomické, sociální, společenské a environmentální) rovněž nepotvrdila závažné dopady na kvalitu života. Na úrovni EU 27 analýza dat ukázala, že spokojenost po krizi se zvýšila v 10 z 15 proměnných spojených s jednotlivými dimenzemi. V žádné dimenzi nebyla spokojenost nižší než před krizí. Na úrovni celé EU tedy krize nepřispěla k výraznějšímu snížení spokojenosti s ekonomickou, sociální, společenskou ani environmentální dimenzí kvality života.

Podrobnější zkoumání dopadu krize na spokojenost v jednotlivých dimenzích však přineslo několik zajímavých zjištění. Prvním z nich je, že pokles spokojenosti s ekonomickou situací nebyl nejčastějším důsledkem krize, jak by se dalo v případě ekonomické krize očekávat. Spokojenost v ekonomické dimenzi klesla pouze v 10 státech, ve 3 zůstala stejná a ve 14 se dokonce zvýšila. Oproti tomu se spokojenost ve společenské dimenzi snížila ve 13 státech, v 1 zůstala na stejné úrovni a ve 13 státech se zvýšila. Krize se tedy projevila zhoršením vztahů ve společnosti, zejména poklesem důvěry v instituce.

Druhým poměrně překvapivým výsledkem byla vyšší spokojenost se sociálními a veřejnými službami. Jedním z dopadů především dluhové fáze krize bylo omezení financování právě tohoto druhu služeb. Proto je překvapivé, že se omezení sociálních výdajů výrazněji neprojevilo v poklesu spokojenosti právě v této dimenzi.

Analýza dopadů krize na význam jednotlivých dimenzí a indikátorů kvality života ukázala, že krize nepřispěla k oslabení významu ekonomické dimenze, spíše naopak. Vyplývá to z porovnání podílu variability R^2 , který připadá na ekonomickou dimenzi. Zatímco v roce 2007 ekonomická dimenze na úrovni EU 27 vysvětlovala 37,9 % změny celkové spokojenosti (tedy asi 85,30 % v rámci modelu), po odeznění krize její podíl vzrostl na 39,8 % (na 88,03 % v rámci modelu). Stejný trend se ukázal i na úrovni jednotlivých proměnných. I když patřil regresor životní úrovně již před krizí na úrovni EU 27 k nejvýznamnějším faktorům ovlivňujícím celkovou spokojenost, jeho význam po krizi ještě vzrostl. To znamená, že zvýšení, či snížení životní úrovně v EU27 po krizi ovlivňovalo subjektivní kvalitu života ještě silněji než před krizí.

Analýza nicméně ukázala, že zvýšení významu ekonomické dimenze jednoznačně souviselo se závažností ekonomických dopadů krize. V zemích, kde byl průběh krize obzvláště závažný, se podíl variability ekonomické dimenze zvýšil z 34,8 % v roce 2007 na 45,3 % v roce 2016. Relativní podíl této dimenze dosáhl po krizi 91 %. V rámci modelu tedy vysvětloval takřka veškerou změnu v subjektivní kvalitě života. V zemích vážně poznamenaných krizí rovněž významně vzrostla síla regresoru životní úrovně o 0.148 na celkových 0.541 bodu. Ve dvou ostatních skupinách síla tohoto regresoru po krizi naopak mírně klesla. Z uvedených výsledků je zřejmé, že to byly právě ekonomické dopady krize, které posílily vazbu mezi hodnocením celkové kvality života a ekonomickou situací.

Dále analýza ukázala, že význam ekonomické dimenze vzrostl rovněž v zemích, kde byla subjektivní kvalita života nízká již před krizí. V těchto zemích ekonomická dimenze v roce 2016 vysvětlovala 46,8 % celkové změny subjektivní kvality života, což bylo o 8,3 procentního bodu více než v roce 2007. Relativní podíl (v rámci modelu) variability této dimenze dosáhl po krizi dokonce 93 %.

Zajímavým zjištěním je i to, že význam ekonomické dimenze vzrostl rovněž v zemích s vysokou subjektivní kvalitou života. Před krizí činil její podíl variability v těchto zemích 25,5 %, po krizi 30,1 %. Relativní podíl vzrostl z 69 % na 73 %.

Rovněž analýza dat v souvislosti s významem jednotlivých regresorů potvrdila předešlý závěr, a sice že v souvislosti s kvalitou života krize zvýšila vliv převážně ekonomických proměnných. Význam ukazatele životní úrovně se v průběhu krize zvýšil jak v zemích s nízkou subjektivní kvalitou života, tak v zemích, kde byla kvalita života před krizí vysoká. V prvně jmenované skupině zemí měl v roce 2016 regresor životní úrovně hodnotu 0.570 (o 0.080 bodu více než v roce 2007), což značí velmi významný vliv na hodnocení subjektivní kvality života. Význam všech ostatních regresorů v této skupině zemí poklesl.

V zemích s vysokou mírou kvality života důležitost životní úrovně rovněž vzrostla. Hodnota koeficientu beta činila po krizi 0.366, což bylo o 0.051 bodu více než v roce 2007. Vývoj ostatních regresorů však nebyl tak jednoznačný jako ve skupině s nízkou subjektivní kvalitou života. Rodinné vztahy zůstaly po krizi stejně důležité jako před ní. Význam vlastního zdraví dokonce vzrostl (o 0.046 bodu na celkových -0.193). Z toho vyplývá, že hodnocení subjektivní kvality života v této skupině zemí nebylo po krizi tak jednoznačně spjato s materiální úrovní.

Analýza jednotlivých skupin zemí tedy ukázala, že po krizi z roku 2008 se v EU vytvořily dvě skupiny zemí, v nichž ekonomické faktory hrály při hodnocení subjektivní kvality života významnější roli než před ní.

První skupinu tvoří země, které vážně poznamenaly ekonomické dopady krize (Řecko, Kypr, Španělsko, Velká Británie, Portugalsko, Itálie a Slovinsko). Do druhé skupiny patří země s nízkou úrovní subjektivní kvality života (Bulharsko, Česko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Řecko, Rumunsko a Slovensko). Celkem jde o 13 zemí (Řecko je v obou skupinách) z 26 zemí, které jsou v současné době členy EU (Velká Británie již není

součástí EU). V těchto zemích ekonomická dimenze vysvětluje 45,3 % (v rámci modelu 91 %), respektive 46,8 % (v rámci modelu 93 %) variability celkové kvality života. To znamená, že hodnocení kvality života v těchto zemích se po krizi téměř z poloviny odvíjí od vnímání ekonomické situace, zejména životní úrovně. Ekonomické ukazatele jsou navíc po krizi mírně důležitější i v zemích s vysokou kvalitou života (v Dánsku, Švédsku, Finsku, Lucembursku, Nizozemsku, Irsku a na Maltě).

Na základě těchto zjištění lze tedy prohlásit, že krize zásadním způsobem nezměnila preference, které Evropané spojují s kvalitou života. Z toho vyplývá, že krize nevedla k zásadnímu přehodnocení společenské shody na tom, jaké podmínky jsou pro kvalitu života žádoucí. Pojetí kvality života a rozvoje bylo již před krizí silně spjata s ekonomickými podmínkami, po krizi tento vztah ještě zesílil.

4.3.3 Odpověď na výzkumné otázky

Zbývá odpovědět na hlavní otázky tohoto výzkumu, a sice, k jaké změně v posuzování a měření kvality života a rozvoje vedla krize z roku 2008 v západních státech? O jak zásadní změnu šlo a proč měla právě takový charakter? A došlo k této změně v důsledku selhání institucí nebo z důvodu změny společenské shody na tom, jaké podmínky jsou pro kvalitu života zásadní?

Výsledky analýzy, které jsem představil v předešlých dvou částech, svědčí o tom, že krize skutečně vedla k určitým změnám v přístupu ke kvalitě života a rozvoje. Nejednalo se však, jak někteří předpovídali v prvních krizových týdnech a měsících, o hlubokou změnu, kterou jsem v konceptuálním rámci označil jako paradigmatickou, ale spíše o úpravu určitých parametrů předkrizového rámce.

Z analýzy institucí i společenských preferencí vyplývá, že nedošlo k zásadní redefinici ideových a normativních východisek kvality života a rozvoje. Ekonomické východisko si zachovalo svůj vliv, i když v několika ohledech uvolnilo prostor pro silnější uplatnění sociálních a environmentálních východisek. Ekonomický růst nenahradil „nerůst“, tržní regulaci ekonomiky nevystřídala státní. Na druhé straně, ekonomický růst přestal být považován za jedinou dostačující podmínku rozvoje. Kvalita života a rozvoj začaly být

posuzovány nejen podle výše růstu, ale rovněž podle jeho přínosu pro společnost a podle dopadů na životní prostředí.

Toto rozšířené pojetí se promítlo i do cílů spjatých s kvalitou života a s rozvojem. Ekonomický růst je po krizi více podmíněný sociálním rozvojem a environmentální udržitelností. Nenaplnění sociálních a environmentálních cílů je vnímáno jako suboptimální nejen z hlediska kvality života, ale rovněž z hlediska ekonomického růstu. Jak ukázala krize, nerovnosti a (jak ukazují zejména poslední roky) překračování planetárních limitů představují nejen překážky pro udržení současné úrovně kvality života, tím spíše pro její zvýšení, ale rovněž podkopávají legitimitu samotného systému a jeho udržitelnost v dlouhodobé perspektivě.

Po krizi se začala věnovat větší pozornost rovněž způsobům měření kvality života a rozvoje. Vznikla řada nových sociálních a environmentálních indikátorů, které jsou pravidelně monitorovány a publikovány ve studiích mezinárodních organizací. V expertních i politických kruzích vzrostlo povědomí o multidimenzionalitě rozvoje. Zlepšil se rovněž přehled o různých dimenzích kvality života, včetně subjektivní roviny, a jejich vzájemné provázanosti.

Stále však chybí univerzální indikátor či index, který by dokázal srozumitelně a komplexně změřit celkovou kvalitu života. Je však otázkou, zda je v tomto ohledu, vzhledem k množství různých faktorů, sestavení takového indikátoru vůbec možné, a rovněž, jestli je takový krok žádoucí. Uznání multidimenzionality lze považovat za významnou změnu oproti předkrizovému pojetí a zkonstruování všezahrnujícího ukazatele by bylo návratem zpět ke zjednodušenému vnímání kvality života a rozvoje.

O parametrickém charakteru změny po krizi z roku 2008 svědčí i analýza preferencí. Jak se ukázalo, finanční a ekonomická krize nevedla k oslabení ekonomické dimenze kvality života, spíše naopak. I když společnost v řadě západních zemích kritizovala předkrizový rámec, bylo to spíše z důvodu jeho dílčích nedostatků (nedostatečná distribuce bohatství, neschopnost řešit environmentální problémy apod.), nešlo však o zpochybnění růstového východiska jako takového. Morální kritika přílišného důrazu na konzumní stránku života na úkor nemateriálních dimenzí, která byla součástí debaty o příčinách krize, nicméně nevedla k významnější redefinici ideově-normativního rámce.

Důvody, proč krize z roku 2008 vedla i přes svoji závažnost (byla označena za nejvážnější krizi od Velké krize ve 30. letech minulého století) jen k dílčím parametrickým úpravám jsou nasnadě. Prvním důvodem je, že byť bezprostředně po krizi došlo k opuštění doktríny o nezasahování státu do fungování trhů a ekonomiky, šlo jen o dočasný výkyv. Krizová situace si žádala zvláštní přístup. Avšak právě její zvládnutí přispělo k obnovení důvěry, že předkrizové institucionální uspořádání je stále funkční a ideově-normativní rámec je stále platný a není třeba je zásadně měnit.

Zvládnutí krize představuje druhý důvod, proč nedošlo k hlubším změnám. Analýza preferencí ukazuje, že po krizi nedošlo k zásadnímu poklesu spokojenosti, a to dokonce ani v ekonomické dimenzi. Projevila se sice určitá nespokojenost se stavem společnosti, nebyla však natolik silná, aby vyvolala větší tlak na institucionální změnu.

Třetím důvodem byla absence životaschopné alternativy. Například koncept „nerůstu“, tedy absolutní snížení spotřeby, představoval příliš zásadní transformaci, kterou si většina států ani společnosti nemohla a ani nechtěla dovolit. Návrat silnějšího státu zase narazil na kulturní bariéru. Nedůvěra ve schopnost státu efektivně řídit hospodářství, měla příliš hluboké kořeny v předkrizovém období, jež bylo typické důrazem na liberalizaci, privatizaci a deregulaci.

Čtvrtý a poslední důvod souvisí právě s malým hodnotovým posunem. Krize nezpochybnila důraz na materiální rozměr kvality života a rozvoje. Růst, i když s různými přívlastky, byl považován za cestu, která z krize vedla zpět k normalitě.

Na základě provedené analýzy lze konstatovat, že změny po krizi vycházely spíše zevnitř samotných institucí, které pod tlakem krize (a problémů, které se začaly objevovat ještě před ní) začaly upravovat dosavadní trajektorii a vytvářely prostor pro větší uplatnění sociálního a environmentálního východiska v ideově-normativním rámci kvality života a rozvoje.

Oproti tomu, shoda společnosti na důležitosti ekonomických podmínek pro kvalitu života, obzvláště v zemích se závažným průběhem krize, po krizi ještě zesílila. Na druhé straně je třeba přiznat, že za důrazem na ekonomickou dimenzi kvality života se může skrývat rovněž požadavek na spravedlivější distribuci přínosů z rostoucího bohatství. Tedy nejen růst, ale spravedlivější růst.

Protestní hnutí, která se po krizi objevila, nedokázala zpochybnit fungování institucionálního uspořádání ani legitimitu ideového a normativního rámce natolik, aby vytvořila dostatečný prostor pro svoji definici problémů a cílů, které je třeba v souvislosti s kvalitou života a rozvojem společnosti sledovat. Institucionální změna po krizi je proto vedena spíše ze strany institucí, které, v důsledku problémů zvýrazněných krizí, směřují k inkluzivnějšímu a environmentálně zodpovědnějšímu pojetí kvality života a rozvoje.

Tezi o transformaci, která je motivovaná samotnými institucemi, do jisté míry potvrzuje i současný odpor vůči zelené transformaci ekonomiky, který vychází především ze strany společnosti, jejíž významná část se obává dopadů této změny na ekonomiku a životní úroveň.

ZÁVĚR

Hlavním cílem této práce bylo zjistit, do jaké míry krize z roku 2008 změnila přístup k posuzování a měření kvality života v západních státech. Při konceptualizaci této otázky jsem vycházel především z konceptu *capability approach* (Alexandrova, 2017; Bruni & Porta, 2016; Noval, 2016; Sen 1992, 1993, 1993; Nusbaum, 1993), který zasazuje kvalitu života do institucionálního kontextu a z teorie institucionalismu, konkrétně z jejích proudů, jenž se zabývají vlivem krize na změnu institucí (viz např. Bell, 2011; Blyth 2002; Hall 1993; Hall & Taylor 1996; Hay, 2006; Immergut 1998, 2006; Immergut & Anderson, 2008; Schmidt, 2008b).

Při výzkumu jsem se zaměřil na analýzu institucí a na analýzu preferencí. V analýze institucí jsem zkoumal, jak se v reakci na krizi z roku 2008 vyvíjela definice cílů a způsobů měření kvality života, přičemž jsem čerpal především ze strategických dokumentů mezinárodní institucí a částečně též z novinových článků a sborníků publikovaných po vypuknutí krize, které zachycovaly argumenty zaznívající ve veřejné debatě. Při analýze preferencí jsem pracoval s daty získaných v rámci výzkumu subjektivní kvality života. V této souvislosti mě zajímal vliv krize na celkovou subjektivní kvalitu života i na význam ekonomických, sociálních, společenských a environmentálních dimenzí a faktorů, které kvalitu života ovlivňují.

Výsledky analýzy institucí ukazují dílčí změny v definici, cílech a způsobech měření kvality života a rozvoje po krizi z roku 2008. Posun spočíval zejména v podmínění ekonomického růstu, který byl před krizí považován za hlavní podmínku rozvoje společnosti, řešením problémů v sociální a environmentální oblasti. Krize tedy nevedla k zásadnímu přehodnocení dosavadního přístupu ke kvalitě života a rozvoji, ale přispěla k rozšíření vlivu sociálních a environmentálních východisek na jejich posuzování. Do praxe se tento přístup promítl v podobě strategií, které zdůrazňovaly, že růst po krizi musí být inkluzivnější a zelenější. To znamená, že by měl přispívat k rozvoji celé společnosti, zejména těch nejhůře postavených, a zohledňovat dopady na životní prostředí, především na změnu klimatu. I když s novými přívravky, i po krizi zůstal ekonomický růst hlavní prioritou.

Analýza preferencí ukázala, že v důsledku krizové situace sice došlo k poklesu subjektivní kvality života, toto snížení však nebylo zásadní. Z výsledků datové analýzy

vyplývá, že kvalita života výrazněji poklesla v zemích, které byly finanční a ekonomickou krizí postiženy závažněji. Pokles se však nevyhnul ani státům, které krizí prošly s menšími obtížemi, což ukazuje, že krize nepostihla pouze ekonomickou dimenzi kvality života. To dokládají i výsledky dopadu krize na jednotlivé dimenze. Z nich je zřejmé, že krize v řadě států poznamenala závažněji společenské vztahy a důvěru v instituce, nežli životní úroveň.

Na druhé straně regresní analýza dat, jejímž cílem bylo zjistit, zda po krizi došlo ke změně významu jednotlivých dimenzí a proměnných na celkové hodnocení kvality života a tím ke změně preferencí, které jsou s kvalitou života spojovány, ukázala, že krize nejenže neoslabila vztah mezi ekonomickými faktory a subjektivní kvalitou života, ale naopak jej ještě posílila. K výraznému posílení vazby mezi ekonomickými prediktory a celkovou kvalitou života došlo zejména v zemích s vážnými dopady krize a rovněž ve státech, kde byla subjektivní kvalita života před krizí nízká.

Uvedené výsledky obou analýz svědčí o tom, že i když krize z roku 2008 zpočátku vyvolala poměrně zásadní pochybnosti o fungování dosavadních institucí i legitimitě původních ideově-normativních východisek kvality života a rozvoje, nakonec nevedla k zásadnímu přehodnocení pojetí kvality života a rozvoje západních států. To však neznamená, že nedošlo k žádnému posunu.

Podrobná analýza umožnila zachytit některé dílčí změny, které spočívají, jak jsem již uvedl, ve větším důrazu na sociální a environmentální rozměry kvality života a rozvoje. Krize tak do jisté míry urychlila legitimizaci kritiky předkrizového modelu. I když ekonomický růst je stále považován za významný předpoklad kvality života a rozvoje, větší pozornost je věnována i jeho přínosům na život různých sociálních skupin i vlivu na životní prostředí.

Tento posun v přístupu je patrný i v klíčových rozvojových strategiích Evropské unie, OECD nebo OSN, které s větší či menší měrou ovlivňují i národní agendu západních států (viz např. posuzování v rámci evropského semestru, který zahrnuje i sociální dimenzi, strategie EU navazující na Pařížskou klimatickou dohodu nebo národní strategie udržitelného rozvoje navazující na Cíle udržitelného rozvoje, tzv. SDGs).

Posun je zřetelný i v měření kvality života a rozvoje. Od krize došlo k rychlému rozvoji nových indikátorů především v sociální a environmentální oblasti. Zejména evropské

agentury (např. Eurofound, Eurobarometer, Evropský sociální výzkum ad.) pravidelně sbírají data o jednotlivých dimenzích kvality života včetně jejího subjektivního hodnocení. Vznikla i řada projektů, které se snaží poukázat na přínos využití těchto indikátorů v praxi (např. *Better Life Index* OECD nebo každoroční zprávy *World Happiness Report* apod.). Je však třeba přiznat, že využití těchto indikátorů v politice je stále v počátcích. Avšak států, které při tvorbě či hodnocení klíčových politik přihlížejí například k subjektivnímu hodnocení kvality života, postupně přibývá (Exton & Shinwell, 2018).

Důležitou oblastí, na kterou jsem se rovněž zaměřil, jsou důvody, proč došlo jen k parametrické a nikoli k paradigmatické změně. Z analýzy institucí vyplývá, že neortodoxní řešení bezprostředních dopadů krize záhy vyčerpalo reformní potenciál i odhodlání politiků provést zásadní změny. Záchrana finančního sektoru prostřednictvím aktivní fiskální i monetární politiky měla za následek druhou fázi krize spočívající v rapidním nárůstu veřejného zadlužení. Masivní státní pomoc finančním trhům i ekonomice zároveň zabránila hlubokým sociálním otřesům, které by mohly vytvořit dostatečně silný tlak na opravdu substantivní reformy. Díky relativně dobrému zvládnutí krize došlo k postupnému obnovení důvěry v předkrizový režim. Návrat do starých kolejí navíc podpořil tlak dluhové krize, která učinila návrat silného státu do ekonomiky, k němuž došlo v prvních krizových měsících, dlouhodobě neudržitelným. Z diskuse o příčinách krize navíc vyplývá, že i pro leckteré kritiky východisek předkrizového vývoje byly některé alternativní koncepty příliš radikální, neboť kromě ekonomického liberalismu odmítaly i liberalismus demokratický.

Analýza preferencí odhalila mylnost předpokladu, že ekonomická krize povede k přehodnocení významu materiální dimenze. Jak se ukázalo, stal se přesný opak. Jestliže shoda západní společnosti na tom, že materiální blahobyt je nezbytným předpokladem kvalitního života, byla před krizí relativně silná, po krizi byla ještě silnější. Očekávání, že v důsledku krize dojde k výraznější proměně ideově-normativních východisek kvality života a rozvoje se ukázalo jako chybné. Pokud tedy nakonec hovořím v souvislosti s krizí z roku 2008 o dílčím posunu v posuzování a měření kvality života a rozvoje, musím dodat, že impuls k této změně vzešel spíše ze strany institucí nežli ze strany společnosti.

Kromě lepšího pochopení vlivu krize z roku 2008 na pojetí kvality života a rozvoje v západních zemích jsem si v práci kladl za cíl rozšířit dosavadní poznání o tom, jak instituce reagují na svá selhání a do jaké míry jsou schopny se z nich poučit.

V této souvislosti můj výzkum odhaluje svým způsobem rozporuplný obraz současných západních institucí. Skutečnost, že krize nevedla k hlubokým společenským otřesům, dokazuje poměrně velkou odolnost západních institucí vůči velmi závažným a rozsáhlým krizím. Jde o dobrou zprávu, která do jisté míry potvrzuje nejen stabilitu, ale i legitimitu ideových a normativních východisek západní společnosti. Tato zpráva má však i odvrácenou stranu. Jak ukazuje pokrizový vývoj, dílčí (parametrické) změny nestačily k odstranění systémových příčin, které ke krizi vedly. Dostupné údaje ukazují, že globální míra zadlužení se nesnižuje, ale opět roste (Phillips & Russels, 2018). Stejně tak příjmové a majetkové nerovnosti mezi státy a zejména uvnitř společností se nijak výrazně nesnižují (Chancel et al., 2021). Každoroční globální summity o klimatické změně přinášejí místo pozitivních zpráv stále černější scénáře budoucího vývoje (Gawel, 2021). Z tohoto úhlu pohledu se stabilita západních institucí jeví spíše jako problematická.

V situaci, kdy západní státy čelí dalším závažným výzvám (dalo by se říci krizím) v podobě různorodých dopadů současné pandemie koronaviru, přetrvávajících migračních tlaků nebo již zmiňované změny klimatu, k jejichž řešení často nestačí jen dílčí úpravy, ale vyžadují hluboké strukturální změny (viz např. zelená transformace apod.), vedou závěry této práce k otázce, zda a za jakých okolností je západní společnost schopna hlubší proměny.

Tato otázka souvisí i s podobou západních institucí, respektive se způsobem vládnutí, které prokazují, jak se ukázalo na příkladu událostí z roku 2008, relativně dobrou schopnost zvládat i závažné krize bez vážnějších dopadů. Nebrání však tlumení výraznějších otřesů krizí hlubší proměně společnosti? Nevytváří pocit stability jen iluzi, že na zásadní změny ve způsobu života a rozvoji západní společnosti je stále ještě dost času a možná vůbec nebudou zapotřebí? A především, budou postupné (parametrické) změny stačit ke zvládnutí výzev, kterým (nejen) západní společnosti čelí? Jak vyplývá z institucionální teorie, na tyto otázky budeme moci bohužel odpovědět až zpětně.

Prozatím lze konstatovat, že současné instituce zatím krize spíše odsouvaly, ale nedokázaly vyřešit jejich příčiny. Zásadní otázky pro budoucnost tedy zní: jakým způsobem je možné dosáhnout podstatné, strukturální změny současného rozvoje

západních zemí, bez níž bude krizí se závažným průběhem přibývat a jak této změny dosáhnout bez zničujících společenských otřesů.

Stejně jako každá práce, i tato má své výzkumné limity. Za jedno z nejvýraznějších omezení považuji skutečnost, že změnu v této práci zkoumám na relativně obecné úrovni. Nedokážu tedy postihnout nuance národních debat, které mohou obsahovat specifické informace a zkušenosti, které jsem ve své analýze nezachytil. Vhodným doplněním by proto mohly být dílčí případové studie ze zemí vybraných například na základě úrovně kvality života nebo dopadů finanční a ekonomické krize, které by pomohly ověřit platnost a zobecnitelnost uvedených závěrů.

Další limity spatřuji v dostupnosti dat o subjektivní kvalitě života. Nejde jen o to, že tato data nejsou dostupná pro všechny země, které je možné zahrnout do skupiny západních zemí, ale též o způsob dotazování a pokrytí jednotlivých dimenzí. Současné databáze se zaměřují na měření spokojenosti v řadě dílčích oblastí. Neobsahují však otázky, jaké podmínky či faktory lidé považují za důležité pro svoji kvalitu života. Přestože je možné tento rozměr doplnit pomocí regresní analýzy, mnohem jednodušší by bylo tento typ otázek do dotazníků jednoduše doplnit. V souvislosti s jednotlivými dimenzemi se ukazuje, že zejména v oblasti životního prostředí a částečně též v oblasti sociálních a veřejných služeb existují určité mezery, které neumožňují zcela prozkoumat vliv těchto dimenzí na subjektivní vnímání a hodnocení kvality života.

I když otázkou kvality života a původem štěstí se lidská společnost zabývá od počátku své existence, v našich znalostech je stále mnoho bílých míst. Snad tato práce přispěla alespoň k malému posunu vpřed nebo alespoň inspirovala k zamyšlení nad tím, jaké další mezery v našem (ne)vědění je třeba zaplnit.

SUMMARY

The main goal of this thesis is to find out to what extent the crisis of 2008 changed the approach to assessing and measuring the quality of life in Western countries. In conceptualizing this question, I proceeded from the concept of capability approach (Alexandrova, 2017; Bruni & Porta, 2016; Noval 2016; Nusbaum 1993; Sen 1992, 1999;), which places quality of life in an institutional context, and the theory of institutionalism, specifically its streams dealing with the impact of the crisis on institutional change (see for example Bell, 2011; Blyth, 2002; Hall 1993; Hall and Taylor 1996; Hay, 2008; Immergut 1998, 2006, Immergut & Anderson, 2008; Schmidt, 2008b).

In my research, I focus on the analysis of institutions and the analysis of preferences. In the analysis of the institutions, I examined how the definitions, goals, and ways of measuring the quality of life developed in response to the 2008 crisis. I base my analysis mainly on strategic documents of international institutions and partly on newspaper articles and books published after the crisis, which captured arguments used in the public debate. The analysis of preferences is based on data from subjective quality of life surveys. In this context, I focused on the impact of the crisis on subjective well-being and on the importance of economic, social, societal, and environmental dimensions and factors that affect overall well-being.

The results of the institutional analysis show partial changes in the definition, goals, and ways of measurement of the quality of life after the 2008 crisis. The shift consisted mainly in conditioning the economic growth, which was considered the main precondition for the development of society before the crisis, by solving the growing social and environmental problems. Thus, the crisis has not led to a fundamental reassessment of the pre-crisis approach to wellbeing and development, but it has contributed to expanding the influence of social and environmental considerations on their assessment. This approach has been put into practice in the form of strategies that have emphasized that post-crisis growth needs to be more inclusive as well as more environment-friendly. This means that it should contribute to the development of society as a whole, especially the worst-off, and take into account the impact on the environment, especially climate change. Although with new attributes, even after the crisis, economic growth remained a top development priority.

The analysis of preferences showed that, as a result of the crisis, there was a decline in subjective well-being, but this decline was not significant. The results of the data analysis show that subjective well-being has fallen more sharply in countries that have been hit harder by the financial and economic crisis. However, there has been a decline even in countries that have gone through the crisis with less difficulty. This shows that the economic dimension was not the only dimension of quality of life that was affected by the crisis. This conclusion is supported by the analysis of the crisis influence on satisfaction in different well-being dimensions. The results of the analysis show that the crisis in many countries has affected social relations and trust in institutions more seriously than living standards.

On the other hand, the regression analysis, the aim of which was to find out whether after the crisis there was a change in people's perception on what is important for well-being, shows that the crisis not only did not weaken the relationship between economic factors and subjective quality of life but on the contrary strengthened it even more. The link between economic predictors and overall quality of life has been significantly strengthened, especially in countries with severe crisis effects, as well as in countries where the subjective quality of life before the crisis was low.

The results of both analyses suggest that, although the 2008 crisis initially raised relatively fundamental doubts about the functioning of existing institutions and the legitimacy of the normative basis, it did not ultimately lead to a fundamental reassessment of Western countries' approach to quality of life and development. However, this does not mean that there has been no shift at all.

Detailed analyses discovered some of the partial changes which, as I have already said, place more emphasis on the social and environmental dimensions of quality of life and development. The crisis has thus to some extent accelerated the legitimacy of the critique of the pre-crisis model. Although economic growth is still considered an important prerequisite for quality of life and development, after the crisis more attention is paid to economic growth benefits for the lives of various social groups and the impact on the environment.

The shift is also evident in the key development strategies of the European Union, OECD, or UN, which to a greater or lesser extent also influence the national agenda of Western countries (see, for example, the European Semester assessment, which includes the social

dimension, EU strategies following the Paris Climate Agreement or national sustainable development strategies following the Sustainable Development Goals – SDGs).

The shift is also evident in the measurement of quality of life and development. Since the crisis, new indicators have developed rapidly, especially in the social and environmental fields. In particular, European agencies (eg Eurofound, Eurobarometer, European Social Research, etc.) regularly collect data on individual dimensions of quality of life, including its subjective evaluation. Several projects have also emerged that seek to demonstrate the benefits of using these indicators in practice (eg the OECD Better Life Index or the annual World Happiness Report, etc.). However, it must be acknowledged that the use of these indicators in politics is still in its infancy. However, the number of countries that take into account subjective assessments of the quality of life when formulating or evaluating key policies is gradually increasing (Exton & Shinwell, 2018).

Another important area that I also focused on in my thesis is the reasons why there was only a partial (parametric) and not a fundamental (paradigmatic) change? The analysis of the institutions shows that the unorthodox solution to the immediate effects of the crisis soon exhausted the reform potential as well as the commitment of politicians to make fundamental changes.

The bail-out of the financial sector through an active fiscal and monetary policy resulted in the second phase of the crisis, consisting of a rapid increase in public debt. At the same time, massive state aid to the financial markets and the economy has prevented deep social upheavals that could put strong enough pressure on truly substantive reforms.

Thanks to the relatively good management of the crisis, confidence in the pre-crisis regime was gradually restored. Moreover, the return to the old ways was supported by the pressure of the debt crisis, which made the return of a strong state to the economy, which occurred in the first months of the crisis, unsustainable in the long run. In addition, the discussion on the causes of the crisis shows that even for many critics of the pre-crisis development, some alternative concepts were too radical because, in addition to economic liberalism, they also rejected democratic liberalism.

The analysis of preferences revealed the erroneous assumption that the economic crisis will lead to a reassessment of the importance of the material dimension. As it turned out, the exact opposite happened. If Western society's consensus that material well-being is a

prerequisite for quality of life was relatively strong before the crisis, it was even stronger after the crisis. The expectation that, as a result of the crisis, there will be a more significant change in the ideological and normative basis of the quality of life and development has proved to be wrong. So, if, in the end, I am talking about a partial shift in the assessment and measurement of quality of life and development in the context of the 2008 crisis, I must add that the impetus for this change came from the institutions rather than from society.

In addition to a better understanding of the impact of the 2008 crisis on the concept of quality of life in Western countries, I aimed to broaden the knowledge of how institutions respond to their failures and to what extent they can learn from them.

In this context, the work reveals in a way a contradictory picture of contemporary Western institutions. The fact that the crisis has not led to deep societal shocks proves the relatively high resilience of Western institutions to very serious and large-scale crises. This is good news, which to some extent confirms not only the stability but also the legitimacy of the ideological and normative starting points of Western society. However, this conclusion also has a flip side. As the post-crisis development shows, partial (parametric) changes were not enough to eliminate the systemic causes that led to the crisis.

Available data show that the global debt ratio is not declining, but rising again (Phillips & Russels, 2018). Similarly, income and property inequalities between states and especially within societies do not decrease significantly (Chancel et al., 2021). Instead of positive news, the annual global climate change summits provide increasingly pessimistic scenarios for future developments (Gawel, 2021). From this point of view, the stability of Western institutions seems rather problematic.

Situations in which Western countries face other serious challenges (one might say crises) in the form of the disparate effects of the current coronavirus pandemic, persistent migratory pressures, or the already mentioned climate change, which cannot be solved only by partial adjustments but require profound structural changes (see eg green transformation, etc.), the conclusions of this work lead to the question of whether and under what circumstances Western society is capable of deeper transformation.

This issue is also related to the form of Western institutions, or rather to the way of governing, which exhibit, as the example of the events of 2008 showed, a relatively good

ability to manage even serious crises without serious consequences. But does not dampen the more severe shocks of crises prevent a deeper transformation of society? Doesn't the feeling of stability just create the illusion that there is still time for fundamental changes in the way of life and development of Western society and maybe it will not be necessary after all? And above all, will gradual (parametric) changes be enough to meet the challenges that (not only) Western societies face? Unfortunately, as institutional theory suggests, we will only be able to answer these questions retrospectively.

Based on this thesis, however, we can state for the time being that the current institutions have so far managed to postpone the crises, but have not been able to solve their causes. The key questions for the future, then, are whether and how substantial, structural change in the current development of Western countries can be achieved, without which the crises will increase severely, and whether this change can be achieved without devastating social upheaval.

Like any work, also this one has its research limits. I consider the fact that I am examining the institutional change at a relatively general level to be one of the most significant limitations. Therefore, I cannot capture all the nuances of national debates, which may contain specific information and experiences that might be missing in my analysis. Therefore, partial case studies from countries selected, for example, based on the quality of life or the effects of the financial and economic crisis, could help to verify the validity and generalizability of my conclusions.

I see also other limits in the availability of data on subjective quality of life. It is not only that this data is not available for all countries that can be included in the group of Western countries, but also about how the individual dimensions are surveyed. Current databases focus on measuring satisfaction in many of sub-areas. However, they do not ask what conditions or factors people consider important for their quality of life. This aspect can be supplemented by regression analysis, but it would be much easier to simply add this type of question to the questionnaires. In connection with the different quality of life dimensions, it turns out that there are certain gaps, especially in the field of environment and partly also social and public services, which do not allow to fully examine the influence of these dimensions on subjective perception and evaluation of the quality of life.

Although the issue of well-being and the origins of happiness have been addressed by human society since the beginning of its existence, there are still many gaps in our knowledge. I hope that this thesis has contributed at least to a small step forward or at least inspired what other gaps in our understanding need to be filled.

POUŽITÁ LITERATURA

- Acemoglu, D. (2010). The Crisis of 2008: Structural Lessons for and from Economics. In M. Spence, & D. Leipziger (Eds.), *Globalization and Growth. Implication for a Post-Crisis World* (pp. 37-45). The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Alexandrova, A. (2017). *A philosophy for the science of well-being*. Oxford University Press.
- Anand, S., & Sen, A. (2000). The Income Component of Human Development Index. *Journal of Human Development*, 1(1), 83-106.
- Andrews, F.M., & Crandall, R. (1976). The validity of measures of self-reported well-being. *Social Indicators Research* 3, 1–19.
- Aristotelés, & Mráz, M. (Ed.). (2019). *Politika: řecko-česky. Oikoymenh*.
- Aristotelés. (1996). *Etika Nikomachova*. P.Rezek.
- Augustine, D. L. (2018). *Taking on technocracy: Nuclear power in Germany, 1945 to the present*. Berghahn books.
- Bacon, F. (1980). *Nová Atlantida; Eseje*. Mladá fronta.
- Bache, I. (2013). Measuring quality of life for public policy: an idea whose time has come? Agenda-setting dynamics in the European Union. *Journal of European Public Policy* 20(1), 21-38.
- Bank for International Settlements. *History of the Basel Committee* [online]. Bank for International Settlements [cit. 27. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.bis.org/bcbs/history.htm>.
- Barroso, M. J. (2004, 21. června). *Building a Partnership for Europe: Prosperity, Solidarity, Security* [Projev]. Plenární zasedání Evropského parlamentu, Štrasburg, Francie.
https://www.iri.edu.ar/publicaciones_iri/anuario/CD%20Anuario%202005/Europa/09-ue-discurso%20barroso.pdf.
- Barroso, M. J. (2009). *Political guidelines for the next Commission* [online]. Federation of Industries of Greece [cit. dne 15. 10. 2021]. Dostupné z: https://sbe.org.gr/newsletters/eflashnews/2009_21/Barroso_Political_Guidelines_2009.pdf
- Bartolini, S., Mikucka, M., & Sarracino, F. (2017). Money, Trust and Happiness in Transition Countries: Evidence from Time Series. *Social Indicators Research* 130, 87–106.

- BBC. (2009). *Global poll: Wide dissatisfaction with capitalism 20 years after fall of Berlin Wall* [online]. BBC [cit. 10. 4. 2019]. Dostupné z: https://www.bbc.co.uk/pressoffice/pressreleases/stories/2009/11_november/09/poll.shtml.
- Bell, S. (2011). Do We Really Need a New 'Constructivist Institutionalism' to Explain Institutional Change? *British Journal of Political Science* 41(4), 883-906.
- Ben-Chieh, L. (1975). Quality of Life: Concept, Measure and Results. *American Journal Of Economics & Sociology*, 34(1), 1-14.
- Beňová, M. (2016). *Alternativní idexy a indikátory rozvoje v odrazu kvality života a udržitelnosti*. [Bakalářská práce, Univerzita Katlova, Institut sociologických studií, Katedra veřejné a sociální politiky].
- Bijl, R. (2010). Never Waste a Good Crisis: Towards Social Sustainable Development. *Social Indicators Research* 102(1), 157-168.
- Bjørnskov, C., Dreher A., & Fischer, J.A. (2010). Formal institutions and subjective well-being: revisiting the cross-country evidence. *European Journal of Political Economy* 26(4), 419–430.
- Bjørnskov, C. (2014). Do economic reforms alleviate subjective well-being losses of economic crises? *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 163-182.
- Blanchard, O. J., Cottarelli, C., & Viñals, J. (2010). Exiting from Crisis Intervention Policies. *IMF Policy Paper SM/10/10, Washington, DC*.
- Blanchflower, G. D., & Oswald, A.J. (2011). International Happiness: A New View on the Measurement of Performance. *Academy of Management Perspectives* 25(1), 6-22.
- Blinder, A. S., & Zandi, M. (2015). *The Financial Crisis: Lessons for the Next One*. Center on Budget and Policy Priorities.
- Blyth, M. (2002). *Great transformations: the rise and decline of embedded liberalism*. Cambridge University Press.
- Boarini, R., Comola, M., Smith, C., Manchin, R., & Keulenaer, F., De. (2012). *What Makes For a Better Life? The Determinants of Subjective Well-being in OECD Countries: Evidence from the Gallup World Poll*. The OECD Statistics Working Paper Series.
- Boffo, M., Brown, A., & Spencer, D. A. (2017). From happiness to social provisioning: addressing well-being in times of crisis. *New Political Economy* 22(4), 450–462.
- Bonasia M, Napolitano, O., & Spagnolo, N. (2018). Happy PIIGS?. *Journal of Happiness Studies* 19, 1763-1782.
- Böhnke, P. (2007). Does Society Matter? Life Satisfaction in the Enlarged Europe. *Social Indicators Research* 87, 189–210.

- Brickman, P., Coates, D., & Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative?. *Journal of personality and social psychology*, 36(8), 917.
- Bruckner, P. (2000). *L'euphorie perpe'tuelle. Essai sur le devoir de bonheur*. Editions Grasset et Fasquelle.
- Bruni, L., & Porta, P.L. (2016). *Handbook of Research Methods and Applications in Happiness and Quality of Life*. Edward Elgar Publishing.
- Bruni, L. (2008). Back to Aristotle? Happiness, Eudaimonia and Relational Goods. In L. Bruni, F. Comim, & M. Pugno (Eds.), *Capabilities and happiness* (pp. 114-139). Oxford University Press.
- Burger, A., & Gonza, G. (2016). Subjective Well-Being During the 2008 Economic Crisis: Identification of Mediating and Moderating Factors. *Journal of Happiness Studies* 18(6), 1763-1797.
- Calomiris, C. W. (2010). Financial Innovation, Regulation, and Reform. In M. Spence, & D. Leipziger (Eds.), *Globalization and Growth. Implication for a Post-Crisis World* (pp. 47-68). The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Campanella, T. (1979). *Sluneční stát*. Mladá fronta.
- Campbell, A., Converse, P.E., & Rodgers, W.L. (1975). *The Quality of American Life*. Institute for Social Research.
- Campbell, A. (1976). Subjective measures of well-being. *American Psychologist* 31(2), 117-124.
- Cantillon, B., Chzhen, Y., Handa, S., & Nolan, B. (Eds.). (2017). *Children of austerity: Impact of the great recession on child poverty in rich countries*. Oxford University Press.
- Cantril, H. (1965). *The patter on human concerns*. Rutgers University Press.
- Carrin, G., Evans, D., Ravndal, F., & Xu, K. (2009). Assessing the reliability of household expenditure data: Results of the World Health Survey. *Health Policy*, 91(3), 297-305.
- Castles, F. G. (2006). *The growth of the post-war public expenditure state: long-term trajectories and recent trends* (No. 35). TranState working papers.
- Centre for Bhutan Studies & GHN Research. (2016). *A Compass Towards a Just and Harmonious Society. 2015 GNH Survey Report* [online]. Centre for Bhutan Studies a GHN Research [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.grossnationalhappiness.com/wp-content/uploads/2017/01/Final-GNH-Report-jp-21.3.17-ilovepdf-compressed.pdf>.
- Claessens, S., & Kose, A.M. 2009. What is a Recession?. *Finance and Development* 46(1), 52-53.

- Claessens, S., Keen, M., & Pazarbasioglu, C. (2010). Financial sector taxation: The IMF's report to the G-20 and background material. *Washington: International Monetary Fund*.
- Clark, A., Georgellis, Y., & Sanfey, P. (1997). *Job satisfaction, wage changes and quits: evidence from Germany* (No. 9711). School of Economics, University of Kent.
- Clench-Aas, J., & Holte, A. (2017). The financial crisis in Europe: Impact on satisfaction with life. *Scandinavian journal of public health, 45*(18_suppl), 30-40.
- Cobb, C., & Rixford, R. (1998). *Lessons Learned from the History of Social Indicators*. Redefining Progress.
- Coleman, J. S. (1994). *Foundations of social theory*. Harvard university press.
- Commander, S., & Schankerman, M. (1997). Enterprise restructuring and social benefits. *Economics of Transition, 5*(1), 1-24.
- Cooper, G. (2008). *The origin of financial crises*. Vintage.
- Crespy, A. (2016). *Welfare markets in Europe: The democratic challenge of European integration*. Springer.
- Cummins, I. (2018). The Impact of Austerity on Mental Health Service Provision: A UK Perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health 15*(6), 1145.
- Darvas, Z., & Von Weizsäcker, J. (2011). Financial transaction tax: small is beautiful. *Society and Economy, 33*(3), 449-473.
- Deaton, A. (2012). The financial crisis and the well-being of Americans 2011 OEP Hicks Lecture. *Oxford economic papers, 64*(1), 1-26.
- Delhey J., Böhnke, P., Habich, R., & Zapf, W. (2002). Quality of Life in a European Perspective: The *EUROMODULE* as a New Instrument for Comparative Welfare Research. In M.R. Hagerty, J. Vogel, & V. Møller (Eds.), *Assessing Quality of Life and Living Conditions to Guide National Policy* (pp. 163-176). Dordrecht: Springer.
- Delhey, J. (2001). The prospects of catching up for new EU members: lessons for the accession countries to the European Union from previous enlargements. *Social Indicators Research, 56* (2), 205–231.
- Delle Fave, A. (2016). Well-being in Times of Crisis: Interdisciplinary Evidence and Policy Implications. *Journal of Happiness, 15*(1), 119-123.
- De Looper, M., & Lafortune, G. (2009). *Measuring disparities in health status and in access and use of health care in OECD countries*. OECD.
- De Mello, L., & Dutz, M. A. (2012). *Promoting inclusive growth: Challenges and policies*. OECD and the World Bank.

- De Prycker, V. (2010). Happiness on the political agenda? PROS and CONS. *Journal of Happiness Studies*, 11(5), 585-603.
- De Serres, A., Kobayakawa, S., Sløk, T., & Vartia, L. (2006). *Regulation of financial systems and economic growth* [online]. OECD [cit.30. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/economy/growth/40505986.pdf>.
- Dijkers, M. (1997). Quality of life after spinal cord injury: a meta analysis of the effects of disablement components. *Spinal cord*, 35(12), 829-840.
- Diener (Ed.). (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*. Springer, Dordrecht.
- Diener, E., & Gonzalez, E. (2011). The validity of life satisfaction measures. *Social Indicator Network News*, 108(1), 1-5.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403-425.
- Diener, E., Lucas, R. E., Schimmack, U., & Helliwell, J. F. (2009). *Well-Being for Public Policy*. Oxford University Press.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A.J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 91(1), 335–34.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A.J. (2003). The macroeconomics of happiness. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 809–827.
- Djankov, S., Nikolova, E., & Zilinsky, J. (2015). The happiness gap in Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics*, 44(1), 108–124.
- Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of economic psychology*, 29(1), 94-122.
- Dorn, D., Fischer, J., Kirchgassner, G., Sousa-Poza, A. (2007). Is it culture of democracy? The impact of democracy and culture on happiness. *Social Indicators Research*, 82, 505–526.
- Drhová, Z. (2008). Environmentální dimenze kvality a udržitelnosti života. In M. Potůček, J. Musil, & M. Mašková (Eds.), *Strategické volby pro českou společnost: teoretická východiska* (pp. 315-320). Sociologické nakladatelství.
- Duménil, G., & Lévy, D. (2011). *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press.

Durnová, A. (2011). Diskurzivní přístupy v policy analysis. In M. Nekola, H. Geissler, M. Muralová (Eds.), *Současné metodologické otázky veřejné politiky* (pp. 64-104). Karolinum.

Durnová, A. (2016). Discursive Approaches to Public Policy: Politics, Argumentation, and Deliberation. In B.G. Peters, & Z. Philippe (Eds.), *Contemporary Approaches to Public Policy* (pp. 35-56). Palgrave Macmillan. London.

Easterlin, R. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In A.D. David, & M.W. Reder (Eds.), *Nations and Households in Economic Growth* (pp. 89-125). Academic Press.

Easterlin, R. (2000). The worldwide standard of living since 1800. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 7-26.

Easterlin, R. (2009). Happiness and Economic Growth: Does the Cross Section Predict Time Trends? Evidence from Developing Countries?. *IZA Discussion Paper No. 7187*.

Elliott, L. (2011). *Global financial crisis: five key stages 2007-2011* [online]. The Guardian [cit. 21. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/business/2011/aug/07/global-financial-crisis-key-stages>.

Elmeskov, J., & Sutherland, D. (2012). *Post-crisis debt overhang: growth implications across countries* [online]. OECD Economic Department [cit. 20. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/governance/public-finance/49541000.pdf>.

Eurofound. (2004). *Quality of life in Europe – First European Quality of Life Survey 2003*. Publications Office of the European Union.

Eurofound. (2010). *Second European Quality of Life Survey. Quality of Life in Europe 2003-2007*. Publications Office of the European Union.

Eurofound. (2012). *Third European Quality of Life Survey - Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*. Publications Office of the European Union.

Eurofound. (2017). *European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services, and quality of society*. Publications Office of the European Union.

Evropská komise. (2007a). *Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů. V evropském zájmu je uspět ve věku globalizace. Příspěvek Komise k říjnovému setkání hlav států a předsedů vlád* [online]. Evropská komise [cit. 17. 10. 2021]. Dostupné z: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2007\)581](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2007)581).

Evropská komise. (2007b). *Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů. K obecným zásadám flexikurity: větší počet a vyšší kvalita pracovních míst prostřednictvím flexibility a jistoty* [online]. Evropská komise [cit. 17. 10. 2021]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0359&from=EN>.

Evropská komise. (2009) *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. GDP and beyond. Measuring progress in a changing world* [online]. European Commission [cit. 23. 5. 2017]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/cros/system/files/06_GDP%20and%20beyond.pdf.

Evropská komise. (2010). *Europe 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth world* [online]. European Commission [cit. 18. 10. 2021]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%200007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.

Evropská komise. (2011). *Proposal for a Council Directive on a common system of financial transaction tax and amending Directive 2008/7/EC* [online]. European Commission [cit. 15. 10. 2021]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0594:FIN:EN:PDF>.

Evropská komise. (2017). *Europe 2020 indicators-poverty and social exclusion* [online]. Eurostat [cit. 21. 4. 2021]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion&oldid=394836.

Evropská komise. (2021). *Evropský semestr* [online]. Evropská komise [cit. 20. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/european-semester/#>

Evropská rada. (2009). *Evropská rada 10. a 11. prosince 2009. Závěry* [online]. Evropská rada [cit. 8. 10. 2021]. Dostupné z: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6-2009-INIT/cs/pdf>.

Evropská rada. (2011). *Evropská rada 24. a 25. března 2011. Závěry* [online]. Evropská rada [cit. 8. 10. 2021]. Dostupné z: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10-2011-REV-1/cs/pdf>.

European Trade Union Institute. (2009). *Benchmarking Working Europe 2009* [online]. European Trade Union Institute [cit. 10. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.etui.org/publications/books/benchmarking-working-europe-2009>.

Etzioni, A. (2009). A crisis of consumerism. In A. Hemerijck, B. Knapen, & E. van Doorne (Eds.), *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice* (pp.62-155). Amsterdam University Press.

Exton, C., & Shinwell, M. (2018). *Policy use of well-being metrics: Describing countries' experiences*. SDD Working paper No. 94. OECD.

Felton, A., & Reinhart, C. (2011). *The First Global Financial Crisis of the 21st Century Part II: June–December, 2008*. Centre for Economic Policy Research.

Ferguson, Niall. (2004). *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*. Basic Books.

- Ferrer-i-Carbonell, A., & Frijters, P. (2004). How Important is Methodology for the Estimates of the Determinants of Happiness?. *The Economic Journal*, 114(497), 641–659.
- FHI. (2019). *Livskvalitet i Norge* [online]. FHI [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.fhi.no/contentassets/21c14cb7d5924b779a0d6e26c4064af4/livskvalitet-i-norge-2019-rapport.pdf>.
- Field, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS*. SAGE Publications.
- Fleche, S., Smith, C., & Sorsa, P. (2011). *Exploring Determinants of Subjective Wellbeing in OECD Countries*. OECD: Economics Department Working Papers No. 921.
- Fletcher, Gordon A. (1989). *Keynesian Revolution and Its Critics: Issues of Theory and Policy for Monetary Production Economy*. Palgrave.
- Fournier, J. M., & Fall, F. (2017). Limits to government debt sustainability in OECD countries. *Economic Modelling*, 66, 30-41.
- Fraňková, E., & Johanisová, N. (2013). Udržitelný nerůst. Nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci?. *Sociální studia/Social Studies*, 10(1), 13-34.
- Freedom House. (2021). *Freedom in the World 2021. Democracy unde Siege* [online]. Freedom House [cit. 10. 4. 2021]. Dostupné z: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf.
- Frey, B.S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918–938.
- Frey, B.S., & Stutzer, A. (2002a). What can economists learn from happiness research?. *Journal of Economic Literature*, 40, 402–435.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002b). *How the Economy and Institutions Affect Well-being*. Princeton University Press.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2010). *Happiness and economics*. Princeton University Press.
- Frey, B., & Stutzer, A. (2012). The use of happiness research for public policy. *Social Choice and Welfare*, 38(4), 659-674.
- Friedman, M. (2020). *Capitalism and freedom*. University of Chicago press.
- Fujita, F., & Diener, E. (2005). Life Satisfaction Set Point: Stability and Change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 158–164.
- Fukuda-Parr, S. (2004). Millennium Development Goals: why they matter. *Global Governance*, 10, 395.

- Gaffney, O. (2014). Sustainable development goals: improving human and planetary wellbeing. *Global Change*, 82, 20-23.
- Garrett, G. (1993). The politics of Maastricht. *Economics & Politics*, 5(2), 105-123.
- Gawel, Antonia. (2021). *COP26 outcomes aren't satisfying, but they should leave us hopeful. Here's why* [online]. World Economic Forum [cit. 20. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.weforum.org/agenda/2021/11/cop26-outcomes-reasons-for-hope-progress/>
- Genovese, F., Schneider, G., & Wassmann, P. (2016). The Eurotower strikes back: Crises, adjustments, and Europe's austerity protests. *Comparative Political Studies*, 49(7), 939-967.
- Gilpin, R. (2011). *Global political economy*. Princeton university press.
- Graham, C., Chattopadhyay, S., & Picon, M. (2010). Adapting to adversity: Happiness and the 2009 economic crisis in the United States. *Social Research: An International Quarterly*, 77(2), 715-748.
- Grant, W., & Wilson, G. K. (2012). *Consequences of the Global Financial Crisis*. Oxford University Press.
- Grauwe, P. D. (2009). Lessons from the banking crisis: A return to narrow banking. *CESifo DICE Report*, 7(2), 19-23.
- Greve, B. (2012). The impact of the financial crisis on happiness in affluent European countries. *Journal of Comparative Social Welfare*. 28(3), 183-193.
- Growitsch, C., & Höffler, F. (2019). Fukushima and German Energy Policy 2005–2015/2016. In M. Ozawa, J. Chaplin, M. Pollitt, D. Reiner, & P. Warde, *Search of Good Energy Policy* (pp. 120-136). Cambridge University Press.
- Gruen, C., & Klasen, S. (2012). Has transition improved well-being?. *Economic Systems*, 36(1), 11–30.
- Guriev, S., & Zhuravskaya, E. (2009). (Un)happiness in Transition. *Journal of Economic Perspectives*, 23(2), 143–68.
- G20 Information Centre. (2008). *Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy. Washington DC, November 15, 2008* [online]. University of Toronto [cit. 20. 11. 2021]. Dostupné z: <http://www.g20.utoronto.ca/2008/2008declaration1115.html>.
- G20 Information Centre. (2009). *Declaration on Strengthening the Financial System, London Summit, 2 April, 2009* [online]. University of Toronto [cit. 20. 11. 2021]. Dostupné z: <http://www.g20.utoronto.ca/2009/2009ifi.pdf>
- Hák, T., Janoušková, S., & Moldan, B. (2016). Sustainable Development Goals: A need for relevant indicators. *Ecological indicators*, 60, 565-573.

- Hall, P. A. (1993). Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*, 25(3), 275-296.
- Hall, P. A., & Taylor, C.R. (1996). *Political Science and the Three New Institutionalisms*. MPIFG Discussion Paper 96/6. Koln.
- Hall, P. A., Soskice, D. (2001). An introduction to varieties of capitalism. In P.A. Hall and D. Soskice (Eds.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (pp. 1-70). Oxford University Press.
- Hall, P. A., & Lamont, M. (Eds.). (2013). *Social resilience in the neoliberal era*. Cambridge University Press.
- Hall, J., Giovannini, E., Morrone, A., & Ranuzzi, G. (2010): *A Framework to Measure the Progress of Societies*. OECD Statistics Working Papers, 2010/05. OECD Publishing. Paris.
- Happy Planet Index. (2021). *How Happy is the Planet?* [online]. Wellbeing Economy Alliance [cit. 16. 11. 2021]. Dostupné z: <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf>.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Hausman, D. M. (2015). *Valuing health: Well-being, freedom, and suffering*. Oxford University Press.
- Hay, C. (2008). Constructivist Institutionalism. In S.A. Binder, R.A.W. Rhodes, & B.A. Rockman (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions* (56-74). Oxford University Press.
- Hayek, F. A. von. (2019). *Individualismus a ekonomický řád*. Wolters Kluwer.
- Held, D., & McGrew, A. (2007). *Globalization/anti-globalization: Beyond the great divide*. Polity.
- Helliwell, J.F. (2003). How is life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling*, 20(2), 331–360.
- Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435-1446.
- Helliwell, J. F., & Huang, H. (2008). How's your government? International evidence linking good government and well-being. *British journal of political science*, 38(4), 595-619.
- Helliwell, J. F., & Barrington-Leigh, C. (2010). *Measuring and Understanding Subjective Well-Being*. NBER Working Papers.

- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. (Eds.). (2012). *World Happiness Report 2012*. UN Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. (Eds.). (2013). *World Happiness Report 2013*. UN Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, J.F., Huang, H., & Wan, S. (2014). Social Capital and Well-Being in Times of Crisis. *Journal of Happiness Studies*, 15, 145–162.
- Helliwell, J. F., Layard, R., & Sachs, J. (Eds.). (2019). *World Happiness Report 2019*. Sustainable Development Solutions Network.
- Hemerijck, A. (2009). The Institutional Legacy of the Crisis of Global Capitalism. In A. Hemerijck, B. Knapen, & E. van Doorne (Eds.), *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice* (pp.13-52). Amsterdam University Press.
- Heřmanová, E. (2012a). *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Heřmanová, E. (2012b). Kvalita života a její modely v současném sociálním výzkumu. *Sociológia* 44, 407 – 425.
- Hessel, S. (2011). *Time for Outrage: Indignez-vous!*. Hachette UK.
- Hicks, N., & Streeten, P. (1979). Indicators of development: the search for a basic needs yardstick. *World development*, 7(6), 567-580.
- Hicks, S., Tinkler, L., & Allin, P. (2013). Measuring subjective well-being and its potential role in policy: Perspectives from the UK Office for National Statistics. *Social Indicators Research*, 114(1), 73-86.
- Hirata, J. (2005). *How Should Happiness Guide Policy?* [online]. St. Francis Xavier University [cit. 20.5.2017]. Dostupné z: <https://bit.ly/3ms6kS6>.
- Hudson, J. (2006). Institutional Trust and Subjective Well-Being across the EU. *Kyklos International Review for Social Sciences*, 59(1), 43–62.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2021) *World Inequality Report 2022* [online]. World Inequality Lab [cit. 20. 12. 2021]. Dostupné z: https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/WorldInequalityReport2022_Full_Report.pdf.
- Charles, A., Dongxu, W., & Zhongmin, W. (2019). Economic Shocks on Subjective Well-Being: Re-assessing the Determinants of Life-Satisfaction After the 2008 Financial Crisis. *Journal of Happiness Studies*, 20(4), 1041-1055.

- Chase-Dunn, C., & Roberts, A. (2012). The Structural Crisis of Global Capitalism and the Prospect for World Revolution in the 21st Century. *International Review of Modern Sociology*, 38(2), 259-285.
- IEG (Independent Evaluation Group). (2009). *The world Bank Group's Response to the Global Crisis – Phase II*. Independent Evaluation Group, the World Bank Group.
- International Monetary Fund (IMF). (2009a). *Annual Report 2009. Fighting the global crisis* [online]. International Monetary Fund [cit. 1. 5. 2021]. Dostupné z: <https://bit.ly/3H7yGZt>.
- International Monetary Fund (IMF). (2009b). *World Economic Outlook: Crisis and Recovery* [online]. International Monetary Fund [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/Crisis-and-Recovery>.
- International Monetary Fund (IMF). (2010). *A Fair and Substantial Contribution by the Financial Sector* [online]. International Monetary Fund [cit. 20. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/np/g20/pdf/062710b.pdf>.
- International Monetary Fund (IMF). (2012). *Annual Report 2012. Working Together to Support Global Recovery* [online]. International Monetary Fund [cit. 26. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.imf.org/en/Publications/AREB/Issues/2016/12/31/Working-Together-to-Support-Global-Recovery>
- Immergut, E. M. (1998). The theoretical core of the new institutionalism. *Politics & society*, 26(1), 5-34.
- Immergut, E. M. (2006). Historical-Institutionalism in Political Science and the Problem of Change. In A. Wimmer, & R. Kössler, *Understanding Change* (pp. 237-259). Palgrave Macmillan.
- Immergut, E. M., & Anderson, K.M. (2008). Historical institutionalism and west European politics. *West European Politics*, 31(1), 345-369.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press.
- Inglehart, R., & Abramson, P. R. (1999). Measuring Postmaterialism. *The American Political Science Review*, 93(3), 665–677.
- Inglehart, R., & Klingemann, H.D. (2000). Genes, culture, democracy, and happiness. In E. Diener, & E. Suh (Eds.), *Culture and subjective well-being* (165-183). MIT Press.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: Economics for a finite planet*. Routledge.
- Jorda, V., López-Noval, B., & Sarabia, J. M. (2019). Distributional dynamics of life satisfaction in Europe. *Journal of Happiness Studies*, 20(4), 1015-1039.

Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.). (1999). *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation.

Kahneman, D., Krueger, A.B., Schkade, D., Schwarz, N., & Stone, A. (2003). Toward national well-being accounts. *American Economic Review*, 94(2), 429–434.

Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the national academy of sciences*, 107(38), 16489–16493.

Kapoor, S. (2010). *The financial crisis – causes and cures* [online]. ETUI aisbl. Brussels [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: <http://re-define.org/wordpress/wp-content/uploads/2017/11/Re-Define-Book-The-Financial-Crisis-Causes-and-Cures-by-Sony-Kapoor.pdf>.

Keeley, B., & Love, P. (2010). *From crisis to recovery*. OECD.

Kennedy, R. R. (1968). *Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968* [online]. John F. Kennedy Presidential Library and Museum [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/the-kennedy-family/robert-f-kennedy/robert-f-kennedy-speeches/remarks-at-the-university-of-kansas-march-18-1968>

Khatriwada, S. (2009). *Stimulus packages to counter global economic crisis: a review* [online]. International Labour Organization [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: https://labordoc.ilo.org/discovery/fulldisplay/alma994342843402676/41ILO_INST:41ILO_V1.

Kim, S., & Kim, D. (2012). Does government make people happy?: Exploring new research directions for government's roles in happiness. *Journal of Happiness Studies*, 13(5), 875–899.

Kingdon, John W. (1995). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Longman.

Klugman, J., Rodríguez, F., & Choi, H. J. (2011). The HDI 2010: new controversies, old critiques. *The Journal of Economic Inequality*, 9(2), 249–288.

Knack, S. (2001). *Trust, associational life, and economic performance*. MPRA Paper 27247, University Library of Munich.

Koehrsen, J. (2014). Paradigm Change in the Face of the Global Financial Crisis? – A Comparative Study of the Economic Policy Debates during Three Economic Slumps in Germany. *Revue d'économie politique*, 124(3), 269–290.

Kotakorpi, K., & Laamanen, J. P. (2010). Welfare state and life satisfaction: Evidence from public health care. *Economica*, 77(307), 565–583.

KPMG. (2011). *Tax alert – Issue 2, Proposed bank levies – comparison of certain jurisdiction* [online]. KPMG [cit. 5. 12. 2021]. Dostupné z: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2011/02/tax-alert-1102-02.pdf>.

- Kroll, C., & Delhey, J. (2013). A happy nation? Opportunities and challenges of using subjective indicators in policymaking. *Social Indicators Research*, 114(1), 13-28.
- Krueger, A. B. (2009). *Measuring the Subjective Well-Being of Nations: National Accounts of Time Use and Well-Being*. University of Chicago Press.
- Krueger, A. B., & Schkade, D. A. (2008). The reliability of subjective well-being measures. *Journal of public economics*, 92(8-9), 1833-1845.
- Krugman, Paul. (2009). *Návrat ekonomické krize*. Vyšehrad.
- Kulkarni, S. C., Levin-Rector, A., Ezzati, M., & Murray, C. J. (2011). Falling behind: life expectancy in US counties from 2000 to 2007 in an international context. *Population health metrics*, 9(1), 1-12.
- Layard, Richard. (2005). *Happiness: Lessons from a new science*. London: Allen Lane / Penguin Books.
- Lee, Y. (2018). The great recession, government performance, and citizen trust. *Journal of International and Area Studies*, 25(1), 57-70.
- Lee, Y., Aaker, J. L., & Gardner, W. L. (2000). The pleasures and pains of distinct self-construals: the role of interdependence in regulatory focus. *Journal of personality and social psychology*, 78(6), 1122.
- Levin, S. (2020). *Movement to defund police gains unprecedented support across US* [online]. The Guardian [cit. 11. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jun/04/defund-the-police-us-george-floyd-budgets>.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American political science review*, 53(1), 69-105.
- Love, P. (Ed.) (2016). *Debate the Issues: New Approaches to Economic Challenges*. OECD Insights, OECD Publishing.
- Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgellis, Y., & Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological science*, 15(1), 8-13.
- Lucas, R. E., Dyrenforth, P. S., & Diener, E. (2008). Four myths about subjective well-being. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5), 2001-2015.
- Martin, C. J. (2012). Social Solidarity in Scandinavia after the Fall of Finance Capitalism. In W. Grant, & G. K. Wilson, *The Consequences of the Global Financial Crisis: The Rhetoric of REform and Regulation* (pp. 188-205). Oxford University Press.
- Marx, I., Nolan, B., & Olivera, J. (2015). The welfare state and antipoverty policy in rich countries. In A.B. Atkinson, & F. Bourguignon, *Handbook of income distribution* (Vol. 2, pp. 2063-2139). Elsevier.

Matheson, Thorton. 2011. *Taxing Financial Transactions: Issues and Evidence* [online]. International Monetary Fund [cit. 27. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp1154.pdf>

McCoy, J., Rahman, T., & Somer, M. (2018). Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16-42.

McGregor, J., Camfield, L., & Woodcock, A. (2009). Needs, wants and goals: Wellbeing, quality of life and public policy. *Applied Research In Quality Of Life*, 4(2), 135-154.

Meadows, D., & Randers, J. (2004). *The Limits to Growth: The 30-year Update (1st ed.)*. Routledge.

Mercy, J-L., Georgiana, I., Meglio, E. di, Litwinska, A. (2016). *Analytical report on subjective well-being*. Publication office of the European Union.

Merriam-Webster Dictionary. (2021). *Essential Meaning of crisis* [online]. Merriam-Webster Dictionary [cit. 10. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/crisis>.

Michaelson, J., & Hamalainen, T. J. (2014). New theories and policies for well-being: introduction. In T. J. Hamalainen, & J. Michaelson (Eds.), *Well-being and Beyond. Broadening the Public and Policy Discourse*. Edward Elgar Publishing Limited.

Michalos, A.C. (2017). *Connecting the Quality of Life Theory to Health, Well-being and Education. The Selected Works of Alex C. Michalos*. Springer.

Ministerstvo životního prostředí. (2018). *Implementační plán ke Strategickému rámci Česká republika 2030* [online]. Ministerstvo životního prostředí [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/ceska_republika_2030/\\$FILE/OUR_Implementacni_plan_20181015.pdf.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/ceska_republika_2030/$FILE/OUR_Implementacni_plan_20181015.pdf.pdf).

Moisi, D. (2009). *The New Revolt of the Masses* [online]. Project Syndicate [cit. 21. 3. 2018]. Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-new-revolt-of-the-masses?barrier=accesspaylog>

Monastiriotis, V., Hardiman, N., Regan, A., Goretti, C., Landi, L., Conde-Ruiz, J. I., ... & Cabral, R. (2013). Austerity measures in crisis countries—results and impact on mid-term development. *Intereconomics*, 48(1), 4-32.

More, T. (2001). *Utopia* [online]. Raleigh, NC [cit. 20. 3. 2021]. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=3314672>.

Moriarty, D., Zack, M. M., & Kobau, R. (2003). The centers for disease control and prevention's healthy days measures— Population tracking of perceived physical and mental health over time. *Health and Quality of Life Outcomes*, 1(1), 1–37.

- Mulgan, G. (2013). Well-being and public policy. In S.A. David, I. Boniwell, A. Conley Ayers (Eds.), *The Oxford handbook of happiness* (pp.517-532). New York, NY US: Oxford University Press.
- Mulgan, G. (2014). Well-being, capitalism and public policy: from generalization to granularity. In T. J. Hamalainen, & J. Michaelson (Eds.), *Well-being and Beyond. Broadening the Public and Policy Discourse*. Edward Elgar Publishing Limited.
- National Assembly of Bhutan. (2008). *The Constitution of The Kingdom of Bhutan* [online]. National Assembly of Bhutan [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.nab.gov.bt/assets/templates/images/constitution-of-bhutan-2008.pdf>.
- Nováková, Š. (2001). *Vize rozvoje české republiky do roku 2015*. Centrum pro sociální a ekonomické strategie.
- Nikolova, E. (2017). Destined for Democracy? Labour Markets and Political Change in Colonial British America. *British Journal of Political Science*, 47(1), 19–45.
- Nikolova, M. (2016). Minding the happiness gap: Political institutions and perceived quality of life in transition. *European Journal of Political Economy*, 45, 129–148.
- Noll, H. H. (2004). Social indicators and quality of life research: Background, achievements and current trends. Pp. 151–181 In N. Genov (Ed.), *Advances in sociological knowledge over half a century* (pp. 151-181). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Noll, H.H. (2013). Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy Making. *Social Indictors Research*, 114, 1-11.
- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Noval, B.L. (2016). The history of the idea of quality of life. In L. Bruni, & P.L. Porta (Eds.), *Handbook of research methods and applications in happiness and quality of life* (pp.153-175). Edward Elgar Publishing.
- Nussbaum, M., & Sen, A. (Eds.). (1993). *The quality of life*. Clarendon Press.
- O'Connor, K. J. (2017). Who Suffered Most from the Great Recession? Happiness in the United States. *Journal of the Social Sciences*, 3(3), 72-99.
- OECD. (2006). *OECD Annual Report 2006*. OECD Publishing.
- OECD (2008), *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. OECD Publishing.
- OECD. (2009a). *OECD Annual Report 2009*. OECD Publishing.
- OECD. (2009b). *Green Growth: Overcoming the Crisis and Beyond*. OECD Publishing.

- OECD. (2011a). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. OECD Publishing.
- OECD. (2011b). *Towards Green Growth*. OECD Publishing.
- OECD (2011c) *How's Life?: Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD (2011d), *Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World*. OECD Publishing.
- OECD. (2011e). *Secretary-General's Report to Ministers 2011*. OECD Publishing.
- OECD. (2012). *Restoring Public Finances, 2012 Update*. OECD Publishing.
- OECD. (2013). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. OECD Publishing.
- OECD. (2014). *Secretary-General's Report to Ministers 2014*. OECD Publishing.
- OECD. (2015). *Secretary-General's Report to Ministers 2015*. OECD Publishing.
- OECD. (2016). *OECD Economic Surveys: Greece 2016*. OECD Publishing.
- OECD. (2020a). *Measuring well-being and progress* [online]. OECD Statistics and Data Directorate [cit. 19. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.oecd.org/sdd/OECD-Better-Life-Initiative.pdf>.
- OECD. (2020b). *How's Life?: Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD. (2021). *What is the Better Life Index?* [online]. OECD [cit. 19. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative/>.
- Oishi, S. (2000). *Culture and memory for emotional experiences: On-line vs. retrospective judgments of subjective well-being*. University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Oishi, S., Diener, E., & Lucas, R. E. (2009a). The optimum level of well-being: Can people be too happy?. In Diener (Ed.), *The science of well-being: The collected works of Ed Diener* (pp. 175-200). Springer, Dordrecht.
- Oishi, S., Diener, E., Lucas, R. E., & Suh, E. M. (2009b). Cross-cultural variations in predictors of life satisfaction: Perspectives from needs and values. In E. Diener, *Culture and well-being* (pp. 109-127). Springer, Dordrecht.
- Ollivaud, P., & Turner, D. (2014). The Effect of the Global Financial Crisis on OECD Potential Output. *OECD Economics Department Working Papers, No. 1166*. OECD Publishing.

- OPHI. (2021). *Bhutan's Gross National Happiness Index* [online]. Oxford Poverty and Human Development Initiative [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <https://ophi.org.uk/policy/gross-national-happiness-index/>.
- Orenstein, Mitchell A. (2008). *From Neoliberalism to No Liberalism?* [online]. Project Syndicate [cit. 4. 5. 2019]. Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/from-neoliberalism-to-no-liberalism?barrier=accesspaylog>.
- Ortiz, I., & Cummins, M. (2021). The Austerity Decade 2010-20. *Social Policy and Society*, 20(1), 142-157.
- Oswald, A.J., & Wu, S. (2010). Objective Confirmation of Subjective Measures of Human Well-Being: Evidence from the U.S.A. *Science*, 327(5965), 576-579.
- Ott, J. (2005). Level and inequality of happiness in nations: Does greater happiness of a greater number imply greater inequality in happiness. *Journal of Happiness Studies*, 6, 397-420.
- Ott, J. (2010). Good governance and happiness in nations: Technical quality precedes democracy and quality beats size. *Journal of Happiness Studies*, 11(3), 353-368.
- Quality of Life. (2003). *Quality of Life in New Zealand's Eight Largest Cities 2003* [online]. Quality of Life [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: http://www.qualityoflifeproject.govt.nz/pdfs/Quality_of_Life_2003.pdf.
- Quality of Life. (2020). *Quality of Life Survey 2020. Topline Report* [online]. Quality of Life [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.qualityoflifeproject.govt.nz/pdfs/QoL-8-City-Topline-FINAL-Interactive-PDF-2020.pdf>
- Pacek, A., & Radcliff, B. (2008). Assessing the welfare state: The politics of happiness. *Perspectives on Politics*, 6(2), 267-277.
- Paul, K. (2006). *The negative mental health effect of unemployment: Meta-analyses of cross-sectional and longitudinal data*. Friedrich-Alexander-Universitaet Erlangen-Nuernberg (Germany).
- Peters, B. G. (2016): *Institutionalism and Public Policy* in Peters, B. Guy and Zittoun, Philippe (eds.): *Contemporary Approaches to Public Policy*. Palgrave Macmillan. London.
- Phillips, M., & Russels, K. (2018). *The Next Financial Calamity Is Coming. Here's What to Watch* [online]. The New York Times [cit. 18. 5. 2019]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/interactive/2018/09/12/business/the-next-recession-financial-crisis.html>.
- Potůček, M. (1997). *Nejen trh*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Potůček, M. a kol. (2005). *Veřejná politika*. Sociologické nakladatelství (SLON).

- Potůček, M. (2011). *Cesty z krize*. Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M., Musil, J., & Mašková, M. (2008). *Strategické volby pro českou společnost: teoretická východiska*. Sociologické nakladatelství.
- Pozsar, Z. (2008). The rise and fall of the shadow banking system. *Regional Financial Review*, 44, 1-13.
- Putnam, R. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *The American Prospect*, 13(5), 35-42.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster.
- Putnam, R. (2001). Social capital: Measurement and consequences. *Canadian journal of policy research*, 2(1), 41-51.
- Rada Evropské unie. (2006). *Evropská rada v Bruselu 14. a 15. prosince 2006. Závěry předsednictví* [online]. Rada Evropské unie [cit. 3. 10. 2021]. Dostupné z: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16879-2006-INIT/cs/pdf>.
- Radcliff, B. (2013). *The Political Economy of Human Happiness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1995). *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Reichlová, N. (2008). Ekonomická dimenze kvality a udržitelnosti života. In M. Potůček, J. Musil, & M. Mašková (Eds.), *Strategické volby pro českou společnost: teoretická východiska* (pp. 315-320). Sociologické nakladatelství.
- Report (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* [online]. United Nations Documents [cit. 20. 6. 2019]. Dostupné z <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.
- Rocard, M. (2008). *Good and Bad Capitalism* [online]. Project Syndicate [cit. 27. 6. 2019]. Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/good-and-bad-capitalism?barrier=accesspaylog>
- Rockstrom, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, A., Chapin III, F. S., Lambin, E., ... & Foley, J. (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and society*, 14, 1-33.
- Rodriguez, R., Warmerdam, J., & Triomphe, C. E. (2010). The Lisbon Strategy 2000–2010: an analysis and evaluation of the methods used and results achieved. *European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Brussels*.
- Rodrik, D. (2009). Capitalism 3.0. In A. Hemerijck, B. Knapen, & E. van Doorne (Eds.), *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice* (pp.185-193). Amsterdam University Press.

- Rogoff, K. (2009). *Is Modern Capitalism Sustainable* [online]. Project Syndicate [cit. 8. 3.3 2019]. Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/is-modern-capitalism-sustainable-2011-12?barrier=accesspaylog>.
- Rochas, M. (2016). Leading a life of quality: conceptualizing quality of life. In L. Bruni, & P.L. Porta (Eds.), *Handbook of research methods and applications in happiness and quality of life* (pp.229-246). Edward Elgar Publishing.
- Roubini, N. (2011). *Is Capitalism Doomed?* [online]. Project Syndicate [cit. 8. 3. 2019]. Dostupné z: <https://bit.ly/3FttTS0>.
- Sack, W. D., Stevenson, B., & Wolfers, J. (2010). *Subjective Well-being Income, Economic Development and Growth*. NBER Working Paper No 16441.
- Sagar, A. D., & Najam, A. (1998). The human development index: a critical review. *Ecological economics*, 25(3), 249-264.
- Sanfey P., & Teksoz, U. (2007). Does transition make you happy?. *Economics of Transition*, 15(4), 707-731.
- Savaresi, A. (2016). The Paris Agreement: a new beginning?. *Journal of Energy & Natural Resources Law*, 34(1), 16-26.
- Scottish National Performance Framework. (2018). *Briefing Paper: National Performance Framework* [online]. Scottish Community Safety Network [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.safercommunitiesScotland.org/wp-content/uploads/NPF-Briefing-Paper-Oct2018.pdf>.
- Sen, A. K. (1993). Capability and Well-Being. In A. Sen, & M. Nussbaum (Eds.), *The Quality of Life* (pp.30-53). Oxford University Press.
- Sen, A. K. (1992). *Inequality re-examined*. Harvard University Press.
- Sen, A. K. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Sennett, R. (2009). The Moral Bankruptcy of New Capitalism. In A. Hemerijck, B. Knapen, & E. van Doorne (Eds.), *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice* (pp. 163-168). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Shapiro, I. (2003). *Morální základy politiky*. Karolinum.
- Shelton, J. (2008). *A Capitalist Manifesto* [online]. The Wall Street Journal [cit. 8. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.wsj.com/articles/SB122385722252027327>.
- Schmidt, V. A. (2008a). Bringing ideas and discourse back into the explanation of change in varieties of capitalism and welfare states. *The Centre for Global Political Economy, University of Sussex, Working Paper*, (2).

- Schmidt, V. A. (2008b). Discursive institutionalism: The explanatory power of ideas and discourse. *Annual Review Political Science*, 11, 303-326.
- Schmidt, V. A. (2012). What Happened to the State-Influenced Market Economies (SMEs) France, Italy, and Spain Confront the Crisis as the Good, the Bad, and the Ugly. In G.K. Wilson, & W. Grant, *The Consequences of the Global Financial Crisis* (pp. 156-186). Oxford University Press.
- Schulmeister, S. (2008). A general financial transaction tax motives, revenues, feasibility and effects. *WIFO, March*.
- Simms, C. (2009). Economic crisis and morality. *The international Journal of Clinical Practice*, 63(8), 1119-1121.
- Sinclair, Timothy J. (2012). Institutional Failure and the Global Financial Crisis. In G.K. Wilson, & W. Grant, *The Consequences of the Global Financial Crisis* (pp. 140-156). Oxford University Press.
- Singh, M. (2021). *The 2007-2008 Financial Crisis in Review* [online]. Investopedia [cit. 26. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/financial-crisis-review.asp>.
- Skidelsky, R. (2011). *Life after Capitalism* [online]. Project Syndicate [cit. 8. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/life-after-capitalism-2011-01?barrier=accesspaylog>.
- Sojka, Milan a Konečný, Bronislav. (2006). *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Libri.
- Somarriba A., Zarzosa, P. E., & Trapero, B.P. (2015). The Economic Crisis and its Effects on the Quality of Life in the European Union. *Social Indicators Research*, 120(2), 323-343.
- Spence, M. & Leipziger, D. (Eds.). (2010). *Globalization and Growth. Implication for a Post-Crisis World*. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- Stiglitz, J. E. (2009). *The Harsh Lessons of 2009* [online]. Project Syndicate [cit. 8. 3. 2019]. Dostupné zde: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-harsh-lessons-of-2009?barrier=accesspaylog>.
- Stiglitz, J.E. (2010). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. W.W. Norton and Company.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. Fitoussi, J-P. (2009). *Report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Stiglitz, J., Fitoussi, J., & Durand, M. (Eds.). (2018). *For Good Measure: Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP*. OECD Publishing.

- Stratton, A. (2010). *David Cameron aims to make happiness the new GDP* [online]. The Guardian [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné zde: <https://www.theguardian.com/politics/2010/nov/14/david-cameron-wellbeing-inquiry>.
- Streck, C., Keenlyside, P., & von Unger, M. (2016). The Paris Agreement: A New Beginning. *Journal for European Environmental & Planning Law*, 13(1), 3-29.
- Stutzer, A., & Frey, B.S. (2003). Institutions matter for procedural utility: An economic study of the impact of political participation possibilities. In R. Mudambi, P. Navarra, & G. Sobbrío (Eds.), *Economic Welfare, International Business and Global Institutional Change* (pp. 81-99). Edward Elgar.
- Suh, E. M., Diener, E., Oishi, S., & Triandis, H. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 482–493.
- Sutton, P. C., Anderson, S.J., Tuttle, B.T., & Morse, L. (2012). The real wealth of nations: Mapping and monetizing the human ecological footprint. *Ecological Indicators*, 16, 11-22.
- Syrovátka, M. (2008). Jak (ne) měřit kvalitu života: Kritické pohledy na index lidského rozvoje. *Mezinárodní vztahy*, 43(1), 9-37.
- Tavits, M. (2007). Clarity of responsibility and corruption. *American journal of political science*, 51(1), 218-229.
- Tormos, R. (2019). Measuring Personal Economic Hardship in Its Impact on Political Trust During the Great Recession. *Social Indicators Research*, 144(3), 1209-1232.
- Trichet, J-C. (2009). *The financial crisis and the response of the ECB* [online]. European Central Bank [cit. 20. 11. 2021]. Dostupné z: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp090612.en.html>.
- Tsoukalis, L. (1997). *The New European Economy Revisited*. Oxford: Oxford University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP). (1990). *Human Development Report 1990* [online]. United Nations Development Programme [cit. 5. 6. 2013]. Dostupné z: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en_complete_nostats.pdf.
- United Nations. (1992). *United Nations Conference on Environment and Development. Agenda 21*. [online]. United Nations Sustainable Development [cit. 25. 2. 2019]. Dostupné z: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
- United Nations. (2000). *Resolution adopted by the General Assembly. United Nations Millennium Declaration* [online]. United Nations [cit. 28. 10. 2021]. Dostupné z: <https://undocs.org/A/RES/55/2>.

United Nations. (2008). *Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System* [online]. United Nations [cit. 30. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.un.org/en/ga/econcrisissummit/docs/FinalReport_CoE.pdf.

United Nations. (2012). *The Future We Want. Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development* [online]. United Nations [cit. 25. 2. 2019]. Dostupné z: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf>.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development* [online]. United Nations [cit. 19. 3. 2021]. Dostupné z: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.

United Nations Environment Programme (UNEP). (2009). *Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal* [online]. United Nations Environment Programme [cit. 5. 11. 2021]. Dostupné z: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7727/-Rethinking%20the%20Economic%20Recovery_%20A%20Global%20Green%20New%20Deal-2009853.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

Úřad vlády České republiky. (2017). *Strategický rámec Česká republika 2030* [online]. Úřad vlády [cit. 9. 4. 2021]. Dostupné z [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/ceska_republika_2030/\\$FILE/OUR_Strategicky_ramec_20181015.pdf.002.002.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/ceska_republika_2030/$FILE/OUR_Strategicky_ramec_20181015.pdf.002.002.pdf).

VanPraag, B.M., Goedhart, Th., & Kapteyn, A. (1980). The poverty line: A pilot survey in Europe. *Review of Economics and Statistics* 63, 461–465.

Vavroušek, Josef. (1990). *Životní prostředí a seberízení společnosti*. Institut řízení.

Veenhoven, R. (1996). Developments in satisfaction-research. *Social Indicators Research* 37, 1–46.

Veenhoven, R. (1997). Advances in the understanding of happiness. *Revue québécoise de psychologie* 18, 29–74.

Veenhoven, R. (2002). Why Social Policy Needs Subjective Indicators, *Social Indicators Research* 58, 33 – 45.

Veenhoven, R. (2004). Happiness as an aim in public policy: The great happiness principle. In Linley, P.A., & Joseph, S., (Eds.), *Positive psychology in practice* (pp. 658-678). Hoboken, NJ: Wiley.

Veenhoven, R., & Ouweneel, P. (1995). Livability of the welfare-state. *Social Indicators Research* 36, 1–48.

- Verick S., & Islam, I. (2011). *The Great Recession of 2008–09: Causes, Consequences and Policy Responses* [online]. International Labour Organization [cit. 16. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/working-papers/WCMS_174964/lang--en/index.htm.
- Vila, S. T., & Peters, M. (2017). *The Bail Out Business. Who profits from bank rescues in the EU?*. Transnational Institute.
- Vittersø, J., Røysamb, E., & Diener, E. (2002). The concept of life satisfaction across cultures: Exploring its diverse meaning and relation to economic wealth. In E. Gullone, & R. Cummins (Eds.), *The universality of subjective wellbeing indicators* (pp. 81-103). Springer, Dordrecht.
- Wackernagel, M., & Rees, W. (1998). *Our ecological footprint: reducing human impact on the earth* (Vol. 9). New society publishers.
- Williamson, J. (2009). A short history of the Washington Consensus. *Law and Business Review of the Americas* 15(1), 7-23.
- Wilson, Graham K. (2012). The United States: The Strange Survival of (Neo)Liberalism. In G.K. Wilson, & W. Grant, *The Consequences of the Global Financial Crisis* (pp. 61-66). Oxford University Press.
- Winkelmann, R. (2009). Unemployment, social capital, and subjective well-being. *Journal of happiness studies*, 10(4), 421-430.
- Winkelmann, L., & Winkelmann, R. (1998). Why are the unemployed so unhappy? Evidence from panel data. *Economica*, 65(257), 1-15.
- World Bank. (2009). *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*. World Bank.
- World Economic Forum (WEF). (2021). *The Global Risks Report 2021 16th Edition* [online]. World Economic Forum [cit. 11. 4. 2021]. Dostupné z: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf
- Zhang, Y., Thelen, N., & Rao, A. (2010). Social protection in fiscal stimulus packages: Some evidence. *UNDP, New York. For more information, please contact: The United Nations Children's Fund (UNICEF)*, 3.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Determinanty subjektivní kvality života, které se objevují v mezinárodních průzkumech (tabulka)

Příloha č. 2: Seznam proměnných včetně škál použitých při kvantitativní analýze (tabulka)

Příloha 3: Změna spokojenosti v jednotlivých dimenzích mezi roky 2007 a 2016 vyjádřená v absolutních hodnotách pro jednotlivé země EU (tabulka)

Příloha 4: Změna spokojenosti v jednotlivých dimenzích mezi roky 2007 a 2016 vyjádřená v procentech pro jednotlivé země EU (tabulka)

PŘÍLOHY

Příloha 1: Determinanty subjektivní kvality života, které se objevují v mezinárodních průzkumech

OECD: How is Life	<ul style="list-style-type: none"> ● Income and wealth ● Jobs and earnings ● Housing conditions ● Health status ● Work and life balance ● Education and skills ● Social connections ● Civic engagement and governance ● Environment quality ● Personal security ● Subjective well-being
Eurofond: European Quality of Life Survey	<ul style="list-style-type: none"> ● Subjective well-being ● Health and mental well-being ● Work-life balance and care ● Living standards and deprivation ● Housing ● Access to public services ● Quality of public services ● Neighborhood quality and services ● Safe and security ● Trust and social tensions ● Participation in society and community ● Social exclusion index ● Life online
World Value Survey / European Value Survey	<ul style="list-style-type: none"> ● Perception of life ● Leisure ● Work environment ● Religion ● Family and marriage ● Politics and Society ● Moral attitudes ● National identity ● Environment
World Happiness Report	<ul style="list-style-type: none"> ● GDP per capita

	<ul style="list-style-type: none"> • Social support • Life expectancy at birth • Freedom to make life choices • Generosity • Perception of corruption
Standard Eurobarometer*	<ul style="list-style-type: none"> • Expectations for year to come • Life satisfaction • Satisfaction with national democracy • Trust in institutions • Two most important issues you are facing at the moment
Gallup World Poll	<ul style="list-style-type: none"> • Business and Economics • Citizens Engagement • Communication and Technology • Education and Families • Environment and Energy • Food and Shelter • Government and Politics • Health • Law and Order • Religious and Ethics • Social issues • Well-being • Work

Příloha č. 2: Seznam proměnných včetně škál použitých při kvantitativní analýze

Ekonomická dimenze
- <i>spokojenost životní úrovní</i> , která na škále od 1 do 10 body, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 znamená „maximálně spokojen (a)“, měří spokojenost respondenta/respondentky s celkovou materiální úrovní. Počítá se tedy s tím, že hodnocení zahrnuje veškeré faktory, které materiální situaci respondenta/respondentky ovlivňují.
- <i>schopnost vyjít s penězi</i> , která na škále 1 až 6, kdy 1 znamená „s velkými obtížemi“ a 6 znamená „velice snadno“, zaznamenává pohled respondenta na to, jak je jeho domácnost schopna finančně pokrýt potřeby jejích členů. Přitom nehraje roli, do jaké příjmové kategorie daný respondent patří.
- <i>spokojenost se zaměstnáním</i> , která na škále od 1 do 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří celkovou spokojenost respondenta/ respondentky se zaměstnáním, méně pak jeho dostupnost. I když

zaměstnání naplňuje i jiné než ekonomické funkce, ekonomickou funkci považují za nejsilnější, a proto tuto proměnnou řadíme do této dimenze.
Sociální dimenze
<ul style="list-style-type: none"> • <i>spokojenost s kvalitou zdravotnictví</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří spokojenost respondenta/respondentky s kvalitou a dostupností zdravotní péče.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>spokojenost s dopravní dostupností</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří spokojenost respondenta/respondentky s hustotou dopravní sítě.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>spokojenost s kvalitou péče o děti</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří spokojenost respondenta/respondentky s kvalitou a dostupností péče o děti v předškolním věku. Jde zejména o jesle či školky. Hodnocení nezohledňuje péči poskytovanou rodinnými příslušníky.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>spokojenost s kvalitou penzijního systému</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří celkovou spokojenost se zajištěním na stáří. Zahnuje tedy hodnocení faktorů jako je věk odchodu do důchodu, výši státního důchodu apod.
Společenská dimenze
<ul style="list-style-type: none"> • <i>spokojenost s rodinným životem</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nespokojen (a)“ a 10 „maximálně spokojen (a)“, měří spokojenost respondenta/respondentky se vztahy v rodině, ale i časem, který spolu členové rodiny (nemusí jít jen o členy domácnosti) tráví apod.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>četnost kontaktů s přáteli a sousedy</i>, která na škále 1 až 5, kdy 1 znamená „žádný či velmi řídký kontakt“ a 5 „téměř každodenní kontakt“, zachycuje úroveň vztahů v rámci komunity.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>důvěra v ostatní lidi</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „jeden nemůže být dost opatrný“ a 10 „většině lidí je možné důvěřovat“, která zachycuje vnímání obecných vztahů ve společnosti, do kterého se promítá i míra napětí ve společnosti mezi různými sociodemografickými, etnickými, náboženskými, sexuálními a dalšími menšinami.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>důvěra v právní systém</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nedůvěřuji“ a 10 „maximálně důvěřuji“, měří důvěru v základní pravidla a jejich dodržování. Odráží i důvěru ve vymahatelnost práva a práci soudů.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>důvěra ve vládu</i>, která pomocí škály 1 až 10, kdy 1 znamená „maximálně nedůvěřuji“ a 10 „maximálně důvěřuji“, měří důvěru ve vládu dané země. Toto hodnocení odráží jak spokojenost s činností vlády v aktuálním složení (je tedy ovlivněno politickými preferencemi), tak odráží i dlouhodobější vztah k politice, politické reprezentaci, úrovni politické diskuse apod.
Environmentální dimenze¹⁹
<ul style="list-style-type: none"> • <i>kvalita ovzduší</i>, která pomocí škály 1 až 3, kdy 1 znamená, že znečištění ovzduší představuje „závažný problém“, 2 označuje „mírný problém“ a 3 znamená „žádný

¹⁹ Škály u obou proměnných v této dimenzi nejsou příliš vhodné pro pokročilejší statistickou analýzu. Environmentálních proměnných se ve výzkumech kvality života vyskytuje velice málo. Jedinou alternativou bylo vynechat z výzkumu environmentální proměnné, což jsem zamítl. Omezení způsobené úzkou škálou jsem vyřešil pomocí tzv. dummy indikátoru tyto proměnné. Podrobněji vysvětlují tuto úpravu v části věnované konstrukci modelu pro regresní analýzu.

<p>problém“, měří, do jaké míry respondent/respondentka považuje ovzduší v místě, kde žije, za znečištěné.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>přístup k zeleným a rekreačním plochám</i>, jenž na škále 1 až 4, kdy 1 znamená „velmi obtížný přístup“, 2 znamená „spíše obtížný přístup“, 3 znamená „spíše jednoduchý přístup“ a 4 znamená „velmi jednoduchý přístup“, měří, jak je pro respondenta/respondentku obtížný přístup k přírodě a/nebo rekreačním oblastem, které (v anglické verzi, jež tvoří základ dotazníku) označují oblasti pro výlety, rybaření, cyklistiku apod.
<p>Osobní dimenze</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>věk</i> dle pěti věkových kategorií v rozmezí: (1) 18-24 let, (2) 25-34 let, (3) 35-49 let, (4) 50-64 let a (5) 65 let a starší.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>pohlaví</i>, proměnná s kategoriemi (1) muž, (2) žena.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>rodinný stav</i> dle čtyř kategorií: (1) ženatý/vdaná, (2) rozvedený(á) nebo žijící odděleně, (3) vdovec/vdova a (4) nikdy nebyl ženatý/vdaná (single).
<ul style="list-style-type: none"> • <i>vlastní zdraví</i>, která na škále 1 až 5, kde 1 znamená „velmi špatné zdraví“ a 5 znamená „velmi dobré zdraví“, respondent/respondentka hodnotí zdravotní stav podle vlastního subjektivního názoru.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>vzdělání dle tří kategorií</i>: (1) primární, (2) sekundární, (3) terciární.
<ul style="list-style-type: none"> • <i>sociální statut dle čtyř kategorií</i>: (1) zaměstnaný, (2) nezaměstnaný, (3) student, (4) důchodce.

Příloha 3: Změna spokojenosti v jednotlivých dimenzích mezi roky 2007 a 2016 vyjádřená v absolutních hodnotách pro jednotlivé země EU

	Závislá proměnná	Osobní dimenze	Ekonomická dimenze			Sociální dimenze					Společenská dimenze					Envin. dimenze	
			životní úroveň (1-10)	schopnost vyjít s penězi (1-6)	spokojenost se zaměstnáním (1-10)	kvalita vzdělávání (1-10)	kvalita zdravotnictví (1-10)	kvalita dopravní dostupnosti (1-10)	kvalita péče o děti (1-10)	kvalita penzijního systému (1-10)	rodinný život (1-10)	kontakty s přáteli (1-5)	důvěra v ostatní lidi (1-10)	důvěra v právní systém (1-10)	důvěra ve vládu (1-10)	kvalita ovzduší (1-3)	přístup k zeleným plochám (1-4)
Belgie	-0.23	0.04	-0.32	-0.13	-0.20	-0.09	-0.10	-0.42	-0.10	-0.37	-0.30	-0.07	-0.24	-0.13	-0.20	0.31	-0.19
Bulharsko	0.62	0.31	1.09	0.49	1.54	0.90	0.97	0.71	1.59	0.58	1.03	0.08	-0.07	0.34	0.49	0.51	0.31
Česko	-0.12	0.05	0.04	0.23	0.15	-0.42	0.33	0.34	-0.15	0.33	-0.35	-0.12	-0.22	0.65	0.64	0.13	-0.42
Dánsko	-0.29	0.11	-0.20	-0.11	-0.03	0.16	0.38	-0.01	0.11	-0.33	-0.09	0.17	0.13	-0.36	-1.06	0.15	-0.17
Estonsko	0.01	0.06	0.10	0.03	0.42	0.24	0.09	0.41	0.78	-0.90	0.25	-0.12	-0.12	0.20	-0.55	0.34	-0.32
Finsko	-0.16	0.07	-0.16	0.01	0.12	-0.11	0.06	-0.32	-0.04	0.05	-0.02	-0.05	0.43	-0.05	-0.39	0.17	-0.28
Francie	-0.16	0.17	-0.22	-0.14	0.10	0.24	0.30	0.15	0.22	0.37	-0.18	0.05	-0.03	-0.43	-1.10	0.50	-0.18
Irsko	0.10	0.01	0.59	-0.13	0.68	0.02	1.02	0.07	0.52	0.13	0.65	-0.02	0.14	0.06	-0.40	0.22	-0.07
Itálie	-0.03	-0.01	-0.10	-0.34	0.18	0.64	0.58	0.08	0.60	-0.65	0.10	-0.01	0.17	0.02	-0.18	0.60	0.16
Kypr	-0.51	0.01	-0.42	-0.02	-0.16	-0.63	-0.75	1.84	0.19	0.11	-0.25	-0.10	0.47	-1.20	-0.93	0.20	0.09

Litva	0.16	0.07	0.22	0.05	0.59	0.42	1.07	0.31	0.30	-0.65	0.62	-0.27	0.19	1.10	0.69	0.47	0.35
Lotyšsko	0.28	0.11	0.52	0.22	0.66	-0.01	-0.24	0.94	0.73	0.23	0.67	-0.14	0.45	0.81	0.71	0.40	0.05
Lucembursko	0.00	0.17	-0.24	-0.28	-0.09	0.72	0.50	0.21	0.65	0.67	0.12	0.05	0.12	0.82	0.14	0.55	-0.07
Maďarsko	0.92	0.14	1.31	0.52	0.83	0.42	0.64	0.99	1.46	0.27	0.64	-0.36	0.17	0.88	1.60	0.66	-0.06
Malta	0.01	0.16	-0.19	0.13	-0.01	-0.03	0.85	-0.08	0.23	-0.25	-0.10	-0.01	0.06	-0.19	0.33	0.23	-0.09
Německo	0.14	-0.01	0.35	0.10	0.36	1.22	1.32	0.62	0.92	0.77	0.01	-0.14	0.25	0.38	0.54	0.01	-0.34
Nizozemsko	-0.13	-0.02	-0.09	-0.06	0.03	0.45	0.11	0.64	0.49	-0.11	0.18	0.06	-0.30	-0.20	-0.22	0.20	-0.12
Polsko	0.31	0.13	0.47	0.32	0.58	0.33	0.41	0.05	0.27	-0.05	0.27	-0.05	-0.07	0.23	0.82	0.52	0.09
Portugalsko	0.68	0.19	0.68	-0.04	0.94	1.10	1.44	0.10	0.55	0.83	0.75	0.20	0.42	0.01	0.20	0.58	-0.25
Rakousko	0.98	0.21	1.01	0.28	0.90	-0.13	0.22	0.39	0.70	0.28	1.06	-0.11	0.55	-0.15	-0.47	0.18	0.03
Řecko	-1.32	0.02	-0.98	-0.74	-0.49	0.59	-0.26	-0.07	0.55	-0.71	-0.24	0.11	-0.12	-0.45	-2.03	0.44	0.34
Rumunsko	0.03	-0.02	0.29	0.03	0.49	0.29	0.42	0.21	0.56	0.49	0.35	-0.01	-0.77	0.40	-0.20	0.25	-0.52
Slovensko	-0.27	0.02	-0.02	-0.35	0.32	-0.70	-0.22	0.26	-0.21	-1.03	0.16	0.36	-1.17	-0.53	-0.75	0.31	-0.25
Slovinsko	-0.37	0.06	-0.14	-0.17	0.47	-0.14	0.18	0.60	0.14	-1.07	0.12	-0.21	-0.46	-0.72	-0.86	0.31	-0.20
Španělsko	-0.30	-0.01	-0.15	-0.32	-0.12	0.03	0.39	0.41	0.53	0.16	0.11	-0.05	-0.46	-1.17	-1.93	0.33	-0.18
Švédsko	-0.40	0.04	0.06	0.29	-0.25	-0.40	-0.29	0.13	0.10	-0.11	-0.07	-0.22	-0.12	-0.19	0.11	0.14	-0.15
Velká Británie	0.39	0.14	0.22	0.00	0.27	0.36	0.40	0.39	0.03	0.54	0.30	-0.08	0.06	0.51	0.51	0.09	-0.22
PRŮMĚR	0.01	0.08	0.14	0.00	0.31	0.20	0.36	0.33	0.43	-0.01	0.21	-0.04	-0.02	0.02	-0.17	0.33	-0.10

Pozn.: Hodnoty v tabulce zobrazují změnu oproti roku 2007. Zeleně označené hodnoty naznačují pozitivní změnu (k horšímu), červeně označené hodnoty ukazují negativní změnu (k lepšímu). Odstín naznačuje intenzitu dané změny vzhledem k ostatním hodnotám (tedy výrazně lepší či horší výsledek dané země ve srovnání s ostatními státy).

Příloha 4: Změna spokojenosti v jednotlivých dimenzích mezi roky 2007 a 2016 vyjádřená v procentech pro jednotlivé země EU

	Závislá proměnná	Osobní dimenze	Ekonomická dimenze			Sociální dimenze					Společenská dimenze					Envin. dimenze	
			celková spokojenost (1-10)	vlastní zdraví (1-5)	živovní úroveň (1-10)	schopnost vyjít s penězi (1-6)	spokojenost se zaměstnáním (1-10)	kvalita vzdělávání (1-10)	kvalita zdravotnictví (1-10)	kvalita dopravní dostupnosti (1-10)	kvalita péče o děti (1-10)	kvalita penzijního systému (1-10)	rodinný život (1-10)	kontakty s přáteli (1-5)	důvěra v ostatní lidi (1-10)	důvěra v právní systém (1-10)	důvěra ve vládu (1-10)
Belgie	-3%	1%	-4%	-3%	-3%	-1%	-1%	-6%	-1%	-6%	-4%	-2%	-4%	-2%	-4%	14%	-6%
Bulharsko	12%	9%	24%	19%	26%	18%	21%	13%	35%	22%	16%	2%	-2%	12%	15%	26%	10%
Česko	-2%	1%	1%	7%	2%	-6%	5%	5%	-2%	8%	-4%	-3%	-5%	15%	17%	6%	12%
Dánsko	-3%	3%	-2%	-2%	0%	2%	5%	0%	2%	-5%	-1%	4%	2%	-4%	-16%	5%	-4%
Estonsko	0%	2%	2%	1%	6%	3%	1%	6%	12%	-17%	3%	-3%	-2%	3%	-10%	14%	-9%
Finsko	-2%	2%	-2%	0%	2%	-1%	1%	-4%	0%	1%	0%	-1%	6%	-1%	-6%	6%	-7%
Francie	-2%	4%	-3%	-4%	1%	4%	4%	2%	4%	7%	-2%	1%	-1%	-8%	-22%	22%	-5%
Irsko	1%	0%	8%	-3%	9%	0%	21%	1%	9%	2%	8%	0%	2%	1%	-8%	8%	-2%
Itálie	0%	0%	-2%	-9%	3%	12%	11%	2%	11%	-13%	1%	0%	3%	1%	-5%	31%	6%
Kypr	-7%	0%	-6%	-1%	-2%	10%	13%	48%	3%	2%	-3%	-2%	18%	21%	-17%	8%	3%

Litva	3%	2%	4%	1%	8%	7%	21%	5%	5%	-15%	8%	-6%	4%	28%	17%	21%	11%
Lotyšsko	5%	3%	9%	7%	10%	0%	-5%	15%	13%	7%	9%	-3%	11%	21%	22%	17%	2%
Lucembursko	0%	4%	-3%	-6%	-1%	11%	7%	3%	9%	9%	1%	1%	2%	14%	2%	24%	-2%
Maďarsko	16%	4%	25%	19%	12%	7%	13%	17%	26%	6%	9%	-8%	4%	19%	48%	31%	-2%
Malta	0%	4%	-3%	4%	0%	0%	12%	-1%	3%	-4%	-1%	0%	1%	-4%	6%	11%	-3%
Německo	2%	0%	5%	2%	5%	21%	22%	9%	15%	17%	0%	-3%	5%	7%	11%	1%	-9%
Nizozemsko	-2%	0%	-1%	-1%	0%	6%	2%	10%	7%	-2%	2%	1%	-5%	-3%	-4%	8%	-3%
Polsko	4%	4%	8%	9%	9%	5%	8%	1%	4%	-1%	3%	-1%	-2%	5%	23%	25%	3%
Portugalsko	11%	6%	11%	-1%	14%	20%	29%	2%	10%	25%	10%	5%	10%	0%	5%	25%	-8%
Rakousko	14%	5%	14%	7%	13%	-2%	3%	5%	10%	5%	14%	-2%	12%	-2%	-8%	7%	1%
Řecko	-20%	0%	-15%	-	-7%	12%	-5%	-1%	11%	-21%	-3%	2%	-3%	-9%	-43%	21%	11%
Rumunsko	0%	-1%	5%	1%	7%	5%	8%	3%	10%	12%	4%	0%	-14%	9%	-5%	10%	-
Slovensko	-4%	1%	0%	-	4%	10%	-4%	4%	-3%	-22%	2%	10%	-23%	12%	-15%	13%	-7%
Slovinsko	-5%	2%	-2%	-4%	7%	-2%	3%	10%	2%	-22%	2%	-5%	-9%	17%	-20%	13%	-5%
Španělsko	-4%	0%	-2%	-8%	-2%	0%	6%	6%	9%	3%	1%	-1%	-8%	21%	-35%	14%	-5%
Švédsko	-5%	1%	1%	6%	-3%	-5%	-4%	2%	1%	-2%	-1%	-5%	-2%	-3%	2%	5%	-4%
Velká Británie	5%	4%	3%	0%	4%	5%	6%	6%	0%	11%	4%	-2%	1%	9%	12%	3%	-6%
PRŮMĚR	1%	2%	3%	0%	5%	4%	7%	6%	8%	0%	3%	-1%	0%	1%	-1%	14%	-3%
MEDIÁN	0%	2%	1%	0%	4%	4%	6%	4%	7%	1%	2%	-1%	1%	0%	-4%	13%	-3%

Pozn.: Hodnoty v tabulce zobrazují změnu oproti roku 2007. Zeleně označené hodnoty naznačují pozitivní změnu (k horšímu), červeně označené hodnoty ukazují negativní změnu (k lepšímu). Odstín naznačuje intenzitu dané změny vzhledem k ostatním hodnotám (tedy výrazně lepší či horší výsledek dané země ve srovnání s ostatními státy).